ESEJI

MISLITI SUVREMENOST

Pišu i govore:
Umberto Eco, Terry Eagleton, Jeannette Colombel, Willibald Sauerländer, David Edgar
stranice 21-28

zarez

Jean Paul Sartre
Michel Foucault

ISSN 1331-7970

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 25. svibnja 2000, godište II, broj 32 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovori:
Mirjana Krizmanić

Hrvatski studiji *vs* Filozofski fakultet

stranice **6-7**

Mladen Škreblin, Zlatko Uzelac

Stečaj arhitekture i urbanizma

stranice **15-17**

Razgovori

Lovre Pejković, Zeev Sternhell

stranice 10-13

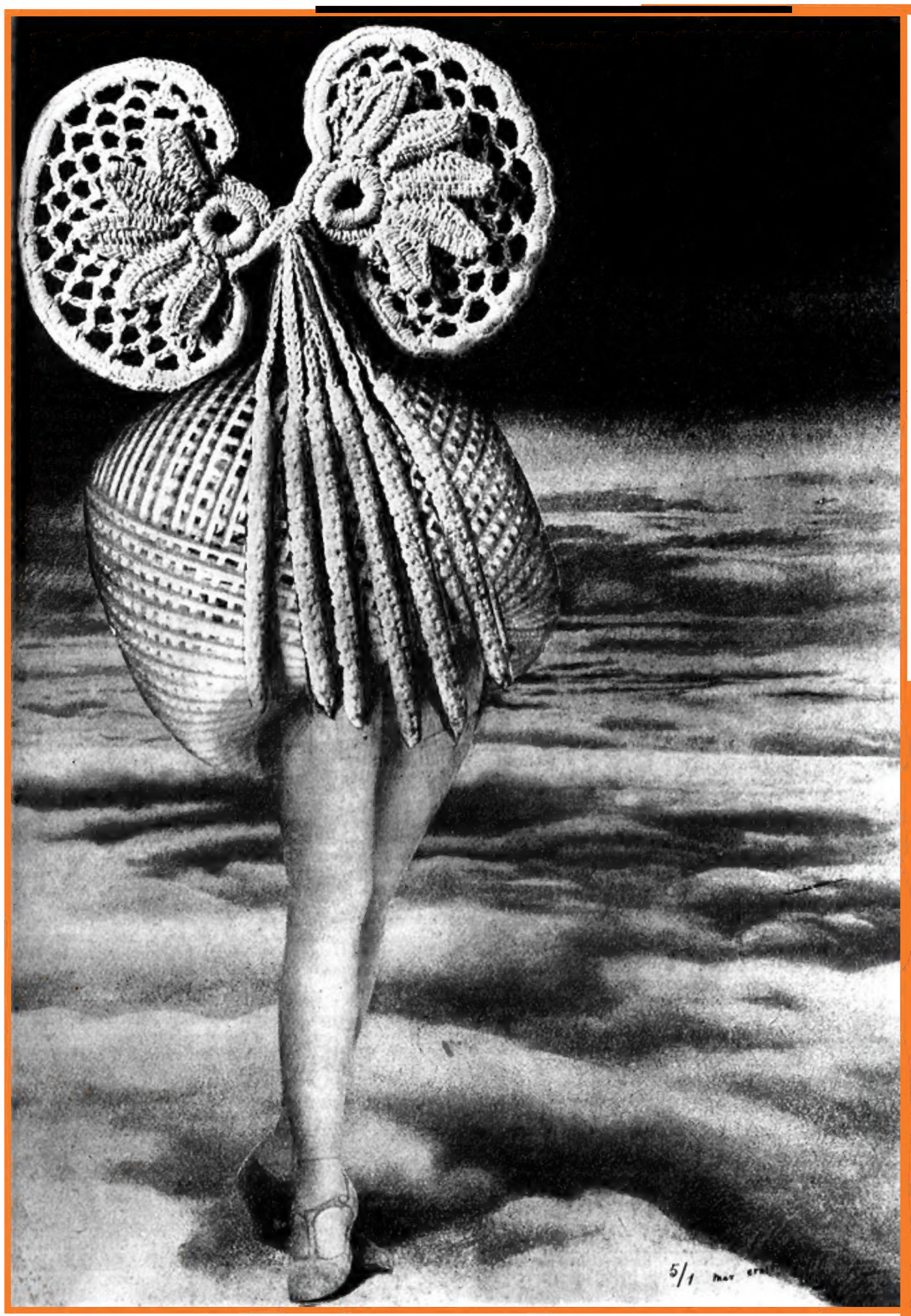

Helena Peričić

Slučaj sa studenticama

stranica **11**

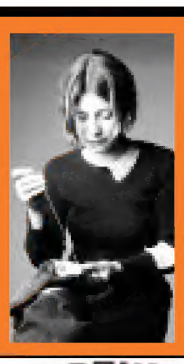

Što, kako i za koga?

150 godina Komunističkog manifesta

stranica **19**

OPTIKA KRALJEVIĆ

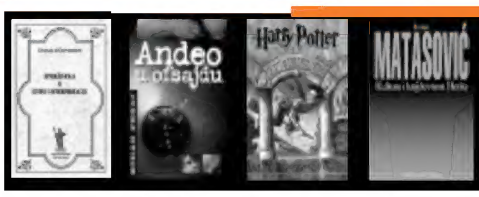

KNJIŽEVNA KRITIKA

Mirko Petrić, Vedrana Martinović, Dubravka Zima, Dušanka Profeta, Ivo Vidan, Jurica Pavičić, Grozdana Cvitan, Nenad Miščević
stranice **38-44**

9 771331 797006

zarez

gdje je što

Zarezi

Info: svibanj 2000. • *Filip Krenus, Agata Juniku, Ljubo Pauzin* **4**
Najave: svibanj 2000. • *Dina Pubovski* **5**
Razgovor s Državidom Šporkerom • *Cure kritičarke* **5**
Multimedijalni centar Rijeka **18**

U žarištu

Čarobiranje bolje budućnosti • *Andrea Zlatar* **3**
Ne ogorčuj glasača svojega • *Boris Beck* **3**
Razgovor s Mirjanom Krizmanić: Uspostava pravne države nije revanšizam • *Nataša Govedić* **6-7**
Od Graza u nepovrat • *Pavle Kalinić* **8**
Nogomet i nasilje • *Rade Jarak* **8**
Sami dobri dečki • *Dejan Kršić* **9**
Razgovor Lovre Pejkovića i Miladina Dragičevića • *Omer Karabeg* **10**
Igra »slučaja« sa studenticama • *Helena Peričić* **11**
Razgovor sa Zeevom Sternhellom: Oficir i politolog • *Andrea Feldman* **12-13**
Navigacija kulturnih politika • *Biserka Cvjetičanin* **14**
Legitimitet međunarodnog krivičnog pravosuđa u Hrvatskoj • *Ivan Padjen* **14**

Arhitektura i urbanizam

Stečaj arhitektonsko-urbanističkog uma • *Mladen Škreblin* **15**
Razgovor sa Zlatkom Uzelcem: Urbanizam za jednu kunu • *Davorka Vukov-Colić* **16-17**

Likovnost

150 godina Komunističkog manifesta • *Organizacijski tim* **19**
Razgovor s Ivanom Keser: Sve moje novine • *Rosana Ratkovčić* **20**
Schopenhauerova mačka • *Željko Kipke* **29**
Reafirmacija kompjutorske umjetnosti • *Željko Blaće* **29**

Film

Dogma • *Nikica Gilić* **30**
U kotrljajućim grmovima ne leže zečevi • *Sandra Antolić* **39**

Glazba

Multikulturalnost na (vi)djelu • *Trpimir Matasović* **32**
Od kluba do kluba • *Marija Antunović* **32**
Na koncerte — četvrtkom! • *Zrinka Matić* **33**
Berlinčani, indijanci i kontratenori • *Jana Haluza* **33**

Kazalište

Razgovor s Vlastom Delimar i Milanom Božićem: Seks ružan kao rat • *Suzana Marjanić* **34-35**
(Zlo)upotrebe zbiljskog • *Nataša Govedić* **36**
Dvaput, triput rođena • *Nataša Govedić* **37**

Književnost

Zaraditi 80.000 funti • *Boro Radaković* **31**

Kritika

Kanonsko djelo filozofije jezika • *Nenad Miščević* **38**
Integracija ili izolacija • *Grozdana Cvitan* **39**
Dosta bezopasne književnosti • *Jurica Pavičić* **40**
Kvintesencija engleštva • *Ivo Vidan* **41**
Pogled na nepoznate susjede • *Dušanka Profeta* **42**
Himna znatiželji i djetinjstvu • *Dubravka Zima* **43**
S glinenih pločica • *Vedrana Martinović* **44**
Rasizam protumačen djeci • *Mirko Petrić* **44**
Kad se važni ljudi rasrde • *Anton Zakarija* **45**

Zarezi

Ukratko: proza i poezija • *Divna Ćorić, Filip Krenus, Rade Jarak* **45**
Eurozarezi • *Jan Jacoby, Srđan Rabelić, Gioia-Ana Ulrich* **47**

Reagiranja

Katunarić je radio što je htio • *Duško Srijemac* **46**

Tema
MISLITI SUVREMENOST

O krizi krize razuma • *Umberto Eco* **21**
Svjetonazor trgovca nekretninama • *Terry Eagleton* **22-23**
Sartre i Foucault • *Jeannette Colombel* **24-25**
Muzeji u 21. stoljeću • *Willibald Sauerländer* **26-27**
Opasnost od populizma • *David Edgar* **28**

Na naslovnici:
Max Ernst, Au-dessus des nuages marche la minuit, 1920. Basel, Galerie Bexeler

Iz drugog ugla

Čarobiranje bolje budućnosti

Zašto više nitko neće slušati žalopojke o strahotama HDZ-ova režima

Andrea Zlatar

Skup *Hrvatska je Europa — mogućnosti i šanse suradnje*, Graz 18. i 19. svibnja 2000. Organizatori: Austrijsko-hrvatsko društvo prijateljstva (Beč) u suradnji s Hrvatsko-austrijskim društvom prijateljstva (Zagreb), dnevnikom *Die Presse* i bankama *Raiffesein Zentralbank, Creditanstalt AG*.

Prošloga tjedna sudjelovala sam u radu dvodnevnoga skupa u Grazu pod nazivom *Kroatien ist Europa: Möglichkeiten und Chancen der Zusammenarbeit*. Da je Hrvatska (oduvijek/zapravo/već) Europa, to smo rado čuli od europske strane jer se sami to više ne usudimo tvrditi, a o mogućnostima i šansama suradnje trebalo je raspravljati. To nije bio znanstveni simpozij u uskom smislu te riječi, već skup (manjeg broja) političara i (većeg broja) stručnjaka različitih područja, od ekonomije i turizma do kulture i znanosti. Radilo se u kombinaciji plenarnih sjednica, koje su bile intonirane »globalnopolitički«, i radnih grupa, u kojima su se iznosila, po strukama specificirana, viđenja naše — eventualno zajedničke — budućnosti.

Budući da nemam obvezu pisati »službeno izvješće«, iznijet ću radije neke od dojmova za koje mi se čini da u dogledno vrijeme mogu poslužiti kao pouke i napuci za »daljnji rad«.

Europa nije rame za plakanje

Svaki prosječno inteligentan i prosječno frustriran građanin Hrvatske pokušat će priliku za nastup u inozemstvu iskoristiti kao rame za plakanje. *Teško nam je, opkrali su nas, manipulirali, uništili, nisu nam dali disati itd. itd.* Svaki prosječno inteligentan Europljanin kojemu je palo u dužnost da se bavi Hrvatskom pristojno će nas odslušati i reći: *žao nam je, imali ste peh, ali sada je to gotovo, idemo dalje.* Kako, pitamo se mi, zar nitko neće poslušati našu analizu o beskrajnim strahotama HDZ-ove vladavine i njihovoj »kapilarnoj infiltraciji u sve pore društva« zbog koje ćemo patiti još godinama (optimistična varijanta), desetljećima (realistična varijanta), zauvijek (pesimistična varijanta). *Što nam imate ponuditi?* — nastavlja Europljanin, a Hrvat još jednom pokušava upozoriti na opasnosti krajnje desnice u rodnoj zemlji i na stoljetnu političku nestabilnost »naših krajeva«. Argumenti dakako postoje: pišanje po antifašističkim spomenicima, 2,96% za HSP na izborima, a ne smijemo zaboraviti ni glavnog savjetnika Hrvatskog slova koji u posljednjem broju koristi sintagmu »privremena vlast« — pretpostavljam kao eufemizam za »nenarodni režim« šestorke.

Umjesto toga, Europa, koja nam sada pokazuje svoje nasmiješeno lice, očekuje da počnemo raditi. »Vrijeme medenog mjeseca između Europske unije i Hrvatske je isteklo«, lijepo je to rekao Erhard Busek, čovjek koji je prilično vremena već posvetio problemima integriranja Istočne, Srednje i Zapadne Europe. *Koji medeni mjesec?* — zavapit će hrvatski građanin iz naše priče, toliko osiromašen da u Graz više ne ide ni u običan *shopping*, jer mu je najjeftinije naprosto ne kupovati. *Mi vas iskreno trebamo, to nije nikakva retorika* — izlanuo je jedan europski privrednik — *vi ste naše tržište*.

www.bla-bla.com

To da pametne ideje i dobra volja nisu dovoljne za realizaciju »općeg dobra«, nisam nikad htjela u potpunosti prihvatiti. Koliko razgovora i okruglih stolova, koliko apela, zaključaka i inicijativa u proteklih deset godina, a sve bez vidljivijeg učinka u stvarnosti. Ponekad doista imam dojam da smo se svi zajedno pretvorili u jedan javni prostor — www.bla-bla.com — koji po inerciji i dalje proizvodi tekstove, intervjue, peticije za i protiv, umjesto da napokon počnemo nešto konkretno raditi. Točnije, svi pojedinačno radimo, možda se i jako trudimo, ali kad se sve to skupa zajedno zbroji, rezultat izostaje. Kad je u Grazu trebalo izložiti perspektive zajedničke suradnje, odnosno, vidjeti što to zapravo Hrvatska u kulturi može ponuditi Europi, postalo mi je jasno da od općih mjesta (kultura kao turistički proizvod, Dubrovnik i Motovun, disidentska literatura) nismo daleko odmakli. Pojedinačne prevodilačke inicijative, temati u časopisu, poneko glazbeno ili kazališno gostovanje, to je to. Ništa sustavno, ništa organizirano, sve uvijek kao rezultat osobnog — natprosječnog — angažmana. Zbog toga u svijetu i ne postoji predodžba o hrvatskoj kulturi u cjelini, iako gledano od slučaja do slučaja možemo biti zadovoljni plasmanom pojedinih umjetnika. Umjetnički uspjeh uvijek je uspjeh pojedinca, samo ga treba znati uknjižiti na listu nacionalne kulture.

I odatle vjerojatno taj dojam da nismo prepoznati, da možemo više nego što se čini da dajemo, da živimo i radimo ispod svojih mogućnosti. Iskustvo skupa u Grazu jasno pokazuje da Europa ne samo da nije kanta za smeće za naše probleme, već nije ni velika mama, uvijek spremna za pomoć. Europa može pomoći u onim problemima čije rješenje predstavlja naš zajednički interes.

Te tri slatke riječi

Za čarobiranje bolje budućnosti u kulturi trenutno postoji nekoliko mantri. Jedna je »mobility projects«, druga »multilateral cofinancing«, a treća »individual initiatives«. Ukratko, svima se preporučuju interdisciplinarni i međunarodni projekti koji mogu biti financirani iz više izvora, a po svojoj prirodi nisu vezani uz velike, reprezentativne državne institucije, već predstavljaju oblike samoorganizacije umjetnika i intelektualaca. Različite radionice, seminari, tečajevi, kratkotrajne stipendije koje potiču kulturnu suradnju i razmjenu — to je ono što već postoji i ima perspektive razvoja. Ovisnicima o zapadnoj kulturi možda će odbojno zvučati program stipendija koje potiču suradnju na planu povezivanja istočnih zemalja, ali to je sada moguće: boraviti (besplatno!!!) nekoliko tjedana u Amsterdamu da biste tamo, primjerice, preveli jednu knjigu s hrvatskoga na slovenski ili češki. Pretpostavlja se, dakako, da ćete prevoditi suvremenog pisca (XX. stoljeće) a ne neku povijesnu znamenitost.

I dok Hrvate muči nepostojanje distributivnog lanca knjiga, neshvaćanje kulturnog proizvoda kao potencijalno tržišnog proizvoda, europski nas kolege upozoravaju na probleme koji nas čekaju u budućnosti. Tržište, naglašavaju oni, znači diktat profita i direktno ograničavanje slobode stvaranja. Država mora prestati pred kulturu postavljati zahtjeve isplativosti i rentabilnosti, država nema pravo određivati što je umjetnost a što nije, govore nam austrijski kolege. I još više: država mora poticati one oblike umjetnosti koji su društveno marginalizirani, prema kriteriju kvalitete, a ne estetske pomodnosti, podupirati lokalni i multikulturni identitet; država mora omogućiti sponzorsko financiranje umjetnosti i kontinuitet umjetničkog rada. Jer, kako reče gospodin Helmut Strobl (savjetnik za kulturu u Gradu Grazu), kako se u umjetnosti može nešto ozbiljno započeti raditi ako ne znate hoće li vaše kazalište ili vaša galerija sljedeće godine uopće biti otvoreni. Z

Djeca i politika

Ne ogorčuj glasača svojega

Suhi otesani kolac idealna je metafora dobrog odgoja — a ne *neotesano* vijugavo stablo

Boris Beck

U dobroj staroj malograđanskoj obitelji tata solidno zarađuje, mama mu kuha, pere i pegla, djeca su poslušna i sve je jedna topla srećica, samo na kraju, pošto poispadaju kosturi iz ormara, netko završi u sanatoriju, netko u zatvoru, a netko na groblju. Svaka sličnost s našom politikom nije slučajna: već je dosadno čitati u novinama, stranicu za stranicom, o svim zloporabama, utajama i kretenarijama bivše vlasti kao i o njezinim pripadnicima zrelima za sanatorije, zatvore ili groblja. Da ista stega tlači građanina u društvu i dijete u obitelji, lijepo je napisao još Rousseau, iako je bio ništavan otac i promašeni političar. Višak autokracije i manjak iskrene komunikacije, zahvaljujući kojima hrvatske novine ne oskudijevaju skandalima, vidimo i u starozavjetnom receptu za odgoj sina iz Knjige Sirahove: »Savij mu šiju dok je mlad i nagnječi mu rebra dok je malen«. Gle čuda, tako se i vlastodršci odnose prema svojim podanicima. Doista, koliko se razlikuju naši roditelji od političara?

Pojas dječje nevinosti

Naši roditelji imaju svoje *Predsjedničke dvore*, Zabranjeni grad, zaključanu spavaću sobu u koju djeca noću (kada je navodno ondje najzanimljivije) nemaju pristupa; naši roditelji ondje obavljaju poslove o kojima se djeci ne povjeravaju; dapače, budući da djeca istinu ne bi mogla odgovorno podnijeti, o tim se poslovima mora i može lagati, pa se djeci prodaju najdebilnije priče. Da se ne zaplećem u domaće vrpce, naveo bih Nixona koji je tajnicu okrivio da mu je zabunom izbrisala kompromitirajuće magnetofonske trake; djeci se, nadalje, smije svašta obećati bez ikakve obaveze, ionako će na to kasnije zaboraviti; novčane transakcije naših roditelja obavijene su velom tajne. Ukoliko bi djeca otkrila koliko imaju i gdje to drže, mogla bi postaviti nerealne zahtjeve; prošlost je naših roditelja besprijekorna, držanje u ratu časno, a mladost čedna; roditelji djecu smiju uhoditi, pretraživati im džepove, čitati njihove dnevnike i prisluškivati telefonske razgovore — za njihovo dobro, dakako; djecu se ne pita za mišljenje o važnim stvarima, ali smiju pred gostima demonstrirati svoje vještine; u djecu se vrlo mnogo uložilo, pa su djeca zato dužna roditeljima, a roditelji djeci nisu dužni; djeca naših roditelja su *nasljednici*, što znači da njihova prava uloga nastupa tek po smrti roditelja kada nasljeđuju ime i imetak — do tada nemaju pravo glasa. Uopće, njima je pitanje časti ne dozvoliti da ih djeca *maltretiraju*, ali o maltretiranju djece ne misle ništa loše.

A sve je to zato što naši roditelji, kao da su formirani u predfrojdovskom dobu, ne smatraju da dijete ima vlastiti svijet, nego u djetetu gledaju *malog čovjeka*. Taj je mali čovjek prazna ploča bez ikakvog sadržaja u koju se onda upisuje sebe. Mali čovjek jedino ima urođenu sklonost k zloći koju treba neprestano krotiti, suzbijati i *tesati* (tako da je suhi otesani kolac idealna metafora dobrog odgoja — a ne *neotesano* vijugavo stablo). A kad se umorno odgojiteljevo oko noću sklopi, tu je, čuva se u Školskom muzeju, spasonosni pojas sa šiljcima koji će djetetu osigurati nevin san. Vlast za to vrijeme mirno sniva u svome raju, onom istom iz kojega je batina izrasla.

Životna važnost *stolice*

Molim namrštenu čitateljicu ili čitatelja čiji se roditelji ne uklapaju u spomenuti opis da mi oproste — ni ja ne vjerujem da su baš svi naši roditelji i baš uvijek gluhi autokrati ili patološki lašci i licemjeri. Hrvatski političari, međutim, jesu. Obećanja koja se iznevjere preko noći (poskupljenje benzina umjesto smanjenje PDV-a), laganje biračima (proturječne izjave predsjednika Republike i ministra vojske o financiranju hrvatske komponente vojske BIH) ili odlučivanje iza zatvorenih vrata (ovu ćemo vrpcu pustiti, ovu nećemo, ovu hoćemo, ovu nećemo) govore samo jedno: građani su djeca kojima oni ne polažu račune. I onda se *Japini* nasljednici dure kada su im ti isti građani okrenuli leđa i otišli na izlete umjesto na biralište! Pa živimo u dobu koje i građanima i djeci daje puno dostojanstvo, u kojem postaju svjesni svojih prava, u kojem uče kako formulirati svoje prohtjeve i za njih se izboriti te u kojem se nitko tko ih maltretira ne može nadati da će se olako izvući. Budući da je Biblija debela knjiga, u njoj ima raznolikih izreka (pa ih i Sotona može navoditi za svoje potrebe, kao što su zabilježili Matej i Luka), tako da nije sve o odnosu roditelja i djece rekao mrzovoljni i mizoginični Sirah. »Djeco, pokoravajte se svojim roditeljima... A vi, očevi, ne ogorčujte djece svoje« tip je uzajamne odgovornosti proklamiran u Poslanici Efežanima (Marcijan kaže: Laodicejcima). E, da, tome se približavamo i u obiteljima i u politici.

N. Andry, Ortopedija ili umijeće sprečavanja i ispravljanja tjelesnih mana kod djece, 1749.

No glasača je, kao i djece, sve manje. Ponuda roba tolika je da se za njih jednostavno ne može namaći novac, a usavršiti se u zvanju toliko je komplicirano da vremena nikad nema dovoljno. Djeca, kao crne rupe za novac i vrijeme, postaju neprihvatljivi luksuz, a društvo postaje prema njima ravnodušno. Društvo u djeci ne vidi više svoju budućnost, nego osobni projekt pojedinca, poput aviomodelarstva ili surfanja po Internetu. Ne samo što su djeca malobrojna, nego su i malobrojnija od roditelja — jedinci nemaju podršku braće i sestara u odnosima s roditeljima: u zahtjevima, pregovorima ili sukobima. Isto se tako ne znaju ni s vlašću sukobiti, ne znaju zahtijevati, ne znaju pregovarati — znaju samo uzeti ili ostaviti. Baš kad nam se demokracija približila, počela se i udaljavati. Djeca odrasla u društvu ravnodušnu prema njima postala su ravnodušna prema njemu. Osobni projekti sada razvijaju vlastite osobne projekte. A bili bi i ludi da se emotivno angažiraju oko institucija vitalno zainteresiranih samo za njihove porezne prijave, kad su se jedva riješili onih koji su svojim najvećim dostignućem smatrali to što su svoju djecu podučili kontroliranju rada debelog crijeva (i tako im dali najvažniju životnu popudbinu).

Opet onaj dosadni multikulturalizam

Ako nema demokracije bez odgoja za nju, što ako više neće biti nikoga za odgoj? Države su slične obitelji i po tome što više djece znači manje novca. Dok Italija mjesto među najrazvijenijim zemljama zahvaljuje prije iznimno niskom natalitetu nego nekim drugim gospodarskim pokazateljima, nerazvijenim zemljama, poput Indije, veliki prirast stanovništva gospodarski rast doslovno pojede. Krene li uskoro Hrvatskoj i ona će početi eksploatirati siromašnije od sebe tako što će iz njih uvoziti već gotovu, odraslu djecu. Tada će prilika da se upozna onaj maleni, onaj *ispod* nas, definitivno propasti, ako se do tada ne otresemo autoritarnosti, znači da nam se uvukla u kožu. No bit će prilike upoznati strance iz drugog naroda, rase i vjere. Oni će najprije graditi ceste i odvoziti smeće, a kasnije će njihova djeca govoriti hrvatski i studirati, iako, možda, sa čadorom na glavi. Moći ćemo upoznati onog *pored* nas.

No, da bismo opstali, a ne završili kao dobra stara malograđanska obitelj, opet ćemo morati na kraju *razgovarati*. Z

info

s v i b a n j 2 , , ,

Filip Krenus/Agata Juniku

May the FAK go on!

Festival alternativne književnosti — FAK, Osijek, 13-14. svibnja

Dvodnevno događanje u osječkom caffeu *Voodoo* pod nazivom Festival alternativne književnosti (FAK) okupilo je književnike i pjesnike koji su, prema riječima Borivoja Radakovića, u proteklih deset godina bili najmarkantnije pojave u hrvatskoj književnoj produkciji. Ambiciozan program književnih večeri u kojima su autori čitali vlastite pjesme i ulomke iz proznih djela najavio je sudjelovanje Krešimira Pintarića, Tatjane Gromače, Borisa Marune, Tarika Kulenovića, Zorana Ferića te Zorice Radaković, Ede Popovića, Drage Orlića, Borivoja Radakovića, Đermana Senjanovića i Sime Mraovića.

Problematiku naslova, odnosno višeznačnost odrednice alternativa u kontekstu suvremene hrvatske književnosti, komentirao je Edo Popović smatrajući kako okupljeni autori zapravo predstavljaju hrvatski *mainstream*, no da u odnosu na književnu djelatnost Društva hrvatskih književnika predstavljaju (nešto životniju) alternativu.

Događanje je popraćeno projekcijama filmova *Tvrđa* Zorana Jurića, *Vratite im Dinamo*, A. Nuića i *Učimo hrvatski*, J. Viskovića te sajmom knjiga organiziranim u galeriji Waldinger gdje su se predstavili mahom izdavači sudionika Festivala: Arkzin, Durieux, Naklada MD, Meandar, Feral Tribune i Svjetla grada. *Dancing Bear* predstavio je, također u sklopu Festivala, svoja najnovija diskografska izdanja.

Na skupu je najavljena mogućnost skorog *repriziranja* Festivala u Zagrebu te ponovno okupljanje iduće godine u Osijeku, prema riječima Borivoja Radakovića: *May the FAK go on*!(F.K.)

Kazališna gostovanja

Južnoameričke putešestvije Zagrebačkog kazališta mladih, Teatra ITD i teatra Branka Brezovca postale su već — bar kako za sada stvari stoje — uobičajena crtica u njihovim sezonskim planovima i programima. No, gostovanja po prestižnim evropskim festivalima još su uvijek dovoljno rijetka da svaki put iznova iznenade i, dakako, razveselе. U tom smislu, posljednjih nekoliko mjeseci dobar glas je ipak najčešće stizao od »Itedeovaca«.

Posljednji takav u nizu odnosi se na trodnevno gostovanje predstave *Ispovijedi* Gorana Sergeja Pristaša na Festivalu alternativnog teatra i eksperimentalnih formi UNIDRAM 2000 u Potsdamu, s kojeg su se vratili prošlog vikenda. Sudeći prema prvim reakcijama, oduševljenje je bilo obostrano, što je rezultiralo desecima onih koji su pred dvoranom ostali bez ulaznice, ali već i razgovorima o daljnjoj suradnji. Riječ je, inače, o festivalu koji je ugostio dvadeset selektoru najzanimljivijih evropskih novih produkcija, među kojima su bili, primjerice, i čuveni Sofa Trio te rumunjski teatar Nottara koji ove godine dolazi i na Eurokaz.

Nesigurna priča Bobe Jelčića i Nataše Rajković gostovala je pak polovicom svibnja u okviru manifestacije *Bologna, kulturna prijestolnica Europe 2000*, a ista predstava je, zajedno s *Usporavanjima*, pozvana na ovogodišnji *Wienner Festwochen*. Autorski tim i glumci u Beč putuju polovicom lipnja. (A. J.)

Festivali

Radijski otok

Prix Marulić — starim tekstovima u pohode

Ljubo Pauzin

Uz radijski festival *Prix Marulić*, Hvar

Radijski festivali okupljaju osobitu, profesionalno opterećenu obitelj. Tako je vjerojatno i s drugim skupovima koje povezuje kakva struka. Sretne su i rijetke okolnosti kad su na okupu ljudi koje povezuje isto zanimanje, te se o poslu razgovara i u pauzama, za objedom, u dolasku na i odlasku sa slušanja, bez bojazni kako ćeš nekoga gnjaviti vlastitim poslom. Napokon svi pristaju na tu gnjavažu, svi dijele isti kontekst izvjesne izdvojenosti, prispjevši na otok nepripadanja svakodnevnom životu u kojem se iz razumljivih, često dosadnih, razloga posao više realizira nego promišlja i u kojem jato drugih motiva i drugi konteksti usitnjuju koncentraciju.

Na nedavnom skupu radiodokumentarista s raznih strana svijeta (*International Features' Conference, Berlin 2000*) podijelio sam svoju privatnu radijsku metaforu u nekoj kolokvijalnoj epizodi začinjenoj, kako biva, prevelikim brojem kava. Nadajući se *Zarezovom* sklonom čitateljstvu ponudit ću je i ovdje. Naime, od onog prvog susreta s radijom, uvijek mi se osobito uzbudljivim činio snimljeni zvuk. S magnetofonske vrpce svijet diše, škripi, mumlja, šapće i zavija zanimljivije od izvornika. Oslobođen prisutnosti onoga koji ga proizvodi takav zvuk postaje metafora. Na primjer, zvuk kamiona. Odbojan i iritantan na stvarnoj ulici dosiže izvjesnu privlačnost pretvoren u zvuk na vrpci seleći se iz lijevog u desni kanal. Kamion ponovno oživljen u prostoru zvučnih kutija. Namjerno sam odabrao neki od najneugodnijih zvukova, jer bi nam primjer nekog slatkog zvuka poput cvrkuta ptica zamaglio misao. Okrenut uhu radio bi po prirodi stvari imao biti kutijom zvukova, magično zvučno skladište iz kojeg se zvukovi opet vraćaju svijetu. Ima li što jednostavnije od logike zaključka da je jezik radijskog izražavanja sazdan od zvukova. Bilo bi logično, ali nije.

Nešto se dogodilo radiju u općoj brzini, u vladavini osrednjosti i izboru lakšega puta, u žutilu novina i televizije, žutilu koje se lijepi za prste i glavu i ostavlja blagi osjećaj uprljanosti. *Deejay*izam — bogato pojednostavljenje i zapravo pojeftinjenje (*it is always the question of money after all*) snizuje i našu slušateljsku cijenu. Lakše nas je kupiti, prodajemo se za male novce, mrvicu zabave i opuštanja. Telefon, alibi za »demokratičnost« medija već postaje sredstvo zarade — impulsi se umnožavaju — i ako baš želiš u eter, onda to i lipama izmjeri. Lipa *sim*, lipa *tam*, tebi slušateljstvo moje malo to i nije puno, *a mi si budemo utoplili račun*. Sve je oslonjeno na kategorije velikih brojeva, na veliku količinu sivila s utopljenim našim malim prstićima koji uporno pritišću tipku »redial«. Imate možda kakvu nagradnu igru? *Bute dijelili kazete*?

Možda se onda na nekom izdvojenom mjestu poput Hvara — na Fortici ili u klaustru Franjevačkog samostana, gdje se sluša radijski festival »Prix Marulić« — radio čuje jasnije nego u buci svakodnevlja i čitav taj zanemaren, a nepresušni prostor, neiskorišten arsenal radijskih mogućnosti, ukazuje se lako dohvatnim, pa naš svakodnevni radio, sveden na političku kulisu, u takvoj usporedbi tugaljivo cvili.

Nagrade

Grand Prix Marulić

Tisuću i jedna noć
Autorica: Helma Sanders-Brahms
Redatelj: Robert Matejka
Produkcija: Njemački radio Berlin

Druga nagrada Prix Marulić

Za križom
Autori: Lada Martinac-Kralj, Ljubo Pauzin, Miro Pijaca
Produkcija: Hrvatski radio

Treća nagrada Prix Marulić

Sirenski zov juga
Autori: Jane i Philip Ulman

najave

lipanj 2,,,

Priopćenje

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
FILOZOFSKI
FAKULTET
Savez studentskih udruga
Filozofskog fakulteta
Zagreb, Ivana Lučića 3

Zagreb, 11. svibnja 2000.

U utorak 9. svibnja na prosvjednom skupu za povrat imena Trga žrtava fašizma došlo je do privođenja nekolicine studenata Filozofskog fakulteta. Prema našim informacijama, u postaji je došlo do neopravdane uporabe sile nad barem dvojicom studenata našeg Fakulteta. Smatramo da se policija, kao državna služba, mora podvrgavati zakonima koji svakoj privedenoj osobi jamče normalno saslušavanje i poštivanje ostalih zakonom zajamčenih ljudskih prava. Studenti našega Fakulteta su, naprotiv, bili žrtve maltretiranja, iživljavanja i neopravdane uporabe fizičke sile. Polazeći od činjenice da su se nalazili na najavljenom i policiji prijavljenom skupu, smatramo da su naši kolege neopravdano uhićeni, pogotovo zbog toga što se radilo o sukobu s pripadnicima ekstremne desnice koja svoje demonstracije nije prijavila te je njihov skup bio ilegalan, a svojim aktivnostima sudionici tog neprijavljenog i, ističemo, ilegalnog skupa ugrožavali su normalno odvijanje najavljenog prosvjeda za vraćanje imena Trga žrtava fašizma.

Smatramo da je zlouporaba ovlasti koju su primijenili izvjesni pripadnici policijskih snaga krajnje sramotna ne samo zato što su se privedenima uskratila temeljna ljudska prava, nego i zbog toga što u pravnoj državi svi, navodno, težimo da do postupaka te vrste uopće ne bi moglo ni doći. Osim toga, našim kolegama odbijena je i mogućnost žalbe, a isto tako i uvid u identifikacijski broj policajaca koji su izvršili zlouporabu ovlasti. Zbog toga zahtijevamo da se provede istraga o ovom incidentu i da se kazne odgovorne osobe. Z

za Savez studentskih udruga Filozofskog fakulteta:

Sven Marcelić, tajnik, v. r.

Udruge potpisnice:

Klub studenata sociologije »Diskrepancija«

Klub studenata Filozofskog fakulteta »KSSF« Udruženje studenata filozofije »USF«

Klub studenata povijesti umjetnosti »KSPU«

Klub studenata arheologije »SKA«

Klub studenata komparativne književnosti »Klub K.«

Klub studenata slavenskih filologija

Klub studenata bibliotekarstva »Biblion«

Fantastičarski prežici i razgovori: Džavid Šporker, stanoviti

Sve sam ja to mogao sam

Hvala vam što ste mi postavili to pitanje

Razgovarale Cure Kritičarke

U posljednjem *Vijencu* (broj 162, 18. svibnja 2000) *Zarezov* UUUCK (Udruga uglavnom ugađenih cura kritičarki) naišao je na prvi javni odjek svojega djelovanja. Udrugu je prvi put u razgovoru s Ivicom Matičevićem spomenuo Matičin potpredsjednik Vlaho Bogišić. Važnost javnog priznanja našega rada zaslužuje izravno prenošenje njegovih riječi: »U kritici prevladava, uvjetno rečeno, mekano pismo, oslonjeno na fantastičarske prežitke, a sama književnost snažno je uronila u društvenu dramu. Problem je načelno jednostavan, treba nam negativna kritika koja bi raščistila prostor, a ona nikada nije akademska. A kritiku opslužuju ugađene, akademske individue, k tome uglavnom cure«. U istome razgovoru naišle smo na jedan zanimljiv trag: »Stanoviti Džavid Šporker mi doista isto tako u ime *Zareza* poručuje da sam tamo nepoželjan, da sam u sukobu sa sobom i nepismen.« Izazov za svaku uglavnom ugađenu curu kritičarku! Stoga smo se bacile na potragu za stanovitim Džavidom Šporkerom koji je izronio kao sporedan lik u razgovoru *Pod Matičinim krovovima*. Detaljno istraživanje obuhvatilo je pretraživanje arhive raspačanih *Vjesnika*, konzultiranje izvora na Webu (pri čemu su odmah odbačeni islamski fundamentalisti), Hrvatski biografski leksikon (svezak 118) te uvid u Akademijin arhiv odakle nas je istjerao uglavnom neugađeni dečko (možda kritičar?), proćelave glave i rutavih nogu.

Nešto drugo

Dok smo se depilirale, sjetile smo se da ključ vjerojatno leži u Bogišićevu autorskom opusu. Posvema navrnuta misao! Odlučile smo porazgovarati s Džavidom. Radi se, dakle, o nepostojećem liku, pripovjedačevu *alter egu*, činovniku koji je »zanimljiva i opasna osoba, nešto između kateheta i mizantropa. Kreće se funeralnim okružjem, uvijek je tamo gdje se nešto raspada.« K tome je opterećen provincijalnim porijeklom, okrenut radikalnoj nacionalnoj ljevici — jednom riječju tragičan lik. Razgovor s njim vodile smo u njegovoj skromnoj, podstanarskoj izbi, uz izvrstan islandski bakalar koji je naš sugovornik priredio očekujući putovnicu neidentificirane zemlje Europske Unije.

Niste još doktorirali. Kako se uopće osjećate: kao leksikograf, znastvenik, kritičar ili nešto drugo?

— Osjećam se refleksivno kao rudar. Međutim, za novine se ne piše refleksivno, već promišljeno i ako dobivate povratnu informaciju da to šteti vašem ugledu u stanovitim krugovima, nastavljati gubi smisao. Osim ako je taj posao dobro plaćen, što sam imao čast iskusiti. Ali ja sam ipak procijenio da je oportunije odreći se honorara u *Vjesniku* zbog dugoročne koristi, efekta koji će to imati za moj imidž u javnosti, i svih budućih poslova koji će mi se na taj način otvoriti.

Ha, ha, ha, ha, ha. Od osnutka* (smijeh) *bili ste stalni suradnik* Vijenca, *potom u* Matičinoj *upravi i zaduženi za njezino funkcioniranje* (smijeh). *Kako to Gjalski naziva — žbir ili žandar?

— Oprostite, ali malo sam umoran od razgovora o *Vijencu*, i... ma objektivno sam još komesar.

Imate li, kao komesar, problema s objavljivanjem u časopisima koji nisu baštinici povijesnoga* Vijenca, *kao što je primjerice* Zapeta, *ili onima u kojima prevladava ambijent* Slobodnoga tjednika*? Napomenimo,* Zapetu *ste 1999. proglasili kulturnim događajem godine. Ali istovremeno tamo očito niste dobro došli. O čemu je riječ?

Hvala Vam što ste mi postavili to pitanje. Priča nije nimalo jednostavna, pače je komplicirana. Reći ću Vam samo da je u pitanju ozbiljan novac. Poznato je naime da moja matična ustanova ne plaća. Molim Vas ipak da sve ovo što sam rekao shvatite figurativno, jer doslovnost me već više puta tjerala da je moram tehnički elaborirati, ali dobro... rekao sam ono što sam kazao.

Plastifikacija

Svojedobno se u ključnoj činjenici kulture hrvatske postmoderne, koja vas je lažno ocrnila kao hadezeovsko smeće, moglo pročitati da ste učinili sve što ste mogli da* Zapetu *spriječite, a sada bi htjeli objavljivati kod njih. Nije li to malo čudno?

— U hrvatskoj politici jedino stalna mijena jest, čak i u njezinim upravnim tijelima koja se mijenjaju svake četiri godine, što nije dobro i što se održalo jedino zbog tradicije. No bit ću izravan: promijenila se vlast i potrebno je na vrijeme promijeniti imidž. Ja sam to znate naslućivao već kad je predsjednik umro. Mnogi će danas reći da je lud bio jedan čovjek, ali tek su to gluposti. Još je odavno Vlaho Bogišić, *alias* Đuro Kuga, kritičar teškaš, u *Vijencu* pisao o tome kako ćemo »prvog hrvatskog predsjednika opet poštovati kao prvog među nama koji smo živjeli u doba rađanja nacije. Pljunuti u njegovu sjenu

značilo bi pogaziti tu čast, a toga se Franjo Tuđman, čak ni s iskustvom hrvatskoga povjesničara, ne treba bojati«.

Zastupate Maticu u Vijeću HRT-a. Kako komentirate prve rezultate promjena za koje ste se toliko zalagali?

— Bojim se da sam tu stvar preozbiljno shvatio. Eto vidite, nikad dovoljno čitanja Škrabalaove povijesti hrvatskoga filma.

Kakvi su vam planovi? Čime se sada bavite?

— Plastificiram kartice.

Zanimljiv hobi.

— Nije hobi. Matica jest trom sustav, ali samo stoga što si ne može priuštiti dovoljno kvalitetnih plastificiranih kartica, pa to moram ja. Pa molim vas, pa tko će to drugi. Pretočiti taj osjećaj u iskaznicu koja nešto vrijedi, više od dvadeset kuna koliko će koštati nova i lijepa kartica koja će biti promovirana na idućoj glavnoj skupštini nije lako, ali od toga Matičini članovi ne mogu pobjeći. Odgovor je dakle jednostavan, dok bude tog osjećaja, to jest članova, bit će i Matice.

A kad već pitate o hobijima, uredio sam čitav *Hrvatski bibliografski leksikon* u pedeset osam tomova uz suradnju nekoliko suradnika. Osmislio sam interaktivni *Leksikon teorijskog manekenstva...*

Joooj pa to ste vi! Pa mi smo to zajedno uredili. Pa bili ste nam poznati od početka...

— A ja sam to sve mogao sam! Ali prosipam ideje uokolo... Eh, ja sam to sve mogao sam. Z

Mračna molba

Agati Juniku

U Cankarjevom domu u Ljubljani 31. svibnja bit će premijerno izvedena predstava *Noć zaustavljena pred šumama* Bernarda Mariea Koltèsa, u režiji Ivice Buljana

Koltèsovo djelo, prema njegovu vlastitu priznanju, počinje 1977. godine upravo djelom *La nuit juste avant les forets*. Čini se da ovaj tekst korespondira s onim što je obilježilo suvremeno kazalište, s monologom. Nije riječ o uobičajenom monologu, to je prije solilokvij, kvazimonolog upućen nekome tko ne odgovara. Muškarac, sam na ulici, pod kišom, govori drugome mladiću koji je već na početku nestao iza ugla ulice. Od njega ne traži ništa, a ako ipak nešto traži, molba je tako jaka i konfuzna da se skoro čini kao negacija. Nema akcije, nema odgovora, tekst je strukturiran argumentacijom, upadima i ispadima govornikovih misli. U isto vrijeme gledalac tu molbu ne može ne primijetiti kao mračnu.

U tekstu nalazimo sve što će kasnije obilježiti Koltèsovo pismo. Najprije lice koje, u samoći, u želji za drugim, u molbi za ljubavlju, nalikuje samome piscu. Potom isključenje, nasilje, strastvena žudnja za odnosima što (ni)su novac i seks. Na koncu tu je neponovljiva ravnoteža između pisanog i govornog jezika. Tekst je paradoksalna konstrukcija u jednom dahu, bez jake punktuacije. Kao da hitnost govora isključuje svaku neizvjesnu ili misaonu pauzu. Ne pokreće ga nikakav događaj, kao da vanjski svijet ne može intervenirati u tijek govora. Tekst nije ritmiziran različitim temama ili govornim činovima što se razlikuju i označavaju u diskurzivnom fluksu »trenutaka«. Jedina uporišna točka obraćanje je stanovitom »ti« — piše u promotivnom materijalu Ivica Buljan.

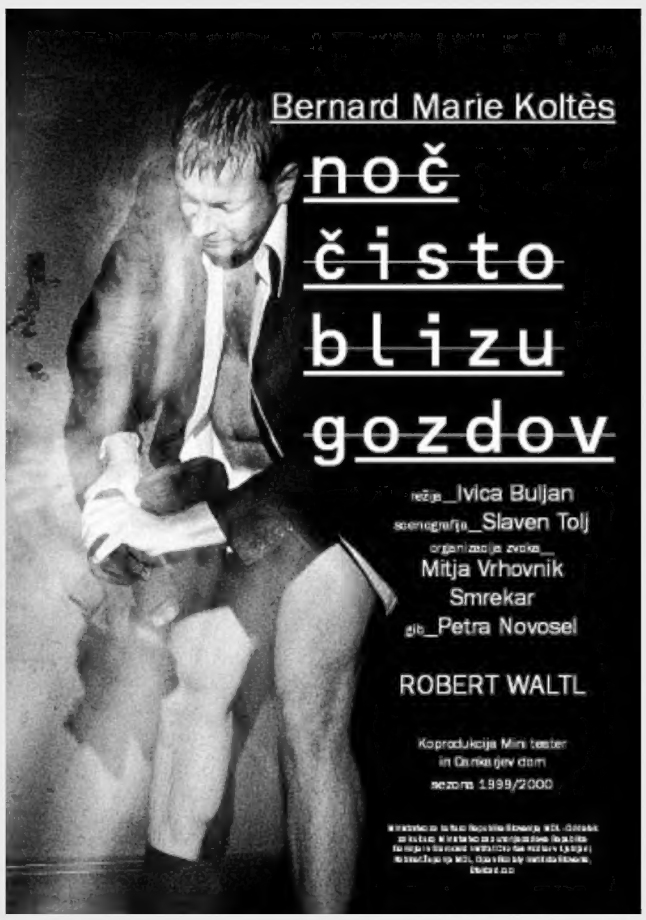

Monolog je na slovenski prevela Suzana Koncut, izvodi ga Robert Waltl, a scenografiju potpisuje već provjereni Buljanov suradnik Slaven Tolj. Na pokretu je s Waltlom radila Petra Novosel. Predstava je nastala u koprodukciji Cankarjevog doma i Mini teatra iz Ljubljane. Prve izvedbe nakon premijere zakazane su za 1. i 2. lipnja, u okviru Festivala sodobnih odrskih umetnosti EXODOS. (A. J.)

razgovor

Mirjana Krizmanić, psihologinja

Uspostava pravne države *nije* revanšizam

Razumna transformacija Hrvatskih studija bila bi njihovo vraćanje u okvire prvobitne zamisli

Nataša Govedić

Možete li usporediti broj novootvorenih radnih mjesta na Filozofskom fakultetu (Odsjek psihologije) s brojem novootvorenih radnih mjesta na Hrvatskim studijima (tamošnji Odsjek psihologije) tijekom devedesetih; možete li usporediti visine plaća profesora i asistenata obaju odsjeka te usporediti koliko je Hrvatska vlada ulagala u istraživačke projekte na svakome od njih; zanimaju me i kriteriji upisa na psihologiju FF-a, ponovno u usporedbi s kriterijima upisa na psihologiju na Hrvatskim studijima?

— Umjesto da odmah započnemo s konkretnim podacima, čini mi se da bismo trebali krenuti od samog početka, tj. osnivanja Hrvatskih studija, pa tako doći do odgovora na ova vaša konkretna pitanja. Hrvatski studiji osnivani su javno, kao jednogodišnji dopunski studij iz hvatske povijesti, hrvatske filozofije, hrvatske kulture i hrvatske znanosti. Takav studij izgledao je i potreban i prihvatljiv, osobito stoga što su doista ti sadržaji u prethodnim razdobljima bili zanemarivani, pa i potiskivani. Ubrzo je, međutim, postalo jasno da se ta početna dobra i prihvatljiva ideja izrodila i da se radilo o političkom činu, kojim su trebala biti zadovoljena dva temeljna cilja: 1) postupno gašenje Filozofskog fakulteta i 2) omogućavanje ljudima bez akademskog imena i prezimena da, mimo svih sveučilišnih propisa, pravila, uzusa i zakona, postanu sveučilišni profesori. Odakle zamisao da treba ugasiti Filozofski fakultet? Možda ne bi trebalo reći kako je »gašenje« Filozofskog fakulteta bio *unaprijed zacrtani cilj*, već bi taj cilj trebalo definirati ovako: postupno organiziranje svih studija koji nisu jezični na Hrvatskim studijima uz istodobno onemogućavanje svakog razvoja postojećih studija, čime se postiže potpuni paralelizam koji se jednog dana rješava (srećom, prije toga je došao 3. siječanj 1999) pretvorbom Hrvatskih studija u Filozofski fakultet i pretvaranjem onog što je ostalo netaknuto na Filozofskom fakultetu u Filološki fakultet.

Rođena i studirala u Zagrebu, gdje sam 1960. godine diplomirala psihologiju i zaposlila se kao asistent na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, gdje i danas radim kao redovni sveučilišni profesor.

Predajem Kliničku psihologiju, Psihologijsko savjetovanje i Zdravstvenu psihologiju. Znanstveno-istraživački rad kojim sam se bavila do početka rata protiv Hrvatske bio je uglavnom usmjeren na ispitivanje smisla za humor i istraživanje kvalitete življenja, te konstrukciju i razvoj mjernih instrumenata (testova, skala, upitnika). Autor sam ili koautor 25 novih psihologijskih mjernih instrumenata. Aktivno sam sudjelovala na mnogim inozemnim i domaćim skupovima, a provela sam i godinu dana na stipendiji u SAD. Bila sam koautor u nekoliko knjiga, objavila sam 50-tak znanstvenih, te 30-tak stručnih radova.

Od početka rata protiv Republike Hrvatske moj je stručni i znanstveni interes bio usmjeren isključivo na područje pružanja i organiziranja psihosocijalne podrške i pomoći ratnim stradalnicima, te istraživanje psiholoških posljedica rata kod posebno ugroženih skupina (invalidi, izbjeglice, prognanici i drugi). Održala sam velik broj javnih tribina, radio i TV-emisija o različitim temama iz kliničke i zdravstvene psihologije.

Član sam Hrvatskog psihološkog društva, a do početka rata u Hrvatskoj bila sam i član New York Academy of Sciences.

Bila sam jedan od osnivača i dopredsjednik nevladine humanitarne organizacije »Dobrobit«, koja se do 1997. godine bavila pružanjem psihosocijalne pomoći ratnim stradalnicima, edukacijom profesionalaca i paraprofesionalaca, te pisanjem i tiskanjem edukativnih tekstova iz područja psihosocijalne pomoći. U toj sam organizaciji i nešto više od 3 godine radila kao psiholog u savjetovalištu za ratne stradalnike. Danas vodim savjetovalište za studente na Filozofskom fakultetu.

Učitavanje »grijeha« i radna mjesta

Mislim da bi nam podrobna analiza razloga za odabir tog cilja oduzela previše prostora i vremena, stoga je dovoljno naglasiti da je Filozofski fakultet bio uvijek »trn u oku« svakoj vlasti, pa smo u vrijeme socijalizma redovito bili proglašavani »bastionom ustaštva«, da bi nas sada upravo oni koji su vjerno i pripuzno opsluživali tu vlast nazivali »komunjarama«. Jedan je od podciljeva bio, dakako, osloboditi se nepoželjnih ljudi na Filozofskom fakultetu, pa makar i na uštrb uništavanja našeg najstarijeg fakulteta. Bilo bi zaista tužno, a po ovu našu mladu državu i vrlo štetno, da se takav odnos prema Filozofskom fakultetu nastavi i na ovom, tzv. »trećem putu« kojim smo krenuli. Da se radilo o takvim ciljevima, potvrđuje i činjenica da je npr. psihologija na Hrvatskim studijima osnovana bez ikakve potrebe, jer su tri Odsjeka za psihologiju koji postoje u Hrvatskoj sasvim dovoljna, a već na burzi ima preko 100 nezaposlenih psihologa. Da su težili osnivanju novog, *svog* Filozofskog fakulteta, vidi se i u današnjim, promijenjenim uvjetima, kad im nova vlast na neki začudno bizaran način želi ugoditi više od one koja ih je sebi na radost osnovala: traže da postanu Društveno-humanistički fakultet — hrvatski studiji. Kad me pitate za novootvorena radna mjesta i plaće nastavnika na Hrvatskim studijima, onda odgovor i na to pitanje moram započeti malim »povijesnim uvodom«. Rekla sam da je osnivanje Hrvatskih studija bilo javno, ali je ubrzo postalo potpuno tajno, pa su na primjer naši kolege s povijesti praktički iz novina saznali da je na Hrvatskim studijima osnovan studij povijesti. Posljednjih nekoliko godina na Filozofskom fakultetu gotovo je sasvim onemogućeno otvaranje novih radnih mjesta, ali i popunjavanje postojećih radnih mjesta, jer bi u slučaju smrti ili odlaska u mirovinu nekog od nastavnika bilo nemoguće namjestiti novog nastavnika, što, dakako, jasno potvrđuje početnu pretpostavku o strangulaciji Filozofskog fakulteta. Nacionalno vijeće za visoku naobrazbu doslovno je svoj rad proglasilo *državnom tajnom*, tako da uopće nismo mogli saznati ni što se tamo sprema ni ostale podatke o kojima me pitate. Prema podacima iz elaborata Hrvatskih studija, na svim tim studijima zajedno u stalnom su radnom odnosu samo *četiri* čovjeka, a svi ostali rade ugovorno kao honorarni suradnici. Pri tome treba posebno istaknuti da na psihologiji postoji samo *jedan* nastavnik koji je izabran u znanstveno-nastavno zvanje i *jedan* nastavnik koji je liječnik i u znanstveno-nastavno zvanje izabran je na svom fakultetu. Svi ostali imaju samo istraživačka zvanja, rade u Institutu Ivo Pilar, a na studente su »pušteni« bez ijednog sata nastavnog iskustva. Toliko o sveučilišnim kriterijima kojima udovoljavaju. Hrvatski studiji tražili su u posljednje vrijeme oko 170 novih radnih mjesta, a odobreno im je 70. Ta nova radna mjesta nisu još realizirana i ne znam koliko se od njih odnosi na psihologiju. Mi smo tijekom 90-ih godina dobili 2 radna mjesta, a u mirovinu je otišlo četvero nastavnika. Vidite li za tu pojavu neko drugo tumačenje, osim onog kojeg nudim od početka našeg razgovora?

Plan i njegova ideologija

Možemo li dakle zaključiti da se nelegalnost osnivanja Hrvatskih studija temeljila na ideologijskoj podobnosti ondje zaposlenog nastavnog kadra i programa? Još vas molim i da pojasnite razlike u nastavnom planu obiju institucija; također i razlike u akademskoj stručnosti predavačkog kadra obiju institucija (profesorima psihologije Filozofskog fakulteta često se u javnosti zamjera »ukopanost« u Bujasovu metodologiju)?

— Kad su, opet dakako u strogoj tajnosti, uspjeli osnovati i psihologiju, tada su to u javnim medijima opravdali našom nepodobnošću, iako su svi ti napadi bile gole, ničim potkrijepljene tvrdnje. Čak su i svoje studente u toj mjeri indoktrinirali da i oni govore o »komunjarama« na Filozofskom fakultetu. Sada, kad se nakon 3. siječnja takva podobnost »više ne nosi« ili barem ne tako javno, promijenili su srž napada na naš Odsjek, pa govore o navodnim ograničenjima naše stručnosti, o našoj premaloj okrenutosti praksi i o »Bujasovoj« metodologiji. Ne veseli me posebno braniti naš Odsjek od takvih lažnih optužaba naših bivših studenata koji i nepoznaju ništa drugo osim »Bujasove metodologije«, ali to činim jer uviđam da je potrebno sa činjenicama upoznati novu vlast, posebice ministra Kraljevića, koji, pretpostavljam, sam nema vremena prikupiti takve informacije.

Postojanje kriterija kojih se svi pridržavaju već jamči da neće biti revanšizma, osim ako se uvede osnovni kriterij da je svako uništavanje »nepodopština« prošle vlasti revanšizam

Bujasova metodologija

Ukratko: (a) Bujasova metodologija metodologija je suvremene znanstvene psihologije, na kojoj, dakako, počiva i cijela struka; (b) na našem su Odsjeku zastupljeni svi glavni pravci primijenjene psihologije (školska/pedagoška, industrijska/organizacijska, klinička/zdravstvena), pa se tako naši studenti temeljito upoznaju s praktičnim vidovima posla psihologa; (c) naš Odsjek za psihologiju ima ugovorne odnose s 40-tak ustanova, od banaka do klinika i domova zdravlja, u kojima je dio (oko 60) naših mentora koji rade sa studentima tijekom prakse koju provode u njihovoj ustanovi; (d) tijekom Domovinskog rata svi članovi našeg Odsjeka, kao i velik dio naših studenata, aktivno su sudjelovali u organizaciji i pružanju psihosocijalne pomoći (osim onih koji su bili na različitim bojišnicama); osnivali su udruge za pružanje takve pomoći od kojih *Psihološki telefon* i *Društvo za psihološku pomoć* još i danas rade djelomično isti posao, dok se *Dobrobit* danas bavi starijim ljudima; (e) Članovi Odsjeka objavili su tijekom i poslije rata velik broj različitih priručnika, udžbenika, popularnih izdanja i drugih tiskanih materijala koji su se dijelili građanima Hrvatske kako bi do što većeg broja ljudi došao barem neki oblik psihološke pomoći; (f) Članovi našeg Odsjeka surađuju u projektima Unicefa usmjerenima na djecu, organiziraju seminare, tečajeve i radionice o toleranciji, povratku prognanika i sl. aktualnim temama; (g) Članovi našeg Odsjeka prepoznati su i u svjetskim krugovima, pa su stoga uključeni (kao organizatori i kao aktivni pomagači) u rad na Kosovu, Albaniji, a i u Rusiji sa stradalnicima iz rata u Čečeniji; (h) Odsjek za psihologiju već dvije godine ima na Filozofskom fakultetu savjetovalište za studente u kojem im se psihologijskim savjetovanjem pomaže u rješavanju problema odrastanja, odnosa s roditeljima, življenja, učenja itd. Toliko o našoj nepovezanosti s praksom.

Primijenjena psihologija

Kako stoji s praktičnim iskustvom nastavnika na Hrvatskim studijima?

— Studij psihologije na Hrvatskim studijima *nema* nastavnika s praktičnim iskustvom, *nema* nastavnika koji bi znao i mogao predavati bilo koje područje primijenjene psihologije. To ih, doduše, ne sprečava u tvrdnji da oni »idu u korak s vremenom«. Praktičnost ili vezanost uz praksu o kojoj govore za sada je samo u njihovim planovima — mi je već desetljećima provodimo, nakon što smo je (dakako, kao Odsjek) u Hrvatskoj i osnovali.

Postoje li znanstvene metode mjerenja pojedinačnih sveučilišnih programa i je li ih itko primjenjivao tijekom devedesetih (dakle evaluaciju studija, kroz, primjerice, evaluaciju referenci zadane literature, ali i evaluaciju metodologije predavanja, broja objavljenih radova predavača te iskazanog znanja studenata)?

— To me odmah navodi da pokušam odgovoriti na vaše pitanje o njihovim i našim programima. Kao što je opće poznato, najlakše je sačiniti dobar program. Problem je u *izvođenju* programa koji traži stručne kadrove koji takav manje-više dobar program mogu izvesti. Njihov se program u biti uopće ne razlikuje od našeg, ali je problem u stručnosti osoba koje poučavaju njihove studente. Da su ti »nastavnici« bili birani u znanstveno-nastavna zvanja (kao svi ostali nastavnici na Sveučilištu), tada bi valorizacija njihovih nastavničkih znanja i sposobnosti, kao i njihovih objavljenih radova, bila učinjena prilikom tog izbora. Oni si, međutim, uzimaju pravo govoriti o »potrebi demistifikacije nastave« (intervju dr. Ljiljane Kaliterne u Večernjem listu, 9. 04. 2000), a pridaju si i titule na koje nemaju pravo. Vjerujem da nije potrebno podrobnije elaborirati zahtjev za »demistifikacijom nastave«, jer se svaki razuman čovjek mora pitati zar je sveučilišna nastava zaista nešto tako jednostavno da je može obavljati i netko tko se za nju uopće nije pripremao, kao što se to inače događa na sveučilištu, kad asistenti odrastaju u docente i dalje napreduju. Ne bismo li možda trebali »demistificirati« i sve druge sveučilišne kvalifikacije?

Perspektiva studenata

Što kažete na vehementne istupe studenata Hrvatskih studija koji smatraju da im nitko nema pravo ukinuti pravo na diplomu? Koliko je ta diploma valjana te koliko svom vlasniku »jamči« radno mjesto? Navodno je pokrenut prijedlog doškolovanja studenata Hrvatskih studija na Filozofskom fakultetu. Ako je to istina, što bi konkretno uključivalo spomenuto doškolovanje, koliko bi ono trajalo, kako bi se procjenjivao stupanj stečenog znanja studenta Hrvatskih studija?

— Moram priznati da me kao dugogodišnjeg nastavnika, a i kao psihologa, posebno pogađa što su osobe koje predaju studentima psihologije na Hrvatskim studijima učinile svojim studentima. Studenti Hrvatskih studija razgovarali su sa mnom prije TV emisije na OTV-u na način koji ja još »uživo« nisam imala prilike doživjeti. Sve što ti studenti govore je krivo, iskrivljeno, ispunjeno hostilnošću prema svemu i svima sa Filozofskog fakulteta, a da pri tome nikad nisu s nikim od nas razgovarali niti bili voljni

prihvatiti poziv da posjete Odsjek za psihologiju i upoznaju se s nama i našim studentima. (Vrata našeg Odsjeka i nadalje su im otvorena, kao što su i svi članovi Odsjeka i studenti spremni informirati ih o svemu što ih zanima.) Ali nisu studenti krivi za stanje u koje su dovedeni. U redu je da se mladi ljudi s entuzijazmom, pa i s hostilnošću ako treba, bore za svoja prava ili interese. Ono što nije u redu to je da su ih njihovi nastavnici izmanipulirali lažnim tvrdnjama i lažnim opisima našeg rada. Nije teško nahuškati mlade ljude i ujediniti ih u nečem što oni smatraju pravednim. Teško je ono što pokušavaju učiniti nastavnici Filozofskog fakulteta, a to je obraniti svoj Fakultet i svoje struke doslovno od »najezde skakavaca«, a da pri tome ne koriste mlade ljude i ne uvode ih u te bitke. I mi imamo nekoliko tisuća studenata čije je obrazovanje sve više ugroženo, jer dobivamo sve manje sredstava za nastavni rad. Nije ni čudo što je tako kad su Hrvatski studiji »nalegli« na ista sredstva koja oni, za razliku od nas, dobivaju šakom i kapom. I naši su studenti ugroženi, ali ih njihovi nastavnici ne uvlače u te stravične političke igre. To što je učinjeno sa studentima Hrvatskih studija mnogo govori o ljudskoj i profesionalnoj kvaliteti osoba kojima su dani u ruke. S tim u vezi treba dodati da nisu postojali prijedlozi o *doškolovanju* studenata Hrvatskih studija, već o rješavanju njihovih diploma ako uspijemo u rušenju »te divlje gradnje« nazvane Hrvatski studiji. Mi smo predložili da studenti psihologije završe svoj studij kod nas, bilo da ih nekako pridružimo našim studentima bilo da ih naši nastavnici obrazuju tamo gdje su sada. Već je iz ovih prijedloga jasno da u cijeloj toj ružnoj i tužnoj priči nisu ugroženi studenti, iako se i njih i njihove roditelje u to uvjerava. Ugroženi su nestručni, lažni nastavnici, napuhani i prepisani programi te potencijalni korisnici usluga koje će im pružati tako slabo obrazovani ljudi.

Privatne ustanove i dojam izdvojenosti

Slažete li se načelno s pokretanjem privatnih fakulteta i instituta u Hrvatskoj, ako za njih ima studentskog interesa i kvalificiranog predavačkog kadra? Koje bi standarde, po vašem mišljenju, trebalo zadovoljiti prilikom pokretanja Katedre za psihologiju pri nekom privatnom fakultetu ili institutu?

— Dakako da se slažem s pokretanjem privatnih fakulteta i instituta ako za njih ima interesa i kvalificiranog predavačkog kadra. Nema uopće sumnje koje bi standarde trebalo zadovoljiti prilikom pokretanja Odsjeka za psihologiju na nekom privatnom fakultetu: iste one kojima su udovoljili i udovoljavaju nastavnici Odsjeka za psihologiju u Zagrebu, Rijeci i Zadru. Postoje utvrđeni sveučilišni kriteriji koji se ne razlikuju od kriterija europskih i američkih sveučilišta.

Dojam koji sam čula s ostalih katedri Filozofskog fakulteta o Katedri za psihologiju glasi kako je psihologija oduvijek imala pomalo »izdvojen« status unutar čitave institucije — osjećate li se i vi na neki način »samosvojno« ili imate dojam integriranosti u instituciju?

— Dojam ostalih odsjeka s Filozofskog fakulteta da je psihologija oduvijek imala pomalo »izdvojen« status točan je utoliko što je psihologija znanost i struka protegnuta od humanističkih do prirodnih znanosti, od pomaganja ljudima do filozofije, marketinga, arhitekture i bankarstva. Bilo je razdoblja u životu našeg Odsjeka kad smo u podrumima Filozofskog uzgajali bijele štakore na kojima smo tada ispitivali procese učenja, pamćenja, zaboravljanja itd. Dakako da smo tada bili doživljavani čak i kao »mirisno« drugačiji.

Obrazovanje studenata za širok raspon radnih mjesta na kojima bi se nakon diplomiranja mogli zaposliti zahtijeva posebnu organizaciju vježbi, pa tako i neka dodatna sredstva, dodatne vanjske suradnike (mentore iz prakse) i sl., što se povremeno doživljava kao, eto, »posebni zahtjevi psihologa«. Smatram da moram još dodatno istaknuti »pomagački« aspekt psihologije. Bez obzira na radno mjesto na kojem psiholog radi, on ili ona bit će uvijek i pomagačica svojim kolegama, prijateljima, susjedima, znancima jer će oni to od njih tražiti. Struka koja pomaže, dakako, znači da naši studenti kad diplomiraju, počinju pomagati ljudima u skladu sa znanjima kojima raspolažu, a to istodobno znači da vrlo često o toj njihovoj pomoći može ovisiti i ljudski život (primjerice pri prevenciji samoubojstva), kao što o njihovoj osposobljenosti često ovise sudbine ljudi u različitim poduzećima ili tvorničkim pogonima. Iz toga već proizlazi da bi psiholozi, kao i ostale slične struke, morali biti posebno *brižljivo i temeljito obrazovani*, pa tim više začuđuje ovo koketiranje odgovornih ljudi s mogućnošću održavanja ovog krnjeg sustava obrazovanja na Hrvatskim studijima.

Pristanak na psihološke ucjene

Kako biste odredili razliku između ponovne uspostave strukovnih standarda i sada tako rado upotrebljavanog optuživanja za »revanšizam«?

— U cijelom tom problemu Hrvatskih studija o revanšizmu uopće ne može biti ni govora. Kako se može govoriti o revanšizmu tamo gdje u odabiru ljudi koji nešto rade *a priori* nisu zadovoljeni temeljni stručni uvjeti? Cijela ta priča s revanšizmom psihološki je izuzetno zanimljiva. Radi se zapravo o primjeni psihologije s ciljem manipuliranja ljudima: pušten je glas »Sada će biti revanšizma«, a nova vlast se odmah snažno i temeljito uplašila da bi joj se to, eto, moglo eventualno pripisati, pa sad sve ide dalje kako su to neki u proteklom desetljeću zacrtali. Strah je inače izuzetno važno i korisno čuvstvo koje nas upozorava na opasnost i potiče na donošenje odluke hoćemo li se s njome sučeliti ili od nje pobjeći. Strah od revanšizma besmislena je i neprilagođena reakcija koja se vrlo lako može suzbiti jednostavnim uvođenjem reda i zakona. Ako je netko dobio radno mjesto na temelju voluntarizma, nepotizma, političke pripadnosti itd., itd., a osim toga za to mjesto nema ni odgovarajućih kvalifikacija, tada nema revanšizma u njegovu smjenjivanju s tog radnog mjesta. U slučaju Hrvatskih studija ne radi se čak ni o tome, već o osnivanju novih radnih mjesta za kojima *ne postoji potreba* i to za ljude koji za ta radna mjesta *nisu osposobljeni*. Kako se može govoriti o revanšizmu ako se ukida nešto što je na štetu ovog društva, a društvo za to još i obilato plaća? Smatram da bi nova vlast trebala jasno odrediti svoje prioritete i kriterije za njihovo ostvarivanje. *Postojanje kriterija kojih se svi pridržavaju već jamči da neće biti revanšizma, osim ako se uvede osnovni kriterij da je svako uništavanje »nepodopština« prošle vlasti revanšizam.* Gospodin ministar Kraljević kao da se nekako priklanja tom začudnom stajalištu, pa ponovljeno daje neke čudne izjave o tome kako neće biti »rušenja onog što je izgrađeno«. Pri tome, dakako, nije odlučujuće što su Hrvatski studiji *protupravno* nastali, već njihova kvaliteta i svrha kojoj služe. Pravo bi pitanje na koje bi trebao odgovoriti gospodin ministar trebalo glasiti: *Što je to pozitivno što donose Hrvatski studiji?* Ja sam do sada nabrojala niz kršenja pravila, zakona, lošu kakvoću izvedbe studija, pomanjkanje potrebe za dodatnim studijima itd., ali uz najbolju volju ne vidim što je pozitivno u svemu tome. Najviše se bojim da gospodina ministra sve to uopće ne zanima, pa će u svom »ministarskom transu« odlučiti da ne potpiše odluku Senata iza koje jednoglasno stoje i vijeća Filozofskog fakulteta i Fakulteta političkih znanosti. Sumnjam da će hrvatska javnost pozdraviti takvo zadiranje u autonomiju sveučilišta. Mi svakako nećemo.

Doseg Šunjićeve ruke i »sloga« sveučilištaraca

Na čijim se učenjima i strukovnim autoritetima temelji satnica »državno podobne«, a na čijim učenjima curriculum »državno nepodobne« psihologije; i potpitanje: što nam možete reći o Sveučilištu i njegovu rektoru (gosp. Šunjiću) koji je tijekom devedesetih sankcionirao retoriku »podobnosti« Hrvatskih studija naspram »nepodobnosti« Filozofskog fakulteta?

— Teško mi pada uopće spominjati rektora Šunjića jer je on svakako među onima koji su napravili najviše štete na našem Sveučilištu. Ali ne vjerujem da je ideja o osnivanju Hrvatskih studija potekla od njega, iako jest dovoljno destruktivna da bi mu se mogla pripisati. Ali, kao što sam već rekla, Hrvatski studiji imali su u početku i neke vrijedne ciljeve, a ti rektoru Šunjiću nikako nisu mogli pasti na pamet. Kakav je bio njegov odnos prema Sveučilištu najbolje govori činjenica da se svim silama trudio uništiti Interuniverzitetski centar u Dubrovniku koji je svojedobno osnovao rektor Ivan Supek i koji je zaista postao ugledna ustanova u svjetskim razmjerima. IUC se održao samo zahvaljujući nekolicini entuzijasta iz Dubrovnika i svijeta koji su se i pod granatama borili za njegov opstanak. Ali da je rektor Šunjić znao što čini i koga svojim postupcima usrećuje, najbolje govori njegovo veleposlaničko mjesto u Rimu na kojem, koliko vidim, još uvijek opstoji.

Zašto Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta nije udružio snage s Odsjekom za sociologiju i Odsjekom za filozofiju kada je u pitanju osporavanje legalnosti Hrvatskih studija: zašto se nije pokrenuo koordiniran postupak za kompletno ukidanje Hrvatskih studija, nego je pročelnik psihologije, Vladimir Kolesarić, nedavno ministru Kraljeviću navodno uputio dopis nezavisan od Katedri za sociologiju i filozofiju Filozofskog fakulteta?

— Moram vas ispraviti: Odsjek za psihologiju je udružio snage ili, ako hoćete, svi pogođeni odsjeci su udružili svoje snage i zajednički krenuli u borbu za opstanak vlastitih struka. Profesori tih odsjeka zajednički su se obratili Sveučilištu, gospodinu ministru, javnosti, Vijeću Filozofskog fakulteta, koje je donijelo jednoglasnu odluku da se predloži ukidanje svih tih paralelnih navodnih »studija«. Ono o čemu vi govorite odnosi se na obraćanje prof. Kolesarića gospodinu ministru zbog upisnih kvota, a ne na neke zasebne akcije Odsjeka za psihologiju. Za psihologiju na Hrvatskih studijima traži se kvota od 70 studenata, a na našem Odsjeku, na kojem radi 32 nastavnika i suradnika, kvota je 60. U Rijeci i Zadru (gdje ima barem po dvadesetak stalnih nastavnika) kvote su 30! I ja se ovdje ne zalažem samo za psihologiju, iako o njoj najviše govorim,jer je najbolje poznajem, već za *sve ugrožene struke* s našeg Fakulteta.

Što mislite o institucionalnoj politici Filozofskog fakulteta za vrijeme Tuđmanova režima: zašto nije bilo djelotvornih istupa protiv osnivanja Hrvatskih studija ili protiv zloupotrebe znanosti i znanstvenosti uopće? Zašto je tek prošlog mjeseca na Vijeću Filozofskog fakulteta donesena odluka o izražavanju nezadovoljstva politikom Ministarstva znanosti zbog postojanja Hrvatskih studija?

— Na pitanje zašto se Filozofski fakultet nije ranije oglasio i zašto nije bilo ranijih djelotvornih istupa, nego, kako vi kažete »tek prošli mjesec«, osjećam ono što bismo u psihologiji nazvali »naučenom bespomoćnošću«.

Von oben

Mi smo, naime, od prvog časa aktivno sudjelovali u svemu u čemu smo mogli, ali se to svodilo — ponavljam: ne zbog naše pasivnosti, straha ili submisivnosti, već stoga jer nismo imali mogućnosti ni prilike reagirati na neki drugi način — na rasprave na našem Vijeću. Neću nikad zaboraviti naša dva ugledan profesora koji su me na sjednici Vijeća, onako *von oben*, ispravili u tvrdnji da će se na Hrvatskim studijima uskoro osnovati i Odsjek za psihologiju pitanjem: »Kolegice draga, pa kome bi uopće moglo pasti na pamet da osnuje novi Odsjek za psihologiju?« Eto, našlo se i takvih, pri čemu mi kroz cijelo to vrijeme nismo mogli dobiti nikakve informacije ni s Nacionalnog vijeća ni od bilo kuda, osim iz novina koje bi šturo donijele vijest o otvaranju novog studija na Hrvatskim studijima. Samo je po

Pravo bi pitanje na koje bi trebao odgovoriti gospodin ministar trebalo glasiti: *Što je to pozitivno što donose Hrvatski studiji?* Ja sam do sada nabrojala niz kršenja pravila, zakona, lošu kakvoću izvedbe studija, pomanjkanje potrebe za dodatnim studijima itd., ali uz najbolju volju ne vidim što je pozitivno u svemu tome

sebi razumljivo da su tome pridonijeli i naši dekani, koji, valjda po logici »ne talasaj«, nisu htjeli ulaziti ni u rasprave o Hrvatskim studijima, a neki su te studije i vrlo aktivno podržavali. Ali, čini mi se da bi ipak većem dijelu javnosti moralo već do sada biti jasno kakve su prepreke u javnom oglašavanju postojale u proteklih deset godina, pa bi bilo lijepo da se barem pretpostavi da su se ljudi borili i kad se to nije moglo pročitati u novinama ili vidjeti na televiziji.

Svuda u svijetu predavač koji je stalno zaposlen pri nekoj sveučilišnoj instituciji mora tražiti posebnu dozvolu da ode zakratko predavati na neku drugu katedru, a nemoguće je da bude stalan profesor s punom satnicom u dvjema institucijama. Kod nas je, pak, znatan broj predavača s Filozofskog fakulteta »trajno gostovao« na Hrvatskim studijima (dakako, za honorar). Što mislite o toj vrsti logističke, etičke i pravne akrobatike?

— Činjenica je, doduše, da su s nekih odsjeka nastavnici sudjelovali u radu Hrvatskih studija, što je svojevrsni apsurd, uzmemo li u obzir tvrdnju osnivača da se radi o »zdravoj konkurenciji«. Ta se konkurencija za neke odsjeke temeljila velikim dijelom na istim ljudima! Treba, međutim, dodati da je i to sudjelovanje kod nekih postignuto financijskim nepravdama koje su cijelo to vrijeme postojale, pa su naši profesori dobivali (izjava gospodina ministra Kraljevića) tri puta manje honorare od onih na Hrvatskim studijima. Može se razumjeti da su neki podlegli toj primamljivoj ponudi, ali to zasigurno ne bi učinili da su bili kako treba plaćeni u svojoj instituciji.

Pogled unaprijed

Kako vidite transformaciju Hrvatskih studija u posttuđmanovskoj eri? Zanima me i kako vidite budućnost Odsjeka za psihologiju FF-a ukoliko dođe do ukidanja Hrvatskih studija, a kako ukoliko do takvog ukidanja ne dođe?

— Razumna transformacija Hrvatskih studija bila bi njihovo vraćanje u okvire prvobitne zamisli, tj. da postanu i ostanu dopunski jednogodišnji studiji hrvatske povijesti, kulture, znanosti; da poučavaju studente npr. o doprinosu naših znanstvenih i kulturnih djelatnika svjetskoj znanosti i kulturi. Dakle: jednogodišnji studiji pri Filozofskom fakultetu ili kao interfakultetski studiji što su trebali i biti. Uspostava sveučilišnih kriterija, koji su tijekom proteklih godina bili tako strašno derogirani, može se obaviti gotovo trenutačno, jer ljudi koji udovoljavaju svim strukovnim kriterijima ionako cijelo vrijeme obavljaju svoj posao. Treba samo prestati s financiranjem i održavanjem onih koji tim kriterijima ne udovoljavaju.

Ako je ono što nam se događalo u posljednjih desetak godina nazadovanje u kriterijima struke, koliko procjenjujete da će vremena proći prije no što se kriteriji opet uspostave? Na kraju, koje vrijednosti (sociološke, psihološke, etičke) vode prema uspostavi kriterija stručnosti koji su prepoznatljivi i na međunarodnoj ljestvici?

— Odsjek za psihologiju obilježio je krajem 1999. godine sedamdesetu godišnjicu rada. To je najstariji Odsjek za psihologiju u jugoistočnoj Europi koji je već do sada proživio četiri-pet različitih režima, pa će vjerojatno još koji. Postojanje studija psihologije na Hrvatskim studijima ne ugrožava opstojnost Odsjeka, na kojem se i u ovim uvjetima studenti obrazuju po gotovo najvišim suvremenim standardima (npr. svaki od njih ima svoj *e-mail*, dostupan im je Internet itd.), ali ugrožava struku u koju namjeravaju ući poluobrazovani psiholozi, a još više njihove potencijalne korisnike, nesretne ljude kojima je potrebna stručna pomoć.

Kratko i jasno

Od Graza u nepovrat

Naša je turistička komparativna prednost nedirnuto, neoznačeno i već pomalo zaboravljeno minsko polje

Pavle Kalinić

Kad bi Hrvatska bila u Europi, ne samo zemljopisno, već stvarno poput Danske ili Nizozemske, onda od Graza do Zagreba ne bi bile dvije granice i tri pogranične policije.

Ukoliko krećete iz Njemačke ili Austrije, prva granica je na ulasku u Sloveniju. Da nije bilo Gavrila Principa, ne bi bilo ni te ni sljedeće granice. Ali bilo ga je. Kad prijedete Maribor, cesta se naglo sužava i maksimalna brzina ograničava se na pedeset kilometara.

Od Maribora stranac (Nijemac, Austrijanac, Danac ili tko drugi) mora shvatiti da je cesta kojom se kreće dvosmjerna, a ne jednosmjerna. Ukoliko shvati, nagrađen je samim tim što je preživio. Možda bi mu i Ministarstvo turizma u dogovoru s Ministarstvom prometa i veza moglo dodijeliti nagradni bon ili koji besplatni dan u kojem hotelu.

Luk i pivo

Prešavši dvije granice (austrijsko-slovensku i slovensko-hrvatsku) nekoliko kilometara prije Krapine dolazi se na autocestu koja skoro dvjesto pedeset kilometra ide na istok. No za turiste koji žele vidjeti Jadran taj je podatak više-manje nebitan. Autocestom se može zaobići Zagreb i izbjeći neradničku gužvu u njemu te nastaviti autocestom ka Karlovcu. Između Zagreba i Karlovca nema ni pumpe ni restorana, ali zato ima udubljenja od teških kamiona, poprilično opasnih kad pada kiša. I to bi se posebno moglo naplatiti strancima kao specifičnost ublažene varijante hrvatskog safarija. Naravno, ako ste već mogli zaobići Zagreb, Karlovac ne možete. Zato mirno u koloni čekate na jednom od pet-šest izlaza i nastavljate brzom gradskom cestom koja se već na izlasku iz Karlovca sužava i takva je sve do Masleničkog mosta.

Karlovačka obilaznica se gradi, ali kad će biti gotova, to se još ne zna. Na pumpi će turiste dočekati skuplji benzin, ali to bi im snimljeno na videovrpcu moglo pojašnjavati nasmiješeno lice Mate Crkvenca. Turisti bi sigurno bili oduševljeni kad bi im on pojasnio da se tako izjednačavamo u cijeni s okruženjem. Može slobodno preskočiti da bi s tih njegovih dvadeset devet posto u Hrvatskoj benzin u posljednjih pola godine poskupio za čitavih četrdeset pet posto. Ali kad je bal nek je bal.

Imamo mi za to reprezentativne restorane. Luk i janjetina ili možete luk i svinjetina. Tako nam uostalom mirišu, uz neizostavnu *pivčugu*, i oni što bi kao trebali održavati promet. Stranci se raspamete kad ih uljudno zaustavi policajac koji ne zna nijedan svjetski jezik, ali zato svoju pristojnu glavicu ugura kroz poluotvoreno staklo u kabinu i u nju unese svježinu miksanog mirisa luka, svinjetine i piva dok se nevino smiješi kroz poprilično razrijeđene zube. Upućeniji bi rekli: ima više očiju nego zubi u glavi. Ali naravno da to nije istina. To su podle insinuacije neprijatelja hrvatske države koji nisu u stanju pojmiti kako je situacija složena s tendencijom daljnjeg usložnjavanja...

A đe je Anđa?

I kad turisti (ruku na srce: avanturisti) i to prebrode te stignu do Velebita i, pokušavajući se s njega spustiti do Masleničkog mosta, dobiju morsku bolest, na mostu bi ih trebao sačekati Jure Radić te im pojasniti da most nije mogao biti nigdje drugdje jer je to jedino pravo i Božjom providnošću odabrano mjesto. Onda bi uzeo mikrofon i polako otpjevao, s naglaskom na osmijeh od uha do uha, *stani vjetre nešto bih te pito!*

Prezadovoljni turisti nastavili bi dalje (naravno ako bura dozvoli) tristo metara po mostu koji se opet sužava u specifičnost hrvatskog puta u turističko dvadeset prvo stoljeće. Dalje po Dalmaciji ne treba nikakav vodič, cesta je ionako jedna jedina da ne možeš *fulati*, čak ako i hoćeš. Pomoć se uvijek može zatražiti od sveprisutnog simpatičnog policajca sa čačkalicom u zubima kojemu je čak i hrvatski strani jezik.

U hotelima je idealno. Ukoliko ste došli iza osam ne može se dobiti ništa za jelo jer je kuharica Anđa otišla doma. Tako je u većini primorskih gradova i u privatnim restoranima. A ako slučajno Anđa nije otišla kući, nego je na poslu, kad stigne cijena večere možete pomisliti da ste uz večeru kupili stol, stolce i sve suđe, čaše i *escajg*.

Uspoređujući se s neusporedivom Španjolskom možemo sa stopostotnom sigurnošću reći da je njihova ponuda puno jača, bolja i jeftinija. Naša je turistička komparativna prednost nedirnuto, neoznačeno i već pomalo zaboravljeno minsko polje. Spominjati Austriju i njenih dvadesetak milijardi dolara od turizma, a mora nemaju, suvišno je! Zato mi imamo... ili zato mi nemamo...

komentar

Nogomet i nasilje

Neodoljivi zov kamera

Kamo bi se okrenuo navijački bijes da je kojim slučajem ograda na Poljudu pala?

Rade Jarak

Eksplozije nasilja za vrijeme takozvanih *derbija* postale su sasvim normalna stvar. Ono što upada u oči kod nasilničkog ponašanja militantnih navijačkih skupina, i podskupina koje im se pridružuju u trenutku krize, potpuna je suspenzija takozvanog *simboličkog poretka*. Prije nešto više od mjesec dana, neposredno pred utakmicu *Dinama* i *Hajduka*, svjedočio sam vrlo neugodnom i opasnom događaju: nekoliko je huligana upalo u tramvaj i pretreslo ruksak jednog mladića. Huligani su imali većinom podignute kapuljače trenirki, valjda da ih je teže prepoznati. Upaljene cigarete, mutni pogledi: bilo je očito da traže svađu. Dečko je, srećom, bio iz Zagreba pa je dobro prošao. Začuđuje njihov nastup, način na koji su vrlo brzo prošli tramvajem, mirnoća s kojom su odabrali mladića/žrtvu i zatražili od njega da otvori ruksak. Vrijedi napomenuti da to zapravo nisu bili pravi navijači u tradicionalnom smislu. Nisu nosili šalove, ambleme i dresove. Bila je to skupina vrlo mladih ljudi koji su, na žalost, na stadion išli samo radi nereda.

Ponašanje ekstremnih navijača u tom smislu donekle podsjeća na ponašanje paravojnih formacija za vrijeme rata, samo je bitno vremenski ograničeno na otprilike desetak sati prije i poslije derbija. Ekstremne navijačke skupine na dan utakmice doživljuju »katarzu« suspenzije simboličkog poretka i organizirano kreću provoditi vlastiti »red«.

Maksimir 1990. — Poljud 2000.

Nešto slično zbilo se i na finalu Kupa u Splitu. Navijači su pokušali učiniti isto što i skupina iz tramvaja, samo ovaj put kao gomila, masa. Tamo je naravno postojalo više zapreka, a masa ide uvijek onoliko daleko koliko su duboki njezini razlozi. Drugim riječima, ide onoliko daleko koliko je ideološki potkovana. Dinamo i Hajduk vuku veliki sportski rivalitet još od doba *velike četvorke*, ali je prava netrpeljivost između ovih dvaju klubova narasla tek zadnjih godina kad više nema *Crvene zvezde* i *Partizana* i kad je zagrebački klub postao miljenik političara, sudaca i većeg dijela medija. *Hajduk* je igrao podređenu ulogu, pa otuda i frustracije njegovih navijača. Dok su površinski razlozi netrpeljivosti između Zagrepčana i Dalmatinaca isključivo sportski, pravi su razlozi vjerojatno ekonomske i političke prirode. Sa završetkom rata i potiskivanjem Srba u drugi plan Hrvati su »interiorizirali« mržnju, pa se sad skoro svi međusobno mrze. Dakle, da je ograda na Poljudskom stadionu kojim slučajem pala, to bi bio, doduše, vrlo značajan poticaj za daljnji nered, ali očito je da bi se navijačka masa našla potpuno bespomoćna u praznini koju bi sama stvorila. *Torcidaši* su bili spremni na prelazak simboličke granice, ali nisu znali što dalje. Riječ je o jasno izraženom postpolitičkom sindromu. Da je ograda pala, na koju stranu bi se okrenuo navijački bijes? Prema *Boysima*, prema upravi kluba ili prema policiji? Vjerojatno je namjera navijača bila »samo« prekinuti utakmicu. Stoga se gužva razišla čim je policija bacila suzavac. Ipak, treba imati na pameti da se splitski događaj odvijao pred kamerama. Bio je to svojevrsni masovni performans i oni koji su sudjelovali u njemu prihvatili su igru s opasnošću, na primjer, poput trčanja pred bikovima.

Slučaj u Maksimiru prije deset godina kada je došlo do obračuna *Delija*, navijača *Crvene zvezde* i obične publike te potom *Bad Blue Boysa* i policije, gotovo ima identičan scenarij, samo su razlozi puno dublji i ideološki puno jači. Radilo se o prvoj pravoj eksploziji javnog bijesa nakon dvadesetogodišnje akumulacije. Osim toga *Boyse* je policija iznimno loše tretirala te su bili usprkos tome što su bili domaćini, zatvoreni na južnoj tribini, dok se gostima dozvolilo i čak toleriralo kretanje i agresija na puno većem dijelu tribina. Taj je događaj uostalom najavio pravi rat, bio je to prvi pravi fizički sukob hrvatskih i srpskih navijača, čak su ga neki mediji nazvali početkom rata. Dokaz da se radilo o pravom rušenju ondašnjeg simboličkog poretka nasrtaj je *Dinamova* igrača i kapetana Zvonimira Bobana na *milicajca*, što je također događaj bez presedana.

Prosječan i bezidejan nogomet

Paradoksalna je i borba oko imena maksimirskog kluba. Navijači su željeli ime *Dinamo*, ali ne zbog naglog buđenja socijalne svijesti i socijalističke nostalgije, nego upravo iz razloga s početka devedesetih godina kad je to ime bilo nacionalni simbol. Dakle, moglo bi se reći da su navijači i ondašnja vlast bili na istim pozicijama, samo što je vlast otišla korak dalje. Nazivajući klub *Croatijom*, vladajuća je ideologija željela zalediti stanje, naglasiti da smo ušli u fazu nacionalnog raja, u kojoj su navijači tek običan dekor na tribinama. Ime *Dinamo* značilo je izlazak iz uspavanoga nacionalnog kraljevstva i povratak u ratoborne devedesete. Obilježilo je želju navijačke skupine za afirmacijom vlastita identiteta. Međutim, dobili su staro ime, ali ne i starog protivnika. Stoga je vrlo teško ideološki karakterizirati navijače *Dinama* danas — kod nas naime nema tradicionalnih podjela kao na Zapadu, na primjer, u Italiji: u Rimu navijači *Rome* simpatiziraju komuniste, a najekstremniji navijači *Lazia* fašiste.

Najmirniji su oni navijači koji vole nogomet, premda se i među njima mogu pojaviti vrlo ratoborne i bučne skupine. Ipak njihova je agresija usmjerena prema sličnima na suprotnoj strani ili, u najgorem slučaju, prema svima onima koji su obilježeni protivničkim bojama i heraldikom. Najopasniji su oni koji uopće na vole nogomet i koji su zapravo *profesionalni huligani*. Njih ne zanima samo protivnički navijač i nogometni ritual, već običan čovjek, slučajan stranac, onaj *drugi*. Oni po prirodi svog posla detektiraju protivnika, uglavnom bespomoćnog. Traže protivnika koji možda nema pojma da se u tom dijelu grada igra utakmica.

Na kraju bih se ipak vratio na medije. Baudrillard je u vezi s nogometnim derbijima vrlo cinično izjavio: *Budite sigurni da će se nasilje pokazati ondje kamo dospiju televizijske kamere*. Pa svako je nasilje danas postalo dio velikog spektakla. Nasilje je medijski atraktivno. Njegovi glavni akteri daju televizijske i novinske intervjue. Dio medija naglašava najmanje tolerantne izjave nogometaša jer su one »vijest«. Nasilje na poljudskim tribinama zasjenilo je događaje na terenu, a tamo je, treba priznati, bio samo prosječan i bezidejan nogomet.

komentar

Vlado na Bleiburgu

Sami dobri dečki

Društvena, kulturna, intelektualna scena »tranzicijskih zemalja« impregnirana je mehanizmima društvenog zaborava, prepuna hotimičnog potiskivanja

Dejan Kršić (Arkzin/Transfer)

Povodom prvih sto dana Vlade novinari nas uvjeravaju kako vladi Ivice Račana nema alternative. Tužno je to mišljenje, kako za Vladu koja se tako pretvara u zakonita nasljednika Tuđmanova »ta recite mi, tko bi me mogao zamijeniti!?«, tako i za druge stranke, ali i za sve nas građane Hrvatske pa i pretpostavljenu demokraciju u njoj.

Ali, doista, ako zanemarimo aspiracije radikalne desnice, tko bi želio da mu na vlasti bude stranka koja sebe naziva »seljačkom«, a reklamira se prezirom prema ljudima koji sa sela dolaze u grad; ili, tko bi želio da mu na vlasti bude stranka čiji visoki dužnosnici tvrde da je ova država stvorena na zasadama NDH; ili da visoki državni dužnosnici, suprotno predizbornim obećanjima, rade na politici kontinuiteta i ne čine ništa na razgradnji sustava organizirane zloupotrebe vlasti u državnim službama, ili da saborski zastupnik povodom ideološkog sukoba na Trgu žrtava fašizma zamjera televiziji što »ne prenosi pomirljive govore«?! Ali, očito, konstrukcija mi negdje ne *štima*, pa ti i takvi ljudi i stranke doista već i jesu na vlasti te zauzimaju položaje u toj Vladi!? Skupo plaćeni slogan *Surađujte s vladom — Vlado je dobar dečko* doista govori puno o duhovnom sklopu nove vlasti — oni su dobri dečki i ne žele se svađati, i oni surađuju s potpredsjednikom Sabora Pašalićem jer Ivić je dobar dečko; oni surađuju sa Šeksom jer Šeks je dobar dečko; oni surađuju sa Štercom jer je Stjepan... samo im onaj Stipe nešto kvari priču. On kao da je iz drugog vica. Ali Ivica je dobar dečko, i Dražen je dobar dečko, i Zlatkec je dobar dečko, i među »dečkima« će se sve i riješiti jer je ionako »sve već dogovoreno«, a onoj histeričnoj Pusići treba »malo više samokontrole«!

Najgora mjesta u paklu

Kad saborski zastupnik, ne HSP-a već HSLS-a, Bolta Jalšovec utvrdi da je »na Bleiburgu začeta klica slobodne Hrvatske kakva danas postoji«, sve što Račan na to ima reći jest da je riječ o »nesretnoj, nespretnoj i štetnoj izjavi« i tu štetnost odmah relativizira tvrdnjom da »moramo biti dovoljno široki da možemo i takvu izjavu probaviti«. Tko je deset godina bio na Tuđmanovoj dijeti, očito je spreman svašta progutati.

Ako se zbog očuvanja koalicije (i vlasti) Račan i SDP ne žele ideološki konfrontirati s nacionalističkom retorikom i politikom HSLS-a, onda bi Račan kao predsjednik Vlade morao barem disciplinirati svoje koalicijske partnere. Ovako Budiša pokušava kupiti stranačke bodove na desnici, istovremeno za

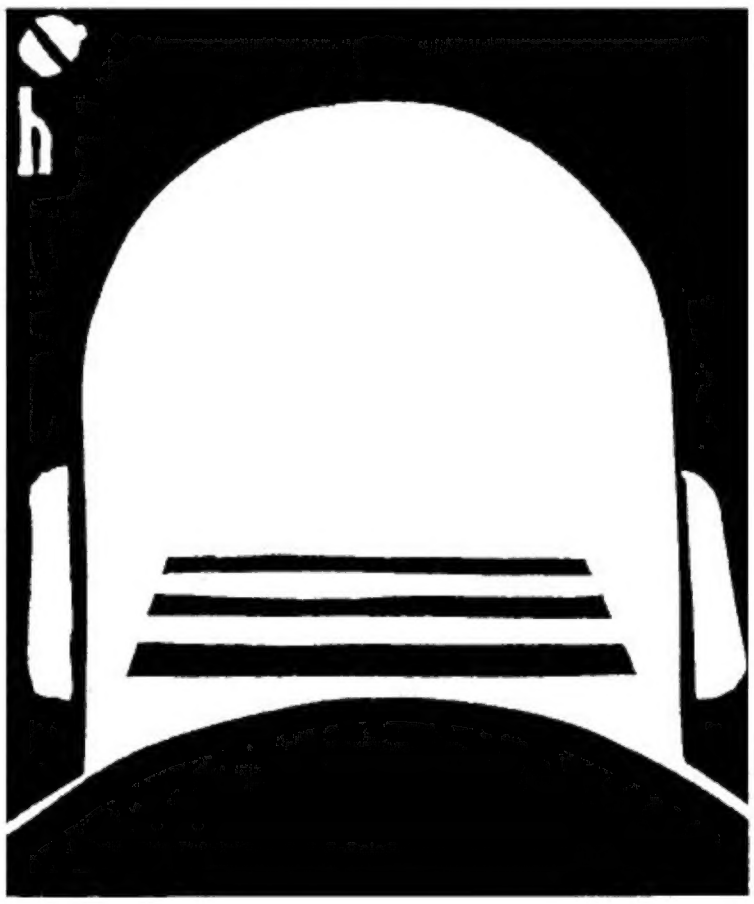

Heinrich Hoerle, Les nuques, couverture de »Die Aktion«, 1924, n° 4.

to ispostavljajući račun Državi i Vladi (ta saborski zastupnik Bolta Jalšovec, ministar obrane Jozo Radoš, zamjenik premijera Goran Granić... svi odreda iz HSLS-a, bili su u Bleiburgu kao državni, a ne stranački dužnosnici!). Tu Račan ne mora uvjeravati Budišu u neke univerzalne vrijednosti i više ciljeve, dovoljno je da ozbiljno uzme njegovu vlastitu retoriku s netom završenog kongresa stranke kako je glavna opasnost za stabilnost RH u divljanju ekstremne desnice.

Na istom 9. općem saboru HSLS-a Budiša je ustvrdio i da u pozadini »napada na HSLS nisu samo političko-ideološke razlike, nego težnja krajnje lijeve opcije da preplavi čitav politički prostor i dovede u pitanje politički pluralizam u Hrvatskoj«. O bauku koje to »lijeve opcije« je riječ? O brojčano, organizacijski i financijski moćnim strankama poput ASH i SRP-a? Taj bauk lijevog terora koji — za razliku od desnog koji je samo neugodan — odmah »dovodi u pitanje politički pluralizam« i vodi pravo u Gulag potreban je kao lažni balans pravoj prijetnji ekstremne desnice kako bi se liberalno-socijalna nacionalistička desnica predstavila kao logičan centar. Da parafraziramo Dantea — najgora mjesta u paklu rezervirana su za one koji u vremenima teške političke krize zadržavaju neutralan, to jest centralan položaj. Ako Đurđi Adlešić »nije jasno zašto se HSLS-u stalno imputira nekakvo skretanje u desno!... Budiša je čvrsto u centru, kao i, naravno, HSLS!«, moglo bi joj se odgovoriti da HSLS doista ne skreće u desno, on je već odavno tamo!

Nakon bleiburških eskapada uglednih hrvatskih socijalnih liberala, saznali smo da postoji i neka HSLS-ova Deklaracija protiv obaju totalitarizama. Problematičnost takve inicijative, kao i one koja povratak imena Trga žrtava fašizma veže uz neko proglašenje Trga žrtava komunizma, leži u činjenici da odnos tih dvaju totalitarizama nipošto nije simetričan. Samo je još Tuđman smatrao kako je balansiranje između staljinizma i fašizma *via reggia* prema zlatnom centru. A s takvim liberalima što će nam uopće HDZ, makar bio i »novi«? HSLS je trebao iskoristiti ovu priliku i na ovom kongresu preimenovati se u Hrvatsku socijalno-liberalnu demokratsku zajednicu!

Društveni zaborav

Živimo u društvu — odnosno društvima, jer nije riječ o nekoj hrvatskoj specifičnosti ili anomaliji — koje se ne samo suprotstavlja radikalnim idejama političke emancipacije, to bi mogli shvatiti, već teži da ih izbriše iz sjećanja, teži stanju amnezije u kojem bi se činilo kao da takve ideje nikada nisu ni postojale i smješta ih s onu stranu naših moći političke imaginacije...

Jedan oblik političkog angažmana intelektualca jest u tome da se takav zaborav ne dopusti. Russel Jacoby se u svojim poznatim knjigama *Društvena amnezija* i *Potiskivanje psihoanalize* (obje davnih godina prevedene u Beogradu) bavio potiskivanjem i depolitizacijom psihoanalize kao radikalne teorije u djelu Freudovih učenika i sljedbenika. Jacoby se bavio zapadnim — prvenstveno američkim — kontekstom, kako je psihoanaliza modificirana nacizmom i od revolucionarnog oruđa promjene društva postala sredstvo konformizma, prilagođivanja sistemu, ali su njegove analize primjenjive i danas u drugačijem kontekstu.

Nedavno je u Grazu održana konferencija *Obrazovanje u društvima u tranziciji* gdje je između brojnih gostiju iz područja koje se još uvijek običava nazivati Istočnom Evropom nastupio i Rauls Treiers, redovni profesor na sveučilištu u Rigi i predsjednik Psihoanalitičke asocijacije baltičkih zemalja. Svojim referatom *Academy and its Discontents: Psychoanalysis on the post-communist University* (Nelagoda na akademiji: psihoanaliza na postkomunističkom sveučilištu) izazvao je burnu reakciju prisutnih kolega, koji se u svojim replikama nisu libili optužiti ga za omalovažavanje egzaktnih znanosti.

Situacija potiskivanja psihoanalize iz sveučilišnih programa koju opisuje i Treiersove riječi savršeno odgovaraju i zagrebačkoj intelektualnoj i akademskoj sceni, na kojoj je psihoanalizu odavno potisnula *pacovska psihologija* — »možete vi njoj tepati da je eksperimentalna, statistički orijentirana itd., no riječ je o disciplini kojom dominira totalitarna dimenzija koja ljude svodi na stvorenja draži i reakcija, dakle *pacove*. No... evo sebi ću dopustiti i tvrdnju da je i ta *pacovska* psihologija u cijeloj stvari bila i ljudskija od humanističke psihologije i njenog humaniziranja neljudskosti... taj svepozitivistički amalgam bio je fatalan za psihoanalizu u mojoj akademskoj sredini.«

Dok ove godine svijet obilježava stogodišnjicu Freudova *Tumačenja snova*, svojevrsnog manifesta psihoanalize, naši psiholozi se kao pijani plota drže shvaćanja da ono što ne možemo izmjeriti i dokazati pokusima u laboratorijskim uvjetima objektivno ni ne postoji, medijski likovi poput Grudena predstavljaju vrhunac humanističke psihologije, Freud je za psihologinju Aleksandru Mindoljević onaj tip »kojem je sve bazirano na seksu«, a studenti Filozofskog fakulteta jedva da mogu čuti za Lacana, jer kod profesora filozofije još uvijek vlada Sutlićevo mišljenje da je »Lacan psihijatar koji je poludio od filozofije«. Tumačenje snova, u oba smisla, i kao knjiga i kao analitička praksa, kritika je sanjarice — upravo onog tipa knjiga, od uputa new agea za samopomoć do Coelha, kakav vlada domaćom čitalačkom i u širem smislu intelektualnom scenom. Društvena, kulturna, intelektualna scena »tranzicijskih zemalja« impregnirana je mehanizmima društvenog zaborava, prepuna hotimičnog potiskivanja — tako smo izabrali da »zaboravimo« ne samo psihoanalizu i komunizam, utopijsku ideju mogućnosti nadilaženja kapitalizma, već i svoje vlastite prošlosti. Račanovo »mi smo okrenuti budućnosti, a ne prošlosti« predstavlja jedno takvo nijekanje ne neke daleke radikalne prošlosti, koju smo eto, nadvladali, već problematične političke sadašnjosti zbog kojega ne samo njegova Vlada i stranka, već i svi mi kao društvo, lako mogu ostati bez budućnosti.

San mrtvih predaka

Naziv konferencije *Društveni zaborav i povratak potisnutog* koja će se u sklopu projekta *Što, kako i za koga* održati u Zagrebu 7-8. lipnja primjer je očita referenca na Jacobyjevu knjigu. Zagrebačka konferencija neće se baviti potiskivanjem psihoanalize, riječ je o referenci na organizirani zaborav naše — u širem smislu istočnoevropske — političke i ideološke prošlosti, ali i zaborav/potiskivanje politički radikalne teorije. Sintagmu »povratak potisnutog« tako možemo čitati u dvostrukom ključu — kao povratak svega onoga što je bilo potisnuto za vrijeme realnog socijalizma (tj. rekapitalizaciju Istočne Evrope, povratak ideologija slobodnog tržišta, ljudskih prava, slobodnih izbora, nezavisnih medija... ali također i etničkih antagonizama, nacionalizma... svega ovoga čemu smo neposredno svjedočili u proteklih deset godina), ali i kao ispitivanje mogućnosti povratka svega onoga što je u današnjem realnom kapitalizmu potisnuto, prvenstveno utopijske težnje radikalnoj društvenoj/ekonomskoj promjeni...

Jedan od osnovnih mehanizama ideološke legitimizacije predstavljanje je postojećeg poretka (npr. »slobodne Hrvatske kakva danas postoji«) kao ostvarenja sna, ali ne našeg sna, već sna drugih, mrtvih predaka, prethodnih generacija (»gdje god je zakopana hrvatska kost, tamo je začeta Hrvatska«, B. Jalšovec u obrazloženju svog nastupa). Ideologija nas uvjerava da živimo u ostvarenim snovima predaka i ako se previše bunimo, poremetit ćemo taj san, iznevjeriti sve njihove žrtve. Ta obilaznica kroz »mrtve druge« nužna je za ideološku legitimizaciju sadašnjosti. Tu zamku možemo zaobići samo radikalnim preuzimanjem odgovornosti. Jer, lakanovski odgovor na pitanje: *odakle se potisnuto vraća?*, naizgled je paradoksalan: iz budućnosti! Smisao simptoma nije razotkriven, izvađen iz skrivenih ponora prošlosti, već se konstruira retroaktivno — tek analiza proizvodi istinu, odnosno uspostavlja označujući okvir koji simptomima daje njihovo simboličko mjesto i značenje. Značenje tragova prošlosti se mijenja s transformacijama označiteljeve mreže. Svako uspostavljanje novog označitelja gospodara retroaktivno mijenja značenje sveukupne tradicije, iznova strukturira naraciju prošlosti, podastirući je novim, drukčijim iščitavanjima, stoga »prošlost moramo oteti konformizmu povijesti«. Mi neprestano ponovno ispisujemo povijest, retroaktivno dajući elementima njihovu simboličku težinu uključujući ih u nove teksture, mi proizvodimo simboličku realnost prošlih događaja. Stoga problematičnost »slučaja Bleiburg« ne leži u »povijesnom revizionizmu«, nepoštivanju faktografije, već prvenstveno u odnosu prema sadašnjoj političkoj situaciji. Lažnost »Bleiburga kao klice slobodne Hrvatske kakva danas postoji« nije u tome da se oni koji su tamo poginuli nisu zalagali za »Hrvatsku kakva danas postoji«, već u tome što oni, koji se danas pozivaju na bleiburške žrtve, Hrvatsku, kakva danas postoji, ne čine slobodnom za sve njezine građane niti su u toj državi svi građani ravnopravni pred zakonom.

Jasna politička intervencija

Odgovarajući kritičarima predstavnici pobjedničke koalicije često se pozivaju na »objektivne uvjete« da ne »treba srljati«, kako situacija treba »sazrijeti«, zaboravljajući kako subjekt ne upravlja procesom s objektivne distance, već je i sam konstituiran tim procesom. U krajnjoj liniji, nije najvažnije što Račanova Vlada doista, »realno«, može promijeniti, koliko brzo može ispraviti sve nepravde, pohapsiti i kazniti krivce, najveći problem je u tome što, u stalnom strahu od optužbi za »komunizam« i »revanšizam«, u strahu od vlastite »komunističke prošlost«, današnji SDP odustaje od svakog ideološkog projekta i na njemu nužno utemeljene konfrontacije te ideološku hegemoniju prepušta poraženoj strani.

Aktualnu depolitizaciju političkog nije moguće provesti bez depolitizacije javnosti, potiskivanja aktivnog građanskog, civilnodruštvenog angažmana (pa se svaka javna kritika predstavlja kao »lijevi teror«), a to dvoje ide ruku pod ruku s depolitizacijom ekonomije, općim prihvaćanjem liberalnog tržišnog kapitalizma kao jedine moguće opcije i tržišnih mehanizama kao neutralnih sredstava i postupaka koje treba koristiti, gdje se svaka politička intervencija u ekonomiju (stečajevi, sanacije, porez...) predstavlja kao puka usiljena, neželjena nužnost realnosti ekonomske situacije, a ne rezultat jasnog političkog opredjeljenja i na njemu zasnovanih ekonomskih odluka. Z

razgovor

puštenu imovinu i stanove delile su opštinske komisije u periodu od 1992. do 1996. godine. Sada je teško ustanoviti tko od tih privremenih korisnika, kojima je opština dodelila stan, ima kuću na selu.

Bivša vlast u Hrvatskoj planski je naseljavala hrvatske izbjeglice iz Bosne na područja gdje su pre rata živeli Srbi. Recimo u Korenici, u kućama čiji su vlasnici Srbi danas živi četiristo hrvatskih porodica. Ti ljudi su Korenicu prihvatili kao svoje novo boravište, dobili su posao, djeca im tamo idu u školu. Oni su, misleći da je to sada njihovo, u te kuće ulagali novac. Tko će sada te ljude izbaciti i vratiti kuće pravim vlasnicima?

— Pejković: Vlasništvo nikad nije promijenjeno. Mi ćemo tim ljudima osigurati drugi trajni smještaj. Hrvatska država će pronaći sredstva da taj problem riješi i ona će ga riješiti u jednom razumno kratkom roku.

I bivša vlast u Republici Srpskoj, ona SDS-ova, planski je naseljavala srpske izbeglice u hrvatske i bošnjačke kuće i obećavala im da će te kuće ostati njihove, da će biti njihovo vlasništvo. Sada te ljude treba iseliti iz tih kuća i to je ogroman problem koji treba da rešava vaše Ministarstvo, gospodine Dragičeviću.

— Dragičević: Ja bih rekao da bivša vlast nije imala nikakvog plana kada je naseljavala ljude. Zato je i došlo do ove situacije da gradske sredine nisu više gradske. Rekao sam već, veliki broj ljudi sa sela došao je u gradove i to otežava povratak izbjeglica jer, kad neko šest-sedam godina provede u gradu, teško se odlučuje da se ponovo vrati na selo.

To je i razumljivo, znate kako je bilo prije rata. Ljudi koji su živjeli na selu nastojali su da dođu u grad i da tamo dobiju zaposlenje i stan. Mnogi od njih su, zahvaljujući ratu, to i ostvarili i naravno da sada neće da se vrate.

— Dragičević: Da, sada smo mi došli u situaciju da sprovodimo zakon. Ono što se ranije pričalo »Neće niko na ulicu«, to već nije više realno. Biće ljudi koji će morati otići na ulicu.

Da li je vlada Republike Srpske spremna da osigura smještaj izbjeglim Hrvatima, čije su kuće uništene, a koji žele da se vrate u Republiku Srpsku?

— Dragičević: U budžetu Republike Srpske za ovu godinu, prvi put otkako je ova Vlada izabrana, predviđeno je pet miliona maraka za pomoć povratnicima u Republiku Srpsku. Mi ćemo povratnicima davati građevinski materijal za obnovu kuća koje su oštećene u ratu. Nisu to neka velika sredstva, ali to je ipak nekakav znak ohrabrenja.

Dobro došli u Hrvatsku

— Pejković: U budžetu Republike Hrvatske ove godine za povratak je osigurano oko 800 milijuna kuna, to je oko 200 milijuna maraka, tako da mi u tom pogledu daleko nadmašujemo Republiku Srpsku. Ako od Pakta za stabilnost dobijemo 55 milijuna eura i ako uspijemo dobiti kredit od 30 milijuna eura, mi ćemo ove godine za rješavanje problema povratka imati na raspolaganju oko milijardu i pol kuna, što je preko 350 milijuna maraka. Taj će se novac namijeniti za obnovu u ratu oštećene imovine, za osiguranje privremenog smještaja onih koji čekaju povratak u Bosnu i Hercegovinu, kao i trajnog smještaja onih koji su se odlučili ostati u Hrvatskoj.

Međutim, oni neće moći ostati u tuđim kućama i na tuđim imanjima. Njima će biti ponuđeno ili da preko državne agencije otkupe dio imovine koja je ponuđena na prodaju ili da im se osigura zemljište i građevinski materijal ukoliko sami žele napraviti svoju obiteljsku kuću. Taj novac će biti upotrijebljen i za izgradnju novih stambenih jedinica na područjima gdje je to neophodno.

Dragičević: U Banjaluci dnevno imamo tri do četiri deložacije.

Pomenuli ste ljude koji ne žele da se vrate, to je njihova slobodna odluka, oni neće da se vrate u Bosnu i oni hoće da ostanu u Hrvatskoj. Vi ste rekli da će država njima osigurati trajan smještaj. Ali, šta ako ti ljudi imaju kuće i imanja u Bosni i Hercegovini? Oni će lijepo prodati svoje kuće koje imaju u Bosni, uzet će pare, a hrvatska država će im osigurati nove kuće u Hrvatskoj.

— Pejković: Ja sam govorio o trajnom smještaju, a ne o vlasništvu. To i dalje ostaje državno vlasništvo. Nadam se da ćemo te probleme riješiti sklapanjem međudržavnog sporazuma sa Bosnom i Hercegovinom. U tom sporazumu sigurno će postojati odredba o tome da država, bilo da je riječ o Bosni i Hercegovini bilo Hrvatskoj, nije dužna brinuti o onim ljudima kojima je njihova imovina dostupna ili koji su već dobili sredstva za obnovu u drugoj državi. Znači, Hrvatska neće biti dužna osigurati trajan smještaj Hrvatu izbjeglom iz Bosne koji je na području Federacije ili Republike Srpske dobio novac za obnovu svoje kuće. Isto će vrijediti i za onoga tko je stupio u posjed svoje imovine na teritoriju Bosne i Hercegovine.

Prema podacima koje je iznio Veljko Džakula, predsjednik Srpskog demokratskog foruma, od 17.500 zahteva za obnovu kuća, koje su podnijele srpske izbjeglice, riješeno je između 1000 i 1200, a od 22.000 zahtjeva za povrat imovine svega 500. Zašto to tako sporo ide?

— Pejković: Ja ne znam otkuda ti podaci gospodinu Džakuli. Prema zadnjem izvješću o radu stambenih komisija do 25. travnja ove godine podneseno je točno 9999 zahtjeva za povrat imovine. Od toga je 2543 podnositelja zahtjeva vraćeno u posjed. Oko 400 ispražnjenih objekata vlasnici još nisu preuzeli.

Srbi koji žele da se vrate u Hrvatsku žale se na nesavladive prepreke koje im pravi lokalna administracija. Oni kažu da za svaki dokument moraju čekati danima. Može li se ta procedura pojednostaviti?

— Pejković: Mi smo svjesni da postoje prepreke koje nisu samo zakonodavne, nego i čisto birokratske prirode i nastojimo eliminirati sve opstrukcije koje postoje na terenu.

Kvaka 222

Gospodine Dragičeviću, i Hrvati i Bošnjaci koji se vraćaju u Republiku Srpsku žale se na lokalnu administraciju. Pretpostavljam da je taj problem još izraženiji nakon nedavnih lokalnih izbora na kojima je vlast u većini opština u Republici Srpskoj osvojila Srpska demokratska stranka, a upravo je ta stranka ljudima obećavala da će ostati u tuđem. Može li vlada Republike Srpske natjerati lokalnu administraciju da bude susretljivija prema izbjeglicama?

— Dragičević: Kad je riječ o opštinskim organima vlasti, oni mogu da vrše opstrukciju samo kad je riječ o prikupljanju podataka potrebnih za verifikacije vlasništva. Međutim, kad je riječ o rješavanju zahtjeva za povrat imovine i stanarskih prava u Republici Srpskoj, to je u isključivoj nadležnosti Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica. Međutim, mi sada u svim opštinskim odsjecima imamo svega 222 službenika koji rade na rešavanju zahteva za povrat kuća i stanova što ni izdaleka ne odgovora potrebama. Spremni smo da prihvatimo predlog Ureda visokog predstavnika da se njihov broj udvostruči kako bi se ubrzao proces rešavanja zahteva.

Znači, ako se ljudima ne vraćaju njihove kuće i stanovi, krivo je vaše Ministarstvo.

— Dragičević: Nema druge, ja moram preuzeti odgovornost i za greške i za odugovlačenja, ali ne mogu reći da u Ministarstvu ima opstrukcije. Treba da dođete i vidite u kakvim uslovima i pod kakvim pritiskom ti ljudi rade. U poslednje vreme bilo je nekoliko fizičkih napada na šefove odseka, jer kad dođe trenutak da čovjeka deložirate i isterate na ulicu, onda ste izloženi i fizičkim napadima.

Mislim da se i nova Vlada Hrvatske i Vlada premijera Dodika u Republici Srpskoj, kad je riječ o povratku, psihološki nalaze u dosta složenoj situaciji. Ima onih koji smatraju da je jedna od najvećih zasluga Franje Tuđmana bila to što je pod njegovom vladavinom broj Srba u Hrvatskoj sveden na minimum, tako da oni više ne predstavljaju nikakvu političku snagu u toj zemlji. S druge strane, bivše rukovodstvo Republike Srpske, Karadžić, Mladić i Krajišnik uspjeli su da naprave manje-više etnički čistu teritoriju Republike Srpske. I rukovodstvo Hrvatske demokratske zajednice i Srpska demokratska stranka isticali su da su na taj način riješili nacionalno pitanje u Hrvatskoj, odnosno u Republici Srpskoj.

Pejković: Hrvatska vlada želi da se ljudima vrati njihova privatna imovina

Sadašnjim vlastima u Hrvatskoj i Republici Srpskoj međunarodna zajednica stavlja u zadatak da ponište rezultate etničkog čišćenja prethodne vlasti. Bojim se da je to izuzetno težak zadatak za koji se neće dobijati aplauz na domaćoj sceni. Gospodine Pejkoviću?

— Pejković: Bez obzira tko što mislio, ne bih to želio komentirati, Hrvatska vlada želi da se ljudima vrati njihova privatna imovina i da se omogući obnova kuća svim onim povratnicima čije su kuće oštećene. Da bi se proveo cijeli taj proces, potrebna su velika novčana sredstva te će od osiguranja tih sredstava ovisiti brzina rješavanja cijelog prognaničkog i izbjegličkog kompleksa. Moja Vlada želi povećati sredstva daleko iznad sume koju smo prošle godine imali na raspolaganju za ovu namjenu, posebice zbog toga što se manipulira prognanicima koji se nalaze u Hrvatskoj i koji već deset godina čekaju na povratak u svoje domove. Njima se govori da će povratak Srba usporiti njihov povratak, što nije točno.

Nepopularan posao

Ali zar ne mislite da na izvjestan način radite posao koji je nepopularan u širokom pučanstvu?

— Pejković: Ja vam moram reći da se nikada nisam plašio potpisati bilo kojem Hrvatu ili bilo kojem Srbinu rješenje o povratku u vlastitu kuću. Smatram da je to sastavni dio posla koji radim.

Gospodine Dragičeviću, da li mislite da vaše Ministarstvo i vi lično radite nepopularan posao kada vraćate Hrvate i Bošnjake u Republiku Srpsku i tako poništavate rezultate onoga što je uradila Srpska demokratska stranka?

— Dragičević: Trenutno nema težeg posla u Republici Srpskoj nego raditi u Ministarstvu za izbeglice i raseljena lica. Ranije su zaposleni u ministarstvima i opštinskim organima bili u poziciji da ljude smeštaju, da im obezbeđuju krov nad glavom, a mi sad te ljude moramo da iseljavamo. A gdje da ih iselimo? Molim vas, 35 posto objekata u privatnom vlasništvu u Bosni i Hercegovini još uvijek nije za korištenje. Znači, 35 posto ljudi trebalo bi da ide na ulicu ili da ostane u tuđim kućama i stanovima.

Međutim, oni u tuđem ne mogu ostati duže nego što zakon predviđa i mi smo prisiljeni da stvarno radimo nepopularne poslove. Zato smo mi, kao predstavnici Bosne i Hercegovine, tu mislim na oba entitetska ministarstva — i ovo naše i ono u Federaciji, spremni da tražimo kredit od međunarodne zajednice da bismo koliko-toliko ublažili te muke i zbrinuli ljude koji nemaju krova nad glavom.

I na kraju, gospodine Pejkoviću, možete li vi, kao predstojnik Ureda za prognanike, povratnike i izbjeglice, garantovati da će se u dogledno vrijeme u Hrvatsku vratiti svi oni koji to žele?

— Pejković: U svakom slučaju. Hrvatska radi na tome da omogući povratak svima onima koji se žele vratiti u Hrvatsku ili koji, kao prognanici unutar Hrvatske, već godinama čekaju da im se obnove njihovi domovi i da se vrate u posjed svoje imovine. Normalno, ne može se garantirati da će se taj proces završiti za mjesec ili dva. Ali moram vam reći da je Hrvatska do sada obnovila 95.000 objekata i da još 45.000 čeka na obnovu.

Gospodine Dragičeviću, možete li vi, kao ministar za izbjeglice i raseljena lica Republike Srpske, garantovati da će se u Republiku Srpsku vratiti svi oni koji to žele?

— Dragičević: Ja sam nedavno, kao resorni ministar, u javnom saopštenju pozvao sva izbegla i raseljena lica da se vrate na svoju imovinu na prostorima Republike Srpske. Ne mogu sada da govorim o rokovima, ali svi koji žele da se vrate u Republiku Srpsku dobro su došli, njihov povratak u kuće i stanove biće bezbedan. Z

Lovre Pejković i Miladin Dragičević

Slijedi etničko prljanje

O povratku Srba u Hrvatsku i Hrvata u Republiku Srpsku razgovarali su u Mostu Radija Slobodna Evropa Lovre Pejković, predstojnik Ureda za prognanike, povratnike i izbjeglice u Hrvatskoj te Miladin Dragičević, ministar za izbjeglice i raseljena lica u Republici Srpskoj

Omer Karabeg

Budući da veliku prepreku povratku izbjeglih Srba u Hrvatsku predstavlja činjenica da oni po sadašnjem zakonu ne mogu vratiti stanarsko pravo, da li se priprema izmjena tog zakona, gospodine Pejkoviću?

— Pejković: Svakome svom državljaninu koji se želi vratiti Republika Hrvatska garantira da će biti zbrinut. Postoje različiti modeli zbrinjavanja povratnika — od dodjele državnih stanova i kuća do dodjele građevinskog zemljišta i materijala za gradnju kuće.

U Bosni i Hercegovini u oba entiteta postoje zakoni koji garantuju predratnim nosiocima stanarskog prava da se, ako podnesu za to zahtjev, mogu vratiti u svoje stanove. Međutim, u Hrvatskoj, u slučajevima kad su njihovi stanovi privatizovani ili dodijeljeni drugim ljudima, predratnim nosiocima stanarskih prava dat će se drugi stanovi. Oni se faktički ne mogu vratiti u one stanove u kojima su živjeli prije rata.

— Pejković: Točno ste rekli.

U Republici Srpskoj prošle su godine donijeti zakoni koji omogućavaju izbjeglicama da povrate svoje stanove na koje imaju stanarsko pravo. Najveći broj izbjeglica podnio je zahtjev za povrat stanarskog prava, međutim, jako se malo ljudi vratilo u svoje predratne stanove. Zašto je to tako?

— Dragičević: Mi imamo velike promene u strukturi gradskog stanovništva jer je mnogo ljudi sa seoskih područja došlo u gradske sredine i uselilo se u predratne stanove Bošnjaka i Hrvata, pa sprovođenje zakona ide jako teško. Mi sprovodimo zakon u granicama naših mogućnosti. Recimo, samo u Banjaluci dnevno imamo tri do četiri deložacije. Ljudi bukvalno idu na ulicu.

Neplansko naseljavanje

U Republici Srpskoj nema dovoljno alternativnog smeštaja da bismo mogli da ubrzamo taj proces. Bit će nam potrebna dodatna sredstva da stimulišemo povratak ljudi tamo gdje su nekada živeli.

Da, ali ti ljudi su došli do stanarskih prava zahvaljući ratu, a zadržali su svoje kuće na selu koje sada mnogima od njih služe kao vikendice.

— Dragičević: Nisu oni došli do stanarskih prava, oni su dobili rešenja o privremenom korišćenju. Veliki je problem u tome što mi nemamo evidenciju. Ministarstvo za izbeglice i raseljena lica osnovano je 1996. godine, a na-

u prvom licu

Priča o pištolju

Igra »slučaja« sa studenticama

Kako dijeliti radnu sobu sa »slučajem S. B.«

Helena Peričić

Kažu da je pogled iz radne sobe katedri za svjetsku književnost i teoriju književnosti najljepši pogled koji se pruža s nekog zadarskog prozora. Zacijelo i jest tako. Morski valovi i otoci onkraj kanala, pogotovu za jasna dana, znaju opustiti i razbiti napetost koja, razumije se, podcrtana tremom studenata na ispitu, s vremena na vrijeme preplavi našu sobu. Napetost na ispitu posljednjih je mjeseci pojačavala i jedna bizarna stvarčica, »nastavno pomagalo« na radnom stolu tik do moga, stolu moga kolege i *cimera*, pištolj na stalku (vjerna kopija ili pravi?) koji je prije nekoliko dana netragom nestao.

Ubačeni kolega

O čemu se ovdje radi? Prije nego što pređem na stvar, upoznat ću poštovanog čitatelja sa svojim viđenjem *milieua* na kojem je izrastao »skandal« o kojemu se u raznim novinama u posljednje vrijeme pisalo. Kolegu S. B-a srela sam prvi put u svojoj radnoj sobi prije nekih pet godina, vrativši se s predavanja. S njim me prethodno nitko nije službeno upoznao niti mi najavio njegov boravak u radnoj sobi za svjetsku književnost. Nekako u to doba moj predmet postao je glavnom metom pritisaka s raznih strana na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost jer je smatran svojevrsnom herezom u turbonacionalnom ozračju kakvo su zagovarali i širili neki tadašnji/sadašnji gostujući kolege, a koji su tih godina bili zaokupljeni stvaranjem Hrvatskih studija u Zagrebu. Ni kolega S. B., moj *cimer*, nije bio imun na utjecaj onih koji su u hergešićevskom književnom kozmopolitizmu i komparatističkom pristupu književnosti vidjeli veliku opasnost po očuvanje nacionalnog integriteta i dostojanstva hrvatske riječi. (Simptomatično je da mi se danas oni koji su željeli oformiti komisiju za *prekrajanje* programa svjetske književnosti, o čemu sam svojevremeno pisala u »onom« *Vijencu*, ispričavaju što su mi kompromitiranog kolegu *ubacili* u sobu bez moje suglasnosti.) Ono što mi je posebno zazvučalo u kurtoaznom upoznavanju s nepoznatim kolegom (s njegovom očitom namjerom da pređemo odmah na »ti«, što sam naravno u korijenu srezala) bila je njegova misao kako namjerava unijeti nešto zagrebačkog *štiha* (čitaj: manira i metoda) u naš (da li po njegovu sudu zaostali, provincijski?) Odsjek.

Dolaskom kolege S. B-a na Odsjek počele su kružiti sablažnjive priče o njegovu odnosu prema studentima, a skupine studentica obraćale su se meni i nekim drugim kolegicama tražeći savjet. U situaciji poput ove svaki je nastavnik po definiciji oprezan jer ne želi kolegi (kojega ni privatno ni profesionalno ne poznaje) nepravedno nanijeti zlo ili pak

sluti da djevojke možda pretjeruju stvarajući tzv. »masovnu žensku histeriju« (Bože mi prosti!). Uostalom: »Nitko nije kriv dok mu se krivnja ne dokaže.« (To je inače povijesna rečenica koju posljednjih dana u visokoškolskoj ustanovi u kojoj radim čujem svakodnevno barem pet puta.) Moj prvobitni, vjerovah, *kolegijalni* i neutralni (kukavički?) savjet da inicijativu (pod uvjetom da ona dakako ima opravdanja) valja pokrenuti među samim studentima, točnije studenticama, pokazao se besmislenim jer vam u ovakvom kontekstu netko prije ili kasnije prilijepi *huškanje* (što će se poslije i dogoditi!), zavist (sic!), nedobrohotnost prema uvaženom kolegi, a ako ste — kao što je sa mnom slučaj — žena, sasvim je moguće da vam preko noći nakaleme stotinu zlobnih konstrukcija te raznih feminističkih ili *romantičnih* aluzija. *Whatever*! Uostalom, neke sam od pretpostavljenih i pozvanih već davno diskretno upozorila na ono što studenti(ce) govore očekujući da će provjeriti o čemu se radi i poduzeti odgovarajuće mjere. No, ništa od toga.

Potpisivanje kažiprstom

Prije nekog vremena (slučaj je htio da se to zbilo istodobno kad su studenti protiv moga »cimera« tek počeli pripremati peticiju — o čemu, usput rečeno, nisam imala pojma!) provedoh među svojim studentima anonimnu anketu koja se sastojala od pet pitanja vezanih uz život i rad studenata u našem gradu. Vjerovah da je to benigni, konstruktivni (i na fakultetima uobičajeni) način na koji nastavnik stječe dojam o tome kako mu studenti *dišu*, tim više što je anketa među ostalim omogućavala kritiku usmjerenu i prema nastavniku koji ju je pokrenuo, to jest prema mojoj malenkosti. Studenti su potom stali međusobno razmjenjivati komentare o anketi. Informacija o njoj *procurila* je od jednog studenta novinara koji je u zadarskim novinama dobronamjerno napisao (za vjerujem sitan honorar) da je spomenuta anketa *dolila ulje na vatru*. Moj je *cimer*, naime, u toj anketi vidio jedan od razloga svoje »propasti«. Doznavši (od mene osobno) za anketu, u drugim se novinama oglasi *upućeniji* kolega s desetog odsjeka tvrdeći među ostalim da ankete rečenoga tipa ne mogu biti anonimne jer nastavnik ima popis studenata koji su bili na predavanju na kojemu je anketa provedena. I što: kolega autor članka želio je time upozoriti na, *da prostite*, moguću nakanu nastavnika da uspoređuje rukopis u popisu nazočnih s rukopisom na anketnim listićima i tako identificira studente. Fenomenalno! Očito je da se ovdje radilo o navodenju vode na pogrešan mlin ili — da se modernije izrazim — želji da se tekst čita u inkompatibilnom programu. Inače, rezultati spomenute ankete poznati su do danas samo meni. I dan-danas ne znam (i ne želim znati) koja imena stoje iza onoga što je u anketi izneseno. Priznajem da ono novinarsko *dolila ulje na vatru*, što me je isprva izbacivalo iz takta, iz današnje perspektive držim gotovo komplimentom.

U ovoj su priči, osim optužbi za nastavnikovo seksualno ugnjetavanje studentica, na djelu i optužbe za verbalne uvrede upućene studentima (»nenormalni«, »životinje«), za obraćanje studenti(ca)ma s omalovažavajućim »ti«, provokacije trudnica, bacanje seminarskih radnji na pod (jer su »smeće«), insistiranje da naziv kolegija Teorija književnosti bude na prvom mjestu u indeksu, potpisivanje u indeks tako da nastavnik prethodno svoje inicijale flomasterom ispiše na kažiprst koji potom utisne u indeks itd. itd. Pa onda glasoviti *Rječnik hrvatskoga književnog nazivlja*, što je zasebna priča. Studenti su zapravo za 150 kuna kupovali ukoričeni zbir vlastitih seminarskih radnji, od kojih su neke napisane vrlo neprecizno ili se temelje na naprosto prepisanim člancima iz *Rečnika književnih termina*... Osobno sam doživjela da me *cimer* pred cijelom studijskom grupom (a inače smo bili »na dobar dan i doviđenja«) naziva »sobaricom«, »čistačicom« i »tratinčicom«... Izvukao »slučaj S. B.« iz rukava i svoje domoljublje i hrvatstvo. Oni koji su u ratno zadarsko doba pisali disertacije — pod svijećom u hladnjačama od svojih soba i zabatalili svoje »bezvrijedno« domoljublje — postali su tek »sobarice« i »čistačice« (uz dužno poštovanje prema tim zanimanjima)? Ali, sve to nema veze... (»Tratinčica«, hm, zgodno!)

Kako dokazati stid

No, kažu meni pretpostavljeni: dokaza za spolno i psihičko zlostavljanje nema; točnije, nema tjelesnih znakova/posljedica postupaka. Kako dokazati da je nastavnik studenticu — koja to nije htjela — iznenada zagrlio i poljubio, prethodno ugasivši svjetlo u radnoj sobi? Kako dokazati da je nastavnik studenticu srušio na ispitu zato što ona ima predivne tirkizne oči koje on želi ponovno vidjeti u jesenskom roku? Kako dokazati da je studentici nastavnik nudio brak dok ga kod kuće čekaju žena i dvoje djece, koji su sada »u dubokoj duševnoj boli«!? (Uostalom, nuđenje braka od strane oženjenih postao je posttraumatski arhetip, zar ne?) Kako pak dokazati (također) duševnu bol studentica koje su iz radne sobe na četvrtom katu izlazile u šoku, plaču, tresući se; duševnu bol prouzročenu poniženjem, gađenjem, ucjenom (jer ishod ispita ovisi o volji onoga tko je akademski nadređen i nadmoćan)? Kako dokazati stid koji je obično popraćen klasičnim traženjem vlastite krivnje: »Možda sam nečim izazvala takvo ponašanje; možda ovaj moj prokleti *push-up* grudnjak! Ja, glupača!«?

Dragi čitatelju, ovdje ću iznijeti *svoju štoriju* o jednom teoretičaru književnosti, kojemu se — kao ni mnogima drugima — ništa ne da dokazati

Pretpostavljeni mi i dalje odvraćaju onim jednostavnim: dokaza za »pipanje« nema. A ja na to u mislima bogohulno dodajem: Kao što nema dokaza da postoji Bog. No, evo jednog primjera iz logike: studentici dotični nastavnik kaže da se smije vratiti na njegovo predavanje, jedino pod uvjetom da pred njega klekne. Kad studentima na to kaže nastavniku da ona kleči samo pred Bogom, nastavnik joj odvraća čvrstim stavom i riječima da je on — Bog. Dakle, budući da — kao što ovaj konkretan slučaj pokazuje/dokazuje — Bog postoji, dolazimo do silogizma da je moguće naći i dokaze za njegove (»Božje«) postupke. Toliko o logici.

Petnaest dana od najave bojkota nastave iz teorije književnosti bilo je potrebno da se upriliči sastanak Odsjeka za hrvatski jezik i književnost. No, nedostatak inicijative nije ujedno značio ravnodušje. Vrući krumpir »slučaja S. B.« prebacivan je s Odsjeka na Upravu i obrnuto. U međuvremenu novinske napise objavljivali su novinari, studenti, nastavnici sa zadarskog Filozofskog fakulteta, ili osobno sâm »slučaj«; pisalo se i o fizičkom obračunu među nastavnicima »u igri«. Smeća do koljena. Ugled Odsjeka i Fakulteta na možda najvećem ispitu u posljednjih desetak (ili čak više) godina. Postupno se stvarao dojam da je ponašanje »slučaja« za pohvalu: on se pretvorio u *mačka* i *frajera*; a možda je tu prstiće umiješao i Split, kazali neki; a možda smo mi svi sudionici u zločinu jer »slučaj« nismo prijavili, kazali drugi... Na koncu, na Odsjeku je izglasana potpuna suspenzija nastavnika dok se stvar pravno ne izvede na čistac. (Usput rečeno: nastavnik i dalje dolazi na Fakultet i zalazi u ozloglašenu radnu sobu!) Psihopatologija, pedagogija, ljudska prava, znanost, politika... Što sve tu nije umiješano? Naspoljetku se postavlja pitanje: tko koga ovdje štiti? (Ili možda: tko se koga i zašto boji?) Tko, na kraju krajeva (ili početku početaka) štiti same studente? (Zar 162 potpisnika peticije halucinira?)

Objekti eksperimentiranja

Tko uostalom štiti Fakultet? Da, to je pitanje: *tko štiti Fakultet*? Zakukuljeni u svojim akademsko-gogoljevskim kabanicama postajemo gadljivo ugladeni činovnici koji ne žele *povlačiti vraga za rep*, ne žele se »eksponirati«. (Pazi: bivši boksač!) Jer, ponavljam, uzrok duševnoj boli nije moguće dokazati. (Pa i ako postoji papirić s nastavnikovom porukom studentici: »Poželio sam te!«, on je valjda samo kompliment i ukazatelj studentičine privlačnosti, a nikako seksualna provokacija ili uzrok nekakve »duševne boli«, zar ne?

Ljudski su osjećaji, čak sudbine, dobra građa za eksperimentiranje. Münchhauseni i *homo duplexi* (prebacuju se iz jedne sobe u drugu ili šesnaestu — prema potrebi!) slave tajni pir, kamufli rajući se u intervjuima paranojom, »iskrenošću«, »principijelnošću«; preziruci, kompromitirajući i izdajući one nad kojima su eksperiment izvršili, jer ih ti isti (objekti eksperimentiranja) podsjećaju na vlastite slabosti, dapače na vlastitu intimnu katastrofu. A posljedica za počinjeno nema. Tobože, jer nema dokaza. *O*dgovornost devalvirala. *Č*ast se otopila. *R*iječ otišla — u vražju mater! I *kaj* sad?

O čemu se u jezgri ove *štorije* radi? Psihoanalitički rečeno: o pištolju. Onom s početka priče.

***

Na zidu »sobe s pogledom« godinama, možda desetljećima, visi ogromna crno-bijela fotografija s tužnim likom Charlieja Chaplina, prikazanim višim (i tužnijim!) negoli je u stvarnosti bio. Chaplin je, legenda kaže, volio žene. Ili točnije, volio ih je prositi.

Pa ipak, Charlie moj jedini, što bi ti na sve ovo kazao?

P. S. Kako ne bi došlo do zabune: odričem se bilo kakvog možebitnog honorara za ovaj prilog.

razgovor

Zeev Sternhell, politolog

Oficir i politolog

Budući da sam cionist, a organski, kulturni, vjerski nacionalizam smatram katastrofom, bio sam jedan od prvih ljudi u ovoj zemlji koji je javno rekao da su prava ili univerzalna i prirodna ili ih uopće nema

Andrea Feldman

Zeev Sternhell je predavač političkih znanosti na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu i nosi titulu *Léon Blum Profesor*. Doktorirao je politologiju u Parizu. Autor je trilogije posvećene povijesti i nastanku desnih političkih ideja u Evropi, kao i knjige o osnivačima Izraela. Razgovarali smo u njegovu stanu u Saint Simoneu, rezidencijalnom dijelu Jeruzalema.

Kako ste došli na ideju da istražujete političku desnicu u Evropi?

— Predajem povijest ideja, odnosno intelektualnu povijest. Zanima me intelektualna povijest, intelektualna i politička filozofija. Slučajno, ali iz povijesnih razloga, na našem se Sveučilištu povijest ideja predaje na Odsjeku za političke znanosti. Jednako tako mogla bi se predavati na Odsjeku za povijest. Sretan sam što smo smješteni uz društvene znanosti jer mi to omogućava uvid u još jednu dimenziju. Povjesničar koji radi u društvenim znanostima ima pogled na ideje u akciji, ideje koje djeluju u stvarnom životu. No, u osnovi sam povjesničar ideja.

Kakvo je bilo vaše obrazovanje? Gdje ste i što studirali?

— Studirao sam povijest i političke znanosti, a kao postdiplomac studirao sam filozofiju, političku filozofiju i političke znanosti. Bilo je to ovdje, u Jeruzalemu. Godine 1964. otišao sam u Pariz pripremati doktorat i tada je nastala moja prva knjiga o francuskoj desnici i nacionalizmu. Kad sam šezdesetih godina stigao u Pariz, bilo je neobično studirati omražene figure s desnice. Baviti se desnicom, a ne ljevicom, zanimati se za nacionalizam, a ne marksizam bilo je smiješno. Ljudi su me gledali s nekom znatiželjom, činio sam im se kao neki čudak koji je stigao s Bliskog istoka i koji se zanima za stvari koje su za sve ostale bile arheologija, stvari koje su nestale iz našeg svijeta. Za mene je bilo drukčije. Stigao sam 1964. i ostao do 1966. godine. Tada sam se vratio jer me je moje Sveučilište trebalo ili su mi barem tako rekli. Sudjelovao sam u Šestodnevnom ratu, oženio sam se i ponovno došao u Pariz upravo u vrijeme studentske revolucije, u lipnju i srpnju 1968. godine. Sljedeće sam godine položio završne ispite i stekao doktorat. Bilo je to, kako kaže Sir Isaiah Berlin, *plivanje protiv struje*. (U stvari Isaiah Berlin, kojeg sam poznavao, nije plivao protiv struje, on je uglavnom plivao niz struju.)

Fašizam je integralni dio europske kulture

Baviti se tim problemima u Parizu šezdesetih godina bilo je vrlo čudno, Maurice Barrès bio je tada potpuno zaboravljen. Danas je opet vrlo slavan, no šezdesetih je bio potpuno zaboravljen. Svoju sam temu donio sa sobom, otkrio sam je ovdje u Jeruzalemu dok sam se bavio Sorelom. Uvijek sam se bavio ljudima koje su smatrali manje važnima, marginalnim. Sorel nije bio jako važan, nije bio ni Marx, ni Bernstein, ni Kautsky, bilo ga je teško definirati. Tada sam otkrio Barrèsa i počeo čitati njegove radove i uvjerio se da tu ima nešto. Počeo sam tražiti literaturu o njemu, postojale su neke knjige, postojala je čak i jedna bibliografija koju je sastavio neki Poljak pedesetih godina, no nije postojao nikakav znanstveni rad o njemu, gotovo ništa. Smatralo ga se pomalo piscem, pomalo novinarom, ali tada sam otkrio da je preda mnom prvi nacionalni socijalist u Evropi. Bilo je to fascinantno, otkrio sam ishodište nečega što sam smatrao sve važnijim i saznanja o njemu su samo rasla. Tada je uslijedila druga knjiga o revolucionarnoj desnici, i to je bilo nešto što su moje kolege i suvremenici teško prihvaćali, jer se do tada samo ljevica smatrala revolucionarnom, nikada desnica. To je bio problem za francuski povjesničarski establišment, a među njima su bili mnogi moji prijatelji i učitelji. Izuzetno su teško prihvatili činjenicu kako je ishodište fašizma bilo u Francuskoj, a ne u Njemačkoj. Teško su progutali tu pilulu.

Vaš je rad izazvao mnoge reakcije i polemike. Koji je tome najvažniji razlog?

— Najviše je rasprava izazvala moja treća knjiga *Neither Right Nor Left: Fascist Ideology in France*. Najmanje su tome dva razloga. Očit razlog bio je prihvatiti činjenicu da je fašizam integralni dio evropske kulture i integralni dio francuske povijesti, da nije bio proizvod Prvog svjetskog rata, da to nije marginalna pojava i da je u mnogim aspektima to francuski fenomen, evropski fenomen (u mnogim aspektima) proizveden u Francuskoj. Francuski povjesničari to nisu mogli prihvatiti. Drugi je razlog što je vodeći francuski povjesničar Renee Rémond, danas član Francuske akademije i vrlo moćna osoba, a to je vrlo uobičajeno u Francuskoj, slijedio drugu takvu osobu, naime, Andrèa Siegfrieda koji je također ugledan profesor na College de France, član Akademije i često je pisao za *Le Figaro*. Obojica su vrlo utjecajni u francuskom intelektualnom životu. Rémond je pedesetih godina napisao knjigu o desnici u Francuskoj. Ta knjiga počiva na ideji da se od Francuske revolucije do danas desnica dijeli na tri glavna trenda: konzervativni, liberalni i bonapartistički. U takvoj klasifikaciji nema mjesta za fašizam. Ako je ono što predstavlja desnicu fašizam, onda je to francuski, a ne nužno strani fenomen.

Francuzi u tome nisu iznimka.

— Dakako, postojali su problemi i u Italiji. Poznata je Croceova definicija da je fašizam samo zagrada u talijanskoj povijesti. Kad je moja druga knjiga objavljena u Italiji, a prevedena je tek prije nekoliko godina, 1997. pojavio se članak u talijanskom tisku koji je pitao: »Zašto je trebalo dvadeset godina da se prevede ova knjiga?« A odgovor je glasio: »Jer nam je dvadeset godina bilo potrebno da je probavimo.«

Intelektualna infrastruktura fašizma

Za novo izdanje svih triju knjiga uzeo sam u obzir čitavu historiografsku raspravu koja je uslijedila nakon njihova objavljivanja. Uzgred, u tezama Sigfrieda i Rémonda, Vichy gotovo uopće ne postoji. U Rémondovoj knjizi poglavlje o Vichyju zauzima šest do sedam stranica, rasni zakoni nisu ni spomenuti, Židovi nisu spomenuti, antisemitizam nije postojao. Vichy se u njihovoj klasifikaciji može razumjeti jedino kao liberalan, konzervativan ili bonapartistički fenomen. Posve je jasno da Vichy nije bio liberalan. Je li bio bonapartistički? Bonapartizam je kao pojam postojao tijekom devetnaestog stoljeća i u velikoj mjeri su ga podržavali seljaci, no nakon industrijske i tehnološke revolucije postupno zamire. Ako Vichy nije bio ni liberalan ni bonapartistički, onda je bio konzervativan. U takvoj koncepciji nije bilo mjesta za revolucionarnu desnicu ni za fašizam. Pobuna protiv prosvjetiteljstva i Francuske revolucije mogla je, dakle, biti jedino konzervativna. A po meni pobuna protiv prosvjetiteljstva i Francuske revolucije, što politički znači protiv liberalizma, demokracije i demokratskog socijalizma, može biti vrlo dinamičan fenomen, fenomen revolucionarne desnice. To je na određeni način bila intelektualna infrastruktura fašizma. Posve je to različit koncept od onoga koji je fašizmu odredio mjesto u evropskoj povijesti i specifičan odgovor na pitanje što je u stvari proizvelo evropsku katastrofu u dvadesetom stoljeću? Pitali ste me zašto sam se počeo time baviti: pitao sam se što je proizvelo tu evropsku katastrofu. Nije se radilo samo o židovskom pitanju i nisam se želio baviti isključivo nacizmom. Zanimao me upravo fašizam jer to nije bio nacizam. Promatrati isključivo nacizam značilo bi tražiti odgovor na očiglednim mjestima. Razmatrati pitanje fašizma značilo je nešto drugo, jer je to za intelektualce, ali ne samo za njih, predstavljalo novinu u cijeloj Evropi. Dakako, intelektualci su zanimljiviji od ostalih, jer oni više pišu i ostavljaju više tragova.

Fašizam nije bio proizvod Prvog svjetskog rata, nije marginalna pojava i u mnogim je aspektima to francuski fenomen

To se svakako odnosi i na intelektualce Srednje i Istočne Evrope.

— Gledajući izbliza u Srednjoj i Istočnoj Evropi nalazimo iste fenomene, u cijeloj Evropi na djelu su isti fenomeni, u Poljskoj, u Rumunjskoj, svakako u zemljama sljednicama Austro-Ugarske Monarhije, Italiji i Španjolskoj, ali od samog je početka Francuska za mene bila najzanimljivija. To je bila jedina evropska zemlja, uz Englesku, koja je imala liberalnu revoluciju, najvažniju liberalnu revoluciju na svijetu. Koncem devetnaestog stoljeća Francuska je najrazvijenije liberalno društvo na evropskom kontinentu. I ako mi vi kažete da je bilo sličnih fenomena u Hrvatskoj ili Jugoslaviji tog vremena, a netko mi drugi kaže kako je slične fenomene našao u Poljskoj ili Njemačkoj, posvuda istočno od Rajne, u tim zemljama u kojima je nacionalizam shvaćen na herderijanski način, to mi se čini gotovo normalnim. No, zašto u Francuskoj, najstarijoj i možda najbolje organiziranoj nacionalnoj državi u Evropi? U državi koja je centralizirana, vrlo moćna država, u kojoj je država nastala prije nacije, u kojoj je država kreirala naciju? U zemlji u kojoj su se po prvi put u povijesti krajem osamnaestog stoljeća ljudska bića određivala kao pojedinci, građani i građanke, jednaki i slobodni. U državi gdje su Židovi, crnci i robovi bili slobodni. Zašto u takvoj zemlji stotinu godina kasnije nalazimo fenomene koji su točna replika teorije *Blut und Boden*? *La terre et le mort*, tlo i smrt, to je francuski ekvivalent njemačkog *Blut und Boden*. Razlika je u tome što u Francuskoj postoje dvije tradicije: liberalna i historicistička. U Njemačkoj liberalna je tradicija uglavnom uništena nakon 1848. godine. Ali u Francuskoj je historicistička, nacionalistička i partikularistička tradicija jednako snažna kao ona liberalna. To nam pokazuje kako opći evropski fenomeni rastu u nacionalnim varijantama. Fasciniralo me je i želio sam shvatiti što se dogodilo u Evropi u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Ni kao student nisam se zadovoljavao totalitarnim objašnjenjima. Moj je profesor bio Jacob Talmod koji je napisao *The Rise of Totalitarian Democracy* (*Uspon totalitarne demokracije*). Sjećam se mnogih rasprava s Talmodom i Sir Isaiah Berlinom, a jednom i s Hannah Arendt kad je došla u Jeruzalem zbog suđenja Eichmannu. Nikad me nisu zadovoljavala ni ona objašnjenja koja sve svaljuju na krizu koju je proizveo Prvi svjetski rat. Inflaci-

ja, nezaposlenost, ekonomska kriza, sve to zajedno nije dovoljno da bi se proizvela katastrofa takvih razmjera. Mora postojati još nešto.

Iskustvo Prvoga svjetskog rata

Koliko je inspirativno i poticajno za ove pojave bilo neposredno iskustvo i trauma Prvoga svjetskog rata?

— Treba istraživati kulturu, treba istraživati dugotrajnu intelektualnu impregnaciju tim idejama. Možete to naći i u Benedettu Croceu koji je demokraciju smatrao destruktivnom za pravi red stvari. Croce nije slučajno glasovao za Mussolinija. Trebalo je proći nekoliko godina dok nije prešao u opoziciju. To je razlog zbog čega nije postojala antinacistička inteligencija, nije ih bilo. Zato su mnogi intelektualci u Evropi bili tako intenzivno, duboko fašistički orijentirani, mnogi su postali uvjereni liberali, ali nakon rata, ne prije. Te se stvari ne mogu objasniti inflacijom, slučajnošću, posljedicama rata. Rat je svakako važan. Puno sam o tome razgovarao s Georgeom Mosseom koji je umro prošle godine, za njega je Prvi svjetski rat bio odlučan. Iako je shvaćao da je početak bio mnogo prije, za njega je iskustvo rata bilo izuzetno važno. Ne osporavam, ali za mene je rat samo pružio dokaze kako su ideje, koje su se do tada smatrale istinitima, postale zaista istina. Ali, ti se fenomeni ne mogu objasniti samo Prvim svjetskim ratom.

Zanimljivi su ideološki prijelazi s desnog na lijevo i obratno. Mnogi su intelektualci iz tog vremena zbunjeni ideologijama, prelaze od jedne k drugoj, presvlače kabanice, od sindikalnog angažmana, socijaldemokrati, komunisti, postaju fašisti.

— Rjeđe socijaldemokrati, češće oni ljevičari za koje sudbina demokracije nije predstavljala vrijednost po sebi i koji su se više zanimali za sudbinu civilizacije nego za sudbinu radnih ljudi. Ti koji su tražili novu civilizaciju, koji su isto tako bili antimarksisti, kao De Man na primjer. Ljudi poput Sergioa Panunzioa, Roberta Michelsa ili Gaetanoa Moscae, bili su fascinantni ljudi jer su bili vrsni intelektualci i socijalisti. Za njih je osnovno pitanje bilo kako stvoriti novu civilizaciju, a ne kako promijeniti vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Tražili su originalno rješenje. Sindikalisti, nacionalisti i ostali svi su oni tražili rješenja. Prezirali su materijalizam koji je za njih bio šifra za utilitarizam, socijalizam, demokraciju, individualizam. Tražili su herojsku civilizaciju, nov način života. Za njih je fašizam bio izvanredno otkriće.

Od vojnika do mirovnog aktivista

Kako nalazite načine da neke vaše intelektuale preokupacije pretvarate u akciju. Spomenuli ste da cijenite mogućnost da predajete društvene znanosti, da vam one omogućuju uvid u stvarni život, u politiku. Sudjelovali ste u ratovima koje je Izrael vodio, kao i u mirovnom pokretu, kako usklađujete te aktivnosti?

— Roden sam u Poljskoj koju sam napustio 1946. godine i otišao u Francusku gdje sam imao tetu. Ostao sam tamo četiri i pol godine i 1951. godine došao sam u Izrael. Prvi rat u kojem sam sudjelovao bio je 1956. godine i dobio sam čin zastavnika. U svakom sam ratu malo napredovao. Godine 1967. postao sam poručnik, u Jomkipurskom ratu 1973. satnik, a u Libanonu bojnik. Godine 1973. postao sam operativni časnik tenkovske bojne. U Oxford sam stigao sa suprugom i starijom kćeri kojoj je bilo godinu dana, u petak, a rat je počeo u subotu. Vratio sam se u rat, a nazad u Oxford tek nakon što je rat završio. Moj posljednji rat bio je onaj u Libanonu, 1982. godine. Dakle, pomalo sam vojnik i, da nisam otišao na sveučilište, mogao sam napraviti sasvim dobru vojnu karijeru.

S obzirom na prilike vojno iskustvo je dio socijalizacije za Izraelce?

— Za moju generaciju to je svakako važno. Danas to polako nestaje.

Zanima me vaš razvoj od aktivnog vojnika do mirovnog aktivista.

— Dat ću vam primjer. U ljeto 1982. godine prve demonstracije protiv rata u Libanonu održane su ovdje, u Jeruzalemu, a tri su glavna govornika upravo bila demobilizirana. Vratili smo se iz

Ruski Židovi na rođene Izraelce gledaju kao na barbare koji ne znaju za Puškina

rata, jedan je bio časnik u specijalnim jedinicama, jedan pilot vojnog aviona i ja. Bila je to prva antiratna demonstracija i govornici su bili ljudi koji su u tom ratu aktivno sudjelovali. Invazija Libanona dogodila se u lipnju 1982. godine i jako je važno objasniti neke stvari. U Evropi, Francuskoj i Americi potpuno su različiti ljudi koji raspravljaju i bore se protiv rata i ljudi koji se bore u ratu. U Izraelu je to drukčije. Jedan sam od osnivača pokreta *Peace Now*, politički sam pozicioniran na lijevom, ali cionističkom krilu izraelskog političkog spektra. Postoji i ne-cionistička ljevica, no ja sam socijalist, ljevičar, ali cionist. Aktivan sam u javnom životu, nekad sam bio aktivniji, jednom su mi čak i nudili mjesto u parlamentu, ali nisam prihvatio. Namjeravao sam se aktivirati u politici, ali tada su naše političke stranke bile vrlo zatvorene i liste kandidata su se određivale u uskim stranačkim krugovima. Nisam se osjećao udobno sputan stranačkom stegom, bio sam pet godina član Laburističke stranke, pristupio sam joj na dan kad je poražena od desnice 1977. godine, a napustio sam je za vrijeme rata u Libanonu jer je tada Laburistička stranka podržala invaziju Libanona, a za mene je to bila politička i moralna katastrofa. To što danas ljudi govore, plan našeg premijera o povlačenju iz Libanona, ove, 2000. godine ja sam to predlagao prije dvadeset godina. U Libanonu nismo uopće trebali biti.

Smatrate li politički aktivizam prirodnom pozicijom humanističkog intelektualca?

— Mislim da je uronjenost u javni život dio dužnosti intelektualaca. Raditi u arhivima, pisati knjige, ići na znanstvene konferencije, na takav način može se ovdje vrlo udobno živjeti. Moj je način doprinosa društvu da govorim ljudima, a posebno ljudima na vlasti što da rade, kako da rade i zašto po meni ne rade dobro. To je posao i dužnost intelektualaca. Nisam od onih koji sjede u svom kabinetu i ne mare za ostalo. Recimo da sam angažirani intelektualac, kako bi rekli u Francuskoj, i tako je već dvadeset pet godina. Upravo sam završio tekst za novine o dužnostima sveučilišta spram društva u cjelini. O tome kakve studente želimo na našim sveučilištima i o mogućnostima siromašnih studenata da uopće mogu studirati. Povremeno objavljujem tekstove u *Haaretzu*, liberalnim dnevnim novinama, koje ovdje igraju ulogu *Le Mondea* ili *The New York Timesa*. Objavio sam knjigu koja je uzburkala duhove zbog moje kritike očeva nacije u vremenu prije osnutka države. Knjiga se zove *The Founding Myths of Israel* (Princeton, 1998) i potakla je žestoke rasprave u Izraelu, jer kritički raspravlja o nacionalizmu kakav se razvio ovdje, kao i o načinu na koji je socijalizam potaknuo razvoj, kako ga zovem, herderijanskog nacionalizma. Napisao sam tu knjigu jer sam želio shvatiti korijene Izraela, razloge zbog kojih je naše društvo takvo kakvo jest. Pokušao sam shvatiti Židove i Izrael. Jedini način koji znam je vratiti se u arhive, čitati i raditi na materijalima za druge knjige. A budući da sam cionist, ali organski, kulturni, vjerski nacionalizam smatram katastrofom, bio sam jedan od prvih ljudi u ovoj zemlji koji je javno rekao da su prava ili univerzalna i prirodna ili ih uopće nema. Dakle, ako mi imamo pravo na suverenost, na slobodu, na suverenu državu, i Palestinci imaju jednaka prava. Rekao sam to pred dvadesetak godina, kada je čak bilo zakonom zabranjeno susretati se s Palestincima. Neki moji prijatelji i ja smo se s nekima od njih, poput Edurda Saida, susretali niz godina, uglavnom na internacionalnim konferencijama u Parizu, Amsterdamu, New Yorku. To je dio mojeg svjetonazora. Došao sam u ovu zemlju jer sam želio doći, jer sam vjerovao kao i danas da je Izrael bio povijesno nužan i da ima jednak legitimitet kao bilo koja druga nacionalna država na svijetu. Bilo bi bolje da nacionalne države ne postoje, da odumru, no dok se to ne dogodi, ne možemo si priuštiti da nemamo dr-

U Libanonu nismo uopće trebali biti

žavu. Dakle, htio sam ovdje živjeti, ratovao sam u četiri rata, ali sam antinacionalist. Ljudi shvaćaju nacionalizam uglavnom kao kulturni, vjerski, anti-liberalni nacionalizam.

Podjela između religioznih i sekularnih Židova

Država Izrael je vrlo kompleksna zemlja, čini se vrlo podijeljenom, ne samo između Palestinaca, Izraelaca i brojnih manjina. Izraelci su međusobno vrlo podijeljeni, podrijetlom, historijski i vjerski.

— Osnovna je podjela između religioznih i sekularnih Židova i to je ključno pitanje budućeg razvoja. Izrael je u suštini zemlja imigracije. Ljudi useljavaju iz svih dijelova svijeta. Prvi je problem što su siromašni uglavnom orijentalni Židovi koji žive u udaljenim dijelovima zemlje. Drugo su pitanje ruski Židovi, od kojih mnogi nisu naročito skloni postati Izraelcima na način na koji je to postajala moja generacija. Nama se ne svida lonac u kojem bismo se trebali utopiti, kažu oni. Žele sačuvati svoju osobitost, svoju kulturu. Na rođene Izraelce gledaju kao na barbare koji ne znaju za Puškina. Mnogi ruski Židovi smatraju da su kultiviraniji i učeniji od mnogih Izraelaca, možda su u pravu. Sigurno bolje poznaju svjetsku književnost i glazbu od prosječnog Izraelca. Ali socijalni su problemi golemi. Sve više ljudi postaje sve siromašnijima. Četvrt milijuna djece ovdje živi ispod granice siromaštva. S druge strane, imamo lijevu vladu, a ekonomska se politika nije izmijenila u odnosu na prošlu, desničarsku. Razlika između ljevice i desnice u ovoj zemlji počiva na razlici između rata i mira. Elita je uvijek ista, jedan je način ekonomskog razmišljanja koji se ne mijenja. To onemogućava rješavanje socijalnih pitanja. Ideja je imati manje ili još manje državne intervencije u ekonomsku politiku. Međutim, sukob između religioznih i sekularnih Židova pitanje je koje zadire u samu bit države Izraela. Radi se o tome da li treba imati vjersku državu ili sekularnu državu koja pripada svim njezinim građanima?

Kakva su vaša politička predviđanja? Što očekujete od pregovora s Palestincima?

— Odgovor nije jednostavan. Smatram da ćemo postići sporazum s Palestincima koji će vrlo lako postati osnova za sljedeći sukob. Vjerojatno ćemo stvoriti palestinsku državu, no na način i u obliku koji Palestinci sljedeće generacije neće moći prihvatiti. Bojim se da se opći sporazum, kakav je potreban da bi rat prestao, još ne vidi. A što se tiče Sirije, to je puno jednostavnije pitanje. Životno, bitno pitanje je palestinsko pitanje i da bi se to riješilo, nemoguće je izbjeći sukobe sa Židovima koji su naselili palestinska područja na Zapadnoj obali. A naša vlada, kao i sve vlade, smatra da ako već mora voditi rat, bolje ga je voditi na tudem teritoriju. No, do sporazuma će doći jer ga žele i Palestinci. Nadam se da sam u krivu, ali bojim se da napredujemo prema sporazumu koji više nalikuje obustavi vatre nego pomirenju između naših naroda. A to nije dobro rješenje za budućnost. Z

academia moderna

u suradnji s Udruženjem hrvatskih arhitekata, Društvom arhitekata Zagreba, Hrvatskim društvom likovnih umjetnika i Sindikatom likovnih umjetnika Hrvatske, uz potporu Instituta Otvoreno društvo — Hrvatska i Europskog doma — Zagreb

upriličuje tribinu

ZAGREB — KULTURNA PRIJESTOLNICA EUROPE 2005. (?)

arhitektura kao kulturni proizvod

Datum održavanja: petak 28. svibnja 2000. u 18.00 sati
Mjesto održavanja: Europski dom — Zagreb, Jurišićeva 1

Sudionici tribine

Moderator: Nikola Polak
Sudjeluju: predstavnici Ministarstva kulture, Ministarstva znanosti i tehnologije, Ministarstva prostornog uređenja i zaštite okoliša, Sveučilišta u Zagrebu, Razreda za likovne umjetnosti HAZU, Gradskog poglavarstva, Gradskog ureda za kulturu, Gradskog ureda za planiranje i zaštitu okoliša, HDLU...

Sadržaj tribine

18.00 **Nikola Polak:** Tragovi moderniteta — ususret izložbi Hrvatska moderna arhitektura 20. stoljeća
18.30 **Nenad Fabijanić:** 2001 — godina hrvatske arhitekture — od Zagrebačkog salona studenog 2000. do izložbe listopada 2001.
19.00 Ekokulturni park Bundek — kulturni centar Zagreba za 21. stoljeće
19.30 Diskusija

Predviđeno trajanje tribine 2 sata

skupovi

primjerenim događajem: svečanim otvaranjem Muzeja suvremene europske umjetnosti. Muzej svakodnevno posjećuje velik

svetilo izradi *Kompendija kulturnih politika u Europi*. Na tom dugoročnom projektu Vijeća Europe sudjeluje petnaest kulturnih i

dragocjeni izvor informacija i analiza korisnih za rad istraživača, administratora, kulturnih djelatnika, umjetnika, novinara ili

Navigacija kulturnim politikama

Doprinos za projekt budućnosti: Stvaralačka Europa

Biserka Cvjetičanin

broj građana Bukurešta, koji na taj način zorno »upijaju« ideju europskih integracija i (budućeg) mjesta Rumunjske u njima.

U raspravama tijekom sastanka Savjeta najviše se pažnje posvetilo znanstvenih institucija iz više europskih zemalja koje analiziraju osnovne podatke i trendove u kulturnim politikama. Projekt koordinira Europski istraživački institut za komparativnu kulturnu politiku i umjetnosti — ERICArts, sa sjedištem u Njemačkoj. Prvi dio projekta obuhvatio je četrnaest zemalja (Austrija, Bugarska, Estonija, Finska, Francuska, Hrvatska, Letonija, Litva, Nizozemska, Portugal, Rumunjska, Rusija, Slovenija i Švedska), a tiskan je kao zbornik/priručnik u koji će se umetati daljnji tekstovi o kulturnim politikama zemalja koje obuhvaća projekt (do listopada ove godine treba biti završen drugi dio projekta — Albanija, Azerbajdžan, Belgija, Lihtenštajn, Madarska, Švicarska, Turska). Ukupno će biti obuhvaćeno 47 zemalja. Zbornik predstavlja dragocjeni izvor informacija i analiza korisnih za rad istraživača, administratora, kulturnih djelatnika, umjetnika, novinara ili studenata i vodi boljem razumijevanju kompleksnosti europskih kulturnih politika u cjelini.

Svaka monografija sadrži podatke i trendove u kulturnim politikama u područjima kao što su: Povijesna perspektiva, Opći ciljevi i principi, Prioriteti, Zakonodavstvo, Financiranje, Kulturne institucije i partnerstvo, Potpora stvaralaštvu. Međutim, nove koncepcije kulturne politike unose i promjene u uspostavljenu shemu. To se prije svega odnosi na utjecaj novih tehnologija komuniciranja i korištenje novih tehnologija u umjetničkom stvaralaštvu, ulogu mladih u kulturnom razvoju i stvaralaštvu, kulturni menadžment, upravljanje kulturnom različitosti, kulturu i gradansko društvo — nove odnose s »trećim sektorom«.

S obzirom da je područje kulturnih politika izloženo brzim promjenama, cijeli projekt je zamišljen na taj način da, uz zbornik u tiskanu obliku, svi tekstovi budu na Internetu gdje će se stalno upotpunjavati novim podacima. Elektronsku verziju *Kompendija* sa 14 zemalja već sada je moguće posjetiti na adresi http://www.culturalpolicies.net. Elektronska verzija nudi pristup ne samo po temama/područjima, već i »ukršteni« pristup po zemljama, tj. horizontalnu navigaciju, a time i (neke) mogućnosti komparacije.

Prvenstveno realizacijom *Kompendija*, ali i drugim projektima kao što je serija *Policy Notes* u kojoj je dosad izašlo šest bilježnica posvećenih osnovnim pitanjima kulturnog razvoja, Odjel za istraživanje i razvoj kulturnih politika omogućuje pristup informacijama u toj domeni širokim slojevima zainteresiranih i time pridonosi jednom od osnovnih principa Vijeća Europe — jačanju demokracije i suradnje, kao i projektu budućnosti — Stvaralačkoj Europi. Z

tema

Legitimitet međunarodnoga krivičnog pravosuđa u Hrvatskoj

Uporišta, slabosti i izgledi

Ivan Padjen

Nema sumnje da legitimitet međunarodnoga krivičnog pravosuđa, uključivši Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, ima u Hrvatskoj dva jaka uporišta. Jedno je metapozitivno.

Hrvatima je — kao pripadnicima etničke zajednice i kao pripadnicima državne zajednice — važno prije svega zbog moralnih razloga da oni koji su počinili ratne zločine i zločine protiv čovječnosti u ratu 1990-ih za te zločine odgovaraju. Kažnjavanje krivaca moralno je potrebno zato da Hrvati ozdrave kao moralna zajednica. U protivnom postat će, ili ostati, moralni idioti, tj. oni koji odbijaju moralnu zajednicu u kojoj žive.

Moralno ozdravljenje važno je i zato da Hrvati mogu sami među sobom stvarati normalno društvo i normalnu državu, a koji ne mogu postojati bez da njihovi članovi poštuju neki minimum zajedničkih moralnih mjerila.

Napokon, moralno ozdravljenje važno je i zbog političkih razloga. Ako hrvatska država moralno ne ozdravi, što uključuje individualizaciju krivnje za zločine počinjene u ratu 1990-ih, postat će, odnosno ostat će, pravno odgovorna kao cjelina, te za to biti podvrgnuta međunarodnim sankcijama.

Drugo je uporište legitimiteta međunarodnoga krivičnog pravosuđa pozitivno pravno. Sastoji se u tom da je krivično pravo nakon II. svjetskog rata postalo dijelom međunarodnog prava, da je međunarodno pravo dobilo svoj ustav, ili najvažniji dio ustava, u Povelji Ujedinjenih nacija te da su Ujedinjene nacije osnovale Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju i da osnivaju stalni univerzalni Međunarodni krivični sud. Potreba za Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju tim je veća što je Hrvatsko pravosuđe očito zakazalo u razdoblju 1990-1999. godine, a sadašnja Hrvatska vlada, nakon početnih najava da će poduzeti ustavne mjere nužne za rekonstrukciju hrvatskog pravosuđa, takve mjere ni ne priprema.

Iako legitimitet međunarodnog krivičnog pravosuđa ima dva jaka uporišta, u Hrvatskoj je danas glasno osporavan. Prigovori se mogu svesti na dva osnovna: »Tko smo to mi da nam se sudi za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti?«; i »Tko su to oni da nam sude?«

Hrvatsko državotvorstvo

Hrvatsko javno mnijenje nije bilo samostalan izvor takvih prigovora prije prvih višestranačkih izbora, 1990. godine. Istraživanja su pokazala da je tada najvažnija politička vrijednost većine hrvatskih birača bila ulazak Republike Hrvatske u evropske zajednice i uspostavljanje tržišne privrede. Danas je, a vjerojatno i posljednjih tri ili četiri godine, raspoloženje slično, s tim što danas većina birača drži da krivce za ratne zločine, ma tko oni bili, treba kazniti, po potrebi Međunarodni sud.

Prvi je samostalan izvor prigovora legitimitetu međunarodnoga krivičnog pravosuđa u današnjoj Hrvatskoj hrvatska nacionalistička ideologija, koju je proizvodila Hrvatska demokratska zajednica, ali i niza drugih hrvatskih stranaka i skupina. Ona je nacionalistička po tom što polazi od uvjerenja da hrvatski narod ima pravo na samoodredenje u vlastitoj državi. Iako takvo pravo postoji u današnjem sustavu međunarodnog prava, uvjeti pod kojima se ono može ostvariti nisu jasni, a utoliko ukoliko su jasni krajnje su restriktivni. Stoga je pozivanje hrvatskih političara na pomišljeno pravo na samoodredenje u vlastitu državu stvorilo kod hrvatskih građana, a pogotovo kod hrvatskih branitelja, očekivanja koja međunarodno pravo naprosto nije moglo priznati. Upravo ta, od političara inducirana, previsoka očekivanja objašnjavaju lakoću s kojom su neki hrvatski branitelji prešli dopuštenu mjeru nužne obrane u obrambenom ratu i s kojom danas niječu samu mogućnost da su pritom počinili kriviča djela.

Drugi je samostalan izvor prigovora legitimitetu međunarodnoga krivičnog pravosuđa u današnjoj Hrvatskoj *horribile dictu*, vladajuća ideologija onoga što se danas neodređeno naziva međunarodnom zajednicom. Dostajat će ovdje dva primjera.

Novi internacionalizam

Badinterova komisija (Arbitražna komisija Mirovne konferencije o Jugoslaviji), koja se sastojala od vrhunskih evropskih javnih pravnika, na početku svog Prvog mišljenja (1991) konstatirala je da je postojanje i nestanak države činjenično pitanje te da su oblik unutrašnje političke organizacije države i njezine ustavne odredbe puke činjenice, dakle, neobvezujuće po međunarodnom pravu. No, na kraju tog istog mišljenja Komisija je kazala da savezna država, da bi bila državom, mora udovoljavati određenim uvjetima, naime, da njezine države članice uživaju neku autonomiju i sudjeluju u vršenju političke vlasti savezne države. To znači da je Komisija šutke priznala mjerodavnost nacionalnog prava za međunarodno pravo i obratno. To protuslovlje unutar istog mišljenja Komisije nije lako objasniti. No, kako god ga objasnimo, izričiti dio Prvog mišljenja Komisije pothranio je uvjerenje hrvatskih političara, a potom i hrvatskih građana i branitelja, da je stvaranje države stvar sile, izvan svakog prava. Odakle je, pa do zaključka da je u stvaranju države dopušteno primjenjivati sva sredstva, samo jedan korak.

Drugi je primjer opseg nadležnosti i postojećega Međunarodnoga krivičnog suda, a vjerojatno i novoustanovljavanoga univerzalnoga. Ne mislim da je fatalni nedostatak međunarodnoga krivičnoga pravosuđa činjenica da su političari i vojnici velikih sila, odnosno one najveće, izuzeti iz njegove nadležnosti. Od nekud treba početi. Logično je da počne od republika bivše Jugoslavije, koje su prvenstveno i najviše bile upletene u najveći rat u Evropi nakon II. svjetskog rata. Usto, kao i drugi hrvatski pravnici naučio sam od svojih profesora međunarodnog prava, a prije svega od pokojnog profesora Juraja Andrassyja, da položaj velikih sila uključuje ne samo pravno priznate privilegije, nego i *de facto* veću odgovornost u međunarodnoj zajednici. Ne mislim ni to da je fatalni nedostatak međunarodnoga krivičnog pravosuđa činjenica da je Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju utemeljilo Vijeće sigurnosti na Povelji Ujedinjenih nacija, a da međunarodna zajednica očito više nije utemeljena samo na Povelji, nego i na nekim drugim načelima. Da je još uvijek utemeljena samo na Povelji, zračni napadi NATO-vih snaga na Saveznu Republiku Jugoslaviju iz 1999. g., bez odobrenja Ujedinjenih nacija, bili bi međunarodni zločin, a izjava gospođe Arbour od 1. travnja prošle godine — da ne vidi nikakvog osnova za prijedlog beogradskih pravnika da pokrene postupak protiv predsjednika SAD-a Billa Clintona, glavnog tajnika Atlantskog pakta Javiera Solane i glavnog zapovjednika Atlantskog pakta generala Clarka — bila bi najbolji prvoaprilski vic 1999. godine.

Međutim, nema sumnje da legitimitetu međunarodnoga krivičnog pravosuđa u Hrvatskoj danas, ali i drugdje u svijetu, šteti sadašnja šutnja o načelima na kojima se temelji današnja međunarodna zajednica, nakon što su to očito prestala biti samo načela Povelje UN-a i načela prihvaćena prije Povelje. Tu šutnju možda bolje od bilo čega drugoga pokazuje sljedeće: CNN je mjesecima svaki dan satima raspravljao o svakoj pravnoj finesi *impeachmenta* predsjednika Clintona; CNN nije u prvih nekoliko dana NATO-vih zračnih udara na Jugoslaviju posvetio nijednu minutu međunarodnome pravnom opravdanju tih udara i odnosu temelja tog opravdanja spram načela Povelje UN-a. Ne znam da li je šutnja CNN-a izraz šutnje američkih i drugih zapadnih međunarodnih pravnika. No, ma kako bilo, treba je shvatiti kao poziv za raspravu o načelima današnje međunarodne zajednice. Bez razumijevanja tih temelja neizbježno ostaje sjena i na legitimitetu međunarodnoga krivičnog pravosuđa, i to ne samo u Hrvatskoj.

Ne znam koji su izgledi za takvu raspravu. Bojim se da su mali. Oni koji imaju moć nisu zainteresirani za takve rasprave jer ih redovito kompromitiraju. Nisu zainteresirani ni oni koji imaju znanje, jer takve rasprave redovito pokazuju da znaju manje, a šute više nego što bi mogli i trebali. Međutim, ne vidim kako je bez takvih rasprava na raznim stranama svijeta moguće postići da živimo manje po sili, a više po pravu. Z

arhitektura

Stečaj arhitektonsko-urbanističkog uma

Ukoliko je moguće govoriti o krimenu arhitekata, on se nalazi u banalnoj činjenici — u pokušaju preživljavanja jedni su bili preposlušni i prihvatili lov(u) u mutnom, a drugi previše orni za visoku arhitekturu i »praktični cinizam«

Mladen Škreblin

A ipak više se nije vidjelo nikoga tko je stajao iza svega toga. Sve se je produžujući okretalo oko sebe. Interesi su se mijenjali od trena do trena. Nigdje nije bilo cilja... Voditelji su izgubili glavu. Bili su do klonuća iscijeđeni i okamenjeni... Svatko u zemlji počeo je zamjećivati da stvari nisu u redu... Na neki put ukazivalo je samo odgađanje sloma...
Franz Jung, *Die Eroberung der Maschinen*, 1929.

Vremena su teška, ali moderna.
Talijanska poslovica

Sve uvodne citate posudio sam iz knjige Petera Sloterdijka *Kritika ciničkoga uma*. Prvi dobro oslikava nedavno, ali djelomice i aktualno stanje nacije. Drugi bih rado preporučio i Hrvatima kao »poslovicu«. U nakani da izbjegnem zamkama cinizma, pokušao sam ponovo malo konzultirati ovu dragocjenu knjigu, u kojoj prva definicija glasi: »cinizam je prosvijećena kriva svijest«. Mnogi su prosvijećeni kulturnjaci, znanstvenici, kolege i »bivši prijatelji«, intelektualci, u proteklih deset godina prakticirali upravo tu svijest kao utješni paravan ili padobran, sedativ protiv sveprožimajućeg zla. Bilo je doista gadno... ne ponovilo se!!! Svjestan sam, također, da se ovdje nije potrebno baviti onim što autor ove uzbudljive knjige definira kao »nelagodu u kulturi koja je poprimila novu kvalitetu — univerzalni difuzni cinizam«. Naš problem nije univerzalan, bolest je još uvijek »naša«, nacionalna i lokalna. U glavama nam još uvijek zavijaju sirene nedavnih strahota, zbunjeni smo nemogućnošću bar nekih znakova oporavka od nesreće, siromaštva i gluposti. Predugo je trajalo...

Kako izbjeći zbunjenost tradicionalne kritike ideologije što diskutira Sloterdijk i je li moguće na ciničkoj budnoj svijesti potražiti uporište za prosvjetiteljstvo? Pa što onda učiniti s njime, a da to ne bude naprosto autoterapija?

Kritika je, kaže Benjamin, kod kuće u svijetu u kojem se radi o perspektivama i prospektima i gdje je još (bilo) moguće zauzeti neko stajalište. S druge strane, sad dobro znamo i svakodnevno nas podsjećaju da zla vremena ne prolaze u ovim krajevima ni lako ni brzo. No, čini se da je tako i sa tvrdokornom naivnošću.

Što da se radi u atmosferi »posttraumatskog intelektualnog stresnog stanja«, kako to pogođeno dijagnosticira Andrea Zlatar i o čemu bi se to, u smislu Zuppina »protuprojekta« i njegove poticajne *Bilježnice*, u arhitekturi i urbanizmu moglo raditi? Je li i kako bi bilo moguće i ove discipline, koje su također u protekloj dekadi dogurale do stečaja, približiti kontekstu kulture i atmosferi stručne javne diskusije? Može li se pokazati kako je s arhitektonsko-urbanističkom stvari, jer svi manje više znamo kako stoje stvari.

Bilo bi divno da su vremena »arhitektonskog izričaja suvereniteta Republike Hrvatske« iza nas, kako je taj uzlet nacionalnog duha, u Natječaju za palaču bivše Vlade, na svoj neponovljiv način imenovao akademik Andrija Mohorovičić. Da je zaustavljen *Lokacijski urbanizam* (Zlatko Uzelac), da su nacionalno-ustaški obrasci već uspješno zamijenjeni »novom arhitekturom«, bez vječita ponavljanja istog... Da je riječ, svemu usprkos, o promijenjenim, ozdravljenim i zrelim institucijama, procedurama i poimanju, o smislenoj i živoj zajednici... o demokraciji. Za sada i do daljnjega to će, po svemu sudeći, uglavnom nalikovati feralovskim *Vijestima iz budućnosti*.

We don't need another hero

No, ipak, ako se novi hrvatski san zove demokracija, može li se o demokraciji sanjati arhitektonsko-urbanistički?

Pokazat će se da je riječ o neobično teškim snovima. Možda bi bili podnošljiviji kada bismo nešto znali o arhitektonskoj psihoanalizi? Hitno je potrebna pomoć, intenzivna terapija. Možda bi se moglo reći da je prije svega potrebno izliječiti se od snova, a prije svega onih *U-kakanih*. Ali i prije ovog desetgodišnjeg rata ovim su disciplinama nedostajale ključne analize i kritike: njihovih institucija, zakonodavstva i procedura, izdavaštva, ponašanja njihovih aktera, njihovih jezika i standarda.

Potrebno je, u stvari, probuditi se i raditi ono što nije bilo moguće raditi u proteklih deset godina ili samo uzaludno i vremenu usprkos. Sa sviješću da je u međuvremenu svijet učinio brojne korake s kojima nismo dovoljno ni upoznati, a da je naš kontekst, u smislu perspektiva, miljama daleko od onog s početka devedesetih. Je li moguće postaviti dobre dijagnoze u disciplinama koje su odgovorne za građenje, uređenje prostora, a od svega najteže grade dijalog? U kojima je sukobljavanje oko tobožnjih velikih arhitekata i arhitekture važnije od stvarnih problema promišljanja, obnove i razvoja gradova?

Njihovo se rješavanje, iznova se pokazalo, tako olako zamjenjuje spremnošću servisiranja vladajuće politike i političara, jedinih stvarnih arhitekata ovakvih bolesnih društava? Vrijeme promjena brzo troši ono što ga hrani — nadu. I već je svima jasno da je problem ponovno u tome da nam do tzv. pozitivne nule opet predstoji težak put, a ne tek ugodno putovanje.

Posebnu teškoću pričinja jednostavna nostalgična činjenica: mnogi od nas već su ga odavno odsanjali. O stvarnim problemima na putu do dobre nade, govorit će, čini se, ponovno oni isti koji su o stvari u njihovim disciplinama, ili u društvu općenito, govorili i prije ovih paklenih godina i za vrijeme njih. Očigledno je lakše baviti se brigom o vlastitoj promociji i ciljevima ili vlastitom ulogom u nekom ideološkom/stranačkom zadatku/svjetskoj revoluciji. Ne mislim, dakako, na onu društvenu većinu koja je gladna.

Koliko ćemo iznova dugo gledati pretrčavanja, nova svrstavanja, slušati priče o zaslugama i revanšizmu, o tome što su sve veliko već učinili za domovinu ili što još sve namjeravaju... Hoće li to ponovo trajati deset godina?

Nadao sam se da ima mnogo više onih koji su preživjeli, koji... »jedva da su vjerovali u mijenjanje nabolje, ali nisu popustili iskušenju da otupe i priviknu se na dano i držali osjetila izoštrenima za sreću koja neće doći... jer pripravnost na nju štiti od najgorih sirovosti«, kako piše Sloterdijk o Adornovoj kritici spoznaje. Kao i obično, prevario sam se. Stoga ću preventivno, i u strahu od udaraca nove dehumanizacije, odmah na početku »pustiti« onu staru ploču — *We don't need another hero*! A starih nam je stvarno dosta!!!

Izaći iz »bunara nesreće«

Ovaj uvodni tekst u iznova najavljenu seriju analiza »same stvari«, teorije i prakse arhitekture i urbanizma — pokušaja razumijevanja grada — pišem u trenutku, nadam se, posljednjih manevarskih trzaja jednog sasvim nepotrebnog, dosadnog i uzaludnog nastavljanja medijskog rata u arhitektonsko-urbanističkim redovima. Možda se ovakvi ratovi poslije rata »moraju dogoditi«, možda imaju i poneku »dobru« stranu. No, na kraju se uvijek radi o onom groznom osjećaju da su svi progutali govno, samo neki ipak misle da je njihovo bolje. Nadam se, naivno opet, da su svi meci ispucani, da sve zaraćene i traumatizirane strane žele suživot. Političarskim jezikom rečeno, zanimaju me samo oni koji znaju, zanima me samo ono što bi moglo pripomoći pri izlasku iz »bunara nesreće« (Ivo Štivičić).

Nažalost, ponovo se pokazuje da će nekontrolirani ego i samoljublje pojedinih aktera »arhitektonske scene« biti presudni za necivilizirani rasplet i da to nije tek njihova intimna stvar. Doduše, tako smo mislili i o zavičaju kad je početkom sedamdesetih prof. Milan Kangrga analizirao taj pojam, suprotstavivši ga nacionalizmu.

Mnogi ljudi, što je posve razumljivo, nakon proživljenog pakla, pa tako i arhitekti, boreći se

za opstanak, ne mare mnogo za pojam grada, urbane obrasce, obnovu grada. U javnim prostorima gradova, ali i na vlastitim parcelama, i građani i projektanti/arhitekti nužno »prigušuju« vlastiti ego. To ne znači da u konačnici nisu i autori rješenja. Javnim poljem grada hodaju »oni drugi«, naši sugrađani, ma što mi o nekima mislili. To je prostor koji dijelimo — prostor društvenosti — prostor u kojem bez obzira na intimna nagnuća »moramo« trenirati ljubav prema drugima, prihvaćati i boriti se za dostignuta pravila i standarde. Pokušati se nadovezati na njih, poboljšati ih. To drugim riječima nazivamo demokratskom procedurom.

Definicija je vrlo jednostavna: Osoba koja u nekom kontekstu misli da je nametanje i napuhavanje (projektiranje) vlastitog ega — što je

Nijedan gradski projekt koji nije do kraja javan i koji ne angažira i građane nema šansi za uspjeh. Građani nekog grada jedini su stvarni partneri arhitektonske i urbanističke struke

obično povezano s neobuzdanim i divljim ponašanjem i preglasnom akustikom, te silovanjem nezaobilaznosti vlastita uvida kao bezobrazluka — nešto što je naprosto samorazumljivo, ne pridonosi zajedništvu. Promašuje kontekst i time dokazuje da je kvalificirana samo za vlastiti ego. Osjeća li se netko pritom mladim ili starim, nezaobilaznim stručnjakom ili talentom, to je doista samo njegova stvar.

Ali, ako netko tko se ozbiljno želi baviti gradom, još uvijek i nadalje misli da je to samo »njegova stvar«, tada se već nalazimo u zoni patologije. Ukoliko je netko umislio da osobno predstavlja reinkarnaciju Le Corbusiera, to je opet i samo njegova intima, a ne javna stvar koja ni »medijski« ne može trajati dulje od jednog dana.

Problemi grada, urbanizma, donošenja odluka, organiziranja javnih procedura i natječaja, čak i projektiranja i građenja obične kuće, nisu problemi koje neki umjetnik ili bogomdani talenat rješava sam pred svojim platnom ili kompjutorom, ili u »svojim« novinama.

Mandate na raspolaganje

Arhitekti i urbanisti stoga su ili shvatili da su, u višeslojnosti svog zanimanja, prvenstveno socijalni i kulturni radnici, pa tek onda majstori projektiranja pojedinačne kuće, interijera ili stolice, ili im predstoji tek puko funkcioniranje. Najčešće prihvaćanje substandardnih ambicija njihovih investitora, prečesto uzaludno takmičenje na javnim natječajima. Zbog nerazrađenosti javnih procedura u donošenju programa i načinu arbitriranja, čak i unutar njihovih vlastitih institucija, na natječajima političari skupljaju bodove, a arhitekti trče »besplatno za slavu«. Mnogi su nakon brojnih razočaranja nesretni i ogorčeni i najradije bi se bacili pod vlak. Previdaju da su im građani i kompetentna javnost partneri.

Stoga je više nego sretna okolnost kad su građani »osjetljivi« na svoj grad. U pripremnoj fazi javnih natječaja potrebno je ustvari da arhitekti i njihove stručne institucije, udruženi s ostalim strukama i gradskom upravom, od građana zatraže zeleno svjetlo za sadržaj i opseg neke gradske intervencije ili akcije. Radi se o investiciji »svih« građana, stoga što se oni u javnom prostoru vlastita grada pojavljuju kao neka vrsta »kolektivnog« investitora. Tek nakon donesenih odluka građana, njihove uprave ili lokalne samouprave, arhitekti počinju misliti i crtati ono što oni najbolje znaju, spremni da u određenim fazama rada pristaju na arbitriranje i iziđu pred sud struke i građana. Tada se, primjerice, ne može dogoditi da u projektu i izvedbi Maksimirskog stadiona nestane šuma, koja je bila ključna ideja projekta i zbog čega je uostalom, ponajviše, i bio proglašen spomenikom arhitekture; ili da nestane jedan trg koji, doduše, iako nosi ime arhitekta, nikada nije ni postojao; ili da malo pretjeram, je li moguće zamisliti igranje Shakespeareova *Macbetha* bez motiva šume koja se pokrenula?!

Ali, o tome tko je »posjekao« šume i mnogobrojne živote doista dalje više ne treba diskutirati.

No, ipak postoji nešto što se može preporučiti voditeljima svih onih institucija ili službi, koje su »po logici stvari« sudjelovale u realizaciji i razvoju napokon zaustavljene politike, radile na »odgađanju sloma«. Bilo bi doista časno da što prije ponude svoje mandate na raspolaganje, i to svojim vlastitim institucijama, kolegama, stručnoj i kompetentnoj javnosti. Time će, uostalom, onemogućiti da se politika ponovno bavi njima ili da se i nadalje više bave njom nego strukom. I to bi, možda, ako ništa drugo, moglo bar malo opustiti atmosferu i omogućiti da raspravljamo o onome što je pred nama, da se ubuduće voditelji važnih gradskih stručnih institucija više nikada ne »postavljaju«, već izabiru u jasnoj proceduri konsenzusom stručnih institucija, sadašnjih i budućih suradnika, kompetentne javnosti: na temelju njihovih programa. A ukoliko i možda netko želi ispričati kako to izgleda raditi »usred grijeha strukture«, bit ću mu zahvalan.

Ali odbijam svaku pomisao da se nekog proziva ili da mu se osvećuje zbog činjenice da nije imao dovoljno hrabrosti, održavajući puku egzistenciju, suprotstaviti se zločinu. Danas postoji već i jasna opasnost, a to se upravo i događa, da svi od iznenada probuđene »revolucionarnosti« budemo proglašeni hadezeovcima. I to od onih koji su to svim srcem bili, ili onih čije se ponašanje nimalo ne razlikuje od hadezeovskog.

Krimen arhitekata i rad u udruženjima

U traganju za toliko narušenim i zagubljenim zajedništvom i društvenošću, kao i smislom vlastite struke, napokon se valja okupiti oko dokumentiranja prostora, programa obnove, zaštite i pažljivog »razvoja« gotovo jedino preostalih naših resursa — baštine i krajolika, oko prihvaćanja i produkcije evropskih standarda u prostoru, povezivanja gradova/republike, oko važnih građevina kulture, suradnje s drugim strukama, svega onoga što je već bilo postalo temom ove sredine u drugoj polovici osamdesetih.

Nadam se da se iz dosadašnjih sada već sasvim kontraproduktivnih natezanja i prozivanja oko tzv. arhitektonsko-političkih slučajeva uočilo da je glavni problem bio u onome u čemu se svi možemo suglasiti: bila je izostala profesionalno pripremljena javna procedura, od sastavljanja programa do diskutiranja u stručnim udruženjima prije raspisivanja javnih natječaja i da je tada manje-više sve bilo prepušteno samovolji vlasti. I to je tehnologija koje se uvijek poduhvaćaju diktatorski režimi. Ali i inače nikakvi ocjenjivački sudovi, sastavljeni samo od arhitekata, ne mogu ispraviti pogrešan način na koji se raspisuje natječaj niti to može ne znam kako genijalno djelo kad od početka razrađuje pogrešnu i nametnutu tezu. Nijedan gradski projekt koji nije do kraja javan i koji ne angažira i građane nema šansi na uspjeh. Građani nekog grada jedini su stvarni partneri arhitektonske i urbanističke struke. Oni doista trebaju arhitekte i urbaniste, kao i sve druge stručnjake, da im pomognu formulirati problem, obogatiti grad, a ne kao bogomdane kreatore koji ih pod krinkom »podobnog investitora« ili vlasti siluju u njihovu vlastitu javnu prostoru nedomišljenim dizajnom, promašenim mjerilom i odnosom koji uspostavljaju samo prema sebi samima.

S druge strane, način na koji je skupina velikana hrvatsko-japanske arhitekture prakticirala arhitektonsku kritiku i tobožnju »opoziciju«, »osvojila« udruženja i »informirala« javnost, nadmećući se oko toga tko će izvaliti maštovitiji štos o »tajkunarama« ili očigledno pogrešnom pristupu dizajnu Cvjetnog trga, predstavljala je samo naličje te iste ignorantske i bahate pozicije.

Posebno ipak zabrinjava: nikome tko je bio povezan sa strukturama nije palo napamet da odbije posao i upozori javnost na mogući pogrešan ishod. Jer, nemojmo se šaliti, nikakve naknadne interpretacije neće lako ispraviti počinjene povrede prostora i baštine. Njihova je cijena doista visoka. Ne radi se o građevinama ni zahvatima od papira. Slučajevi su, međutim, prikrili niz povreda koje je grad doživljavao na svojim ne toliko centralnim ili elitnim mjestima, na Trešnjevci, Vrbiku, Dubravi...

Ukoliko je stoga moguće govoriti o krimenu arhitekata, on se nalazi u vrlo banalnoj činjenici: u pokušaju preživljavanja jedni su bili »preposlušni« i prihvatili lov(u) u mutnom, a drugi previše orni za visoku arhitekturu i »praktični cinizam« svog na svome. Oni treći pokušavali su ostati »normalni« i u dugoj svakodnevici elementarne nacionalne nepogode radili su svoj skroman opus diktatu državotvorne politike usprkos. Neki čak i na »državnim zadacima«, ili uz pomoć inozemnih zaklada, prema vlastitoj savjesti, najčešće u korist vlastite štete. Uglavnom, bezuspješno suprotstavljajući se bezumlju vladajuće politike.

Tako se nužno dogodio rat i u njihovim udruženjima. Tako je i obnova, kao uostalom i sve, bila rat.

Zagreb 2000 +

U sljedećem broju *Zareza*, analizirat ću napokon one materijale o kojima se u Zagrebu — zaokupljenom promašenim i nepotrebnim političko-arhitektonskim projektima i slučajevima i netalentiranim ciničnim zezanjem oko očiglednih posljedica politike »ruke na srce« — toliko »uspješno« šutjelo: ZAGREB 2000 +, Nova urbana strategija Gradskog zavoda za planiranje Grada i zaštitu okoliša (Zagreb 1991-1999). Započet ću s temom koja će konceptualno, u brojnim »slikama« i kratkim opisom historijskih činjenica, ilustrirati ono što se cijelo stoljeće planiralo i događalo na trgu koji se prije ovog rata trebao zvati »Trg revolucionara«, a danas nosi »radno ime» »Trg domovinske zahvalnosti«.

Pokazat će se da se u tom, javnosti praktično nepoznatom »urbanističkom bunaru«, nalaze brojna pitanja i odgovori kako u ovom gradu početi izlaziti iz bunara nesreće.

Hrvati, arhitekti i urbanisti, pokušajte pokazati i sebi i drugima da vam je dosta rata. Pridonosite jeziku gradova — razumijevanju grada, ne kopajte više po bunaru nesreće, prihvatite se štiva budućnosti.

Parafrazirajući Borisa Marunu, pokušajte barem što manje jedni drugima ići na jetra.

P. S.

Posebice zahvaljujem monografičaru slikarstva i pjesniku Zvonku Makoviću, a ujedno se ispričavam za osobnu notu, što je u *Vijencu*, odnosno na tribini Udruženja povjesničara umjetnosti, na svoj poznati divlji način i »biranim« riječima promovirao i moj skroman opus. Nadam se da bi me njegovi pajdaši možda uskoro mogli uvrstiti u svoje famozno izdanje *Tko je tko u hrvatskoj arhitekturi*. Moram ga samo upozoriti da bi pritom trebalo dodati da nisam kršten, pa je očigledno da je moje »ministriranje« u proteklom periodu bilo djelo nečastivog.

razgovori

Zlatko Uzelac, pomoćnik ministra za prostorno uređenje

Urbanizam za jednu kunu

Šokirala me razina kaosa i bezakonja, mnogo veća nego što se vidi na površini, gora od onoga što zna javnost

Davorka Vukov Colić

Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša nedavno je u Splitu organiziralo pripremni skup u okviru Prodijeve Jadransko-jonske inicijative, na koji su došli stručnjaci iz Italije, Slovenije, Albanije, Grčke, Makedonije i Crne Gore. Dokument sastavljen tom prilikom usvojen je prošloga tjedna u Anconi, a njime Hrvatska preuzima inicijativu u segmentu zaštite mora, pa Split postaje centar i preuzima vodeću ulogu u pitanjima zaštite prirode i okoliša za to područje Mediterana.

— Objašnjavali smo novinarima u Splitu značaj te velike novosti, a oni su nas samo pitali što ćemo rušiti u gradu. U izravnom prijenosu, Radio Split je čak u živo komentirao kretanje automobila ministra Bože Kovačevića od Zavoda za prostorno uredenje prema zgradi Gradevinske inspekcije, nagadajući što će biti prvo za miniranje, opisuje Zlatko Uzelac, pomoćnik ministra za prostorno uredenje u Ministarstvu za zaštitu okoliša i prostornog uredenja, atmosferu u dalmatinskoj metropoli nakon spektakularnog rušenja bespravno gradene sedmerokatnice podno zagrebačkog Sljemena.

— Gradovi koji su se prepustili stihiji i voluntarizmu mnogo su toga izgubili u ovih deset godina. U nekima su izgubljeni najdragocjeniji prostori, u Splitu, Dubrovniku, Zagrebu. Za to su odgovorne brojne instance i ne mogu se svi vaditi na to da zakoni nisu bili savršeni. Propala je struka i moral, a korupciji su širom otvorena vrata.

Srušena grdosija u Gračanima mnogima je, pa i Splićanima, upozorenje da Ministarstvo misli ozbiljno kada ponavlja da u urbanizmu želi uvesti reda. Ili ćemo biti urbanistički uredena zemlja, kaže Uzelac, ili postati ono što su danas Bejrut, Grčka ili Turska.

Ministarstvo koje iz proračuna dobiva samo 0,2 posto sredstava, a ratuje s milijunima kuna, tako je za medije postalo jedno od najzanimljivijih u novoj Vladi, pa odatle valjda brojne reakcije, naročito arhitekata i urbanista, i na razgovor sa Zlatkom Uzelcem, objavljen prije tri mjeseca u *Zarezu* uoči njegova preuzimanja dužnosti pomoćnika ministra. Budući da je intervju potaknuo nekoliko polemika, *Zarez* se odlučio na nastavak razgovora.

— Iako sam tom prilikom govorio o prijašnjim iskustvima, očito sam dodirnuo neke važne teme, što je izazvalo polemike koje mi nisu drage i koje su vjerojatno otišle ukrivo. Medu arhitektima došlo je do raščišćavanja, ali mi se čini da nije došlo do raščišćavanja principijelnih stvari struke, nego se sve svodi na neke, po mojem mišljenju, nevažne teme. Sve se pretvara u sukobe unutar grupa, pa ako to pažljivije pratite, vidite da se i dalje generiraju problemi koje sam spominjao u razgovoru.

Beznadni provincijalizam

Na primjer?

— Pa, evo jedan naoko marginalan primjer, status arhitektonske kritike koja u Hrvatskoj ne postoji. Umjesto nje, nude se surogati ili čak nešto što je negira po svojoj definiciji. Tako bi tobože Hrvatsko društvo arhitekata trebalo odlučivati o kvaliteti arhitekture valjda monopolom na nagrade kroz žirije za natječaje, birajući u njih svoje delegate da odlučuju što jest, a što nije arhitektura, a to se u nas i radi kroz Salon arhitekture. Arhitektonska kritika izgurana je na marginu i zaboravljena. Završila je sa sudbinom Antoanete Pasinović, jedine naše profesionalne kritičarke, čija sudbina najbolje ilustrira status arhitektonske kritike u nas. Ovo što se sada nudi isto je kao da Društvo književnika određuje kvalitetu književnosti, a ne književna kritika. Kroz te polemike pokazalo se također da još postoji mnogo arhitekata projektanata koji se nikada nisu bavili urbanizmom, a misle da urbanizam nije zasebna struka.

Odakle izvire takav stav? Gdje su mu korijeni?

— Korijeni su duboki, a izviru iz stare modernističke parole da je sve arhitektura. Dakako, stvar se i tako može gledati, ali samo dok ne počnemo ozbiljno promišljati o čemu je riječ. Urbanizam može stvoriti pretpostavke za dobru, ali i za lošu arhitekturu i odnos je vrlo složen, a jedino što može jedno Ministarstvo prostornog uredenja jest stvoriti pretpostavke da, izmedu ostaloga, bude i dobre arhitekture. Ništa drugo. Nikome u Ministarstvu ne pada na pamet da bi ono trebalo propisivati dobru i lošu arhitekturu, još manje to kako bi arhitektura trebala izgledati. O tome što je dobra arhitektura prosuduje jedino arhitektonska kritika. Nevjerojatno je da moram isticati tako banalnu istinu. A ako se netko želi baviti arhitektonskom kritikom, neka izvoli, tko mu brani? No, lakše je izgleda manipulirati cehovskim monopolom. Propisivati na kraju stoljeća kako treba izgledati urbanizam i arhitektura, beznadno je provincijalan stav. Neki su, izgleda, prespavali zadnjih četvrt stoljeća silnih teorijskih napora europske kulturne zajednice da se s takvim stavom obračuna. Riječ je o totalno naopakom i diletantskom poimanju temeljnih procesa u teoriji umjetnosti, kulture i svega što se danas doista zbiva.

Tko po vašem mišljenju zastupa takav stav?

— Recimo, arhitekt Nikola Polak. U njegovu odgovoru na moj intervju takav je stav evidentan. Ja uopće nisam govorio o modernoj arhitekturi, nego o urbanizmu niti sam se u generalnom smislu određivao prema funkcionalizmu ili modernizmu. Osim toga, nije točno da jedan istaknuti svjetski kritičar spominje Novi Zagreb kao dobar primjer urbanizma. Spominje ga kao manje loš, dakle loš, samo manje loš od drugih takvih primjera u svijetu. U jednom od brojnih reagiranja na taj razgovor arhitekt Branko Siladin kaže: *Pa da, tako se radilo u cijelom svijetu, svi su gradovi jednaki, svi su to imali!* Točno, i nadam se da se više nikada neće ponoviti to da svi gradovi izgledaju jednako. Danas je urbanizam nešto sasvim drugo, barem se svugdje odvija bitka u tom pravcu. Gradovi nastoje izgledati samosvojno, svaki grad ima svoj problem koji treba riješiti na autentičan način. Na sve strane otvaraju se vrata za autentičnu arhitekturu i urbanizam, a u okviru globalne kulture. Ovdje, dakle, ratujemo s beznadno provincijaliziranim i zastarjelim poimanjem statusa arhitekture.

Nadam se da će se uskoro više govoriti o poticajima koji stižu iz ovog Ministarstva nego o spektakularnostima nužnih restriktivnih mjera

Split: propast struke

Što vam se nakon prvih stotinu dana iskustva u radu Ministarstva čini kao najveći problem s kojim ćete se morati najžešće uhvatiti u koštac?

— Središnji problem je opći kaos i nepoštivanje zakona, i to na svim razinama, odustajanje od principa u nekim segmentima koji me iznenaduju iz dana u dan. Iz te pozicije gradi se čak stanovita ideologija prepuna cinizma, od čega me kao najnoviji primjer zaprepašćuje stav arhitekta Srđana Šegvića koji se očitovao u nedavnom intervjuu u *Nedjeljnoj Dalmaciji*. Srđan Šegvić je, naime, izradio urbanistički plan za dio Splita iznad plaže Žnjan, velike plaže u koju je država uložila golem novac, a dobio ga je na natječaju Gradskog poglavarstva Splita za jednu kunu! Zamislite, Poglavarstvo mu je povjerilo izradu plana jer je ponudio najnižu cijenu, a on tvrdi da je njegov interes u tome što se nada da će ga vlasnici parcela angažirati na gradnji njihovih objekata. Osim nade, mislim da tu postoji i mogućnost za nešto posve drugo. U svakom slučaju Šegvićev plan je apsolutna propast struke i dokaz da se taj čovjek nije zavrijedio baviti njome jer je bacio u blato njezine temeljne principe, a to je, prije svega, obrana javnog interesa te svijest o integritetu prostora i njegova značaja. U konkretnom slučaju riječ je o kapitalnom prostoru grada Splita, pa i o jednom od najvrednijih prostora u državi, koji bi trebao povećati vrijednost cijelog grada. Umjesto toga Splićani za to mjesto dobivaju plan za klasičnu gradevinsku špekulaciju. Da stvar bude gora, Šegvić se uz to još poziva i na nekadašnji plan Bačvica, pri čemu očito nije pročitao knjižicu Darovana Tušeka u kojoj autor jasno dokazuje da su Bačvice nastale u sličnom *interregnumu* kao i Žnjan danas, u vremenu kada su prostorne planere zamijenili gradevinski špekulanti i kada se odustajalo od vrijednosti grada. Dakle, našla krpa zakrpu!

Na koji način Ministarstvo namjerava zaštititi javnost od loših urbanista i njihovih projekata koji ne odražavaju njezine interese?

— Budući da naše Ministarstvo izdaje licence za rad tvrtkama, naći ćemo načina da, u uvodenju reda i vraćanju digniteta urbanističkoj profesiji, obračunamo s onima koji ne zavreduju da se bave tom profesijom. Uskratit ćemo licence svima koji sudjeluju u protuzakonitim radnjama. Potom je stvar Arhitektonske komore da kaže svoju riječ o njima kao pojedincima.

Splitski Žnjan: kućice za grad

Što vi kao Ministarstvo sada možete učiniti? Ako urbanistički plan Žnjana, kada smo već kod njega, smatrate promašenim, možete li ga poništiti ili zaustaviti njegovo provođenje?

— Nažalost, plan je prije dvadesetak dana usvojilo splitsko Gradsko vijeće, a mi smo poslali urbanističku inspekciju koja ima zadatak utvrditi u kolikoj je mjeri utemeljen u odnosu na GUP (Generalni urbanistički plan). Druga je stvar što Split ima 21 godinu star i apsolutno neprimjeren GUP, što je posljedica katastrofalne politike za koju je odgovoran arhitekt Robert Plejić, koji vodi urbanizam grada, kao i sam Grad Split koji nije išao za tim da se pobrine za novi generalni urbanistički plan, nego najbolje prostore udjeljuje malim biroima koji ih *raubaju* do besvijesti.

Ministarstvo za sada vrlo otvoreno pokazuje zube, što znači da će protiv sebe navući bijes onih koje kritizira. Ima li pritisaka, s obzirom da je riječ o velikom novcu i moćnim lobijima?

— Odlučnost ministra Kovačevića da uvede red temeljni je program Vlade i Ministarstva, pri čemu nas neće spriječiti nikakve ucjene i pritisci. Ako ga ne uvedemo, propali smo. Nespremni smo za ono što nas čeka kada nahrupi strani kapital. Iz mediteranskih zemalja, naročito Italije i Španjolske, upozoravaju nas da ne ponavljamo njihove greške. Nažalost, Hrvatska je danas za takvu situaciju manje spremna nego Italija i Španjolska u doba kada je u turističkoj euforiji započeo val arhitektonskog divljanja.

Zbog čega je u nas situacija tako alarmantna?

— Na takvu situaciju nismo spremni zbog općeg bezakonja i zbog toga što je planiranje kao takvo bačeno u stranu. Stoga želimo prije svega obnoviti dignitet, ali i kvalitetnu razinu urbanističkog plana, te donijeti odrednice i instrumente za njegovo provodenje, što znači da i u uvjetima privatnog vlasništva otvorimo mogućnost obrane javnog interesa. U slučaju Šegvićeva plana za Žnjan duboko sam uvjeren da su prevareni i vlasnici i da njihov pravi interes i mogućnosti nisu iskazane.

Zagrebački Vrbik: kuća za ulicu

Pojedini urbanisti zastupaju tezu da u uvjetima privatnog vlasništva treba planirati, tek kad postoji investitor, što je vrlo opasno stajalište. Takvima obično pokažem kroz prozor staru jez-

gru Zagreba i pitam: kako to da u Donjem gradu, u doba apsolutne dominacije privatnog vlasništva, nije nastao ovakav kaos kakav je stvoren posljednjih deset godina? Zagreb je 1994. godine jednostavno ukinuo planove pa i onaj za Vrbik, a ono što je nastalo od Vrbika nakon te odluke žalostan je primjer kako izgleda grad bez urbanizma. Zanimljivo je, na primjer, da se parcela jednog zagrebačkog moćnika našla baš tamo gdje je po ukinutom planu Vrbika predvidena ulica, pa je ulica izbrisana, a na njoj je iznikla moćnikova kuća. Znači, nema više pravila, sve ovisi od lokacije do lokacije i od vlasnika lokacije.

Kako onda po vašem mišljenju, bez važećeg plana, donositi uopće odluke?

— U vrijeme kada nema instrumenata kao što je urbana komasacija i preparcelacija, trebalo bi se držati tih planova kao zaštite, jer u tom slučaju ne bismo imali zauvijek upropašten prostor kakav je sada Vrbik. U nekim situacijama, naravno, instrumente morate imati, pa je jedan od naših temeljnih ciljeva da do kraja godine koncipiramo niz zakona po uzoru na one u zapadnim zemljama, koji će u uvjetima privatnog vlasništva osigurati instrumente provedbe planova i ostaviti mogućnost planiranja grada.

Gračani: bahatost na kušnji

Rušenjem sedmerokatnice u Gračanima Ministarstvo je simbolično dalo do znanja da namjerava uvesti red. Kuda dalje? Hoćete li rušiti sve što je bespravno građeno posljednjeg desetljeća?

— Prije svega, to nije bilo simbolično rušenje. To je jasan projekt, a sastoji se od rušenja objekta koji je doista primjer krajnje bahatosti, kao i najava sankcija prema svima koji su sudjelovali u bespravnoj gradnji. S tim ćemo nastaviti kao sa sustavnom akcijom. Ona se bitno razlikuje od prijašnjih sličnih, kada su se rušile najprije kuće sirotinji, što ne znači da mi sada demagoški želimo dati lekciju tajkunima, nego pokušavamo uvesti red u svim instancama, projektiranju, planiranju, izdavanju dozvola, inspekciji, a najteži i najveći problem bit će uvođenje reda u međusobnim odnosima resora, jer je prostorno planiranje bačeno na marginu. A na margini je moglo biti samo zato što nije poštovana zakonitost. Evo, na primjer, problem s tim cestama...

S kojim cestama? Na što mislite?

— Sa svim cestama, cestovnom politikom u Hrvatskoj. U nas prostornu politiku, politiku cestogradnje i pravce određuju vrlo moćni lobiji, izdvajajući to iz ukupne politike uređenja prostora, što je nedopustivo i nezamislivo, a posljedice su doista katastrofalne.

Priznajem da sam bio šokiran slušajući na prezentaciji Splitske inicijative za brzu cestu kako akademik Božičević, autor cestovne strategije — donesene nakon već usvojene strategije prostornog uređenja te unijevši niz odstupanja od onoga što je u strategiji prostornog uređenja bilo doneseno — sada govori suprotno svemu što je tamo napisao. Radi se o odustajanju od temeljnih principa struke, izostanku javne i stručne rasprave, skrivanju mnogo toga i serviranju gotovih stvari. Kao što je ne tako davno serviran gotov Maslenički most, danas se servira cesta od Bosiljeva do Sv. Roka. Ona ima samo lokacijsku dozvolu i to za samo 27 km od Bosiljeva do Josipdola, a problematično je mnogo toga drugoga. Nitko nije vidio ukupan projekt niti ga je tko do kraja temeljito analizirao i potom prezentirao hrvatskoj javnosti, a to je ono na čemu će naše Ministarstvo insistirati. Baš zato što je držana u zatvorenim krugovima kultura prostora u nas je takva kakva jest, to jest iznimno niska. Nemojmo se ni početi uspoređivati sa zemljama poput Češke ili Madžarske.

Kruške i jabuke: recept za beton

Kakvi su učinci rušenja gračanske mamutice?

— Najpozitivniji. Javljaju nam sa svih strana da i neki najbahatiji bespravni graditelji dolaze u upravu i traže: *Dajte mi da gradim, ali sve po zakonu da mi ovi sadašnji to ne sruše*. U nekim najdrastičnijim slučajevima gradnja je stala, jer čekaju što će se dogoditi, a dogodit će se jer ne mislimo stati.

Pretpostavljam da ni građevinarima nije stalo raditi ilegalno.

— Nipošto! Ljudi su na to često bili prisiljeni. Najteže je natjerati gradske uprave i gradska poglavarstva da se okrenu temeljnom poslu uređivanja gradova i uvođenja zakonitosti i reda. Umjesto toga, velika većina ne želi planove kako bi političari mogli voluntaristički donositi odluke *ad hoc* i graditi sebi spomenike od danas do sutra. Ima ipak i dosta pozitivnih primjera, i to upravo kod onih gradova koji su u najtežem stanju, osobito onih koji su stradali u ratu.

Svi govore o divljoj gradnji, a malo tko spominje razloge koji su do nje doveli: beskonačno čekanje i nerazumno visoka cijena usluge. Nije li glavna krivnja na administraciji?

— Riječ je o cijelom sustavu u kojemu je lutrija dobiti lokacijsku dozvolu jer nema plana, a nema ga zato što ih gradovi ne žele, tvrdeći da su skupi. Ako je ipak uspijete dobiti, zapet ćete na građevinskoj dozvoli za koju morate ishoditi tonu papira. Kao primjer besmisla često pokazujem građevinsku dozvolu koju pokušava ishoditi moja kolegica iz Čakovca i koja uredno radi sve po zakonu. Ako ste, dakle, u Čakovcu odlučili malo urediti potkrovlje pa podići prozorčić i dograditi nešto na dijelu kućice, morate skupiti golemu dokumentaciju koja, između ostaloga, sadrži detaljne upute o tome kako se miješa beton iz cementa, šljunka i vode, mamutski matematički proračun betonske deke s kompjutorskom simulacijom djelovanja sila naprezanja na tu ploču, cijelu filozofiju o struji itd., a svaki se papir posebno naplaćuje.

Nije li vrijeme da se to konačno pojednostavi?

— Naravno, mi želimo napraviti upravo obrnuto. Da službenik ubuduće to mora riješiti u sat ili dva, a da papire za građevinsku dozvolu prikuplja ovlašteni biro, dok će država putem inspekcije kontrolirati je li sve po zakonu. Jasno, tvrtka će na tržištu ovisiti o tome kako se ponaša i ako jednom sudjeluje u protuzakonitoj radnji, skida joj se licenca. Time sve postaje jednostavno i čisto. Tada će i profesija arhitekta i urbanista doći na svoje jer će oni biti odgovorni za taj posao i onda za arhitekturu.

Prema planskoj dokumentaciji Sinj ima građevinsko područje nekoliko puta veće ne samo od Splita, nego od cijelog prostora između Trogira i Omiša

Jadran: obala na jelovniku

Kako u budućnosti planirate operativno ubrzati proces izdavanja lokacijske dozvole i omogućiti službeniku u nekoj gradskoj upravi da gnjavažu od nekoliko godina razvlačenja skrati na sat ili dva?

— Predaleko bi nas odvelo da sad elaboriram cijeli niz budućih zakona, no evo jedan primjer koji ilustrira ciljeve. Prihvatili smo pilot-projekt arhitekta Gorana Jukića, nazvan *javni nacrti* i uvjeren sam da je u tome prava budućnost. Prihvatili smo ga i proširili, a riječ je o projektu za 21. stoljeće — da se svi nacrti i planovi kao javno dobro moraju naći u konačnici na Internetu. Napravit ćemo to u suradnji s Carnetom i insistirati na tome da se na Internet stave svi županijski planovi, budući da su digitalizirani, a županijski zavodi će, a zatim i drugi, unositi promjene kada završe prostorne planove, dopunjavati ih itd. U budućnosti sjedit ćete u Australiji i s izbornika izabrati planom ponuđenu lokaciju u Istri ili Makarskoj. Jer, jedino potpuna javnost jamči sliku uređene zemlje u kojoj je prostor najveći resurs.

Kako komentirate podatak ministra Kovačevića da je od Umaga do Prevlake cijela obala u ovih deset godina proglašena građevinskim područjem pa kada zbrojite prostorne planove svih općina i spojite ih u cjelinu, imate neprekinuto gradilište?

— Nedavno je kolega Cimerman iz Zavoda za prostorno uređenje pri Ministarstvu napravio analizu građevinskih područja duž Jadranske obale koja to potvrđuje. Kako je došlo do toga? U ambicioznim planovima sedamdesetih godina bila su određena golema građevinska područja, a ona su u nove planove unesena kao da su već izgrađena, čemu su još dodana proširenja. Time smo dobili apsurdnu situaciju da neka sela zadarskog zaleđa na toj karti imaju nekoliko puta veća građevinska područja nego što ih ima danas grad Zadar. Prema planskoj dokumentaciji Sinj ima građevinsko područje nekoliko puta veće ne samo od Splita, nego od cijelog prostora između Trogira i Omiša. Da izgradi sva ta građevinska područja, Hrvatska bi prema nekim procjenama trebala imati barem dvostruko više stanovnika!

Kakve su posljedice takve iščašene politike?

— Posljedica toga je da, na primjer, između Sinja i Trilja, kućerine niču usred polja. Mi sada insistiramo na tome da se građevinskim područjima smatraju samo ona koja su stvarno izgrađena, a ono što se planski proširuje mora biti urbanistički obrazloženo i definirano, i to već na razini županijskih planova. To ćemo nastojati urediti i poreznom politikom: ako netko ima teren na građevinskom području ili je izborio da njegov teren bude građevinsko područje, a na njemu nije ništa izgradio, plaćat će za njega dodatni porez. Najvažnije je i najteže revitalizirati struku urbanističkih planera i insistirati na bitnom poboljšanju kvalitete planova te obnoviti institucije. Dali smo signal gradu Splitu da ima pravo na vlastiti Zavod za planiranje. Split ga je nekada imao i u njemu je bilo zaposleno dvije stotine ljudi, ali je u međuvremenu razoren i uništen.

Zagrebačka Dubrava: prkos i javno dobro

Tko ima pravo provoditi urbanističku politiku? Kako se može dogoditi da se u zagrebačkoj Dubravi ne može dovršiti tramvajska pruga zbog toga što se Grad ne može nagoditi s vlasnikom jedne kuće na mjestu gdje se mora izgraditi okretište?

— Gradovi kod nas nemaju pravo doista provoditi svoju urbanističku politiku, nemaju pravo izvlašćenja, pa je moguće da pojedinac, kao u Dubravi, ucjenjuje pola grada. U Beču se to ne može dogoditi.

Kako to onda rješavaju u Austriji?

— Tamo vrijedi zakon po kojemu takvom pojedincu grad mora dati pravičnu naknadu, ali doista pravičnu, i on se mora maknuti. A u nas se ide iz jedne u drugu krajnost: naknada za privatno vlasništvo u sličnim slučajevima nekada je bila simbolična, a sada je pak privatno vlasništvo neprikosnoveno. Točno, privatno vlasništvo jest neprikosnoveno, ali se mora uskladiti s javnim dobrom. Javno dobro u urbanizmu određuje se planom, plan prolazi sve instance, uključujući javne rasprave, pa je to onda doista obrana javnog interesa.

Što je s povijesnim jezgrama gradova?

— Za njih uglavnom nema planova, jer se gradovima tobože ne isplati u to ulagati, budući da tamo nema nove gradnje. S druge strane, urbanizam nema ni instrumente koji će reći kako treba izgledati takav plan. Na našu inicijativu sada ćemo uspostaviti suradnju s Ministarstvom kulture i radimo upravo na tome kako treba izgledati plan povijesne jezgre. On će se ubuduće zvati urbanističko-konzervatorski plan, jer urbanizam ne može biti protivan konzervatorskom poslu. Na temelju takvih pravilnika definirat ćemo što mora takav pristup sadržavati i nastojat ćemo se pripremiti tako da svih 350 povijesnih jezgri, a po mojim procjenama i do 450 koliko ih imamo, ponudimo programu PHARE, na način kako Češka uređuje svoje gradove. Prema tome, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja ne podrazumijeva samo zaštitu prirode, vode i zraka, nego i baštine koja je temeljno pitanje prostornog uređenja.

Jeste li zadovoljni onim što ste učinili prvih stotinu dana?

— Dolazeći ovdje pribojavao sam se posla u državnoj upravi, ali sam zadovoljan činjenicom da se u ovih stotinu dana rijetko kada pojavila žuta košuljica o nečemu o čemu nisam znao znatno više ili bar jednako od onoga u papirima, što mi je znatno olakšalo posao, a i suradnici u Ministarstvu su izvrsni.

Jeste li optimist?

— Jesam. Siguran sam u to da polako unosimo reda. To je nemoguće izvesti odjednom, ali ako svaki dan pomaknem pet stvari, pri kraju dana sam vrlo zadovoljan. Uvođenje reda, naravno, nije svrha Ministarstva, nego pretpostavka. Umjesto toga radije bih se bavio organiziranjem sadnje pinija uz ceste Jadranske obale i saniranjem Salone kao prostornog i urbanističkog, a ne samo arheološkog problema. Jedva čekam vrijeme kada ćemo se s punom snagom angažirati oko toga da Vukovar ili Udbinu dignemo iz mrtvih. Neke smo stvari tek pokrenuli, a osobito smo otvoreni svim dobrim inicijativama. Nadam se da će se uskoro više govoriti o poticajima koji stižu iz ovog Ministarstva nego o spektakularnostima nužnih restriktivnih mjera.

Je li u ovom razdoblju bilo na vas osobno pritisaka?

— Iznenađujuće, do sada ih nije bilo, barem ne na mene osobno. Ako ima onih koji to namjeravaju, neka se slobodno jave.

MULTIMEDIJALNI CENTAR D.O.O. RIJEKA

Multimedijalni centar d.o.o., poduzeće u kulturi, Rijeka, Kružna bb
tel/fax: 051/21 50 63, www.okri.hr / ok@okri.hr
Galerija OK, Internet centar, Izdavaštvo-projekt Janus, Klub Palach, Film-foto-video

SANDRO ĐUKIĆ
projekt: 04_BIBLIOTEKA_2000
iz fdb kataloga: 04_P_001_00059
#SS_00380.JPG - SS_00399.JPG

obljetnice

Što, kako i za koga

U povodu 150. obljetnice Komunističkog manifesta

Organizacijski tim

Od 16. lipnja do 10. srpnja 2000, dom Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Tvornica, Klub net.kulture *Mama*

Projekt *Što, kako i za koga* sastoji se od internacionalne izložbe suvremene umjetnosti koju prate i međunarodni simpozij te serija prezentacija i radionica.

Što, kako i za koga, tri osnovna pitanja svake ekonomske organizacije, višestruko su primjenjiva na gotovo sve životne segmente, a odgovori na ta tri ključna pitanja uvelike određuju i problematiku planiranja, koncepcije i realizacije izložbenih projekata, podjednako kao i produkciju i distribuciju umjetničkih djela te položaj umjetnika na tržištu rada. Okolnosti nastanka i razvoja ovog projekta, čiji se koncept i opseg mijenjao u razdoblju od njegova začetka koncem 1998. godine, neposredno su povezani s reizdanjem Marxova *Komunističkog manifesta* uz predgovor Slavoja Žižeka, a povodom 150. godišnjice od prvog objavljivanja knjige. Novo izdanje Komunističkog manifesta objavila je nezavisna izdavačka kuća *Arkzin* u svojoj biblioteci Bastard. Taj događaj poslužilo je kao povod za organizaciju izložbe čiji je koncept blisko povezan s *Komunističkim manifestom* ali nipošto nije njegova »vizualna eksplikacija«. Slijedeći vlastitu unutrašnju logiku koncept izložbe ne temelji se na historiografskom prikazu umjetnosti socijalističkih režima, već na aktualnosti umjetnosti sadašnjeg trenutka koja na izložbi *Što, kako i za koga* više ili manje eksplicitno kroz osobne rakurse različitih autora referira čitav niz društvenih tema. Tri ključna pitanja u naslovu projekta podjednako su važna za koncept izložbe, ali i za metodologiju realizacije — čitavog projekta. Načelo ekonomizacije koje omogućuje da se uz što manji *input* materijalnih dobara realizira što veći *output* — *lajtmotiv* je ovog projekta i način njegove realizacije.

Što

Potreba za propitivanjem »komunističke« prošlosti posljedica je dominantne kulturne politike proteklog desetljeća u Hrvatskoj, koja je nedovoljnom intelektualnom kontekstualizacijom onemogućila ozbiljnu refleksiju neposredne prošlosti i sadašnjeg »tranzicijskog« trenutka. S današnje pozicije *Komunistički manifest* možemo očitavati kao politički koncept, filozofski i poetski tekst, kulturološku činjenicu ili kao sinegdohu društvenog uređenja. *Komunistički manifest* otvara čitav niz tema koje propašću komunističkih realizacija u zemljama Istočne i Srednje Evrope ne možemo smatrati zaključenima, a upravo su ekonomske analize i opisi funkcioniranja kapitala oni segmenti *Komunističkog manifesta* koji su još uvijek relevantni. Ekonomija neprijeporno određuje našu svakodnevicu pokrivajući izuzetno širok tematski raspon. Istodobno, ekonomija je politika, bez obzira na dominantnu sliku kapitala kao nezainteresiranog i objektivnog stanja stvari vođenog nepokolebljivom tržišnom logikom. Umjetnici kroz različite medije reagiraju na ta polazišta. Izložba će se održati u Domu Hrvatskog društva likovnih umjetnika, a dio će radova biti realiziran kao akcije i intervencije u gradskim prostorima. Uz dominantno sudjelovanje hrvatskih umjetnika (Damir Babić, Sandro Đukić, Darko Fritz, Tomislav Gotovac, Igor Grubić, Aleksandar Ilić, Sanja Iveković, Ivana Keser, Igor Kuduz, Andreja Kulunčić, Kristina Leko, Vlado Martek, Renata Poljak, Tomo Savić-Gecan, Mladen Stilinović, Slaven Tolj, Goran Trbuljak...), u većem broju sudjeluju umjetnici iz Slovenije (IRWIN, Žiga Kariž, Maja Licul, Jože Barši, Tadej Pogačar) i Bosne i Hercegevine (Nebojša Šerić Šoba, Kurt&Plasto, Eldina Begić, Anela Šabić). Cilj nam je prvenstveno baviti se umjetnošću zemalja u tranziciji, te pozivamo umjetnike iz Makedonije (Igor Toševski), Jugoslavije (Milica Tomić, Apsolutno, pRT), Albanije (Edi Muka), Bugarske (Rassim Krastev), Češke (Kryštof Kintera), Madarske (Emese Bencsúr, Atilla Csörgo), Ukrajine (Vasily Tsagolov), Rusije (Yuri Leiderman) i Poljske (Zbigniew Libera), no kako *Komunistički manifest* nije samo duhovno nasljeđe zemalja koje prolaze kroz razdoblje tranzicije već pripada univerzalnom intelektualnom korpusu, sudjeluju i umjetnici iz zapadnoevropskih zemalja: Cristian Alexa iz SAD-a, Oliver Ressler iz Austrije, Kobe Matthys iz Belgije, Matthieu Laurette i Jean-Baptiste Ganne iz Francuske te Ola Pehrson iz Švedske.

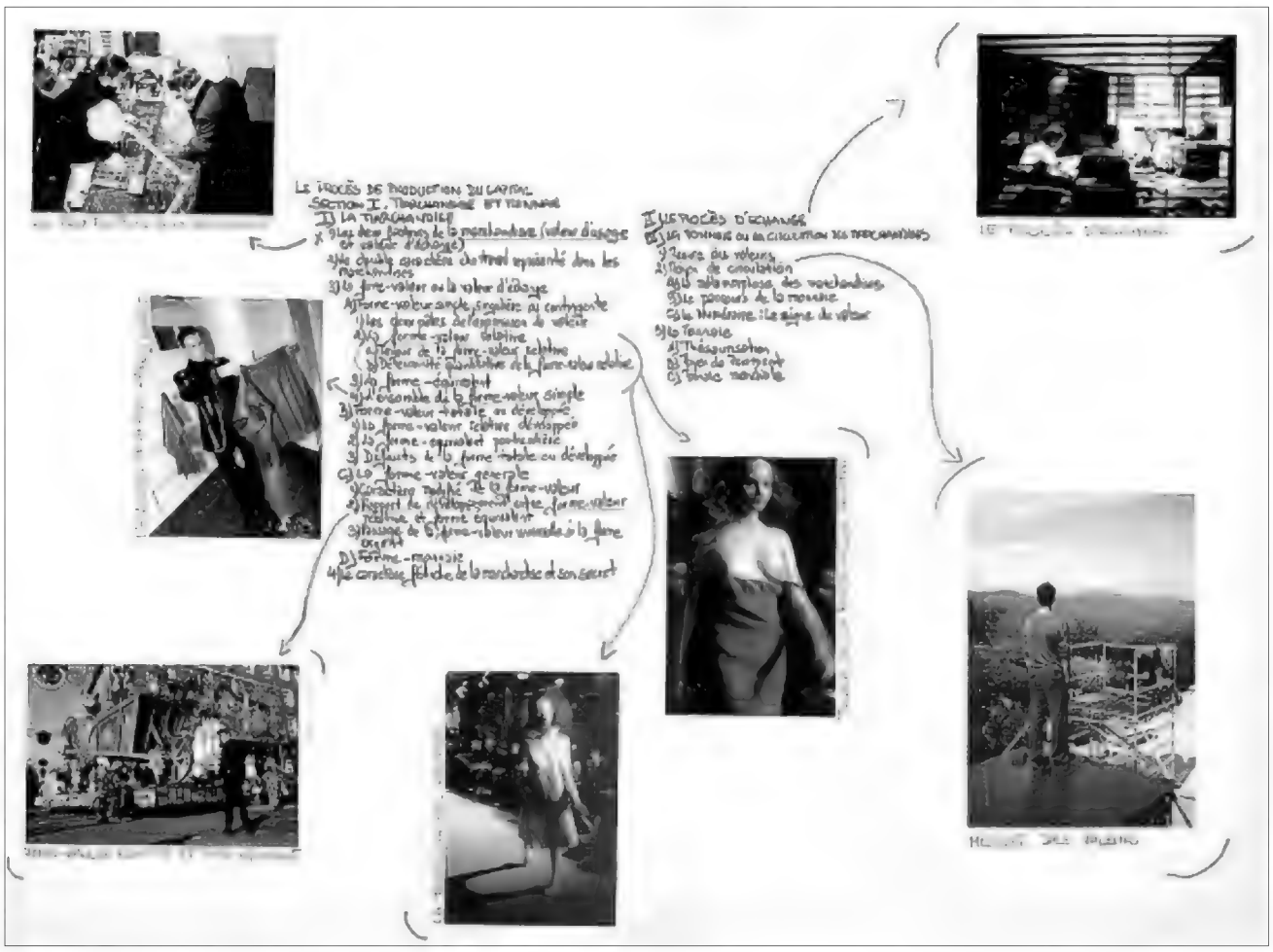

Jean Baptiste Ganne, *Ilustrirani Kapital*

Eldina Begić, *Vremensko-prostorno tkanje*

Izložba je posvećena 150. obljetnici tiskanja Komunističkog manifesta želi istražiti načine na koje umjetnost reflektira kako pojedinac i društvo alociraju svoje oskudne i ograničene resurse, a namijenjena je svim pripadnicima društva

Serija prezentacija umjetničkih inicijativa iz zemalja regije (Albanija, Slovenija, Jugoslavija, Bugarska, Bosna i Hercegovina) drastično isključena iz javne svijesti posljednjih deset godina, održavat će se tijekom trajanja izložbe u novootvorenom multimedijalnom centru *MAMA* u Preradovićevoj 18. Prezentacije će održati galeristi i povjesničari umjetnosti iz navedenih zemalja, uz iscrpan vizualni materijal.

Naslov simpozija *Društvena amnezija i povratak potisnutog* referira na organiziranu amneziju istočnoeuropke političke/ideološke prošlosti. Povratak potisnutog iščitava se u dvostrukom ključu: kao povratak onog što je bilo potisnuto u vrijeme realnog socijalizma (tj. re-kapitalizacija Istočne Evrope, ideologija slobodnog tržišta, ljudskih prava, slobodnih izbora, slobodnih medija... ali i etničkih sukoba i nacionalizma kojem smo svjedočili posljednjih deset godina), no istodobno i kao povratak potisnutog u realnom kapitalizmu. Međunarodni interdisciplinarni simpozij zamišljen je kao neformalno okupljanje koje ne insistira na akademskom diskursu, već na raznolikosti pristupa i područja, koja bi zainteresirala vrlo širok raspon publike: od one usko stručne, do mlade urbane scene, a toj namjeri odgovara i prostor *Tvornice* u kojoj će se simpozij održati. Finalni oblik simpozija još uvijek ovisi o teškom pitanju: kako?

Kako

Projekt iniciran 1998. godine, kada *Arkzin* u biblioteci Bastard ponovno objavljuje Marxov *Komunistički manifest* s predgovorom Slavoja Žižeka, oblikovao se u području zahvaćenom koliko razmatranjima o mogućnostima političkog i oblicima umjetničkog angažmana, toliko i dnevnom politikom. Urednik *Arkzina* Dejan Kršić poziva nezavisni tim (Ana Dević, Nataša Ilić, Sabina Sabolović) da zajedno razrade i osmisle projekt. Kasnije se udružuju s Hrvatskim društvom likovnih umjetnika, Institutom za suvremenu umjetnost i Multimedijalnim centrom *Mama*, te zajedno razrađuju pitanje financiranja projekta. Osim za sada odobrenih sredstava Ministarstva kulture i programa *Cultural Link* Otvorenog društva, projekt podržavaju Francuski institut, Austrijski kulturni centar te brojne manje fondacije. Usprkos dobivenih sredstava, uspješna realizacija projekata trenutno uglavnom ovisi o dobronamjernosti sponzora kojima trenutna legislativa nije naročito sklona.

Za koga

U hrvatskom kontekstu likovna scena trpi od svojevrsnog gubitka kontinuiteta, nedovoljnog protoka informacija i suženog polja djelovanja, te je moment međunarodne kontekstualizacije i internacionalizacije lokalne produkcije trend koji treba osobito razvijati. Kao što naslov projekta sugerira, glavni cilj projekta nije ponuditi preciznu analizu i odgovore, već postaviti pitanja koja mogu potaknuti daljnju razradu ne samo na umjetničkoj sceni, već i među širom publikom. Budući da se odgovori oblikuju samo u procesu dijaloga, cilj je projekta upravo ponuditi platformu za njihovu razradu.

Izložba je posvećena 152. obljetnici tiskanja Komunističkog manifesta, želi istražiti načine na koje umjetnost reflektira kako pojedinac i društvo alociraju svoje oskudne i ograničene resurse, a namijenjena je svim pripadnicima društva. Z

razgovor

Ivana Keser, umjetnica

Sve moje novine

Suvremena umjetnost toliko je bliska svakidašnjici, a ljudi imaju takvu zadršku prema njoj. Toliko je mistificiraju, umjesto da je jednostavno pročitaju na svoj način

Rosana Ratkovčić

Od nastupa na *Manifesti 1*, 1996. godine u Rotterdamu Ivana je Keser jednako kao na domaćoj prisutna i na međunarodnoj umjetničkoj sceni. Sudjelovala je na Trijenalu fotografije u Grazu, na skupnim izložbama *Midnight Walkers & City Sleepers* u Amsterdamu, *After the Wall* u Stockholmu, *Aspects/Positions* u Beču i Budimpešti. Među brojnim samostalnim izložbama možemo izdvojiti nastup u New Yorku i u *Fundacio La Caixa* u Barceloni. Paralelno je njezin rad popraćen tekstovima u utjecajnim međunarodnim umjetničkim časopisima.

Od lokalnih novina...

Već nekoliko godina novine su glavni predmet tvog umjetničkog interesa.

— Projekt *Izložba lokalnih novina* počela sam raditi 1994. godine u Češkoj. Taj projekt sastoji se od dvaju segmenata. Jedan segment je objavljivanje mojih autorskih novina, koje sam od 1994. g. do danas realizirala u desetak različitih izdanja, a drugi segment je izlaganje na mjestu, u određenom gradu, gdje radim s autentičnim, lokalnim novinama. Te novine ja onda obrađujem, recikliram na vlastiti način. U Nizozemskoj, na prvoj *Manifesti*, bile su izložene novine kategorizirane za različite profile ljudi, za biznismene, za kućanice, za sportaše. Prema vrsti publike kojoj su namijenjene novine su bile zapakirane u neprozirnu plastiku primjerene boje. Znači kupi, plati, pa onda vidi što je unutra. U Pizzi sam 1997. g. izlagala rad koji se zvao *Istina*, a sastojao se od istine u rinfuzi. Na pakete toskanskih novina lijepila sam etikete koje su označavale njihovu izmjerenu težinu. Ovisno o gramaturi, novine su sadržavale različitu količinu istine. Izložbu lokalnih novina priredila sam i u *Central Parku* u New Yorku. Dozvolu za održavanje izložbe tražila sam od osoblja *Departmet of Parks*, institucije koja se bavi svim parkovima u New Yorku. Unatoč njihovom čuđenju što netko iz Europe želi organizirati izložbu u *Central Parku*, iako je to nemoguće čak i za američke umjetnike, moja ideja učinila im se zanimljiva i na kraju sam ipak ishodila dozvolu za izložbu. Ja tu izložbu privatno zovem birokratska, jer mi je taj papir kojim mi je dopušteno izvođenje projekta jednako važan kao i izložba.

Velika *Izložba lokalnih novina* bila je 1995. g. u Galeriji proširenih medija u Zagrebu. Oko 200 m² površine galerije bilo je prekriveno s više od pet tisuća primjeraka dnevnih novina. Bilo je zabavno gledati publiku koja je tražila poznate ličnosti gazeći po njima. U Galeriji Marino Cettina u Umagu 1997. godine održala sam izložbu koja se zvala *Indoktrinacija*. Postav se sastojao od lijepo obojane ružičaste sobe, ružičastog salona koji je predstavljao

Riječi koje nedostaju, Indoktrinacija 2000, izložba u MSU u Zagrebu

salle d'indoctrination. Taj salon je umjesto tepiha imao novine. U to vrijeme 1997, pa i proteklih par godina bila je jedna opća atmosfera u kojoj sam se osjećala indoktrinirano, i za tu prigodu sam radila novine *Ništa osobno*. U situacijama indoktrinacije to ti obično i kažu, *nemoj to shvatiti osobno*. Izložba je imala tu jednu zavodničku ružičastu podlogu u kojoj je sve bilo idealno, ali kad se malo bolje pogledalo, odudarale su sitne nepravilnosti. Bio je tu i par muških i par ženskih cipela koje su od tog silnog recikliranja i gaženja po informacijama imale centimetar debeo sloj novina na potplatima. Sličnu tematiku ima i rad *Zagađena voda* koji je 1998. g. bio izložen na *Cityscapeu*. U nekoliko lavora stavila sam vodu i primjerke različitih novina. Nakon mjesec dana ta voda bila je prilično odležala i imala je specifičan miris. Postojala su različita tumačenja tog rada, ali voda je definitivno bila zagađena, nije bila za piće.

... do autorskih novina

Svaku Izložbu lokalnih novina prati i objavljivanje tvojih osobnih, autorskih novina.

— U tim svojim autorskim novinama sve radim sama, i to mi se jako sviđa, lijepo je raditi nešto u čemu možeš od početka do kraja sve sam nadzirati i odgovarati za sve segmente. Novine tretiram kao svoj izložbeni prostor i svaku stranu posebno rješavam. Novine su pogodne i zato jer se sve može reći riječju i slikom, jedino moram biti oprezna s tim riječima jer su sve već negdje bile upotrijebljene. Moja strast je spajanje slike i riječi, komentiranje slike, ipak je slika nešto od čega kreće vizualna umjetnost. U početku su slike bile preuzete, ali u zadnje vrijeme su autorske, tragam, snimim i onda dam svoj komentar na to. U svim tim novinama nastojim biti precizna i koncentrirana, zato što osjećam da ljudi nemaju volje, energije i strpljenja za iščitavanje stotina stranica. To je suvremena poezija u kojoj možda nema poetičnosti, ali ima realnosti.

Tvoje autorske novine objavljivane su i kao dio redovnih novinskih izdanja.

— U sklopu *Izložbe lokalnih novina* imala sam 1996. g. jedan projekt koji se zvao *Raj, Paradise* i bio je izveden u novinama *Kleine Zeitung* za Trijenale fotografije u Grazu. Organizatori su mi ponudili da svoj rad izvedem na četiri strane tih novina, u cjelodnevnoj produkciji, znači 230.000 primjeraka. Tema Trijenala bila je *Radikalne slike* i to mi je bio motiv da rad nazovem *Raj*, da dam svoju viziju što bi moglo biti radikalno u slici raja. Upravo sada surađujem s bečkim muzejom *Museum in Progress*, na poziv Hans Ulrich Olbrichta, gdje radim istu stvar za novine *Der Standard*, također jedan austrijski dnevni list, u kojem ću opet na jednoj ili dvjema stranicama dati svoju viziju *Vremena*.

Izložba lokalnih novina, Central Park, New York, 1997.

Objavljivanjem vlastitih novina želiš ostvariti komunikaciju s javnošću.

— Osnovno u životu umjetnika jest da li će biti aktivist ili atavist. Ja sam odabrala da budem aktivist. U svakom slučaju povlačenje i autizam me ne zanimaju. Svjesno suobraćam i komuniciram s publikom. U psihologiji današnjih kulturnih potrošača proizvodi koji imaju najviše šanse, su holivudski filmovi A produkcije i bestseleri. Da bi komunicirao s takvom publikom, moraš govoriti njihovim jezikom, a taj njihov jezik je jezik brzine. To što ja radim naglašava potrošnju i reciklažu, ne nastojim raditi vječne stvari. Papir ima svoj rok trajanja, novine možeš uzeti, zadržati ili baciti, i to zapravo govori o vremenu u kojem živimo. Znači ja namjerno ne stvaram vječne stvari, nego želim živjeti u skladu sa svojim vremenom. Ove novine koje radim nisu toliko reprezentativne kao neki umjetnički objekt koji traje, to je samo još jedan papir, ali one imaju drugu svrhu, one lako dolaze do publike. Moj rad između ostalog ima i karakter *mail arta*. Kad napravim izložbu, svi koji je trebaju vidjeti mogu je na neki način vidjeti, budući da im rezultat izložbe mogu i poslati. Te izložbe imaju naziv lokalne, ali po svom karakteru uopće nisu lokalne. Mogu biti gledanije od bilo koje druge izložbe.

Smog informacija i dijalog

Tekstovi koje pišeš za svoje novine većinom su vrlo kratki.

— Moj moto rada je da sve mora biti kratko i zabavno. To je jedini način da bilo što opstane na ovom svijetu. Ogromna je koncentracija informacija, tako da ljudi u tom smogu informacija posežu za jezgrovitim stvarima, i zato je po meni jedina formula da se uopće obraćaš ljudima tako izravno i koncentrirano. Da bi se nešto opisalo u jednoj rečenici, moraš na tome raditi najmanje jedno poslijepodne. Sve jednostavne stvari su najteže, ali mene uvijek zanimaju najteže svari, ono što manje znam i što mi je teže raditi. Ne zanima me ponavljanje, zanima me istraživanje. Najlakše je pisati na dugačko i na široko. Onda nikoga ne uvrijediš i ništa ne propustiš, ali nedostatak je što nikako da stigneš do zaključka. Zato je ta konciznost nekakav diktat. Umjetnost nije racionalna stvar, ali ipak postoje nekakvi logični zakoni. U odnosu na plaćanje računa umjetnost je sekundarna, pa ima još manje kredita za elaboriranje greške i dosadne momente.

Osnovno u životu umjetnika je da li će biti aktivist ili atavist. Ja sam odabrala da budem aktivist. Povlačenje i autizam me ne zanima

Znači umjetnik nema pravo na grešku.

— Nema pravo na puno grešaka. Ima pravo na manje grešaka nego političari s mandatom.

Komunikaciju s publikom ostvarila si na nedavno održanoj izložbi* Riječi moraju biti poslagane tako da nikoga ne povrijede *u Muzeju za suvremenu umjetnost.

— Ta izložba pokazuje ono čemu ja zapravo težim, a to je da moj rad ne ostane hermetičan, galerijski, nego da bude dostupan javnosti. Moje novine se najčešće uzimaju pri odlasku s izložbe, a na ovoj je izložbi obrnut postupak i ja dajem priliku publici da nešto ostavi. Ljudi su imali potrebu da ostave neki svoj trag i to mi se svida, tu se desila direktna komunikacija s publikom. Ostavili su mi neke lijepe, šaljive, komične, dosadne, ružne i neartikulirane rečenice. Napokon sam dobila nešto od javnosti i to mi je jako drago. Bitno je kad ljudi dodu na izložbu, kad šutaju te papire, kad sjednu, kad čitaju, kad izrežu neki članak, kad zapamte neku sliku, kad ih iznervira neko izdanje, kad na jednom mjestu vide kako možda i nema ništa zanimljivo u tim današnjim novinama, da zapravo sumiraju ono mjesto gdje žive. Ljudi se suoče s onim što jesu, s onim što ih okružuje. Suvremena umjetnost toliko je bliska svakidašnjici, a ljudi imaju takvu zadršku prema njoj. Toliko je mistificiraju, umjesto da je jednostavno pročitaju na svoj način. A koja je tu sad uloga umjetnika? Meni bi bilo drago da uspijem navesti ljude na kreativno razmišljanje, da ih potaknem na taj dijalog koji je umjetnost uvijek htjela imati.

Umjesto arhaičnosti otvorenost

Čini mi se da u današnje vrijeme novine djeluju pomalo arhaično.

— Već godinama radim na kompjutoru, pa je samo pitanje trenutne odluke da li ću to što radim finalizirati u novinama ili na Internetu. Iako sam sudjelovala u pojedinim projektima na Internetu, za mene je Internet privlačan kao i bilo koji drugi medij. Ljudi još uvijek vole imati papir u rukama, a knjige još uvijek stoje na policama. Tu se ne radi o arhaičnosti, nego o otvorenosti, neposrednosti koja je oduvijek bila važna. Internet je fantastična zamisao, ali je još uvijek u povojima, a pokazat će svoju punu raskoš tek kad svaki čovjek bude imao kompjutor u kući.

Kakvi su ti planovi za budući rad?

— Sljedeći mjesec radit ću jedan projekt u Sloveniji, isto tako nove novine. Na jesen imam dogovorenu suradnju s francuskim kustosima, radit ću novine na francuskom, a vjerujem i na grčkom. Početkom kolovoza imat ću samostalnu izložbu u Umagu, u Galeriji Marino Cettina. Jedna od važnijih stvari jest da polako već radim na velikom projektu koji je objedinjen nazivom *Weekend Art*, a koji individualno predstavlja nas troje sudionika tog projekta, Aleksandra Ilića, Tomislava Gotovca i mene. To će biti putujuća izložba, od 2001. do 2002. godine, tako da već sada razmišljam o novim radovima, neke i realiziram. U svakom mjestu, gdje će biti izložba, radit ću nove novine i kako će izložba seliti, tako ću je nadograđivati kroz novi rad ili novom publikacijom.

O krizi krize razuma

Ako su visokotiražni trivijalni žanrovi podilaženje iracionalnim strastima čitatelja, da vidimo kako stvari stoje sa statusom same racionalnosti

Umberto Eco

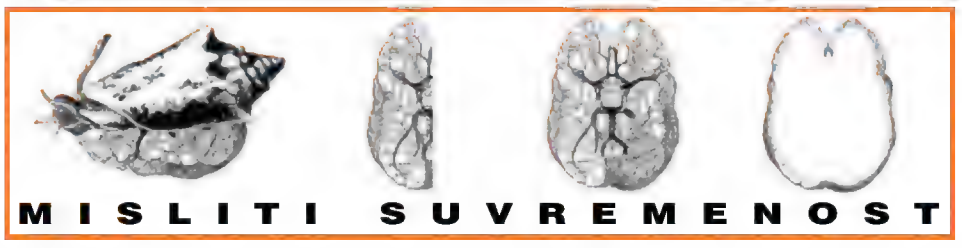

Nedavno sam u jednom tjedniku slučajno pročitao intervju sa slavnim piscem (čije ime neću spominjati), koji je izjavio kako više nismo u stanju razumom objasniti svijet u kojem živimo i kako se sada moramo osloniti na neke druge instrumente. Na nesreću u intervjuu su propustili navesti koji bi to točno bili »drugi instrumenti«, ostavljajući čitateljevoj mašti na volju da pogada: da li da možda razum zamijenimo osjećajima? Ili možda delirijem? Ili poezijom, tajnovitom tišinom, otvaračem za konzerve sardina, skokom u vis, seksom, intravenoznim injekcijama simpatetičke tinte? Na još veću nesreću, svaki od ovih zamišljenih instrumenata uistinu bi mogao biti suprotan razumu, ali svaka od tih opozicija implicirala bi različitu definiciju razuma. Na primjer, knjiga koja je uostalom i potakla ovu debatu (Aldo Gargani, ed., *Crisi della ragione,* Turin: Einaudi, 1979) čini se da govori o krizi u onome što se inače naziva *klasičnim* modelom razuma, kako to u uvodu vrlo jasno objašnjava Aldo Gargani. No alternative razumu, koje Gargani nudi u ostalim filozofskim kontekstima, također potpadaju pod naziv razuma ili racionalne aktivnosti ili barem razumne aktivnosti, kako naposljetku priznaje i sam autor. Među ostalim esejima u knjizi, spomenimo kako Ginzburg deduktivni način razmišljanja suprotstavlja hipotetičko vjerojatnom razmišljanju (koje su još i Hipokrat, Aristotel i Peirce prosudili valjanim); Veca u svojem eseju nudi uvjerljivu seriju pravila za razumno pretpostavljanje; Viano prostire pred nas jednu razboritu definiciju racionalnosti kao opravdanja specijalnih vjerovanja, tako da bi ona svima bila razumljiva. Došli smo, dakle, do nekih dobrih definicija neklasičnog racionalnog stanovišta, koje nam ipak dopušta da ostanemo u okvirima realnosti, a pritom ne predamo posao, koji inače pripada razumu, deliriju ili atletskim i trkačkim disciplinama.

Kritika krize

Nije problem *ubiti razum*, nego je problem kako nerazumnost učiniti bezopasnom i kako razdvojiti pojam razuma od pojma istine. Ali ovaj se časni posao ne naziva 'himna krize'. On se naziva, još od Kantova doba, »kritika«, postavljanje granica. Suočeni s otrcanom frazom kao što je kriza razuma, smatramo, za početak, da moramo definirati ne toliko razum, koliko koncept krize. A nekritična upotreba tog koncepta izaziva grč u ruci urednika. Kriza se dobro prodaje. Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća, svjedočili smo prodajama (od novinskih štandova do knjižara, pa putem pretplate, zašto ne i od vrata do vrata) krize: religije, marksizma, reprezentacije, znaka, filozofije, etike, frojdizma, prisutnosti, subjekta (izostavljam ostale krize koje s profesionalnog stajališta ne razumijem, mada ih trpim, kao što su kriza valute, kućanstva, obitelji, institucija, nafte). Odatle i ona poznata dosjetka: »Bog je mrtav, marksizam je u krizi, a ni ja se baš ne osjećam najbolje.« Razmotrimo stoga nešto ugodno, poput krize reprezentacije. Čak i ako podrazumijevamo da svatko tko o njoj govori ujedno nudi i definiciju reprezentacije (što često nije slučaj), bojim se, ako dobro razumijem što ovi dijagnostičari tvrde, (naime da nismo sposobni konstruirati i razmjenjivati slike svijeta koje neometano prenose i formu, ako ona uopće postoji, ovog svijeta), da je ta kriza na isti način bila definirana još od Parmenida, nastavila se s Gorgijom, prouzročila Descartesu ne baš malo brige i glavobolje, a svima je zakomplicirala stvari zahvaljujući Berkeleyu i Humeu i tako dalje sve do fenomenologije. Ako je Lacan zanimljiv, onda je to stoga što se nastavlja na Parmenida. Oni koji danas ponovno otkrivaju krizu reprezentacije, imaju izgleda, šarmantno nejasne ideje o kontinuitetu ove rasprave (prisjetio sam se drugog vica, onog o studentu kojeg su zamolili da analizira smrt Cezara: »Ma nemojte? Mrtav? Pa nisam znao ni da je bolestan!«). Premda priznajem da kriza ima pozamašan broj godina, još uvijek ne razumijem što ona, k vragu, točno znači. Prijedem ulicu za vrijeme crvenog svjetla, policajac zazviždi i zatim me globi. Stoposto sam siguran da kaznu plaćam *ja* (a ne neki izgubljeni subjekt).

Začarana šuma razuma

Kako mi se išta može dogoditi, ako je ideja subjekta u stanju totalne krize, zajedno s krizom znaka i krizom reprezentacije? Počinjem sumnjati da nije u tome stvar. Ali što onda prolazi kroz krizu? Možemo li to razjasniti? Ili je sam pojam krize u kritičnom stanju? Ili je kriza tolika da nam još jedino preostaje serija terorističkih akcija? Protiv posljednjega prosvjedujem svim snagama. Vratimo se razumu, to jest, definiciji istoga. Dok prolazimo kroz šumu različitih, drevnih filozofskih definicija, možemo (okrutnošću nekoga kome je na raspolaganju samo nekoliko stotina riječi) istaknuti pet temeljnih značenja razuma:

1. Razum je onaj tip prirodenog znanja, karakterističnoga za čovjeka, suprotstavljenog, s jedne strane, pukim instinktivnim reakcijama, a s druge — intuitivnom znanju (kao što su mistična prosvjetljenja, vjera, subjektivni doživljaji koji se ne mogu komunicirati jezikom i tako dalje). U ovom slučaju govorimo o razumu na taj način da kažemo da je čovjek sposoban producirati apstrakcije i govoriti kroz apstrakcije. Ne izgleda mi da ova ideja prolazi krizu; čovjek je, bez ikakve sumnje, stvoren razumnim.

2. Razum je posebna sposobnost poznavanja apsolutnoga izravnim uvidom; to je samospoznaja idealističkog ega; to je intuicija temeljnih principa kojima se pokoravaju i svemir i ljudski um, pa čak i božanski um. Ovaj koncept prolazi kroz krizu, to je sigurno. Priuštio nam je i previše glavobolje. Ako nam netko priđe i kaže da ima izravan uvid u apsolutno i pokuša nam to nametnuti, udarit ćemo ga nogom. Ali ne nazivajte to krizom razuma. To je kriza dotičnog apsolutista.

3. Razum je sustav univerzalnih principa koji prethode čovjekovoj moći apstrahiranja. U najboljem slučaju, čovjek ih (vjerojatno teško i nakon dugog razmišljanja) može prepoznati. To je platonizam, bez obzira kako ga nazvali. To je i vrlo uvaženo filozofsko motrište, pa je i njegova kriza pozamašna, još od Kanta (pa čak i ranije) na ovamo. Sad već imamo na nišanu zloglasni razum u klasičnom smislu. Na njega nailazite čak i u matematici ili suvremenoj logici. Njegova je kriza očita, ali nije univerzalno prihvaćena. Što znači kada se kaže da zbroj unutarnjih kutova trokuta mora uvijek iznositi sto osamdeset stupnjeva, i to zato što je to nužna istina? U najbolju ruku trebalo bi raspraviti razliku između univerzalne istine, očite istine i postulirane istine.

Daljnje dvosmilice

4. Razum je sposobnost rasudivanja i razlučivanja (dobrog od lošeg, istinitog i neistinitog). To se još zove i kartezijanski zdrav razum. Ova ideja danas sigurno prolazi kroz krizu, ali na ambivalentan način. Ja bih je nazvao krizom obilja: nevina prirodnost premještena je s razuma na druge »sposobnosti«, kao što su *Želja*, *Potreba* i *Instinkt*. Umjesto zahtijevanja krize ove ideje (sigurno vrlo opasne i »ideološke«), bilo bi mislim, korisnije stvoriti krizu nedvojbenosti njezinih surogata. U ovom smislu, novo kartezijanstvo iracionalnog, da tako kažem, čini mi se daleko više uznemirujućim.

Ako bismo rekli da su ove četiri definicije razuma u stanju krize, to bi bilo isto kao da kažemo, po uzoru na Galileja i Kopernika, da se Zemlja okreće oko Sunca. Možda bi bilo neophodno tome dodati da se Sunce ne kreće samo u odnosu na Zemlju, ali prva je tvrdnja sada potpuno nedvosmislena i ideja da se Sunce okreće oko Zemlje zasigurno prolazi kroz krizu (ali čemu je ponavljati?).

5. Tako dolazimo do pete definicije. Koja je također u stanju krize, ali drugačije krize od ostalih definicija. Ona ne prolazi toliko krizu, koliko je *kritična*, zato što je u izvjesnom smislu to jedina definicija koja nam dopušta da prepoznamo ono »racionalno« ili »razumno« u konstantnom kreiranju krize kako u razumu i klasičnom racionalizmu tako i u antropološkom poimanju racionalnosti i, u konačnoj analizi, njezinim vlastitim zaključcima.

Peta je definicija vrlo suvremena, ali također i vrlo stara. Ako pažljivo i ponovno pročitate Aristotela, isti zaključak možete također izvući i iz onoga što je zapisao Stagiranin, ali s nešto više opreza od nas. Ponovno pročitajte Kanta (a ponovno čitanje uvijek znači čitanje uz referiranje na naše probleme, eksplicitno podvrgavanje originalne slike kriticizmu i opreznom pristupu) i zaključit ćete da Kant po pitanju racionalne kritike rasudne moći još uvijek dosta dobro funkcionira.

Zajednička igra

Kao što rekoh, u ovom petom značenju, racionalnost se očituje u samoj činjenici da izražavamo propozicije u vezi svijeta, a i prije no što provjerimo i potvrdimo da su te propozicije »istinite«, moramo biti sigurni da ih drugi mogu razumjeti. Stoga moramo razraditi neka pravila zajedničkog govora, logička pravila, koja su također i lingvistička pravila. Što ne znači da tvrdimo da govorenje uvijek izriče jednu te istu stvar, bez dvosmislenosti ili višesmislenosti. Upravo suprotno. Zapravo je prilično racionalno i razumno prepoznati da postoje također diskurzi (u snovima, u poeziji, u izražavanju želja i strasti) koji imaju istovremeno nekoliko međusobno kontradiktornih značenja. Ali upravo zato što je na nasreću očigledno da je naš govor otvoren i ima mnogostruka značenja, svako malo u izvjesnim stvarima moramo koristiti i dogovorena pravila jezika; moramo za specifične situacije, o kojima svi odlučujemo, usvojiti neke zajedničke kriterije za upotrebu riječi i za njihovo povezivanje u propozicije o kojima se potom može raspravljati. Mogu li razumski tvrditi da ljudska bića vole hranu? Da, usprkos tome što među onima koji jedu ima i čiraša i asketa i anoreksika. Jednostavno se moramo složiti i ustanoviti da se, u ovoj problematici, statistički dokaz može uzeti kao razuman. Da li je stilistički dokaz vrijedan u utvrđivanju toga koje je »točno« značenje *Ilijade*, ili da li je Bo Derek poželjnija od Sigourney Weaver? Ne, pravila se mijenjaju. Ali zakoni logike, kao i zakoni retorike (u smislu tehnike dokazivanja), ostaju vrijediti kao zakoni razumnosti. Z

Prevela: Aleksandra Mišak

* Esej iz knjige Umberto Eco *Travels in Hyper-Reality*, 2nd ed., Harvest Book, 1990.

Kritika

Svjetonazor trgovca nekretninama

Prijevod teksta što ga je Terry Eagleton objavio u *London Review of Books* od 2. ožujka 2000, povodom nove knjige Stanleyja Fisha *The Trouble with Principle* (*Nezgodna strana principa*)

Terry Eagleton

Stanley Fish, *The Trouble with Principle* (*Nezgodna strana principa*), Harvard University Press, 1999.

Jedan od blažih simptoma mentalnog propadanja SAD-a jest i činjenica da Stanleyja Fisha smatraju ljevičarem. Takvim ga barem smatraju neki od njegovih kolega, a nesumnjivo se i on sam takvim smatra. U zemlji koja je politički toliko poremećena da termin »liberalan« može značiti »uplitanje u državnu politiku«, a »libertarijanizam« dopuštanje siromašnima da umiru na ulici, tako nešto i nije sasvim nepredvidivo.

Stanley Fish, pravnik i književni teoretičar i kritičar, zapravo je jednako ljevičarski orijentiran kao i Donald Trump. Zapravo, on i jest Donald Trump američke akademije, drzak i bučan poduzetnik duha koji svoje ideje gura na pojmovno tržište jednakom žestinom kojom drugi prodaju rabljene usisavače. Za razliku od suvremenog, korporacijskog direktora, koji je savjesno usvojio retoriku konsenzusa i multikulturalizma, Fish je staromodni gusarski kapetan industrije koji nema namjeru uz ozbiljan stisak ruke priupitati vas bi li vam zasmetalo da dobijete otkaz. On sebe zamišlja kao intelektualna udarača, bič koji se nadvio nad pluralističke slabiće i nježne liberale, a onu uočljivu izbočinu na njegovom sakou teško da će itko zamijeniti za svezak Miltona.

Uvjerenja poput gripe

Fish je zapravo oteo naizgled radikalnu epistemologiju u pitomo-konzervativne svrhe. Epistemološki gledano, on je čistokrvni *antifundacionalist* (koji ne poštuje temeljne principe) koji sve svodi na uvjetovana kulturološka uvjerenja. Ta uvjerenja sada zauzimaju uzvišeni transcendentalni prostor napušten od strane prethodnih kandidata za taj položaj kao što su Bog, Duh vremena i Razum. Ona su transcendentalni *apriorizmi* u smislu da se ne smijete pitati odakle ta uvjerenja dolaze, ili da li su važeća, odnosno razumna, s obzirom na to da će odgovori na ta pitanja biti nužno oblikovani unutar vašeg vlastita sustava uvjerenja. Na taj način prisiljeni ste vratiti se staromodnom fideizmu: ništa na ovom svijetu ne računa se kao dokaz vaših uvjerenja s obzirom da je ono što lakovjerno nazivamo svijetom tek projekcija naših vlastitih uvjerenja. S obzirom da se »vi« ne odnosi na vaša uvjerenja na način na koji se »vi« odnosi na vaše čarape, gdje o vama ovisi hoćete li odabrati sumornu ili pak pomodnu marku čarapa, moglo bi se reći da su vam uvjerenja dodijeljena na isti način na koji vam je dodijeljen i vaš broj noge. Uvjerenja su sastavni dio svakog bića i stoga ih ono ne može kritički preispitivati. Dok vjerujem, ne mogu prestati vjerovati, baš kao što ne mogu ne zijevati, sve dok zijevam. Uvjerenja su više nalik gripi nego intelektualnom činu. Prema Fishu, čovjek nema ništa više kontrole nad svojim uvjerenjima nego što je, prema vjerovanju nekih ideologa, ima nad svojim penisom. Ako danas svatko u SAD-u mora biti žrtvom nečega, Fish je, prema vlastitu priznanju, žrtva svojih pretpostavki koje nad njim vrše svoju bezumnu tiraniju jednako okrutno kao što je nekad Staljin vladao nad kulacima.

Kroz niz smionih skokova uspjeli smo izboriti put od »radikalnog« anti-fundacionalizma k obrani *Slobodnog Svijeta*. Ovo Fisha stavlja u zavidan položaj gomilanja kulturnog kapitala samo za sebe upuštajući se u avangardnu teoriju dok istovremeno nastavlja braniti svijet

Uvjerenje da su naša uvjerenja ovisna o povijesnom obliku života samo je po sebi uvjerenje ovisno o povijesnom obliku života

Dan Quaylea (republikanac, konzervativac, jedno vrijeme glasnogovornik nove desnice). Ovakav površno historicistički, materijalistički slučaj — naša uvjerenja i pretpostavke ugrađeni su u naše praktične oblike života — vodi ne samo do neke vrste epistemološkog idealizma, nego i do krajnje udobne doktrine da se naš način života ne može kritizirati kao cjelina. Jer tko bi bio taj koji će kritizirati? Sigurno ne mi sami, s obzirom da ne možemo iskočiti iz naše lokalne kulturološke kože i sagledati sami sebe iz nekih olimpijskih visina; ali ni oni, s obzirom da su se nastanili u drugačijoj kulturi koja je nemjerljiva s našom vlastitom. Oni možda misle da mi pustošimo njihove zalihe sirovina i iskorištavamo njihovu radnu snagu, ali to je samo zato što oni nisu nikad čuli za civilizirajuću misiju Zapada. Prikladan zaključak je taj da nitko nikad ne može kritizirati Fisha jer ako su mu njihove kritike razumljive, to znači da pripadaju njegovu kulturološkom scenariju i stoga uopće ne možemo reći da se radi o kritici; ako mu pak kritike nisu razumljive, to znači da pripadaju nekoj potpuno drugačijoj skupini konvencija i iz tog razloga takve kritike možemo smatrati nebitnima.

Melodramatske teorijske geste

Cijela ova sramotna epistemologija počiva na velikom broju pogrešaka. U svojoj lakovjernoj pretpostavci da bi pošteno razrađenu kritiku trebalo postaviti iz pozicije nekog metafizičkog svemira, dijeli zablude liberalizma koji prezire. Razlika je jedino u tome da, dok neki liberali smatraju da postoji takva pozicija, pragmatičari poput Fisha smatraju da ona ne postoji. Inače se ništa drugo nije promijenilo. Zamišljati sebe kao bespomoćne robove vlastitih uvjerenja, ili pak kao krajnje nezainteresirane kritičare istih, znači postaviti problem u apsurdno polariziranom obliku. Kao i obično, i ovdje Fisha na krivi put odvodi njegova scenska oduševljenost melodramatskim teorijskim gestama. Sprečava ga da uvidi kako je određena sposobnost kritičkog udaljavanja od samog sebe zapravo sastavni dio načina na koji smo povezani sa svijetom, a ne nekom njegovom zamišljenom alternativom. Njegova teorija izbjegava odgovoriti na pitanje kako dolazi do toga da ljudi promijene mišljenje, baš kao što usvaja i neodrživ monistički pogled na odnose između određenog sustava uvjerenja i pojedinih komadića dokaza. Ona također nalaže da ne smijemo pitati odakle dolaze naša uvjerenja jer bi bilo kakav odgovor na ovo pitanje bio unaprijed predodređen našim uvjerenjima.

Ali uvjerenje da su naša uvjerenja ovisna o povijesnom obliku života, samo je po sebi uvjerenje ovisno o povijesnom obliku života. Fisheva oduševljenost lokalnim i strančarskim, njegova averzija prema ljudskim pravima i apstraktnim principima, njegov prezir prema onome što on naziva »zajednička suradnja i pravo jednakosti«, njegov mačistički prezir prema toleranciji i nepristranosti — sve to spada u odlike jedne sasvim određene kapitalističke kulture, iako se čini da sam Fish, ironično kršeći svoja vlastita načela, takve doktrine smatra univerzalno važećima. Možda je problem u Fishu, prije nego u nekoj općoj apstrakciji koju nazivamo čovječanstvom, koji nije sposoban distancirati se od svojih vlastitih uvjerenja i postaviti ih u neki širi povijesni kontekst.

Kao ni za većinu njegovih zemljaka, ni za Fisha se baš ne može reći da je velik kozmopolit. Eseji u knjizi *Nezgodna strana principa* bave se pitanjima rasizma, pornografije, abortusa, slobode govora, religije, spolne diskriminacije, u stvari s većinom ustaljenih tema prosvijećene američke akademije. To su, prema svakoj procjeni, goruće teme; no u njegovim esejima ne da se naslutiti ni u najbljedim tragovima da u političkom svemiru postoji išta drugo vrijedno rasprave. Na tipično parohijalan i samoopsjednut američki način Fisheva knjiga šuti o velikoj gladi, prisilnoj migraciji, revolucionarnom nacionalizmu, vojnoj agresiji, uništavanju kapitala, nepravednosti svjetske trgovine, raspadu čitavih društava. A to su sve posljedice sistema u kojem SAD, za mnoge koji se nalaze izvan njega, igra centralnu ulogu. Ne moći iskočiti iz svoje vlastite kulturološke kože u Fishevu slučaju čini se znači ne moći uvidjeti na koji način tvoja vlastita zemlja pomaže uzrokovati destrukciju tog nedokučivog prostora poznatijeg kao izvanjski svijet. Čovjeku se neizbježno čini da Fish i nema neko dobro mišljenje o tom izvanjskom svijetu, i da bi mu bilo sasvim drago da

Ovi eseji zapravo čine istu stvar što i većina postmodernističkih mislilaca kada su suočeni s »lošom« univerzalnošću — to jest na njezino mjesto postavljaju »loš« partikularizam

ga vidi uništena. Fish je neumoran u svom protivljenju govoru mržnje, no čini se da nema ni najblažeg pojma o strukturalnim uvjetima u svom vlastitu dvorištu koji su najčešće uzrok etničkog sukoba. U stvari, on se čak i zauzima za društveni i ekonomski poredak koji rađa posljedice koje on ne odobrava. On je s pravom zabrinut zbog fanatika koji prosvjeduju protiv abortusa, ali koliko vidimo ne i zbog vojne, ekološke i ekonomske prijetnje koju njegova zemlja predstavlja za ostatak svijeta. Za njega, kao i za većinu njegovih »ljevičarskih« kolega, pitanje morala uglavnom se svodi na seks, kao što je slučaj i kod puritanski orijentiranih desničara.

Multikulturalizam iz butika

Nezgodna strana principa jest niz polemika usmjerenih protiv liberalizma, i na tom planu zabilježila je sjajne rezultate. Grubijan opremljen oštrim natjecateljskim instinktom malog dječačića, Fish je gotovo patološki alergičan na udobni pluralizam i mudro primjećuje kako iz njega proistječe stav da ništa na kraju uopće nije važno. On shvaća kako proceduralni formalizam liberalne doktrine može učiniti trivijalnim stvarni sadržaj strastveno zagovaranih stajališta i kako njegovo blago sentimentalno izjednačavanje svih stajališta može biti tek maska okorjele ravnodušnosti. Poput kreposnog, tradicionalnog moralista, on smatra da je u političkoj etici riječ o esenciji načina života, a ne samo o tome tko je taj koji je određuje. Oprezan je prema lažnoj nepristranosti liberalizma koji unaprijed određuje koji se stav može tolerirati i jednako je tako oštar u osudi onoga što naziva »multikulturalizam iz butika«. Za razliku od mnogih liberala on ne čini pogrešku da na konflikt, u kojem se nastoji dati upravo onoliko koliko se i dobiva, gleda kao na nešto što je nužno razorno. Upravo suprotno, on odbija uljepšati istinu o tome da postoje još mnoge važne rasprave u kojima će netko morati pobijediti, a netko drugi izgubiti. Također, ne upušta se u liberalno licemjerje koje tvrdi da je moć *ipso facto* loša stvar, kako obično tvrde upravo oni koji je posjeduju. Činjenica je da bi bolje bilo da manje razmetljivo uživa u moći, no barem se čini da je svjestan kako to hoće li moć biti dobra ili loša stvar ovisi o tome tko je u kojoj situaciji i u koje svrhe koristi.

S druge strane, kao što dobri liberali običavaju reći, Fish nikako ne uspijeva shvatiti kako netko može biti istovremeno tolerantan i predan nekoj određenoj ideji. Ako netko ne može čvrsto stajati iza svojih uvjerenja, onda je tolerancija samo paravan. Fish stoga prezire liberalizam na način na koji bi neobrazovani brdanin vjerojatno prezirao razmetanje riječima u rokoko stilu jednog Njujorčanina iz razdoblja Henrya Jamesa koji je i suviše uljudan da bi izrazio ono što zapravo misli. Za Fisha liberali jednostavno nemaju muda i njegova averzija prema njima stvar je temperamenta jednako kao i teorije. Ali tolerancija nije tek pitanje stila, i savršeno je spojiva sa strastvenom privrženošću nekoj ideji. Fish to ne vidi jer toleranciju često doživljava kao stvar psihologije radije nego politike. Ipak, ako sam ja tolerantan, to ne znači da se za svoje mišljenje mlitavo zalažem; to znači da vam dozvoljavam da se za svoje ideje zalažete istom žestinom kao i ja. I zaista, ja sam jednako strastven u vezi ovoga kao što ste i vi u svojoj želji da vaše mišljenje prevlada pod svaku cijenu. Nije istina da su liberali eunusi dok su politički angažirani ljudi poput njega pravi muškarci, kao što Fish često sumnja. Nisu svi liberali laodicejci, a s kolikim žarom se netko zalaže za svoja uvjerenja, ne govori nam samo po sebi da bi oprečna mišljenja trebalo cenzurirati. Uzimajući u obzir snagu mojih vlastitih uvjerenja, meni se može činiti sasvim nevjerojatnim da drugi mogu imati stavove kakve imaju, ali to ne znači nužno da se glasno zalažem za to da se takvi stavovi uguše. Zašto ona misli da je Bill Clinton svetac potpuna je misterija, ali što se mene tiče to mišljenje može razglasom emitirati sa svih krovova u gradu. S druge strane, ja mogu razumjeti što neke ljude tjera da postanu rasisti, i mogu čak i sebe zamisliti kako osjećam isto u sličnim okolnostima, dok se istovremeno čvrsto slažem s Fishem da se rasistima ne bi smjelo dozvoliti da javno iznose svoje predrasude.

Umjereno zalaganje za ekstremne stavove

Fenomenološki govoreći, ne mogu ni zamisliti kako bi bilo ne vjerovati da Bill Gates ima pomalo anemičan osjećaj za ljudsku dušu. Ali mogu zamisliti koji bi me uvjeti mogli natjerati da odbacim tu predrasudu, kao kad bi on najednom objavio

roman takve metafizičke veličanstvenosti kojom bi zasjenio čak i Mannov *Čarobni brijeg*. Suprotnost toleranciji u tom smislu nije uvjerenje, nego dogmatizam; a kako dogmatizam između ostalog znači i odbijanje razjašnjavanja temelja na kojem počivaju nečija uvjerenja, za Fisha, koji smatra da su nam uvjerenja dodijeljena na jednako misteriozan način kao i planet Venera, moglo bi se reći da je čist dogmatičar. Kada je A. J. P. Taylor izjavio da ima ekstremne stavove, ali da se za njih umjereno zalaže, možda je mislio, kao što bi Fish zacijelo tvrdio, da se za njih zapravo uopće ne zalaže. Uostalom, u to je vrijeme Taylor bio na razgovoru za profesorsko mjesto pri koledžu *Magdalen* (Oxford University). No možda je pritom ipak mislio da, iako zaista vjeruje u svoja uvjerenja, ne vjeruje u korisnost toga da svoje mišljenje nagurava drugim ljudima, kao ni u vješanje drugih uz zavezane udove i začepljena usta dok ih on terorizira svojim uvjerenjima. Fish, s druge strane, na svako uvjerenje gleda kao na nešto nužno autoritativno, s obzirom da zamišlja kako je politička institucija tolerancije tek ljepši naziv za ono što on naziva nedostatak hrabrosti da se čovjek založi za svoje uvjerenje. I upravo to je zastrašujuća strana njegove ponekad vrlo snažne kritike liberalizma.

Fish u *Nezgodnoj strani principa* ima potpuno pravo kad insistira na tome da postoje stavovi koji se ne bi smjeli tolerirati i da je samim time ideja slobode govora u biti iluzija. Zdravo je to da u Velikoj Britaniji već neko vrijeme nitko ne može javno izgovoriti neke vrste uvreda, a da time ne riskira mogućnost kriminalnog gonjenja. Ali Fish sa svojim izvježbanim okom za pronalaženje kazališnih efekata, navodi to — u svom žestokom napadu na principe tolerancije, nepristranosti i medusobnog poštovanja — kao da sama činjenica što oni, kao uostalom i svi principi, dozvoljavaju neke bitne iznimke nužno poništava te principe. I ne radi se ni o čemu drugom doli primjeni sofizma kada tvrdi da, s obzirom da su svi govorni činovi društveno uvjetovani, nijedan govorni čin zapravo nije slobodan. To je gotovo isto kao da tvrdi da gosti u Savoyu nisu ništa slobodniji od rudara, s obzirom da je cjelodnevno izležavanje po hotelu kategorije londonskog Savoya u jednakoj mjeri oblikovano društvenim konvencijama kao i rad u rudniku soli.

Univerzalije protivljenja univerzalizmu

Fish ne voli principe jer su apstraktni, univerzalni, neutralni, formalistički i nefleksibilni. Definirajući sve principe na takav uzvišeno kantovski način, često ima običaj mlatiti svog protivnika praznom slamom kako bi sebi osigurao Pirovu pobjedu. Svatko je protiv takve vrste principa, baš kao što se svatko protivi grijehu. Ali bez određenih općih principa ne bismo bili u stanju prepoznati neke konkretne situacije; i kad nam Fish govori, otkrivši toplu vodu, da apstrakcije kao što su pravda i jednakost trebaju biti određenije, on zapravo jedino tvrdi da se ove apstrakcije trebaju zgusnuti, umjesto da se na primjer zalaže za pojašnjavanje principa po kojem bi svu djecu mlađu od šest godina trebalo podvrći mučenju. Barem u tom smislu govori jezikom liberalizma. A prema njegovu pogledu na stvari kako i ne bi kad je i sam povijesni proizvod liberalizma?

U svakom slučaju, kada čovjek jednom počne navoditi razloge zašto želi promovirati odredene strančarske interese, postaje nevjerojatno teško izbjeći jezik generalizacija. Čak i Fishevo protivljenje govoru mržnje, mora negdje uključivati i činjenicu da je ocrnjena skupina ljudskih bića, a ne kitica vrtnog sljeza, ako uopće možemo

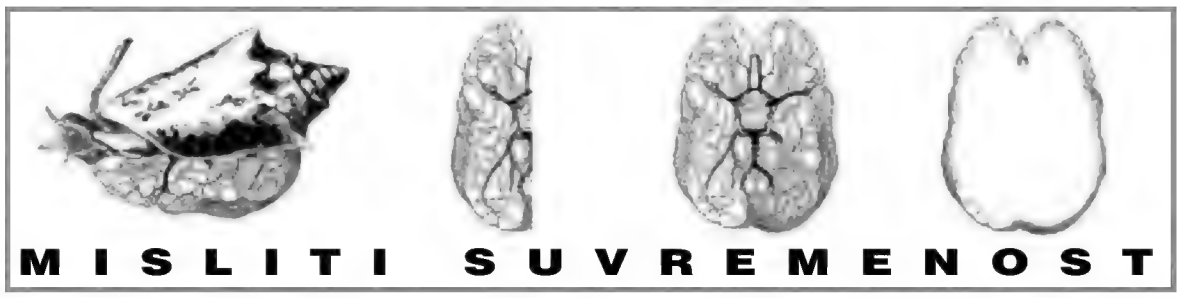

koristiti taj termin (»ljudsko biće«) koji neki pragmatičari smatraju krajnje neukusnim. *Nezgodna strana principa* kreće se između teške, ali nevjerojatne tvrdnje (svi općeniti principi su lažni) i blage, ali dosadne tvrdnje (svi principi moraju se konkretno specificirati, a u tom procesu oni će se nužno promijeniti) s kojom teško da bi se itko, a ponajmanje Hegel, mogao ne slagati. Kao gotovo sve dijatribe protiv univerzalizma, i ova ima svoje vlastite rigidne univerzalije: u ovom slučaju to su stalno davanje prednosti interesima pojedinačnih sektora, permanentnost sukoba, prioritetni status sustava uvjerenja, retorički karakter istine, činjenica da je sva površinska otvorenost potajno zatvorenost i slično.

Fishevo obraćanje povijesti gotovo je uvijek tek u formi geste. Kad govori o povijesti, pod tim terminom smatra ono što je i Henry Kissinger smatrao poviješću — drugim riječima, toliko unatrag koliko se on sam može sjetiti. Šteta, jer kada bi imao bogatiji osjećaj za povijest, mogao bi prepoznati da su općeniti liberalni principi, kojih se grozi, nekoć bili posljednja riječ u opovrgavanju priznatih vrijednosti. U razdoblju prosvjetiteljstva, apeliranje na različitost, specifičnost i lokalne interese bilo je često samo po sebi dovoljno reakcionarno, a polaganje prava na univerzalnost moglo je svrgnuti prinčeve s trona. Za pravog pragmatičara univerzalni principi su ono što univerzalni principi čine; u nekim prilikama mogu biti subverzivniji i više emancipirajući nego u nekim drugim prilikama. Ako mnoge lokalne kulture univerzalne principe smatraju korisnim stvarima kojima se povremeno dobro prikloniti, kao što je iz navedenih primjera očito, zašto bi ih onda jedan pragmatičar poput Fisha na tako općenit način mogao odbaciti?

Koja je razlika između Fisha i Miloševića?

Ovi eseji zapravo čine istu stvar što i većina postmodernističkih mislilaca kada su suočeni s »lošom« univerzalnošću — to jest na njezino mjesto postavljaju »loš« partikularizam. Ne uspijevaju shvatiti da je takav militantni partikularizam tek druga strana ispraznog univerzalizma koji preziru, a ne stvarna alternativa tom univerzalizmu. Stanley Fish je druga strana Johna Rawlsa baš kao što je tribalizam užasan brat blizanac globalizma ili kao što je pogled niotkuda neizbježno suprotstavljen pogledu koji polazi od nas samih. U tom smislu Fish je debelo pretplaćeni tribalist koji se, poput Slobodana Miloševića, zalaže za jedinstven narod koji su oblikovali njegovi specifični običaji i tradicije. Razlika je jedino u tome da su za Miloševića taj jedinstven narod Srbi, dok Fish pod tim pojmom misli na akademike. Mogli bismo ga čak prozvati komunitarijanistom (neke od njegovih zamjerki liberalizmu, primjerice, njegov stav o odnosu između uvjerenja i ličnosti upravo su te vrste), da nije činjenice da on prezire bilo kakvo sladunjavo ljudsko zajedništvo iz istih razloga iz kojih zamišljamo da Clint Eastwood prezire ljudsko zajedništvo.

Suprotno bilo kakvom sladunjavom konsenzusu, Fish je hobbesovac i machiavellist koji uživa u konfliktu, vjeruje samo u ono što može okusiti i sa čime se može nositi, i voli pobjedivati. On svoj prezir prema univerzalnim bitima smatra antiplatonovskim, iako se uglavnom radi o povišenom tonu kojim nam daje do znanja da ima pogled na život poput trgovca nekretninama. Nejasno je kako pobjedivanje i netolerancija mogu ići zajedno, s obzirom da se ne može baš reći da si pobijedio protivnika kojeg si prethodno privezao za startnu crtu; no dovoljno je jasno kako ovakva filozofija, koju Fish implicitno preporučuje kao univerzalno važeću, bolje pristaje ulozi dekana američkog sveučilišta na pragu novog tisućljeća nego liku škotskog pustinjaka iz šestog stoljeća.

Obraćanje Fishu Dekanu zapravo znači otkrivanje činjenice da postoje dva Fisha, Mali i Veliki. Mali Fish je brzopotezni polemičar sklon skandalozno provokativnim izjavama kao što

Nezgodna strana principa kreće se između teške, ali nevjerojatne tvrdnje (svi općeniti principi su lažni) i blage, ali dosadne tvrdnje (svi principi moraju se konkretno specificirati, a u tom procesu oni će se nužno promijeniti) s kojom teško da bi se itko mogao ne slagati

su: istina je retorika, sloboda govora je iluzija, neprincipijelno ponašanje je najbolje. Veliki Fish je ugledni akademik koji će istog trena umanjiti snagu ovih tvrdnji insistirajući na tome da su one radije deskriptivne nego normativne. Daleko od toga da su radikalne preporuke, one tek opisuju ono što mi ionako činimo, a da toga i nismo uvijek svjesni, pa stoga »teorija« — *trumpovima* ovog svijeta laknut će kad to saznaju — nema apsolutno nikakvog utjecaja na praksu. Antifundacionalizam stoga teško da će ugroziti njujorške fondacije, a Fish tako za jeftine pare može kupiti svoju reputaciju svrgavatelja ustaljenih vrijednosti.

Mali i Veliki Fish

Mali Fish žestoko se trudi pronaći teoriju koja će uspjeti otuditi apsolutno svakoga; on je vječno nezadovoljni autsajder koji se zalaže za manjine, a kako je židovskog podrijetla, moglo bi se reći da i sam dolazi s jedne takve kulturološke margine. Veliki Fish, s druge strane, posjeduje konsenzusom utvrđeni prezir dobrog dječačića spram buntovnika čije je ponašanje u njegovim očima jednako odredeno konvencijama kao i ponašanje onih koje napadaju. Sretna okolnost za ovaj shizoidni lik jest činjenica da postoji mjesto gdje agresija i konsenzus idu zajedno. To mjesto znano je kao američka korporacija unutar koje je studentska zajednica tek jedan od mikrokozmosa. U akademskoj sredini dopušteno je gaziti po svojim kolegama, siguran u spoznaji da s obzirom da svi potpadamo pod ista profesionalna pravila, sve to zapravo ništa ne znači.

Postoji očigledna kontradikcija između samodovoljnog ponašanja naprednog kapitalizma i konsenzusnog karaktera njegovih liberalnih ideologija. U taj sramotni rascjep *Nezgodna strana principa* ubacila je svoju nestašnu sub-nietzscheovsku tezu da bismo sebi trebali priznati kako je Bog konsenzualnosti mrtav i da zanimanje za same sebe postoji. Sistem je do sada uvijek pružao otpor ovom zavodljivom rješenju vlastite proturječnosti, vjerujući da ovih par krpa ideološke respektabilnosti vrijede tog licemjerstva. Fishevo djelo možda je tek jedna slamka na vjetru koja jedan izrazito samodiskreditirajući društveni poredak okreće prema ovoj još drskije izravnoj obrani vlastitih stavova. I ako se za Fisha može reći da je dovoljno nietzscheovski nastrojen u tom pogledu, istog je ustroja i u pogledu vječnog ponavljanja u svojim radovima. Čini se da je sada prepisao istu knjigu i to nekoliko puta — nakon što jednom utvrdiš da se sve svodi na kulturološka uvjerenja, teško je dalje odlučiti se za išta drugo, nego za ponavljanje tog istog, ovaj put s nekoliko drugačijih primjera. U želji da nam otkrije nešto novo, Fishu će možda biti najbolje da pričeka da mu se uvjerenja promijene kao što zatvorenik očekuje trenutak kada će se širom otvoriti vrata njegove ćelije. Z

Prevela Iva Šrot

Esej

Sartre i Foucault

Treba prestati suprotstavljati Sartrea i Foucaulta. Prvi bi bio posljednji metafizičar, a drugi strukturalist koji isključuje subjekt. Ali njihova se dva puta sastaju na pitanju subjekta i subjektivnosti

Jeannette Colombel

Otklonimo najprije shematsku suprotnost koja je uslijedila nakon objavljivanja *Riječi i stvari* 1966. godine, kad je strukturalistička struja željela preuzeti moć i poslužiti se uspjehom te knjige kako bi od Foucaulta načinila svoj barjak, eliminirajući subjekt i oduzimajući Sartreu nadmoć koju je imao od rata označavajući ga kao najslavnijeg i najtipičnijeg predstavnika »filozofije subjekta«. To bi značilo okameniti jedan trenutak putovanja dviju misli koje se na putu ne zaustavljaju budući da ove dvije filozofije na različite načine teže živjeti i »pisati za svoje doba« (Sartre) ili »promišljati aktualno«, »dijagnosticirati sadašnjost«, postaviti kantovsko pitanje: »Tko smo mi sada?« (Foucault). Zbog toga ni jedan ni drugi ne oklijevaju dovesti u pitanje ono što su ranije mogli misliti, pozorno prateći probleme koji iz te misli izviru i događaje koji ih obnavljaju. Treba dakle »prognati tu okamenjenu ideju« koja bi od Foucaulta napravila strukturalista koji isključuje subjekt, a od Sartrea »posljednjeg metafizičara«. To je varavi *cliché* koji bih željela zamijeniti s njihovim dvama putovima oko *pitanja subjekta i subjektivnosti*: podsjećam da Sartre još od samog početka raskida s poistovjećivanjem subjekta i »subjekta spoznaje« te isključuje jedinstvo »transcendentalnog subjekta«, a jasno je da Foucault odbacuje strukturalizam: »Nema većeg antistrukturalista od mene«, rekao je u jednom razgovoru 1977. (*Istina i moć*) pokazujući važnost koju daje *događajima*, što je već dokazivala *genealogija* i briga za historijskim pojavljivanjem još od *Povijesti ludila u doba klasicizma*. U posljednjim razgovorima otkriva na koji način subjekt predstavlja glavnu temu njegovih istraživanja, na koji je način baš to problem koji ga je doveo do analize funkcioniranja moći.

Sedamdesete godine

Dva filozofa »koji jedan drugome ništa ne duguju« ne susreću se bilo kada ili bilo gdje, već *nakon događaja u svibnju '68.* koji se smatraju početkom. Otkrivaju se *vani*, na ulici, »na cesti, u gradu, usred gomile, stvari među stvarima, ljudi među ljudima« (Sartre), povezujući svoja filozofska istraživanja, svoju težnju za slobodom, svoje odbijanje isključivosti i svoje intervencije. I bez sumnje nemaju isto viđenje uloge intelektualca (»univerzalna neobičnost« za jednoga, »specifični intelektualac« za drugoga), no to ne smeta da u tim »godinama visoke povijesne temperature« obojica imaju odlučujuću funkciju koju su dijelili s mnoštvom drugih, kojima su oni bili »treneri«. Svojim su inicijativama pridonijeli da slušateljstvo i praksa izbjegnu zatvaranje grupa u ekstremističke skupine te da održe vezu sa stanovništvom. Nazvani prijezirno »demokratima« od strane »revolucionara«, to su zapravo i bili, na licu mjesta i na oprezu, protiv svake nepravde, svake diskriminacije, razotkrivajući razlike u skidanju tajni i prisila svih vrsta: tu su, rame uz rame, jedan dijeli letke, drugi nosi transparente s Claudeom Mauriacom, Genetom, Deleuzeom, Glucksmannom i drugima na *Goutte d'Or* razotkrivajući neki rasistički zločin; u predvorju su ministarstva pravosuđa kako bi podržali zahtjeve pobunjenih zatvorenika... Jedan za drugim izmjenjuju se na tiskovnim konferencijama, unatoč gluhoći ondašnjih medija, ne kako bi govorili umjesto žrtvi, već kako bi napokon saslušali i žrtve. Dva usporedna teksta iz ožujka 1971. (*J'accuse*, br. 2) pod naslovom »Skandal iz zatvorâ« izražavaju istodobno tu blizinu i razliku u pristupu; Sartreovo »Nasilje i štrajk glađu« izlaže potvrdni karakter štrajka glađu koji su započeli neki politički zatvorenici, a koji u isto vrijeme svjedoči o sudbini zajedničkih prava: »Što im preostaje? Kojim instrumentima raspolažu? Jedini instrument koji im preostaje njihovo je tijelo. Tako će nasilje prvenstveno izvršiti nad sobom samima... (za to vrijeme) vlada ih, s odobravanjem buržoazije, zatvara i, da zaključimo, drži u tajnosti. Upravo tu *tajnu* Foucault (koji nam kaže da to nije najgori neprijatelj) želi razotkriti osnivajući G. I. P. (Groupe d'information sur les prisons). Manifest *Skupine za informiranje o zatvorima*, nasuprot Sartreovu tekstu, kreće s ironičnim pitanjima: »Kažu nam da je Pravda preopterećena. To je očito. Ali ako je narod zatvoren? Do te mjere da 'nitko nije siguran da zatvor može izbjeći'.« O tim zatvorima ne znamo ništa: »To je skriveno područje našeg društvenog sustava.« Stalo mi je da podsjetim na te činjenice koje nisu anegdote. One svjedoče o uzajamnom poštovanju zasnovanom na hrabrosti (fizičkoj, intelektualnoj i moralnoj) koju su i jedan i drugi imali i smatrali važnom. S tim se poštovanjem u mojim sjećanjima miješa diskretna Foucaultova pažnja usmjerena na Sartrea, slijepog i bolesnog, za vrijeme manifestacija, kao i Sartreova opaska koji je zbog tog razloga u to doba mislio da je Foucault prikladniji da poziva na hrabrost: »Ja ne mogu više hodati do kraja«. Potrebno je više no ikad podsjetiti na afirmativnu dimenziju tih godina u kojima su osvojena sada stečena prava i slobode budući da ih oni koji su se bojali brišu ili predstavljaju kao strašilo, svode ih samo na »ljevičarstvo« koje se pak evocira kao pred-terorizam. To ćemo za dlaku izbjeći! Vratiti sjećanje na njih bio je uostalom projekt do kojega je Foucaultu stalo. Ovaj povijesni obilazak ponovno potiče analizu. Pokretljivi prostor skupina, udruženja, zajednica savršeno je odgovarao slobodarskom Sartreovom temperamentu, afirmaciji koju je on bez prestanka izražavao za posebnost pojedinca u Povijesti, za ulogu individualnih *praksisa* u zajedničkim *praksisima* (ako izolacijom ne želimo biti svedeni na serijsku nemoć), za disocijaciju slobode i moći, za dinamiku skupina koje se stapaju prije nego što se rastoče i postanu sklerozne. To su borbe protiv podčinjenosti za koje Foucault kaže da su transverzalne (u svijetu), trenutačne (odnose se na bliže moći), borbe koje propituju učinke moći (moći života ili smrti kao u medicinskim ili pravnim zanimanjima), borbe koje status pojedinca dovode u pitanje: »S jedne strane, one potvrđuju pravo na razliku i podcrtavaju sve ono što individue može učiniti odista individualnim. S druge strane, one napadaju sve ono što pojedinca može odista izolirati, odsjeći ga od ostalih, rastaviti život u zajednici, prisiliti pojedinca da se povuče u samog sebe i vezati ga za vlastiti identitet.«

Sartreova spirala subjekta

Već od svog prvog filozofskog teksta (1935), Sartre istodobno najavljuje i pojavu subjekta kao mnoštva usmjerenja savjesti i odbacuje svako prethodno jedinstvo »*Ja suvišno i štetno...* On bi savjest otkinuo od sebe same, podijelio bi je, u svaku bi savjest skliznuo poput mutnog sječiva. *Transcendentalno ja* jest smrt savjesti«. Nema savršene jednakosti između *ega* i *cogita*, već misli bez ega (to »sumnjivo« ja je »poetska« kreacija koja izvire iz nepersonalnog područja, kao u *Mučnini*, prema stanjima i djelima spontane savjesti, na način da je promišljena svijest, kao i spoznaja, na drugom mjestu i stalno opterećena tim usmjerenjima). Subjekt se raspada u svijetu: »Svijest i svijet dati su u isto vrijeme«, spoznati znači raspasti se... otkidajući nas tom *ekstazom* od unutarnjeg života: »Uzalud bismo tražili, poput Amiela, poput djeteta koje si ljubi rame, milovanja, pažnju naše intimnosti jer, naposljetku, sve je vani, pa i mi sami.« To, međutim, nije »izvanjsko mišljenje« jer je namjera centrifugalna. Ali to isto tako nije ni unificirani subjekt: postoje samo privid (nema »onostranog svijeta«) koji su mnogostruki: »Ja sam drugi«, kaže Sartre u vezi s Gorzom (lopov), Wolsom (slikar) ili Keanom (glumac); jedinstvo se osvaja u stvaranju i dijaspori vremena; projekt obnavlja sadašnjost i prošlost: »Ja sam svoja prošlost da to ne budem«; tako trajanje podrazumijeva nepremostive prekide, diskontinuitete jer oni: (mala jezerca ne-bitka, »ništa« od tjeskobe ili manjka vrijednosti) izražavaju slobode. Sloboda igre ili stvaranja (ovdje je ponovno egzemplarna uloga glumca koja »igra da bude ono što nije«) u *toj ne-koincidenciji koja definira svijest.*

Nedjeljiva sloboda *situacijâ* na način da nikad nismo jednostavni proizvod onoga što su od nas napravili: »Ideja koju nikada nisam prestao razvijati jest da je svatko — na kraju krajeva — uvijek odgovoran za ono što su od njega napravili, čak i ako ne može na-

Filozof, suradnica časopisa *Temps Modernes*, sa Sartreom je dijelila angažman i prijateljstvo. Objavila je, između ostalog, knjige *Sartre ou le parti de vivre* (*Sartre ili odluka za život*), Grasset, 1981, te *Michel Foucault, la clarté de la mort* (*Michel Foucault, jasnoća smrti*), Odile Jacob, 1994. U ožujku je objavila *Sartre. Un homme en situations; une oeuvre aux mille têtes* (*Sartre. Čovjek u situacijama; djelo s tisuću glava*), Livre de poche.

praviti ništa osim prihvaćanja svoje odgovornosti. Vjerujem da čovjek može uvijek napraviti nešto od onoga što su od njega napravili. To je definicija slobode koju ću danas dati: mali pokret koji od totalno uvjetovanog čovjeka čini osobu koja ne restituira totalitet onoga što je dobila svojom uvjetovanošću. Što od Geneta stvara pjesnika dok je on bio strogo uvjetovan da bude lopov.« Sartreov put produbljuje taj odnos prelazeći sa svijesti na *praksis* (u odnosu individulanih *praksisa* prema općim *praksisima*) i na *proživljeno* noseći svoj dio »neizrecivog« i neprozirnog; *moralni subjekt*, međutim, počinje sa svješću samog sebe. Ona pretpostavlja hrabrost da se kaže *ja* i da se potvrdi svoja osobna misao, kakvu god teškoću to predstavljalo, koliko je dominacija totalna toliko je i rizik velik. Primjeri obilježavaju njegovo djelo. 1944: »Nikad nismo bili slobodni kao pod njemačkom okupacijom. Izgubili smo sva svoja prava, a prije svega pravo na govor... Budući da se nacistički otrov uvlačio u naše misli, svaka je pravedna misao bila osvajanje, a budući da nas je svemoguća policija htjela prisiliti, svaka je riječ postala dragocjena poput izjave principa... samo je pitanje slobode bilo postavljeno...« 1958: članak »*Pobjeda*« izražava istu temu pred ponašanjem Allega kojega je francuska vojska mučila za vrijeme rata u Alžiru: on svjedoči o sistemu kojemu je bio podčinjen, osuden na ponižene iz kojeg izlazi kao pobjednik budući da ga lucidno analizira u *Mučenju*. 1973: u *Imamo pravo pobuniti se* čitava rasprava s Pierreom Victorom o Muhamedovoj gesti odnosi se na posebnost geste otpora, koju Sartre brani, prema podčinjavanju tog arapskog radnika koji god bio kontekst: »Upravo tu pobunu treba najprije razumjeti... Zašto (traktat o lijenosti) se pobunio umjesto da je mislio: istina, ne radim dovoljno brzo itd.: to znači odmah doći do subjektivne-objektivne svijesti na vrlo visokoj razini...«

Takvi otpori odgovaraju osobnom ispitivanju koje se provlači čitavim Sartreovim djelom, čak i ako ga ne rješava, iako ga tijekom cijelog razdoblja u kojem se pozi-

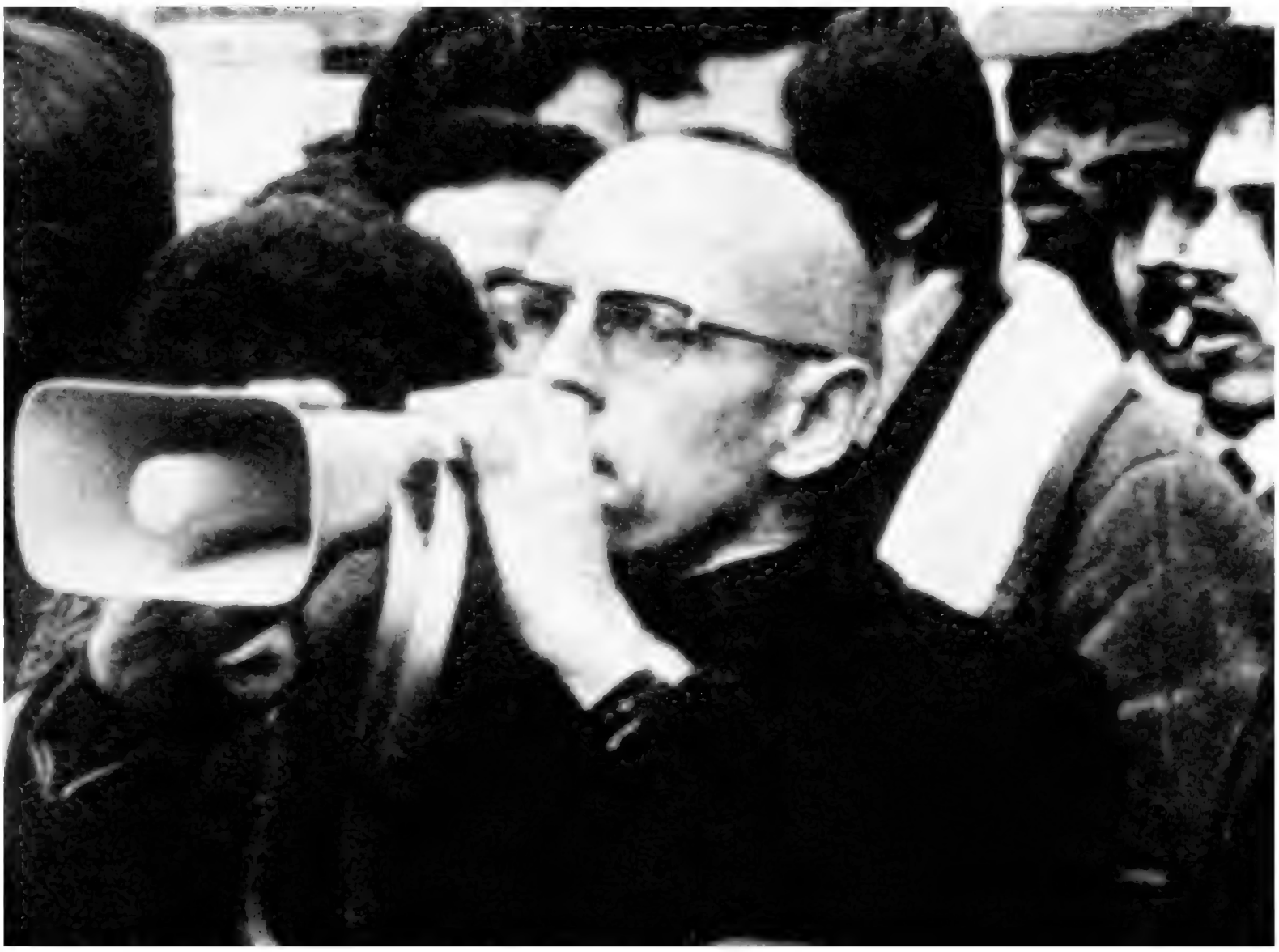

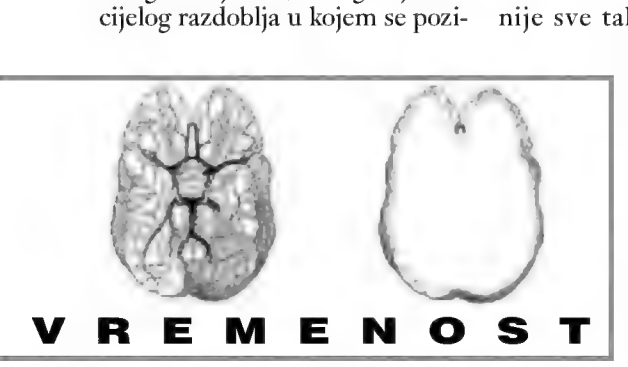

VREMENOST

va na marksizam podčinjava društvenoj promjeni. Taj zahtjev moralne dimenzije u političkim borbama pridonijet će također i Foucaultovoj usmjerenosti.

Foucaultova irupcija subjekta

Pitanje subjekta Foucault otkriva na afirmativan način samo u svojim posljednjim dvjema knjigama i posljednjim razgovorima, ali ono postoji u snažnom naporu da se pronikne u svaki pokušaj nenadane normalizacije isključivo pod vlašću znanja« (Canguilheim). Toliko da se taj pokušaj uvijek odnosi na najlabavije sektore, one koji odgovaraju graničnim iskustvima koja Foucaulta izazivaju kod Artauda, Blanchota, Bataillea (*Predgovor transgresiji*), koja izražavaju »uvjete u kojima ljudsko biće problematizira što jest, što radi i svijet u kojem živi«. Ipak metoda nije fenomenološka, nego epistemološka: to su odnosi znanja i moći. To je izbor »čovjeka u opasnosti«, »čovjeka u hodu, samog, tajnog koji je zbog toga nepovjerljiv prema prestižima unutarnjeg, odbija zamke subjektivnosti« (Blanchot). Ova se, međutim, pojavljuje već od načina znanja, u srcu episteme, kao u analizi odnosa snaga i otpora koji su nedjeljivi od strategija moći. Ali Foucaultova briga nije podčiniti ih konstitutivnom subjektu. Ovdje ćemo opet citirati Blanchota: »Zasigurno nam je stalo da se Foucault... čisto i jednostavno oslobodi pojma subjekta: nema više djela, nema više autora, nema više stvaralačkog jedinstva. Ali nije sve tako jednostavno. Subjekt ne nestaje; upravo njegovo previše determinirano jedinstvo postavlja pitanje budući da ono što potiče zanimanje i istraživanje jest njegovo nestajanje... ili pak njegova disperzija...« Subjektivnost se, naime, pojavljuje u *Čovjeku i njegovim dvojnicima*, u srcu moderniteta kao neprestanog i proturječnog propitivanja koje jako sliči ne-koincidenciji: »Kako je moguće da čovjek misli da ne misli, stanuje u onome što mu izmiče... Kako može biti subjekt jezika koji se već tisućljećima oblikuje bez njega?« itd. »Cogito ne dovodi do afirmacije bitka, već upravo otvara čitavu seriju pitanja u kojima se radi o bitku...« Trebalo bi sve citirati, tim više što zajedljivost pitanja izražava tu beskrajnu i problematičnu svršenost. A bez sumnje Foucault ukazuje na klopku transcendentalnog subjekta i eshatološkog iskušenja, bez sumnje usmjerava istraživanje prema nemišljenom. Ostaje pitanje subjektivnosti. Ona je označena čak i ovdje u *Riječima i stvarima* zahvaljujući procjeni: »Ako moderna misao nikad nije mogla predložiti moral, to je zato što ona već od ulaska u igru predstavlja odredeni način djelovanja... već »izašla« iz sebe same i iz svog vlastita bića, ona više nije »teorija«. Čim misli, ona ranjava ili pomiruje, približava ili udaljava, prekida, rastavlja, veže ili odvezuje; ne može se spriječiti da oslobađa ili podčinjava...« Ona je »opasni čin« koji Foucault nastavlja u *Arheologiji znanja* ispitujući vlastiti put, odgovarajući na optužbe, precizirajući ne samo svoju novu koncepciju Povijesti, već i novu koncepciju subjekta: istraživanjem dominira odbijanje identiteta: »Ne pitajte me tko sam i ne govorite mi da ostanem isti: to je moral građanskog statusa; on upravlja našim dokumentima. Neka nas pusti na miru kad se radi o pisanju.« Prazan prostor, izbrisano lice, labirint, nesigurnost: sve najavljuje da igra pravila iskaza koji čine znanje ne ovise o konstitutivnom subjektu. »Tako zamišljen govor nije savršena manifestacija subjekta koji misli, koji zna i koji to kaže. Naprotiv, upravo je cjelina mjesto u kojem se može odrediti disperzija subjekta i njegov diskontinuitet sa samim sobom«; ta disperzija i diskontinuitet ovisit će o promjenjivim pozicijama jer »ista individua može u seriji iskaza naizmjence zauzimati različite pozicije i preuzeti ulogu različitih subjekata«. Nedovršenost koja je povezana s arhivskim poslom te mnoštvo proturječnosti i razlika pojačavaju tu disperziju subjekata koji su, uostalom, neophodni jer iskazi nisu samo skupovi znakova, već i *praksi*. To je znači *više* od korištenja znakova kako bi označili stvari. Upravo to *više...* postavlja pitanje.

Tako subjektivnost pravi probleme već pri istraživanjima o znanju, ali njegova je neophodnost neodložnija u odnosima moći. Disciplinarna društva nisu disciplinirana društva! I možemo primijetiti dvije male riječi umetnute u *Nadziranje i kažnjavanje*, »ipak dišu«, koje zaključuju anegdotu u kojoj Veliki Vojvoda Michel vrši provjeru svojih savršeno mehaničkih trupa; pitomost je tada bila *dakle gotovo* savršena. Problem se rada iz ovog »gotovo«: ono izražava »posebnost subjektivnosti«, mamac subjektivacije. Dva načina interpretacije činjenice, dvije hipoteze. Sartre bi u tom vidio ne-koincidenciju koja je svojstvena subjektu i označava njegovu slobodu; Foucault taj nedostatak predstavlja kao pojavljivanje snage koja može urušiti strukture. Nema sumnje da s takvim indicijama možemo razumjeti ono što Foucault retrospektivno izražava u jednom od svojih posljednjih razgovora: »Najprije bih želio reći koji je bio cilj moga rada ovih posljednjih dvadeset godina. To nije bila analiza fenomena moći i odbacivanje temelja takve analize. Prije sam tražio povijest različitih načina subjektivacije ljudskog bića u našoj kulturi... dakle, ne moć, već subjekt predstavlja glavnu temu mojih istraživanja.«

Dvije etike

Foucault u svojim posljednjim knjigama (*Korištenje užitaka* i *Briga za sebe*) izlaže etiku. Ti tekstovi, napisani prije njegove smrti, kao da su izvršenje. Oni sadrže vještinu i jasnoću: »Individua se izvršava kao moralni subjekt u modelu točno izmjerenog ponašanja, vidljivog svima i dostojnog dugog sjećanja.« Ta se želja više puta ponavlja. Genealogija te etike sadrži dugo trajanje: ide do Antike, a da se, međutim, ne primjenjuje moralno ponašanje neke druge epohe na našu. Ona, naravno, isključuje normu, ali i zakon: »Svatko se sam konstituira kao moralni subjekt koji djeluje u odnosu na preskriptivne elemente koji čine kod... Jedna je stvar, naime, pravilo ponašanja; druga je pak stvar način na koji se moramo ponašati.« Tako etika zahvaljujući tehnici života (*techne tou biou*) oblikuje subjekt, konstituira ga, konstruira ga (suprotno konstituirajućem subjektu), ujedinjuje disperziju i od nje čini umjetničko djelo: to je »poetska« konstrukcija (ako mogu preuzeti Sartreovu riječ). Ta konstrukcija predstavlja vježbe, borbu protiv sebi unutarnjih neprijatelja, protiv ropstva sebe, ona zahtijeva umjerenost (ne odbijanje) i vladanje sobom. To je etika slobodnih ljudi. Ta etika i ta koncepcija moralnog subjekta nisu bez odnosa s onim što je Sartre neprestano tražio. Zajedničko im je odbijanje svake utemeljenosti u zakonu i u pribjegavanju unaprijed uspostavljenim vrijednostima, isključuju univerzalnost, čak iako »bilo što« (Sartre) ima sposobnost stvoriti svoj vlastiti život u funkciji situacija. Referiraju se na stvaranje. I Foucault ima pravo kad kaže da Sartreova praksa manje ovisi o pojmu autentičnosti (koju predlaže egzistencijalizam) nego stvaralaštva: veza etike i estetike je odlučujuća u oba slučaja. Ali za Sartrea *stvaralaštvo predstavlja dar*, ona dovodi do intervencije drugoga u svoju vlastitu konstituciju (otud uloga velikodušnosti). Foucault pak radije referira na Nietzschea, »daje stila njegovu karakteru... To je vrlo značajna umjetnost koja se rijetko susreće«. Upravo od našeg života prije svega pokušavamo napraviti umjetničko djelo i »estetiku egzistencije« koja je, međutim, neophodna za svaki odnos prema drugome ili prema svakoj građanskoj funkciji. Možda bi trebalo naučiti slušati filozofe u njihovim usmjerenjima, do kraja, ne da bismo ih interpretirali prema retrospektivnoj iluziji niti pretpostavljajući kontinuitet pod diskontinuitetom, već zbog toga što nas se sada tiče ono što oni najavljuju. Politički krug i moralno ispitivanje ovih dvaju filozofa, koji su tako različito počeli, uvijek nam nešto govore. Z

Preveo s francuskoga Srđan Rahelić

* Članak objavljen u časopisu *Magazine littéraire*, veljača 2000.

Esej

Muzeji u 21. stoljeću

Ukrućenost se pokazala kao opasnost od koje muzeji ne mogu pobjeći ni onda kada jure za vremenom

Willibald Sauerländer

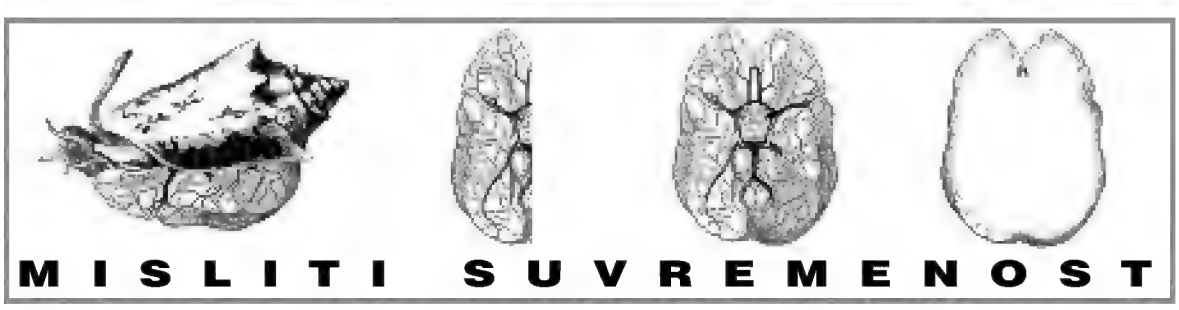

Od San Francisca do Bilbaoa zadnjeg su desetljeća podignuta spektakularna nova muzejska zdanja. Pred ulazima u Louvre ili Uffizi svakog se jutra mogu vidjeti nepregledni redovi posjetitelja. Za J. Paul Getty Museum moraju se kao i kod opernih festivala, već mjesecima ili barem tjednima unaprijed naručiti ulaznice. U muzejima se danas kupuje, slavi, obljeduje, muzicira. Svaki iole uspješni muzej ima danas svoju trgovinu s dugmetima za manšete, porculanom i servijetama. Ravnatelji muzeja kupuju se poput vrhunskih dirigenata. Novoga direktora berlinskih muzeja uspoređuje se sad s Napoleonom, sad s Karajanom.

U vrijeme kulture spektakla i masovnog turizma veliki muzeji pretvaraju se u palače za zabavu i panorame osjetilne razonode, u kojima posjetitelji flaniraju, zabavljaju se i flertuju, a prije svega neprestano fotografiraju i snimaju. U Firenci se vide komercijalne putničke agencije kako u prijepodnevnim satima stoje pred Botticellijem, a poslijepodne u mondenskim trgovinama u »Via dei Calzaiuoli«.

Jedva da postoji neka druga kulturna ustanova koja bi danas tako prosperirala kao veliki umjetnički muzeji. Pa ipak ovaj izvanjski sjaj vara. Muzej kao institucija nalazi se u divljoj fazi lomova, nemira, dezorijentiranosti. Spektakularan uspjeh vrhunskih kuća poput Louvrea ili Gettyjeva muzeja prikriva, ali i razotkriva krizu. U nezasitnoj želji za zabavom i novinama tradicionalni muzej ide opasno prema promjenama koje ga mogu ukopati.

Najveći broj muzeja čuva staro i tradicionalno, a njihovi znanstveni čuvari zovu se kustosima. Muzeji su kustodije, spremnice. Stoga je teško govoriti o njihovoj budućnosti, a ne podsjetiti na dihotomiju njihova historijskog porijekla. Zamisao javnih zbirki umjetnina nastala je iz duha prosvjetiteljstva i muzeji do dan-danas nose pečat prosvjetiteljskih odgojnih ideala. Međutim, svoje ogromne dimenzije te zbirke dobile su tek nakon društvenih prevrata i eksproprijacija koji su nastupili s francuskom revolucijom.

Muzeji građanske epohe

Tada su stare slike i umjetnine s oltara i grobnica u crkvama, iz dvoraca i palača, prenesene u nove hramove umjetnosti. *Musée Napoléon*, otvoren u Parizu 1804. godine, sadržavao je umjetnine iz svih zemalja Evrope i Egipta koje su francuski pobjednici bili pokupili kao trofeje. Ali i slike staronjemačkih majstora iz minhenske Pinakoteke potječu iz posjeda crkava koje su zatvorene u vrijeme sekularizacije početkom 19. stoljeća. U muzejima kao novim kapelicama umjetnosti slike su izgubile svoje stare funkcije vezane za religiju i vlast i postale su samo svjedocima umjetnosti i povijesti. Muzeje se sada prozvalo crkvama za estetsku pobožnost. Novi hramovi umjetnosti iziskivali su divljenje i strahopoštovanje, ali isto tako i želju da se stvari malo provjetre, pa čak i unište. K ovima su tijekom 19. stoljeća pridošli novi tipovi muzeja. Muzeji za umjetnost i obrt nastali oko 1850. godine instalirani su kao ogromna spremišta za proizvode proteklih vremena i egzotičnih zemalja kako bi kao zbirke uzoraka služile za produkciju umjetničkog obrta. Zbirke domovinskih starina, osnovane nakon oslobodilačkih ratova i revolucije 1848. godine, imale su svrhu poticati ljubav prema domovini i nacionalni ponos. »Opis velikih djela nacionalne slave«, zapisao je sarkastično Flaubert o *Musée historique* koji je u Versaillesu osnovao Louis Philippe.

Tako su muzeji građanske epohe bili mjesta za estetsko obrazovanje kao i riznice kulturnog i domoljubnog pamćenja. Ali oni su također trebali biti mjesta znanosti u kojima su se stare umjetnine inventarizirale poput povelja ili minerala. *Venus changée en document* (Venera pretvorena u dokument), rugao se mrzitelj muzeja Paul Valéry. Zvanje povjesničara umjetnosti, koje i do dan-danas lavira između entuzijastičke odanosti lijepome i suhoparne inventarizacije prošloga, dobilo je svoju fiziognomiju upravo u muzejskom laboratoriju.

Izgradnja impozantnih muzejskih kompleksa u Beču, Berlinu, Dresdenu, Münchenu, Parizu i Londonu sa svojim ekspertima, godišnjacima, nepreglednim izložbenim prostorima i izložbenom tehnikom spadaju u najznamenitija kulturna ostvarenja 19. stoljeća. Muzejska zdanja su se ponosno dizala poput grčkih hramova ili renesansnih palača. Walter Benjamin ih je nazvao »kolektivnim kućama snova«. Ali već uskoro ova uzvišena spremišta artefakata prošlosti pokazala su se kao ono što je Baudelaire na samome početku moderne prezirno označio kao *chose morte*, mrtve stvari. Nastao je težak dojam da u ovim, kako bi rekao Nietzsche, nekropolama stare umjetnosti mrtvo pokapa živo. Kada je oko 1900. godine historizam odigrao svoje, počeo je u muzejima napad sadašnjosti na prošlost.

Krik futurista Marinettija *Spalite muzeje*! toliko je poznat da nije više za citiranje. On je osim toga ostao samo povik u prazno, jer muzeji su se na ovo retoričko podmetanje požara pokazali ne samo otporni, nego i neobično sposobni za regeneraciju. Avangarde nisu muzeje pretvorile u pepeo, nego su muzeji avangarde pozvali u svoje posvećene sale. Još prije 1914. godine slike ondašnjih modernista ušle su u javne zbirke. Za vrijeme Weimarske Republike (1918-1933) njemački muzeji su naveliko nabavljali tada aktualnu umjetnost. 1930. godine počelo se s osnivanjem specijalnih muzeja za modernu. U New Yorku je nastao u međuvremenu legendarni *Museum od Modern Art*. Slijedio je 1937. godine *Musée d'Art Moderne* u Parizu. Prve godine novoga tisućljeća sada će i u Münchenu biti otvorena *Pinakothek der Moderne*, kakvu je publika dugo zahtijevala. Muzeji nisu ostali u grobnom miru mrtvih artefakata, nego su svoje posjetitelje senzibirali za modernu. Oni su sami napustili povijest i priključili se dražima novoga. Mnoge od velikih kuća predstavljaju danas središte »scene«.

Međutim, ovdje počinje jedna od krizâ muzeja. Tradicija obvezuje prije svega na čuvanje prošloga. Inovacije, koje bi muzeji danas željeli u stopu pratiti, donose sa sobom živost, ali i nemir. Svaki muzej moderne mora živjeti s dihotomijom činjenica da će ono što je danas »moderno« već prekosutra biti staro. *Museum od Modern Art* u New Yorku osjetio je ovaj paradoks kada se 1970. godine iznenada suočio s napadima umjetnika koji su ga okarakterizirali kao antikviranu ustanovu. To nije ostalo bez posljedica. Što su se *-izmi* brže smjenjivali i mode prolazile, to su se muzeji više smatrali obveznima da ne smiju zakasniti. U nekim kućama događalo se zadnjih desetljeća, kao u *The Battle of the Book* Jonathana Swifta, da moderne knjige guraju stare s polica. Nove slike, objekti, ambijenti, veliki i glasni, gurali su stari inventar nastranu.

Ovaj je proces primio apsurdne oblike kada su se nakon 1980. godine, inovacije počele namrtvo trošiti, a posljednje avangarde utopile u postmodernu i kult događanja. Iznenada su i na zidovima muzeja novine od jučer izgledale stare i sive. Ukrućenost se pokazala kao opasnost od koje muzeji ne mogu pobjeći ni onda kada jure za vremenom. Muzeji moraju svoju unutarnju otpornost pokazati ne samo prema teretu prošlosti, nego i prema prolaznostima moda.

Vjerojatno muzejima nije bilo nikada tako teško kormilariti između statičnosti i dinamičnosti kao u naše preobiljem podražaja preplavljeno vrijeme. Muzeji imaju mnoge konkurente počevši od neprekidnog niza kratkoročnih izložbi pa do ekrana koji sve nemirnije titraju. Izazovi su ekstremni, ali i ugroženost kako od lakog uspjeha tako i od zaborava. Tim je veća odgovornost muzeja za razinu naše vizualne kulture, za pamćenje na stvari koje nestaju, za zatamnjenu ljepotu.

Učilište — ne hram muza

Prije trideset godina, u vrijeme studentskih nemira koje je daleko iza nas, na muzeje su sručio provokativni zahtjev: *Učilište — ne hram muza*! Taj povik bio je usmjeren protiv estetskog grob-

noga mira u kome je romantičarsko divljenje umjetnosti bilo spalo na grane filistarskog beatificiranja. Suočen s ovim bojažljivim strahopoštovanjem zahtjev je imao svoje opravdanje. Ali on nije uzeo u obzir onu širu pedagošku zadaću muzeja. U krugu javnih obrazovnih ustanova — između biblioteka i školsko-studijskih zavoda — muzeji imaju zadaću podučavati i obrazovati preko osjetilnog i estetskog iskustva. Englezi to lijepo kažu *Pleasure and Enlightenment* (zabava i prosvjećivanje). Stoga kao kućna božanstva u muzejima vrijede jednako Apolon i Minerva. Nerazumska ushićenost pred aurom umjetničkog djela ne koristi muzejima kao što im ne koristi ni to da ih se pretvori u trezvene dokumentacijske centre koji ne vode računa o osjetilima.

To nije samo lanjski snijeg. Kao hramovi umjetnosti ili kao spremnice muzeji su stalno u opasnosti da se zatvore u sebe. Ingenioznom i autoritarnom organizatoru berlinskih muzeja Wilhelmu von Bodeu pripisuje se izreka: *Jedino što (u) muzejima smeta jesu posjetitelji*. Kao obrazovne ustanove muzeji se danas moraju otvoriti ljudima iz čitavog svijeta čija se radoznalost stalno mijenja i koja je uz to mnogostruko raznolika. Muzeji se naveliko trude da ispitaju interese svojih posjetitelja. »Ispitivanje mnijenja« prakticira se naveliko. Posjetitelje muzeja se testira, prebrojava, kategorizira po starosti, spolu, porijeklu, zvanju. Fluktuacija publike prikazuje se tabelarno. Zabrinuto pitanje glasi: »Ima li ih više ili manje nego na nogometnim igralištima?«

Također se marljivo prakticira i muzejska pedagodija u koju su uključene škole, centri za izobrazbu odraslih, narodna sveučilišta i zavodi za seniore. Tko je imao prilike vidjeti kako u muzeju *Metropolitan* školski razredi, sastavljeni od pretežno tamnoputе djece, sjede pred slikama evropskih majstora i marljivo crtaju, taj zna kako dobra muzejska pedagogija umije animirati dječju fantaziju. No ovi *kids* nemaju strahopoštovanja pred umjetnošću. Oni nemaju pojma o povijesti umjetnosti. Njih raduju šarene boje i oslikane priče. Tako nekako mora danas izgledati život u muzeju.

U društvu koje raspolaže sa sve više slobodnog vremena i sve većim brojem starijih osoba koje ne žele samo raditi, nego se i dalje obrazovati, muzeji kao obrazovne ustanove imaju šanse veće nego ikada. K tomu dolazi i sljedeće: Dok kultura govora i knjige gube na važnosti, dotle vizualna percepcija igra sve veću ulogu za razumijevanje, informaciju i učenje. Politika, ekonomija i industrija razonode već su se davno domogli vizualnih medija i sve se više rafinirano ili grublje otimaju uz pomoć slika za birače, kupce ili gledatelje. Oni su bestidno shvatili da je čovjekovo oko najzavodljiviji osjetilni organ.

U ovakvoj situaciji muzeji su posljednja mjesta na kojima ljudi mogu iskusiti da postoji ne samo reklamno i razonodno, nego također osjetilno i obrazovno gledanje. U općem preobilju podražaja muzeji bi mogli postati mjesta vizualnog mira i sabranosti. Njihov odgojni i humani potencijal za budućnost je ogroman. Međutim, muzeji će se morati odreći stare sistematike, morat će postati fleksibilni ako žele aktivirati svoj zapretani potencijal osjetilnih i antropoloških iskustava. Oni će se morati prije svega osloboditi tjesnoće svoje specijaliziranosti ako žele da ih se u vremenu medija uvaži kao vizualnu alternativu.

Grobni mir

Nakon što je Foucault 1966. godine u knjizi *Les mots et les choses — une archéologie des sciences humaines* ukazao na ulogu »taksonomije«, dakle klasificiranja u svrhu sređivanja našega znanja, pojavila se poplava tekstova o klasifikaciji artefakata u muzejskim zbirkama. I ovdje je klasificiranje predmeta postalo temom. Dugo vremena zbirke umjetnina služile su se klasifikacijom koja je pokazivala tijek povijesti umjetnosti prema kategorijama vremena i mjesta. Nitko ne niječe da je na taj način mogla biti simulirana fikcija razvojnog procesa povijesti umjetnosti. Ali otkada se traganje za prošlošću pretvorilo u iskapanje nadražujućih stvari, zlatni kavez autonomne povijesti umjetnosti za stare muzealne predmete lako je postao nešto kao mjesto sterilizacije. S povijesnoumjetničkim natpisima tipa »Drvena skulptura. Umbrija? Oko 1470.« kustosi mogu danas komunicirati jedino sami sa sobom. Dokaz je za to grobni mir koji vlada u nekim zbirkama starina. Pri tome radoznalost posjetitelja, koji su manje »obrazovani«, ali nekada željniji znanja od onih prijašnjih, pruža muzejskim zbirkama šansu da se pretvore u mjesta živog sjećanja.

Pitanje je, međutim, kako, na koji način? Desetljećima se eksperimentira. Postoje i vrlo dobri primjeri gdje je to uspjelo. Egipatska zbirka Louvrea, na primjer, prezentira svoje dragocjene eksponate kao zrcalo religije, kraljevske vlasti, trgovine, brodarstva i zemljoradnje, a da ne škodi ljepoti tih eksponata ne niječući njihov daleki karakter. Postoje i suprotni primjeri, kao što je *London Museum* koji je krcat zanimljivim povijesnim predmetima, ali koji svojom nametljivom didaktikom eksponate davi do mrtvila. Vrli didaktičari zaboravljaju: Muzeji ne smiju govoriti *mimo* umjetnina nego *kroz* njih. Ima kulturnopovijesnih muzeja koji navuku gomilu sijena, nadajući se da će tako stvoriti sliku poljodjelstva u srednjem vijeku. Međutim, time se deziluzionira promatrača kada mu se pokaže kako je sijeno već u Barbarossino vrijeme bilo sijeno. Za posredovanje prošlosti u muzeju potrebni su distanca, fikcija i san. Tajna uspješnog kulturnopovijesnog muzeja leži u suptilnom balansiranju između mjesta studija i bajke. Naravno da muzeji ne mogu jednostavno odbaciti svoju tradicionalnu klasifikaciju povijesti umjetnosti; ali se ovaj poredak može prelamati, varirati, multiplicirati.

To se može, na primjer, postići tako da se iz vlastitoga muzejskog fonda napravi izložba o jednoj određenoj temi (njem. »Werkstattausstellung«). U njoj se iz mase predmeta može izdvojiti jedno jedino djelo i pokazati u kakvom se ambijentu ono prije nalazilo i podsjetiti na njegovu ulogu u ranijem životu. *National Gallery* u Londonu prakticira izložbe ovakve vrste s posebnim uspjehom. Učinak tog uspjeha je takav da on letimičnom gledanju u medijima suprotstavlja jednu strpljivu pažnju kroz koju se uči. Nova pinakoteka u Münchenu izložbom o koloritu slika Albrechta Dürera ponudila je uzorak ovakvog tipa izložbi. Tu su bili pokazani rezultati istraživačkog rada u vlastitim laboratorijima koji su imali zadaću restaurirati jednu teško oštećenu Dürerovu sliku. Ova izložba nije bila namijenjena kontemplativnom tipu posjetitelja, nego onome koji je spreman da se angažira. Takvih je bilo mnogo i pokazalo se: ljudi dolaze ako pred muzejskim objektima mogu s razumijevanjem promatrati i učiti.

U aparaturi umjetne inteligencije muzejima danas stoje na raspolaganju novi instrumenti za sadržajno otvaranje njihovih zapretanih dragocjenosti. Uz njihovu pomoć oni danas mogu posjetiteljima svoju ponudu za uživanje i učenje proširiti na do sada neslućeni način. Sada muzeji mogu komunicirati ne samo na jednom jedinom mjestu i ne jedino preko svojih originala. Muzej koji je svoje fondove pohranio u banci podataka nudi mogućnost da se slike i umjetnine iz njegovih zbirki istražuju i pretražuju pod najrazličitijim aspektima. Muzeji sadrže obilan zorni materijal koji se može iskoristiti za vizualno informiranje o povijesnome i mitskome, o modama i strastima, zabavama i prirodnim čudesima prošloga vremena. Ova riznica tako sadržajnog materijala može se sada ugraditi u programe s kojima se ljubitelji muzeja — mladi i stari — mogu igrati. Od kuća kao što je »Cité des sciences et de l'industrie« u La Villettei kod Pariza mogli bi muzeji umjetnosti naučiti kako se u epohi elektronike zbirke mogu pretvoriti u vizualni san o univerzalnom znanju. Ne treba se bojati: originali neće pri tome biti zaboravljeni. Posjetitelji će se, radoznali i informirani, vratiti originalima i u najgorem slučaju svojim znanjem dovesti u zabunu ponekog muzejskog kuratora.

Učenje uz zabavu?

S tom proširenom ponudom stara prosvjetiteljska obrazovna zadaća muzeja i dalje će postojati: učenje uz zabavu (Pleasure and Enlightenment). Međutim, ispunjenje ove zadaće bit će dovedeno u pitanje ako društvo isključi muzeje iz svoje skrbi i izruči ih tržišnoj konkurenciji. Škole, sveučilišta i biblioteke služe kao javne ustanove za odgoj i obrazovanje građana. Muzeji u jednakoj mjeri. Onaj tko bi ih privatizirao i zahtijevao da oni profitabilno posluju, ignorirao bi njihovu misiju. Javne zbirke ne svode račune kao robne kuće. Svoje postojanje i budžet oni opravdavaju srećom spoznaje i užitkom koji pružaju svojim posjetiteljima.

Sigurno je da muzeji trebaju privatne sponzore. Njihovo je bogatstvo mnogostruko umnoženo i obogaćeno donacijama nesebičnih mecena. Međutim, muzeji ne smiju postati ovisni o sponzorima. Oni se ne smiju pretvoriti u luksuzne ustanove za mondeno društvo koje bi pod slikama Bouchera ili Winterhaltera htjele organizirati svoje *gablece*. Muzeji su za sve tu. Ali samo onda ako ih financira i štiti *res publica*, moći će se u vizualnom preobilju podražaja čuti njihov alternativni glas. Na tržištu za njih postoji opasnost da se utope u zabavljačkoj industriji. Politika koja na mnogim mjestima potiče privatizaciju muzeja na lošem je putu.

U vremenu virtualnog eksperimentiranja sa živim bićima i robotima i iskazi o budućnosti postali su virtualni. Pa ipak smijemo poći od toga da će i u svijetu sutrašnjice mnogi muzeji upravo cvjetati. Ali što će oni biti? Grobnice povijesti? Disneyland za razbibrigu u slobodnom vremenu ili kuće snova za virtualno učenje u kojima će posjetitelji moći razmišljati o zadivljujućim artefaktima koje su ljudi stvorili, počevši od vremena kada su još obitavali u spiljama.

To je već gotovo moralno pitanje koje seže daleko izvan muzejskih zidova. Odgovor na njega ovisit će od toga koliko će sjećanja ljudi u budućnosti još uopće željeti. Z

Preveo s njemačkoga Jozo Džambo

* *Süddeutsche Zeitung*, München, 6/7. studeni 1999, br. 275.

Kulturna politika

Opasnost od populizma

Postavlja se pitanje da li kultura u Britaniji mora biti popularna ili elitistička, komercijalizirana ili subvencionirana od vlade? Kulturni radnici misle da postoji i treća mogućnost, tj. kultura bazirana na financijskom principu

David Edgar

Mladi menadžer pariškog Disneylanda prije mjesec dana postavljen je za direktora velike milenijske izložbe u južnom Londonu, dok se istovremeno priča da je Umjetnički savjet Velike Britanije preporučio regionalnim kazalištima da se okane postavljanja komada, već da se radije koriste videoartom ili performansima. Debata oko ovih dvaju događaja osniva se na čestoj i pogrešno koncipiranoj pretpostavci kulturne politike, tj. da postoje dva vidljivo suprotna, konkurentna i međusobno isključiva principa, jedan koji ima pravo i drugi koji je pogrešan.

Ova pretpostavka preostali je dio mamurluka iz vremena kad su politika i kultura bile definitivno binarne. U neposredno poratnom razdoblju slobodno tržište uglavnom se sukobljavalo sa socijalnom državom, dok se na globalnom planu SAD sukobljavao sa Sovjetskim Savezom.

Isto tako je izbor u kulturi bio udobno bilateralan: ili elitna umjetnost ili *pulp fiction*, Dickens ili Deighton, apstraktni ekspresionizam ili reklame, Beethoven ili Beatlesi. Taj model dvije ekstremnosti raspao se uključivanjem Trećeg svijeta s trećim načinom. Ali zapravo kao model, on je već godinama bio zastario. I u politici su alternativne snage, koje su uzavrele odozdo, već dugo izazivale socijalnu državu modela odozgo na dolje kao i tržišni liberalizam. Zapravo je u kulturi gladijatorsko suparništvo između elitizma i popularnog prikrivalo trostruko suparništvo između triju izrazitih modela onoga što jest i za koga je umjetnost.

Aristokratski model

Prema tome postojao je, i još uvijek postoji, aristokratski model koji gleda na ulogu umjetnosti kao na oplemenjivanje, njeno kraljevstvo je nacija, njena organizacijska forma institucija, njen repertoar utemeljeni je pravilnik s djelima koja nastoje pripasti tom modelu, njena osnovna publika je kulturna elita. Njena prirodna suprotnost je popularno, koje na umjetnost primarno gleda kao na zabavu, njeno kraljevstvo je tržište, oblik: poslovanje, publika: masa. Međutim i jednom i drugom modelu suprotstavlja se (i po sadržaju i obliku) definicija uloge umjetnosti kao izazova, čije je kraljevstvo: zajednica, oblik: kolektiv, publika: različita, ali ujedinjena u zajedničkoj težnji za promjenom. Povijest poslijeratne umjetnosti u Britaniji i u Europi može se vidjeti kao dijalog između barem dvaju od ovih triju modela; a u najboljem slučaju debata između svih triju.

Dvadeset pet godina poslije Drugog svjetskog rata kulturna politika većine europskih zemalja bila je u suštini patricijska, njen je cilj bio proširivanje publike za tradicionalno elitnu umjetnost. Ovu strategiju promovirao je Reith* i nju je slijedila etika Umjetničkog savjeta Velike Britanije (*britanska verzija ministarstva za kulturu*, op. pr.) od kad je Savjet osnovao John Maynard Keynes, sve do njegova vrhunca pod direktoricom Jennie Lees (1964-70). Svjesno suprotstavljena masovnoj popularnoj kulturi (premda često u savezništvu s elitnom avangardom) parola Umjetničkog savjeta bila je Keynesova zvučna deklaracija 'Smrt Hollywoodu'.

Međutim šezdesetih i sedamdesetih godina izazov ovom pristupu stigao je s ljevice, inspiriran uspjehom provokacija u političkoj sferi. Kad su se aktivisti 1968. godine preselili s ulica u gradske uprave, sa sobom su donijeli neprijateljstvo prema elitističkoj umjetnosti i odbacili aristokratske principe proširivanja dosega visoke umjetnosti. Za uzvrat su nastojali podržati umjetnost odozdo, kao i njene razne aktivnosti za svoje vesele subverzivne namjere. Po svoj je prilici vrsta umjetnosti tog razdoblja karneval.

Razdoblje tačerizma

Ono što se dogodilo iza toga, a 'iza toga' slijedi razdoblje tačerizma, nije tako jednostavno kao što izgleda na prvi pogled. Na konzervativnu politiku prema umjetnosti ne smije se gledati samo kao na monetarizam plus filistarstvo, jer bi to značilo podcijeniti važnost projekta konzervativne politike prema kulturi u cijelosti. Suštinski je tačerizam bio kontrarevolucionarni pokret protiv onoga što je percipirano kao propast tradicionalnih vrijednosti kasnih 60-ih godina. Međutim za propast tih vrijednosti okrivljene su reforme 40-ih godina (New Deal u Americi, socijalne demokracije u Europi i socijalna država u Britaniji) koje su težile očuvanju društvene kohezije, braneći neke industrije od slobodnog tržišta i opasnosti propadanja.

Tatcher se služila argumentom da su reforme njihova udaljavanja sa slobodnog tržišta postigle suprotno. Ako su industrije nacionalizirane, onda nisu morale biti, niti su bile, profitabilne i ako imate socijalnu državu, onda nije potrebno raditi. Ako država 'dadilja' sve zna najbolje, oni o kojima se ta država brine bit će infantilizirani. Ova je teza potvrđena 60-ih godina, kad su oni koji su od te države najviše profitirali izgubili svaku samokontrolu i razmaženo se upustili u zahtjevnu pobunu.

Na taj način se poslijeratno razdoblje, prema tumačenju gđe Tatcher, osnivalo na fundamentalnoj dualnosti: konformističke, državotvorne i autoritativne četrdesete godine viđene su kao baza hiperindividualističkih i anarhističkih šezdesetih i sedamdesetih godina, a isti model tumačenja primijenjen je i na kulturu. Dokazivalo se da je državna subvencija 40-ih godina uvedena radi zaštite elitističke umjetnosti od nesigurnosti slobodnog tržišta, da bi ona mogla pridonijeti misiji društvene kohezije socijalne države. Međutim istovremeno je odbacivanje tržišne discipline u industriji promoviralo indulgenciju, pa je tako 60-ih godina umjetnost prešla u opoziciju, opozicije radi, izazivajući sve civilizacijske vrijednosti koje je zapravo trebalo promovirati.

Kako u državi u cijelosti, ova kontrarevolucionarna strategija trebala se koristiti slobodnim tržištem kao tamponom kojim bi se odijelilo provokativno od elitističkog, u svrhu njegova razaranja. U Tatcherićinu pokusnom razdoblju kasnih 70-ih slobodno tržište viđeno je kao sredstvo emancipacije. Za manje od dvije sedmice, od kada je 1979. godine pobijedila na izborima, njen prvi ministar za kulturu Norman St. John Stevas, izjavio je da privatno sponzoriranje umjetnosti smanjuje opasnost od državnog patronata tipa cenzure, konformnosti i umjetnosti etablismana.

Ovakvo antiautoritativno shvaćanje privatizacije ubrzo je nadomješteno tradicionalnim konzervativnim gledištem, prema kojemu slobodno tržište nije oslobo-ditelj, već policajac. Ubrzo nakon izbora 1987. godine nasljednih St. John Stevasa, Richard Luce, insistirao je da je jedini 'pravi tekst naše sposobnosti uspjeha jesmo li sposobni ili ne privući dosta mušterija'.

Do polovine 80-ih ova strategija se vidno izoštrila. Prema disciplini tržišta producenti umjetnosti bit će prisiljeni proizvoditi ono što žele potrošači, a to je zapravo ono što najmanje remeti ili smeta postojećem stanju. I stoga dolazimo do velikog kulturnog paradoksa osamdesetih godina da dok se komercijalno estetizira (u svim područjima života počevši od *designa* interijera preko reklama, mode i grafičkog dizajna), umjetnost se komercijalizira. A to je velik izum tačerizma. Popularna po formi, elitna po sadržaju, industrija kulturnog nasljeđa kulturni je tačerizam, a uspjeh filmova s temom kulturnog nasljeđa na televiziji i u kazalištu možda je najjasniji primjer kako su oslobođena ekonomska sredstva poslužila promociji konzervativnih ciljeva.

Elitizam kao konvencionalnost

Ako su prve poslijeratne godine bile razdoblje u kojem se elitna kultura nastojala othrvati plimi populizma koja je nadirala s druge obale Atlantika, a šezdesete i sedamdesete godine provokativni napad na elitizam na svim frontovima, tada su osamdesete viđene kao komercijalni napad na elitističke vrijednosti velikih institucija koje su od početka 90-ih gotovo eliminirale provokativno. U glazbi taj se sukob odvijao između tradicionalnih orkestara i opernih kompanija i populističkog izazova opere Earls Courta* i tri tenora, na televiziji između reithovske tradicije i populističkog birtovskog* izazova, u kazalištu između aristokratskih vrijednosti nacionalnih kompanija s njihovim sve klasičnijim repertoarom i ozbiljnim populizmom ojačanog West Enda.* Ukoliko je i bilo izazovne suvremene glazbe, televizija ili kazališna produkcija bili su usmjereni prema marginalnom, podrazumijevajući da smo sada svi samo pretinci.

No provokativno nije nikada težilo prevladavanju (kako bi i moglo, a da pritom ostane sebi dosljedno?), već se insistiralo da bez provokativnog programa elitističko biodegradira u konvencionalno, a popularno u filistarsko.

Postoji još jedna ironija. Kao povjesničar, Eric Hobsbawm naglašava da je velik paradoks posljednjih desetljeća način kojim je antielitistička praksa kontrakulture kasnih šezdesetih godina dovela u sedamdesetima do progresivnog intelektualnog izazova razliku između elitističke/popularne umjetnosti, legitimirajući tržišnu pljačku. Odbacujući razliku između elitističke i popularne umjetnosti, municipalni socijalisti sedamdesetih godina otvorili su kulturnu politiku prema do tada prezrenoj komercijalnoj domeni elektronske glazbe, takvih radioprograma i mode. U praksi kao i u teoriji ono što je trebao biti provokativni izazov elitističkom, poslužilo je samo za legitimizaciju populizma. Pretjerano je reći da je kontrakultura pošla s namjerom da nadomjesti Hamleta, Keatsa i Beethovena s Darioom Fo, Bobom Dylanom i s Velvet Undergroundom, ali je završila progresivnim blagoslivljanjem serija kao što su: Casuality, Jefrey Archera i Spice Girls. No to nije *previše* daleko od istine.

Kako konzervativna, tako i laburistička politika prema kulturi odražava njihovu cjelokupnu strategiju. Ako je tačerizam težio pogubnom ukidanju društvenog razvoja šezdesetih, potkopavajući društvene reforme uvedene 40-ih godina, tada možemo gledati na blairizam (i clintonizam prije njega) kao pokušaj odjeljivanja 60-ih od 40-ih radi veličanja raznorodnosti novih društvenih snaga 60-ih i 70-ih, dok se istovremeno odbacuju njihove zajedničke metode, a čime se ograničava izazov koji bi ove metode mogle predstavljati prevladavajućim društvenim strukturama.

To ima nekoliko posljedica (među njima nije najmanje važno slabljenje ideološke povezanosti između intelektualaca iz opozicije i siromašnih), ali njihov glavni princip je privatizacija politike kao životnog stila, time što ju je poslalo na tržnicu.

Mušterija ima uvijek pravo

Iz toga proizlaze dostignuća i ograničenja najkoherentnije, najrazvijenije i najbolje fundirane laburističke kulturne politike. Zbog toga što vlada ističe mogućnost pristupa novčanim sredstvima uloženima u njihovu kulturnu politiku, očito se radi o apsolutno suprotnoj politici od korporacijske etike zabavljanja iz vremena gde Tatcher, pa ju se kao takvu mora pohvaliti. Ova politika puno je više od smanjivanja cijena. U svojoj knjizi *Kreativna Britanija* Chris Smith veliča laburističke lokalne vlasti, jer pokazuju kako umjetnost može igrati vitalnu ulogu u urbanističkoj regeneraciji. U prvoj važnijoj izjavi u ulozi predsjednika Umjetničkog savjeta Gerry Robinson hvalio je projekte i nastojanja koja su popularizirala umjetnost sa svjesnom društvenom namjenom, kako kod potrošača tako i njihove sudionike.

Ali ako se usredotočimo na zahtjevnu stranu jednadžbe, pristup je samo pola strategije. Pristup sredstvima sam po sebi mora biti baziran na ideji da kad se radi o interesima producenta i mušterije, mušterija uvijek ima pravo. U svom je govoru Robinson zanemario poteškoće koordiniranja umjetničkih aspiracija producenta s krajnje utilitarističkim potrebama. Njegovo mišljenje da tržište može i mora doseći one domene koje su dosad bile pod dominacijom državnog paternalizma, previše jednostavno vodi do argumenta da bi kazališta morala prestati koristiti komade bazirane na tekstu u korist akrobacija i da bi milenijska kupola morala imitirati Disneyland.

Ali ako se popularno ne mora spustiti na plebejsko, ako se podrazumijeva da alternativa umornom kazališnom kodeksu nije imitacija televizije ili cirkusa, ako se prihvati da se možete zabaviti i na sajmu, tada će vlada morati posvetiti pažnju uvjetima proizvođača umjetnosti. Velike elitističke institucije, od BBC-ja do promenadnih koncerata, dokazale su da znaju privući publiku progresivnim programima bez žrtvovanja standarda. Najbolji kazališni pisci kao što su Mark Ravehill i Sara Kane, hvaljeni i drugdje u Europi, pokazuju da verbalno može biti isto tako izazovno kao i vizualno. A radovi Damiena Hirsta, Tracey Emin i škole senzacija pokazuju da provokativno može biti i popularno.

Sada je najvažnije brzo obnoviti radni okvir institucija, koje su zbog pobjede tržišnog populizma ostale bez dotacija i samouvjerenja, da bi se stvorilo okružje u kojem će moći cvjetati i tradicionalno i novo. Z

Prevela Vesna Domany Hardy

* *Reith* direktor BBC-ja u razdoblju poslije rata, utemeljitelj dugogodišnjih standarda kvalitete programa BBC-ja.

* *Birtizam*, tj. menadžerska revolucija reduciranja osoblja, populističko programiranje popraćeno padom standarda programa pod, nedavno smijenjenim, glavnim direktorom Johnom Birtom.

* *Earls Court*, mjesto gdje se nalazi *Olympia*, velika dvorana za popularne koncerte.

* *West End* generički naziv za komercijalna kazališta centra Londona.

esej

Schopenhauerova mačka

Umjetnici prestaju biti servis raznoraznih komesara koji uporno dirigiraju njihovom fikcijom i šetaju ih kao malu djecu od projekta do projekta

Željko Kipke

Schopenhauerova paradigma o mački vrlo je korisna za priču o umjetnosti koju ću vam pokušati ispričati. Danas se ta praksa hvata ideje o društveno korisnom radu, o umjetniku kao aktivnom članu društvene zajednice koji se manje bavi fikcijom, a više strategijom pomoći ugroženim članovima raznih zajednica. Poželjno je udaljiti, što je više moguće, nezgodan ego. Taštinu koja umjetnika u krajnjoj liniji čini personom *non grata*. Poželjno je autore udaljiti od defetističkih ideja, zaobići taj nezgodan poriv koji nedvojbeno vodi kultu ličnosti i tome slično. U takvim okolnostima predan rad na poboljšanju života, njegove svakodnevice poželjna je terapija u doba kada zapravo nijedna terapija nije učinkovita i kada vrlo mali broj pojedinaca među umjetnicima prihvaća teret anonimnosti. Nitko, ali baš nitko, ne želi ostati anoniman. I zbog toga se taj prostor otvara kao izvrsna prednost onima koji do jučer nisu ni pomišljali na nešto slično. Uostalom, umjetnost je preživjela zahvaljujući riskantnim obratima u vlastitim redovima.

Anonimnost kao potentnost

Anonimnost i požrtvovni rad na dobrobiti ljudske zajednice dobar je početak. Schopenhauerova mačka koristan je oslonac za otvaranje jednog polja u kojem nema zasluga, utjecajnih i manje utjecajnih, formalizama preko svake mjere, teoretskih prenemaganja itd. Jasno je da u takvim uvjetima muzeološke formule ostaju po strani. Jasno je da u novim okolnostima umjetnici prestaju biti servis raznoraznih komesara koji uporno dirigiraju njihovom fikcijom i šetaju ih kao malu djecu od projekta do projekta. Većina autora nije ni svjesna koliko ih je spomenuta muzeološka taktika unazadila i pretvorila u uslužnu djelatnost. Ilja Kabakov vrlo je dobro primijetio — maskiran u muhu — da je riječ o maloj obitelji direktora i vlasnika muzeja koja kruži svijetom poput insekata i umnožava istu sliku o muzeju. Ukoliko žele mrvice s njihove trpeze umjetnici se prilagođavaju ili ih nema. Drugim riječima, odlaze u anonimnost.

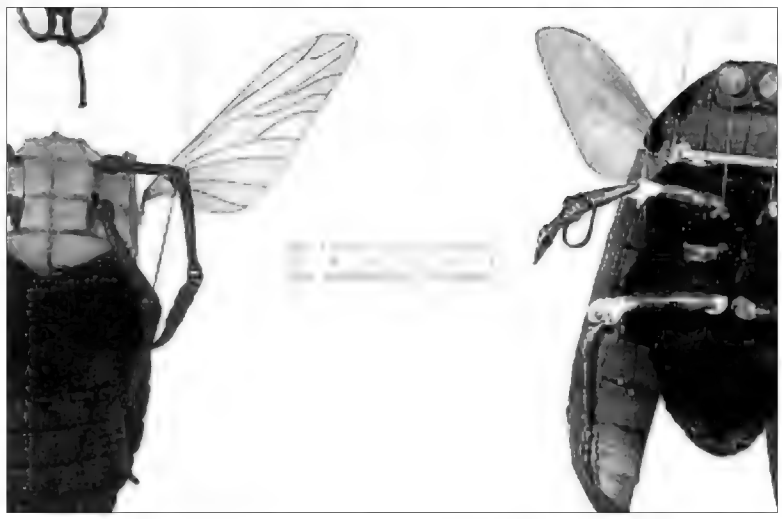

Za početak to i nije tako loše polje. Biti anoniman je itekako potentan resurs. Promatrajući jednu mačku, veliki njemački pesimist se zapitao nije li ta gipka životinja ista ona koja je prije četiristo godina šetala istim poljem. Zdrav razum govori da to nije moguće, ali sličan raspored tamnih pruga na sivom krznu, intrigantna gipkost njezinih udova i sugestivnost zelenih očiju govorila je u prilog njezinoj besmrtnosti. Jedinka koja ima pravo na svoju individualnost i anonimnost. Jedinka koja to i nije, jer po tko zna koji put ponavlja dobro poznate osobine zajednice kojoj od iskona pripada.

Akademije za slikarsku izobrazbu slonova

Djelovanje u korist drugačijih životnih zajednica, onih životinjskih, nikako iskorištavanje nego prilagođavanje njihovoj percepciji i instinktu, samo je dio zahtjevne svakodnevice novog umjetničkog patosa. Nemali je broj umjetnika koji nastoje razumjeti i surađivati s tim zajednicama. Kao što je već spomenuto, Kabakov se uvukao u krila muhe i pokušao razobličiti kodeks umjetnosti iz perspektive insekata koji u većine ljudi izazivaju gađenje. Sjećam se američkog znanstveno-fantastičnog filma u kojem se spletom nezgodnih okolnosti dogodila mutacija muhe i čovjeka. Dakako, pobijedile su osobine muhe i nezgodnog je mutanta trebalo ukloniti. Ugroženo je čovjekovo pleme i sredstva ne treba birati. Međutim i taj se atavizam u kinodvoranama počeo mijenjati. U filmu pod nazivom *Instinct* Anthony Hopkins uči jezik gorila, preuzima njihovo ponašanje i pred licem ljudske vrste brani njihovo pravo na različitost. Taj proizvod američke kinematografije značajan je prvenstveno zbog promjene kuta gledanja na druge životne zajednice. Nisu one te koje ugrožavaju čovjekov životni prostor, nego je ljudski rod taj koji ograničava njihov instinkt i pravom logike oduzima im polje djelovanja. Pokušali su to promijeniti i Komar & Melamid kada su jednom čimpanzi dali u ruke fotoaparat i potakli ga da snima po moskovskim ulicama. Tvrdili su da je čimpanza polako počeo stjecati osjećaj za kadriranje i odabir motiva. Najsnažnije je ipak odjeknulo osnivanje tri tajlandske akademije za slikarsku izobrazbu slonova. Ruski je dvojac omogućio slonovima da novom vještinom olakšaju muke vlasnicima oko nabavljanja hrane za njih. Od prodaje slika slonovi sada zarađuju za svoju i hranu svojih poslodavaca. Životinjama je dovoljno pružiti šansu i one će na svoj sebi svojstven način odraditi zadatak ili ga neće odraditi. Rezultat i nije toliko važan. Pokazao je to i šamanskom vještinom obdareni Joseph Beuys kada je mrtvom zecu krenuo objašnjavati umjetnost. Tvrdio je da ga mrtva životinja bolje razumije od živih suvremenika. Čini mi se da je želio upozoriti na drugačiju percepciju stvari od one koju uvodi suhoparna muzejska logika.

Svakodnevni rituali su nešto što veliki rezervati visoke umjetnosti zapravo preziru i nikad se neće naviknuti na njih. Ne zanimaju ih nerazumljivi instinkti, nepredvidljivost, gledanje na svijet iz perspektive kukca, kako to predlažu Kafka i Kabakov. To jesu zgodne anegdote, ali vlasnici i direktori lanaca svjetskih muzeja moraju paziti na svoj ugled. Životinjske su zajednice nepouzdane. Doduše, njihovi se rituali ponavljaju u nedogled, ali ih je teško staviti na led. Slično brojnim životnim sudbinama umjetnika koji ne žele muzejsku hladetinu u polju vlastite svakodnevice. Njihov je *credo* vrlo blizak donedavno zapuštenim životnim zajednicama. Oni se priklanjaju zaboravu i legendama koje su jednako nepouzdane koliko i intrigantne.

Umjetnici koje se ne da ukrotiti

Organizatori *Venecijanskog bijenala* prošle su godine ugostili jednog afričkog umjetnika, samo za potrebe otvorenja. Umjetniku sam zaboravio ime, moglo bi se ići toliko daleko i reći da na taj način štitim njegovu anonimnost. Afrikanac je na otvorenom polju u Arsenalima poslagao otvorene knjige, čudno kamenje i predmete te nekoliko vlastoručno pisanih poruka. Organizatori su željeli očistiti novootvorene prostore od zlih sila i osigurati uspjeh posljednjoj velikoj priredbi u dvadesetom stoljeću. Umjetnik je za kratko sudjelovanje dobio bijenalsku nagradu. Međutim, nisu ga uspjeli ukrotiti jer je njegova disciplina moćnija od venecijanske institucije. Prvenstveno zbog toga što je iscjeliteljski posao stvar odricanja, požrtvovnosti i duboke anonimnosti. On je legendaran kao što je legendarna priča o četveronožnoj životinji, gipkog tijela i maznih pokreta. Schopenhauerovu mačku mamile su sve dosad poznate civilizacije. Svaka od njih s uvjerenjem da će pripitomiti simpatičnu malu zvijer, ali to se nikad nije obistinilo. Ostala je jednako nepredvidljiva i samosvojna kakva je bila od početka svog postojanja. Njezin je oprez legendaran. S druge strane, vlasnici i direktori muzejskih lanaca nisu nikada bili manje opušteni i oprezni negoli su to danas. Uostalom, njihova ignorancija svakodnevice također je legendarna.

likovnost

Reafirmacija kompjutorske umjetnosti

Izložba podsjeća na važnu tradiciju nastalu za *novih tendencija* te istovremeno afirmira i najsvježije teme i plodove net.art-a

Željko Blaće

Izložba *I am still alive*, PM Galerija i Studio HDLU-a, 14-28. svibnja 2000. i otvaranje kluba net-kulture *Mama*

Prije gotovo 30 godina On Kawara započeo je svoj konceptualni rad *I am still alive* šaljući dnevno faksom poruke istog sadržaja na adrese različitih kulturnih institucija, među kojima je u više navrata bila i Galerija suvremene umjetnosti u Zagrebu.

Što se u mežuvremenu dogodilo s gospodinom Kawarom nije mi poznato, Galerija je u međuvremenu postala Muzej suvremene umjetnosti (ili to bar pokušava biti), a faksove već zamjenjuju modemi. No, koliko je duh njegove ideje još prisutan i koliko se toga uistinu promijenilo u periodu od 30 godina u području umjetnosti i tehnologije imali ste priliku ustanoviti pohodeći otvorenje istoimene izložbe u Galeriji proširenih medija i studiju HDLU-a, 14. svibnja ove godine.

Izložba je koncipirana prije više od pola godine kao prezentacija radova *Web awards* natječaja Multimedijalnog instituta u Zagrebu, uz prikazivanje radova žirija za konkurenciju net.art, Alexeia Shulgina, Blaženka Karešina Kare i Vuka Ćosića. Međutim, idejom kustosa Darka Fritza za komparativnim predstavljanjem kompjutorske umjetnosti 60-ih iz zbirke Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu izložba je poprimila oblik zaokruženije cjeline i koncepcijski ambicioznijeg poduhvata. Pridružimo li tomu i prikladno izdanu knjižicu (koja očekuje svoj CD) sa citatima iz kataloga *Novih tendencija* (1968-69), tekst *introduction to net.art* teoretičarke Natalie Bookchin i umjetnika Alexeia Shulgina, te još neformalno najavljeno reizdanje *the BIT international magazin* (dopunjeno za 2000), možemo govoriti o cjelovitom poduhvatu reafirmacije kompjutorske umjetnosti i teorije.

Low-tech umjetnost kao politički izraz

Osobita zanimljivost ovog projekta činjenica je da nije osmišljen unutar postojećih umjetničkih institucija, već ga je osmislila grupa mladih entuzijasta čiji bi rad od sada očito trebalo pomnije pratiti. Multimedijalni institut je, dovodeći na otvaranje danas već »kultne« net.artiste Shulgina i Ćosića, učinio ovaj projekt jednim od najzanimljivijih u posljednjih nekoliko godina (uz prošlogodišnju izložbu mlade britanske umjetnosti).

Kako net.art nije isključivo likovnjačka disciplina, tako je i publika koja prati isti raznovrsnija i mnogobrojnija te se ovom prilikom u punoj dvorani doma HDLU-a moglo izbjeći gledanje pedesetak poznatih lica koja se susreću na većini izložbi u Zagrebu.

Karizmatično predavanje Vuka Ćosića, ljubljanskog net.artiste i člana *ASCII Art* ansambla, u više je navrata bilo prekinuto pljeskom kojeg se ne bi postidjeli ni koncertni izvođači, a u slijedu svakodnevnih apatičnih otvorenja izložbi ovakva atmosfera bila je presedan. Predstavljanje filmova od kultne pornografije (*Duboko grlo*) do kultnog SF-a (*Ratovi zvijezda*) u kontekstu low-tech estetike ASCII-ja posebno je oduševilo posjetitelje. Osim demistificiranja fenomena net.art-a i rasvjetljavanja tehničkog postupka svog rada (kvaliteta koju naši »multimedijalci« uglavnom vješto izbjegavaju), Ćosić je kroz predavanje provukao i nekoliko zanimljivih relacija između moderne tehnologije te umjetničke prakse i tehnologije. Vrlo relevantna tema bila je uporaba tehnologije PC od strane običnih korisnika koji nerijetko slijepo slijede zadane upute proizvođača postajući zarobljenici tehnologije čiji su u krajnoj liniji (pravno gledano) vlasnici. U takvim i sličnim izjavama prepoznaje se izbor low-tech umjetnosti ne samo kao estetski ili tehnološki, već i politički iskaz umjetnika koji ne želi postati dio informatičke industrije kojim je lako manipulirati.

Nakon Ćosićeva upečatljiva predstavljanja rijetki su nažalost imali strpljenja poslušati u velikoj mjeri informativnije predavanje Alexeia Shulgina. Raspon njegovih tema sezao je od autobiografskih kurioziteta net.artista koji živi i radi u Moskvi, do usporedbe net.art-a i klasične muzejske prakse. Ovog prvotno vrlo uspješnog fotografa upravo je sukob sa sustavom promocije, distribucije i interpretacije umjetničkih djela (ali i autora) prvobitno potaknuo za rad na Internetu. Daljnja umjetnička praksa ga je dovela do globalnijih pitanja. Probleme i frustracije potrošačkog društva najbolje ističe uspješnost njegova projekta *FuckU-FuckMe* (http://www.fufme.com/). Simulirajući na Webu tvrtku čiji je jedini proizvod prodaja hardwarea za »seksualnu komunikaciju«, privukao je pažnju mnogih medija (u Hrvatskoj *BUG* i *Playboy*...) koji su zbog uvjerljivosti simulacije povjerovali u postojanje takvog hardwarea. Prvi mjesec nakon postavljanja sitea Alexei je dobio 17.000 narudžbi za svoj fiktivni *hardware*.

Kulminaciju otvaranja izložbe učinio je posebnom Shulgin sa svojim performansom *Cyberpunk Rock Band 386DX*. Izvodio je rock standarde na najjeftinijoj recikliranoj PC-opremi i soničnim diverzijama uz reinterpretacije pjesama koje je ovog puta »otpjevalo« računalo simulirajući ljudski glas uz projekciju računalne grafike, estetski bliske *trashu*. Paralelno s koncertom posjetitelji su mogli razgledavati izložke koji su dio zbirke spomenute računalne umjetnosti iz 60-ih u vlasništvu Muzeja suvremene umjetnosti u Zagrebu. Brojni kurioziteti ove izložbe kriju se unutar potpisa umjetničkih djela nastalih u vrijeme kada je era PC-ja bila samo naslućivana od najdalekovidnijih teoretičara medija poput Marshalla McLuhana; a djela su potpisivana imenom autora, laboratorija (Siemens, Bell...) i računalom korištenim za izvedbu. Začudnost kompjutorske grafike nije isključivala ili umanjivala kreativnost likovnih rješenja. Druga opcija posjetiteljima je bila strpljivo čekati u redu ispred Ćosićeve *Instant ASCII kamere* kako bi na papirnoj traci umjesto računa ovoga puta dobili vlastiti portret u znakovima ASCII-ja (American Standard Code for Information Interchange).

U zračnim lukama

Novootvoreni klub net-kulture *Mama* u Preradovićevoj 18 za ovu je priliku postavio izložbu Ćosićeve *History of the art for airports*. Tako su u ambijentu koji simulira zračnu luku ova djela našla i kontekst za svoju fizičku prezentaciju, budući da su već duže vrijeme dostupni na netu ljubiteljima net.art-a. Ćosić stilizacijom (do razine standardnog znaka u zračnoj luci) reinterpretira poznata likovna djela (Duchampa, Cézannea, Maljeviča, Worhola...), poznate motive (muka Sv. Sebastiana, Pieta...) i umjetničke prakse (npr. haiku) te simbolički portretira bliskog prijatelja Heatha Buntinga kroz njegov aktivistički rad te na kraju i samog sebe.

Jedina značajnija zamjerka cijeloj izložbi je klasična boljka hrvatskog izlagaštva — činjenica da na tako popularnom otvaranju nije bio gotov katalog (naknadno dostupan). Kako je ipak riječ o pregledu računalne umjetnosti, organizatori su se potrudili pravovremeno postaviti sve ključne informacije na Webu (http://-mama.mi2.hr/alive/)

Dok se Zagrebački trijenale grafike fizički održava između ova dva prostora (*Mama* i HDLU), koncepcijski miljama daleko i po tko zna koji put otkriva toplu vodu selekcijom koja se bavi »eksperimentalnom« kompjutorskom grafikom, dajući prostor, ali i umjetnički kontekst prozaičnoj ilustraciji »slučajno« nastaloj na kompjutoru... Zagreb je izložbom *I am still alive* imao priliku podsjetiti na važnu tradiciju nastalu za *novih tendencija*, iz vremena kada je računalna grafika bila dostupna na računalima *mainframe* (veličine jedne sobe u institucijama poput vojske, znanstvenih laboratorija i sl.), te istovremeno okusiti i najsvježije teme i plodove net.arta.

Ako se još pitate za On Kawaru, pitanje o postojanju računalne umjetnosti je nepotrebno jer je ona očito »oživjela«, spremna za nove »udarce« i nove generacije.

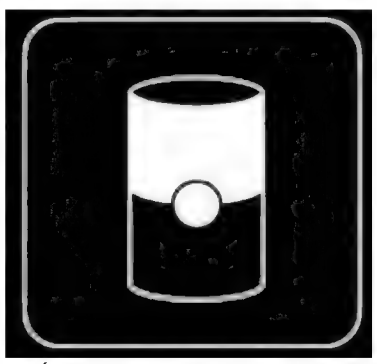

Vuk Ćosić, Umjetnost za aerodrome

film

Dogma

Stupanj parodije i ironijskih mina razasutih kroz *Dogmu* vrlo lako može prizvati u sjećanje razne definicije postmodernističkog djela

Nikica Gilić

***Dogma*, režija Kevin Smith**

Među glavnim humorističkim adutima kojima film *Dogma* (izvorni naslov također je *Dogma*) popularnog mladeg autora Kevina Smitha pokušava izazvati smijeh, svakako se mogu nabrojati brojne, prilično temeljite revizionističke intervencije u kršćanski kod. No, ako želimo biti nešto precizniji, riječ je o intervencijama u kršćanske kodove, jer bi pretpostavka da u nas najrašireniji katolički kod nije u mnogim stvarima bitno različit od, recimo, anabaptističkog bila znak očitog egocentrizma i dogmocentrizma. U svakom slučaju, prema Smithovoj *Dogmi* Isus je bio crnac, apostola je bilo trinaest, a taj neželjeni trinaesti apostol Rufus izbačen je iz Biblije zato što je i on crnac.

Bog je žena, anđeli su crni

Proroci k tome mogu biti potpuni kreteni (i još k tome napušeni) i sve tako, do naizgled najradikalnije činjenice da je Bog žena (glumi je pjevačica Alanis Morissette). No koliko god ovakve igre mogle biti šarmantne i zanimljive, valja ipak imati na umu kako dobar dio tih ideja nije tako nov. Feministkinje su, primjerice, u više navrata i s različitim stupnjevima retoričko-političke poze tvrdile da je Bog žena, a kršćanskim misionarima u Africi nije strana ideja da ovčice crne kože pokušavaju pridobiti raspelima i svetim sličicama na kojima je Isus crn poput ebanovine.

Dakako, kolonijalna dimenzija takve misionarske prakse prilično je očita, dok Smithov film ima sasvim drugačiju političku dimenziju. No, bilo kako bilo, u procjeni umjetničkih djela novost baš i nije najvažniji kriterij, premda Kevin Smith do sada nije baš spadao u autore u čijim smo filmovima očekivali sresti apostole, pale anđele, Isusove potomke, fekalne demone i bivše muze. *Dogma* je, međutim, po nekim svojstvima ipak dosta nalik *Trgovcima* (*Clerks*) ili filmu *Natjerujući Amy* (*Chasing Amy*). Likovi koji se natjeravaju s natprirodnim silama: Isusova (pra-pra-pra-...) nećakinja Bethany (Linda Fiorentino), kao i »proroci« preuzeti iz ranijih Smithovih filmova (Jason Mewes i Kevin Smith) upleću se i s njima u potpuno blesave ispovjedničko-šaljivo-filozofske konverzacije prošarane (pop)kulturnim referencama.

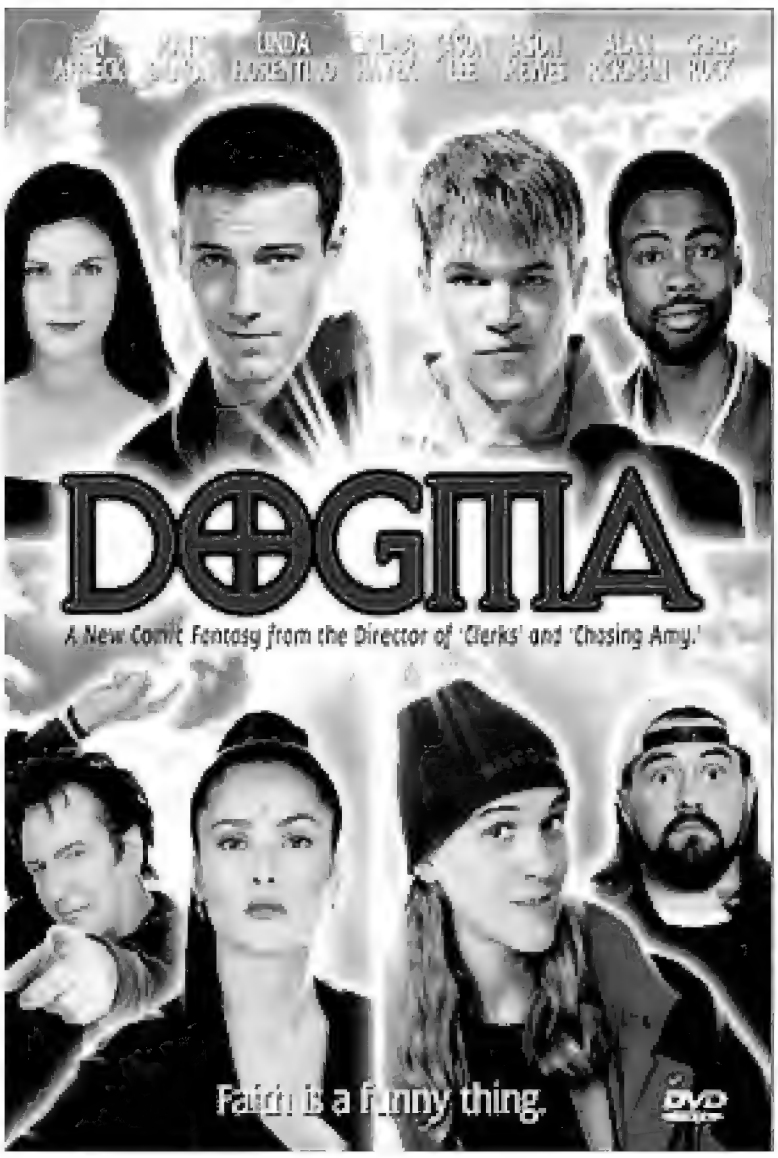

Apostol Rufus (Chris Rock), bivša muza Serendipity (Salma Hayek), anđeo glasnik Metatron (Alan Rickman), pa čak i pomahnitali pali anđeli Bartleby (Ben Affleck) i Loki (Matt Damon) po mnogim se značajkama ne razlikuju bitno od pomaknuto-hiperrealističnih trgovaca, dilera, lupeža, radnika u videoteci, crtača stripova i lezbijki u Smithovim prethodnim djelima. Nije stoga ni čudno što u *Dogmi* Bethany, koju je muž ostavio kad je postala neplodna, tako lako nalazi zajednički jezik s anđelom kojega je Bog bez razmišljanja odbacio čim je prestao slušati njena naređenja.

Sukladno ovoj sličnosti, ali i već ranije iskazanoj Smithovoj sklonosti za tematiziranje raznih subkultura i intelektualno-pop-kulturnih praksi, i opći ton *Dogme* nalik je ležerno-ozbiljnom općem tonu drugih spomenutih ostvarenja. Ono dakle što je u svim tim brbljavim filmovima komično nije isključivo komično, već svoju glavnu svrhu zapravo postiže više ili manje suptilnim pomacima od neke značenjske norme. U tom je smislu zanimljiva, primjerice, priča o seksu s mrtvacem u *Trgovcima* ili zbrka sa seksualnom orijentacijom junaka filma *Natjerujući Amy* — Holden (Ben Affleck) »zavede« lezbijku (Joey Lauren Adams) na opće neodobravanje naizgled heteroseksualnog cimera Bankyja (Jason Lee), koji je zapravo također potajice zaljubljen u očito neodoljiva Holdena.

Parodija i ironijske mine

U *Dogmi* pak anđeo uništenja (Damon) biva izbačen iz raja jer ga je dobrodušni prijatelj (Affleck) natjerao na samilost, no s vremenom je anđeo uništenja taj koji se (nakon što je s vidnim zadovoljstvom vlastoručno pobio gomilu grešnika) sažalio nad ljudskom sudbinom i uplaši od mogućnosti remećenja općih Božjih zakona. Sličnih značenjskih pomaka, dakako, ima i na ljudskoj strani *Dogmina* bizarnog repertoara likova. Jay (Mewes), gluplji od dvojice proroka, opsjednut je ženama koje stalno nagovara na seks, dila drogu i nikad nije čuo za apostole, ali zato ima homoseksualne sklonosti kojima je zaprepašten njegov inače sentimentalni prijatelj Silent Bob (glumi ga redatelj i scenarist Smith). Na kraju filma prorok erotoman izjavi kako se malo uzbudio kada ga je Bog poljubio, a zadnji živući član Isusove loze Bethany k tome radi u klinici što vrši pobačaje.

Dogma, dakle, nije čista komedija, premda prednarativni početak pokušava naglasiti upravo komedijsku stranu, no to ne znači kako su u pravu oni vjerski krugovi kojima je ovo djelo postalo trn u peti. Stupanj parodije i ironijskih mina razasutih kroz *Dogmu*, uostalom, vrlo lako može prizvati u sjećanje razne definicije postmodernističkoga djela, poput one što je pokušava naznačiti Linda Hutcheon. Bez dubljeg ulaženja u takvu problematiku, vrijedi samo napomenuti kako poludjeli anđeli pretvoreni u ljude na kraju filma, čini se, odlaze u pakao umjesto, kako su planirali, u raj. Ali, čini nam se da je za strukturu filma od njihove sudbine, te od problematična Božjeg odnosa prema njima u doba izgnanstva, ipak važniji motiv prilično neprimjerenih bokserica što ih Bog otkriva dok dubi na glavi.

Naivne šale o Katoličkoj crkvi

U naznačenom bi smislu svakako valjalo dodati kako našim kinima u liku *Dogme* ne hara ni neka okrutna satira na račun vjernika, Crkve i crkava, a čak ni segmenti u kojima se crkvena problematika mogla najbolje uočiti nisu pretjerano razrađeni. Zapravo, kao da je u njima došao do izražaja glavni problem autorskog opusa Kevina Smitha. Šale na račun najbrojnije kršćanske crkve na svijetu u ovom su slučaju jednostavno malko naivne ako imamo u vidu o kako je složenoj instituciji riječ.

Ovakve napomene, dakako, nemaju nužne veze s krajnjom prosudbom o filmu, no Katoličkoj bi se crkvi tako sugestivno mogle pripisati i filmski intrigantnije osobine, poput onih što ih naznačuje, recimo, Jordanov zastrašujući film *The Butcher Boy* (u kojem, uzgred napomenimo, Djevicu Mariju glumi još jedna pjevačica Sinead O'Connor). Spomenimo na ovom mjestu, kad smo već kod Iraca, brojne filmove o katoličkoj irskoj sirotinji, kao što je *Angelin prah* Alana Parkera. Institucija koja seže od vatikanskih podruma do misija po raznim bespućima zemalja u razvoju kao da je malko podcijenjena banalnim ironiziranjem, jer koliko god velika institucija mogla činiti veće dobro, isto tako je sklonija i birokraciji i ostalim atributima zla, a ako ništa drugo, bar su katolički rituali predmet zbunjenosti i kod nekih katolika.

Vjerski ritual ili američki kviz

Netko bi svakako mogao stoga reći kako je Smith nedosljedan ili možda manjkavo hrabar. Kada Bog poljubi Bethany Jay, rabi prilično vulgarne znakove za lizanje vagine, a ipak najstrašnije što *Dogma* može pripisati katoličkom kardinalu glupost su i svođenje vjerskoga rituala na ikonografiju najglupljih američkih kvizova i reklama. No, stvar je upravo u tome što Smith, uz svu inteligenciju i talent, ipak tako često dopušta da mu likovi izriču klišeje i banalnosti, što je u prilično neskladu sa značenjskom napetošću koja bi trebala uzdrmati gledateljski obzor očekivanja i pomicati granice u kojima, suživljavajući se s likovima, definira sebe.

Premda ovo ostvarenje, dakako, neće spustiti prosjek kvalitete u zadnje vrijeme neuobičajeno zanimljivog hrvatskog kinorepertoara te premda vjerojatno neće previše razočarati ni publiku ni kritiku sklonu Kevinu Smithu, čini nam se kako njegova ograničenja nisu manje bitna od vrlina i duhovitosti što ih je, uostalom, imao i film *Natjerujući Amy* (a u manjoj mjeri čak i *Trgovci*). Koliko to god moglo bogohulno zazvučati, pripovjedački trapav, ali dosljedno infantilan opus Mela Brooksa u ovom nam se smislu čini bitno poticajniji od »dogmatskog«, naizgled puno dubljeg problematiziranja vjere, prijateljstva i drugih važnih pitanja, o šalama u vezi s kršćanstvom da i ne govorimo (sjetimo se samo čuvene Brooksove plesne točke o inkviziciji). *Dogma* Kevina Smitha tek je još jedan korektan, ali neujednačen te prilično bizaran suvremen film, ponajprije (ali ne i isključivo) privlačan onima koji vole sve što vole mladi.

film

U kotrljajućim grmovima ne leže zečevi

Sandra Antolić

Tumbleweeds, SAD, 1999, redatelj Gavin O'Connor

Samohrana majka u derivatu *filma ceste* bježi od svojih ljubavnih razočaranja s dvanaestogodišnjom kćeri put američkog Zapada. Nedostatak peljara, prtljage i plana, spavanje po motelima, fast food i instantni šopinzi kotrljaju se s dvjema junakinjama poput grma iz originalnog naslova *Tumbleweeds*. Kamo nas vodi ikona iz oružarnice žanra svih žanrova, američkog westerna? Grmovi su općenito čudna stvar. Ne ovi naši domaći, iz parka i vrta, na koje pišaju prolaznici, psi i djeca, već oni drugi, iz zemalja dalekih i predjela pustih gdje grmom biti znači carevati na tronu vegetacijskog carstva. Sa samom riječi »grm« — »bush« križana su stara australska plemena, a centralna je Australija majka bušmanske kulture koja je i danas prisutna u ponudi Australije kao turistički original. Nedavno je objavljeno znanstveno objašnjenje prastarih pojava iz zemlje Kanaanske; kaže se kako je dokazano da su gorući biblijski grmovi kojima je Isus prikazivao puku svoje avatarstvo gorjeli jer se od vrućeg uzduha zapalilo eterično ulje u njima, a ne čudotvorstva Isusova radi.

Tumbleweeds sadrže manje *eterije*, a više ezoterije. Naime, svoju su povijesnu ulogu stekli kao prenositelji duhovne poruke pustinje pionirskoj američkoj civilizaciji. Poruku slobodnog, neosvojenog i neosvojivog. Na filmu je kotrljajuće grmlje zaradilo status posljednjeg autohtonog putnika novim kontinentom, a onda, kao i većina holivudskih ikona, nastavilo življeti svoj komercijalni suvenirski život. Tako ga diljem lijepog SAD-a specijalizirane korporacije nude za razne prigode. Bilo je dovoljno ulovljene primjerke iz pustinje Mojave obojiti ružičasto, žuto, bijelo. Obojani pripitomljeni eksponati, poput današnjih američkih Indijanaca, ostali su bez divlje duše i sad se kao dekor rađaju u metafori civilizacijskog *trespassa*.

A ne bi li se kotrljajuće grmlje pretvorilo u dotični špeceraj, trebalo ga je najprije sjeći gdje je najtanje, a to je po kotrljanju. Kao i svakom sužnju, grmlju je u komercijalne svrhe oduzeto kretanje što nas preko botanike vodi do pitanja prakticiranja slobode, koje je u kulturi »kauboja i indijanaca« tradicionalno uspostavljeno baš kao kretanje, a čemu, hvala Bogu, svjedoče stotine i tisuće američkih filmova pa i ovaj.

Putovanje vremenom

Moglo bi se, dakle, zaključiti kako putnice iz priče *Ljubav jedne žene* grabe prostorom kako bi se naužívale slobode što ga pruža kotrljanje samo, ali kako majke i kćeri, završava na Oceanu, a svladavanje ceste ne donosi rješenje njihovih problema, jasno je da potraga nije prostorno fundirana. Pronalaženje mira i spokoja u stabilnoj i druželjubivoj okolini ne rješava majku želje za igrom u izmaštanim romantičnim pejzažima, a kćer neizvjesnih posljedica te igre. Još jedna u nizu neuspjelih veza s muškarcem (glumi ga inače sam redatelj Gavin O'Connor) navješćuje novi odlazak kojem se prvi put sukladno svojim godinama suprotstavlja kći odlučna nagovoriti majku da se ukorijene. Jer putujući trošile su vrijeme, a ne cestu, ono je navijestilo smirivanje majčinih i uzgibavanje djevojčinih hormona. Slobodu nema onaj tko se kreće, već tko ostaje; nije kretanje oslobađanje, već zrenje. Stoga je naslovna slika ove male ženske komune, kao kotrljajućeg grma, prije supostavljeni adekvat no punokrvni temat filma. Pravi bi *tumbleweeds* bile primjerice Thelma i Louise, a ne naše Mary Jo i Ava Walker.

Kotrljajuća patologija

Moglo bi se pomisliti da će ljubav jedne žene biti projicirana na nekog bogomdanog mačo-tipa kakve već vole žene u kasnim tridesetima. Najdublja emocija filma usmjerena je od majke k djetetu i obratno. To nas pak vodi do zaključka kako je glavni lik filma zapravo djevojčica Ava kojoj je lik mame tek *organon* za brušenje zdravih stavova o životu. Kad četiri braka iza sebe opravdava rečenicom kako voli biti udana, gledatelj se nimalo ne boji da će lakoumni stavovi prijeći na nezrelu djevojčicu jer su uloge od početka bile obrnute. U toj starmalosti djeteta i infantilnosti majke ima nemalo komične patologije i stoga kad se dublje razmisli i zagrebe pod lepršavu sliku sunčane Kalifornije, šarenih kupaćih kostima, planova o kupnji psa i useljenja u kućicu s vrtom, ostaje čisti psihološki poremećaj. Nije li i preuzimanje uloge Romea u školskoj predstavi, nasuprot Julije, koja bi joj odgovarala po spolu i ulozi koju je društvo sačuvalo za nju, potvrda djevojčina psihološkog ambigviteta? Mutacija djeteta pred prvom menstruacijom u roditeljicu, kao osobu atribuiranu odgovornošću i pojačanom tolerancijom, dodatni je proizvod filma koji, čini se, nije bio planiran. To jest, svojim cjelokupnim prosedeom ne daje nam dovoljno signala da želi slikati patologiju jednog odnosa. Naprotiv, poetizirano ustraje na dubini, punoći i ljepoti iskrena odnosa majke i kćeri.

književnost

Zaraditi 80.000 funti

Kad jedna knjiga dobije nagradu, pravu zaradu ostvaruju izdavači i knjižari, a autor ostaje na kraju tog lanca

Borivoj Radaković

Zahvaljujući zajedničkoj inicijativi Dublin Corporation, uprave grada Dublina i američke kompanije IMPAC (Improved Management Productivity and Control) od 1996. godine dodjeljuje se najviša književna nagrada na svijetu, nagrada za roman čiji je fond 100.000 irskih funti odnosno 80.000 funti sterlinga. Ta je nagrada specifična i po tome jer sve knjige koje ulaze u uži izbor nominiraju gradske knjižnice, na stotine njih, iz cijelog svijeta — od Švicarske do Belizea, od Kenije do Danske... Svaka knjižnica ima pravo predložiti tri naslova (motivacija je izvrsna — upravi biblioteka dodjeljuju se stimulativna putovanja za dvije osobe na galavečeru 17. lipnja kada će nagrada biti uručena). Među predloženim naslovima u konkurenciju ulazi stotinu njih, a potom se određuje uži krug od šest-sedam knjiga u završnoj rundi. Među njima kvalificirani žiri od svjetskih stručnjaka odabire knjigu kojoj će dodijeliti nagradu. Jedini stalni član žirija jest njegov predsjednik, Allen Weinstein, povjesničar, šef Centra za demokraciju u Washingtonu. Da bi koja knjiga došla u obzir za nagradu, postoji samo jedan uvjet: da je napisana ili prevedena na engleski jezik. (Ako se radi o prijevodu, u slučaju dodjele prve nagrade prevoditelj dobiva četvrtinu iznosa!) Nagradu IMPAC-a do sada su dobili australski pisac David Malouf (1996), Javier Marias (1997), Herta Müller (1998), Andrew Miller (1999), a polovicom svibnja ove godine objavljeno je da je dobitnica nagrade IMPAC-a engleska književnica Nicola Barker (2000).

Među 101 naslovom koji su predstavljali širi izbor za nagradu 2000. nabrojimo samo neke — u nas već prevedena *Intima* Hanifa Kureishija, *Engleska, Engleska* Juliana Barnesa, *Sve o jednom dječaku* Nicka Hronbyja, a ostala su imena također impresivna: nobelovka Nadine Gordimer i *House Gun*, Sebastian Faulks s romanom *Charlotte Gray*, Milan Kundera s romanom *Identitet*, pisac s američko-meksičke granice Cormac McCarthy i njegov roman *Cities of the Plain*, Ian McEwan sa svojim *Amsterdamom* (za koji je inače dobio Bookerovu nagradu 1998), jedan od uzora mlađih autora devedesetih Jay McInerney s romanom *Model Behaviour*, Joyce Carol Oates s *My Heart Laid Bare*, Mario Vargas Llosa *The Notebooks of Don Rigoberto*, *Armadillo* Williama Boyda, sjajna kanadska autorica Barbara Gawdy sa čudesnim romanom o slonovima *The White Bone*, Magnus Mills, bivši vozač londonskog autobusa, koji se proslavio svojim prvim romanom *The Restraint of Beasts* te s njime 1998. godine ušao u najuži krug potencijalnih dobitnika Bookerove nagrade.

Hall of fame

U najuži izbor za IMPAC-ovu nagradu 2000. nominirani su Nicola Barker s romanom *Wide Open*; Michael Cunningham, *The Hours*; Jackie Kay, *Trumpet*, Colum McCann, *This Side of Brightness*; Alice McDermott, *Charming Billy*; nobelovka Toni Morrison, *Paradise* te glasoviti Philip Roth koji u svojim poznim godinama objavljuje fascinantne romane, a ovdje je bio predstavljen pretposljednjim djelom *I Married a Communist*. Evo tek pokoja riječ o književnicima iz uže skupine kandidata za nagradu IMPAC-a: Alice McDermott američka je književnica koja je do sada objavila četiri romana, a *Charming Billy* je roman o irskoj zajednici u Americi i o istraživanju završene biografije alkoholičara Billyja Lyncha, njegove neprežaljene ljubavi za Eve koja je umrla od upale pluća što Billy nije znao... Michael Cunningham, cijenjeni i nagrađivani američki pisac koji je odrastao u Los Angelesu, a sada živi u New Yorku, napisao je zanimljiv roman — *The Hours* — o Wirginiji Woolf i o dvjema izmišljenim junakinjama iz današnjeg vremena (od kojih se jedna zove upravo Mrs. Dalloway), a sva tri su života umješnim zahvatima pisca isprepletena u pričama o neizvjesnosti vlastita identiteta i životnog izbora.

Colum McCann rođen je u Dublinu, a danas živi u New Yorku, čovjek raznovrsnih zanimanja (učitelj, rančer, vodič kroz pustare) još je 1997. godine bio nominiran za IMPAC-ovu nagradu s hvaljenim romanom *Songdogs*. Unatoč naslovu — *This Side of Brightnes* (S ovu stranu svjetla) — roman je više nego mračan, grub i opor i jezikom i tematikom — priča o tri naraštaja jedne porodice koja preživljava na samom dnu New Yorka. Toni Morrison, dobitnica Nobelove nagrade za 1993. godinu, pokazala je svoju veličinu i prvim romanom objavljenim nakon najvišeg svjetskog priznanja za književnost. *Paradise* je priča o Rubyju, crnačkom naseljeničkom gradu u Oklahomi, u kojem se idiličan međusobni sklad junaka u siromaštvu pretvara u krute, zatvorene i ksenofobijske odnose u zajednici. Začudo, i taj roman Toni Morrison, kao i nekolicine drugih nominiranih autora, započinje smrću jednog junaka i potom se upušta u potragu za svime što je smrti prethodilo. Philip Roth sa svojim predzadnjim, dvadeset drugim po redu romanom *I Married a Communist* nastavlja svoja propitivanja poslijeratnog razdoblja u američkoj povijesti. Unatoč tome što se radnja romana započinje 1997. godine, kada se susreću dva devedesetogodišnjaka, Roth središte zbivanja prenosi u neuralgično vrijeme američke povijesti, vrijeme makartizma i kroz priču o dvjema radiozvijezdama, njihovu bračnom lomu (jer Eva je tobožnji špijun SSSR-a) i nacionalnom skandalu propituje moralne padove pojedinaca u turbulentnim vremenima (za nauk nama, reklo bi se).

Basnoslovni honorari

Ja bih, da me se pitalo, među ovih sedam romana iz najuže skupine odabrao Jackie Kay i njezin roman *Trumpet*, i to, dakako, ne zato što je ona prije nekoliko godina bila u Zagrebu (u sklopu Škotskog tjedna), nego zato što smatram njezin roman paradigmatskim za naše vrijeme — roman je to o trubaču Jossu Moodyju koji se ženi i usvaja sina. Problem je samo u tome što je Moody i sam žena. Tu tajnu zna i čuva jedino njezina supruga, a čak ni usvojeni sin ne zna istinu. I taj roman započinje smrću glavnog junaka/junakinje, a potom rekonstruira život bića koje je prebivalo između dva spola. Sama je Jackie Kay (rođena 1960), tamnoputa Škotkinja, kao dijete bila usvojena i cijelog se života borila protiv nametnutih joj identiteta. Danas živi sa svojim sinom i partnericom u Manchesteru. Do sada je objavila četiri zbirke pjesama, a *Trumpet* joj je prvi roman.

No, Nicola Barker (rođena 1966) dobitnica je ovogodišnje velike nagrade, a čini se da je i inače pretplaćena na zavidna priznanja. Njezine prve dvije zbirke propovijedaka — *Heading Inland* (1996) i *Love Your Enemies* (1993) višestruko su nagrađivane, a romani *Reversed Forecast* i *Holdings* (oba iz 1995) bili su zapaženi u kritike. Roman za koji je dobila nagradu, *Wide Open*, depresivna je priča o obitelji u kojoj je bilo mnogo zlostavljanja (otac, bivši zatvorenik koji siluje svoja dva sina), a sama živi »bogu iza leđa« na jednom otoku u estuariju Temze u blizini zatvora, u vlazi i na rubu civilizacije.

Ovako velika književna nagrada doista je jedinstvena, ali u današnje vrijeme u onom dijelu svijeta što ga nazivamo »Zapadom« možda predstavlja začetak trenda. Štoviše, Kazuo Ishiguro, jedan od dobitnika Bookerove nagrade, prošle je godine javno prosvjedovao protiv niskog Bookerova fonda — 21.000 funti — i ustvrdio da bi sve nagrade trebale biti veće: onog časa kad jedna knjiga dobije nagradu, pravu zaradu ostvaruju izdavači i knjižari, a autor ostaje na kraju tog lanca. Književne nagrade evidentno potiču književno stvaralaštvo, omogućuju piscima da žive profesionalnim životom usmjereni samo na pisanje. Ali, da književnost u suvremenim razvijenim zemljama predstavlja dominantnu pa zato izuzetno cijenjenu umjetničku vrstu, pokazuje i činjenica da književnici dobivaju basnoslovne honorare za potpise ugovora — Salman Rushdie je za roman *The Ground Beneath Her Feet*, dobio 500.000 funti, Vikram Set za *An Equal Music* 350.000 (oba iz prošle godine), Martin Amis za svoj je transfer u *New Yorker* i obavezu da za njih napiše knjigu dobio milijunske iznose u dolarima. Sve se to, dakako, zbiva u svijetu u kojem knjiga nešto znači i u kojem se mnogo čita (Englezi se zasigurno bez pretjerivanja hvale da su narod koji najviše kupuje knjige i čita; uzgred, u Britaniji se dodjeljuje oko 150 književnih nagrada!).

Špijuni i pisci

Teško je ne napraviti stanovitu usporedbu »nas« i »njih«. Mali jezik i malo tržište kao što je naše nužno bi morali imati razvijenu instituciju, čak mrežu nagrada za književnost, ali na sasvim drugim principima, nego što ih imamo danas. Ovo malo nagrada najčešće se dodjeljuje prema podobnosti, unutar grupaških nacionalističkih ili ideoloških bratstava, a to redovito degradira same nagrade, kao i one kojima su dodijeljene. Naše književne nagrade ne potiču stratifikaciju književnosti, u isti koš spadaju i pisci koji imaju ambicija na literarnom planu i početnici. Nije li bilo smiješno kad je *Večernji list* prije nekoliko godina prvu nagradu dodijelio nekoj diletantkinji koja nikada ništa nije napisala, osim jedne ništavne pričice, nije li perverzno kad Društvo hrvatskih književnika, glumeći otkrivača novih talenata u *srcedrapateljskoj* brizi za nove naraštaje, dodjeljuje nagradu za početnički roman srednjoškolca koji, uostalom, i nije član tog društva? Jednako je tako smiješna nedavna izjava ministra kulture da mu ne pada na pamet osnovati neku nagradu za književnost u visini deset tisuća njemačkih maraka! Pa neka pogleda kakve se sve nagrade dodjeljuju u Britaniji, a to je zemlja koja izvozi kulturu, a u tom izvozu književnost danas ima izuzetno važno mjesto. Neka izvoli osnovati jednu nagradu od dvadeset tisuća maraka, neka se pobrine da u žiriju za tu nagradu sjede kvalificirani i časni ljudi sa suvremenim ukusom i neka se nagrada ne dodjeljuje ni po babu ni po stričevima, nego nekome tko će je doista zavređivati onime što stoji između korica njegove knjige. Objektivno dodijeljena nagrada potiče i čitateljski interes i zdravu konkurenciju među piscima, a jednako tako i strane izdavače. Je li možda nepodobno ako spomenem nekada uglednu NIN-ovu nagradu koja je automatski lansirala dobitnika u nekoliko europskih zemalja...

Predsjednik američke kompanije IMPAC, James B. Irwin, Snr., porijeklom je Irac i iz tog je razloga svojoj domovini dao da bude samo središte književnih zbivanja u svijetu. I on i uprava Dublina znaju ono što ministar kulture u nas ne želi znati: jezik se čuva kulturom, a ne oružjem. Da je barem jedan »profesionalac« iz tajnih službi dobio otkaz, mogla se skupiti lova za najvredniju nagradu za književnost u nas ili se moglo objaviti barem tucet knjiga godišnje. Ali, što možemo, u nas je špijun uvijek bio cjenjeniji od pisca.

glazba

Multikulturalnost na (vi)djelu

Koliko god nas raznorazni etnocentrični *domoljubi* uvjeravali u suprotno, pojava *drugoga* ne ugrožava naš vlastiti identitet, nego ga, dapače, nadopunjuje i obogaćuje

Trpimir Matasović

***Eurosong 2000*, Stockholm, 13. svibnja 2000.**

Svakome tko je imalo upućen u tijekove popularne glazbe jasno je da je *Eurosong* sve, samo ne osobito značajna manifestacija. Niti će se relevantna imena pojaviti na tom festivalu niti će itko pobjedom na *Eurosongu* priskrbiti značajniji proboj na međunarodno diskografsko tržište. Iznimki doduše ima, ali *Abba* je još uvijek jedinstven slučaj.

Kao i uvijek dosad, i ovogodišnji je *Eurosong* ponudio pregršt uglavnom konvencionalnih uradaka s istaknutom ulogom raznoraznih glazbenih i izvanglazbenih klišeja, poput primjerice još uvijek prisutnih *klonova* britanske skupine *Spice Girls* (Norveška, Makedonija, Austrija) ili uvijek pouzdanih muško-ženskih vokalnih dueta (Cipar, Island, Švicarska). Sve u svemu, ništa novo pod kapom nebeskom.

No, ulogu *Eurosonga* treba promatrati i iz nekih drugih kutova. Prije svega, značaj koji mu se u pojedinim zemljama pridaje obično je obrnuto proporcionalan relevantnosti dotične zemlje u međunarodnim glazbenim tijekovima. Ne čudi stoga što se u Hrvatskoj svaki *Eurosong*, pa čak i *Dora*, smatra nečim silno ozbiljnim i važnim. S druge pak strane, ono u čemu *Eurosong* može biti i jest izuzetno poučan njegova je sve veća okrenutost *multikulturalnosti* u najrazličitijim obličjima.

Etničke skupine...

Iz naše *etnocentrične* perspektive gotovo šokantno djeluje nemar koji su pojedine zemlje natjecateljice posvetile *prebrojavanju krvnih zrnaca* svojih predstavnika. Doduše, mi možemo biti mirni što se *našeg* Gorana Karana tiče, barem u *etničkom* pogledu. *Zabrinjava* međutim da je samo jedna članica austrijskog sastava *The Rounder Girls* Austrijanka. O tradicionalno *tamnoputim* predstavnicima Nizozemske da i ne govorimo.

Etnički je element, barem u tragovima, bio prisutan i u glazbi pojedinih pjesama, pa smo tako čuli osebujan instrumentalni sastav rumunjske pjesme ili pak ukusno iskorištenu violinu u finskoj pjesmi (zvuči li nam to odnekud poznato?!). No, što da se radi sa švedskim predstavnicima koji, umjesto da iskoriste lijepe folklorne tradicije vlastita naroda, donose (o užasa!) pjesmu *indijanskog* tonusa, premda više u tekstovnoj i kostimografskoj nego u glazbenoj komponenti.

No, nepripremljenom se *nacionalno svjesnom* Hrvatu priprema još neugodnih iznenađenja. Jer, osim *etničkih*, tu su i...

... religijske skupine...

Mogao bi se čovjek upitati što *religija* ima s jednom tako *svjetovnom* institucijom kao što je *Eurosong*. Pitanje je potpuno na mjestu. Pa ipak, ne valja zaboraviti da je, barem u našoj predodžbi, *religijska* identifikacija usko povezana s *nacionalnom*. No, nisu svi sudionici *Eurosonga* samo *katolici*. Po *etničkom ključu* gledano bilo je tu i *protestanata*, *pravoslavaca*, pa čak i *Židova*. Srećom, većina natjecatelja nije osjećala osobitu potrebu za isticanjem svojega *religijskog* identiteta. Iznimki je naravno bilo. Finska pjevačica primjerice sebe smatra »kršćanskom pjevačicom« (što god to značilo), čiji je cilj »prenošenje Božje ljubavi ljudima«. Tu je još i *slučaj* Gorana Karana koji je otvoreno isticao svoje *simpatizerstvo* prema pokretu *Hare Krišna*. Ne znamo je li upravo to bio razlog zategnutih odnosa između njega i još uvijek neuništive Ksenije Urličić. No, osoba koja navodno nije mogla prihvatiti *ne-Hrvaticu* za *Miss Hrvatske*, mora da je teško pretrpjela ovakvu *vjersku nepodobnost* od našeg predstavnika u Europi.

Ipak, najciviliziraniji su u tom pogledu bili članovi izraelske skupine *PingPong* koji izričito ističu da su predstavnici *svjetovnog* Izraela, kao što je uostalom prije dvije godine bila i *kontroverzna Dana International*.

... i druge skupine

U svoj toj silnoj šarolikosti ne treba zanemariti ni prisutnost drugih *manjinskih* skupina. Primjerice, Španjolska je poslala slijepog pjevača, što u eri planetarne popularnosti jednog Bocellija nikog ne bi trebalo čuditi. Idealima ljepote prkosila je tako škiljava belgijska pjevačica, dok su austrijske predstavnice očito bile i ponosne na svoje *monumentalne* proporcije, nazvavši se, potpuno primjereno, *The Rounder Girls*.

I naposljetku, tu je i skupina koju je neizostavni Aleksandar Kostadinov uspio *razotkriti* već u samom startu. Činjenica da je *Eurosong* osobito popularan među populacijom homoseksualaca diljem Europe ove je godine bila razvidnija nego ikad dosad. Britanska je predstavnica uoči natjecanja u Stockholmu čak i zapjevala na jednom *gay & lesbian partyju*, očito skupljajući glasove potencijalnih *televotera*. Gotovo u svakoj drugoj pjesmi pojavljivali su se plesači i/ili pratећi vokali koji su se isticanjem svojih skladno oblikovanih tijela i *dvosmislene* seksualnosti nesumnjivo obraćali upravo *jednom*, nimalo zanemarivom segmentu eurovizijske publike. Izrael se pak i ovom prilikom pokazao *najprogresivnijim*. Nakon transseksualne pjevačice od prije dvije godine, ovaj smo put imali priliku vidjeti čak i jedan brzi muško-muški poljubac na otvorenoj sceni. Strašno!

Globalizacija — da ili ne?

Što se dakle iz svega ovoga dade zaključiti? Prije svega da je čuvena *globalizacija* ne samo sveprisutna, nego i neizbježna. Jedna je od njenih osnovnih manifestacija i *multikulturalnost*. Ona pak podrazumijeva ne samo prihvaćanje *drugačijih* skupina izvan vlastitih granica, nego upravo u *vlastitu dvorištu*. I ne treba se toga bojati. Naprotiv. Koliko god nas raznorazni etnocentrični *domoljubi* uvjeravali u suprotno, pojava *drugoga* ne ugrožava naš vlastiti identitet, nego ga, dapače, nadopunjuje i obogaćuje. *Globalizacija* i *multikulturalnost* nisu stoga samo politička *opcija*, nego i sveukupni kulturni *imperativ*. Z

Od kluba do kluba

Od vjernih pohoditelja *Kontrapunkta* do zalutalih znatiželjnika svi su našli nešto u čemu bi uživali

Marija Antunović

***Kontrapunkt, Future Jazz Festival*, klub Aquarius, Zagreb, 30. travnja — 1. svibnja 2000.**

Što je zapravo klub? Klub nije fizičko mjesto. Klub je skupina ljudi, povezana zajedničkim afinitetom, koja pristaje na određeni kodeks ponašanja. Razvitak klupske kulture omogućuje toliko bitnu diferencijaciju na kulturnom tržištu.

Promotivni materijal festivala Future Jazz

Serious clubbing u isto vrijeme znači nekoga opako prebiti kakvom pozamašnom palicom i revno pohoditi noćne klubove. Nakon festivala *Lagano, lagano*, u Aquariusu se našao još jedan festival koji klupsku kulturu i noćni život pokušava odvojiti od sličnih dvosmislenosti. Dvodnevni hepening smišljen je kao svojevrsna nadgradnja klupske večeri *Kontrapunkt* koja se svake nedjelje već godinu dana održava u Aquariusu u organizaciji Edija Ramića i Zvonimira Duspera. Festival je bio podijeljen na dva podija: *Inner circle* i *Outer square*. Unutarnji dio kluba prve nam je večeri ponudio odlične DJ-e Jima Robinsa (*aka Raw Deal*) iz Londona za kojeg kažu da je »poznat po zvuku koji je u potpunosti njegov« i *Jazzanovu*, DJ-ekipu koja postoji od 1995. godine. Jürgen von Knoblauch, Alexander Barck i Claas Brieler su prije stvaranja ekipe radili samostalno u berlinskim klubovima. Unatoč vrhunski obavljenom poslu, taj dio Aquariusa nije bio tako posjećen kao program koji se odvijao u vanjskom dijelu kluba.

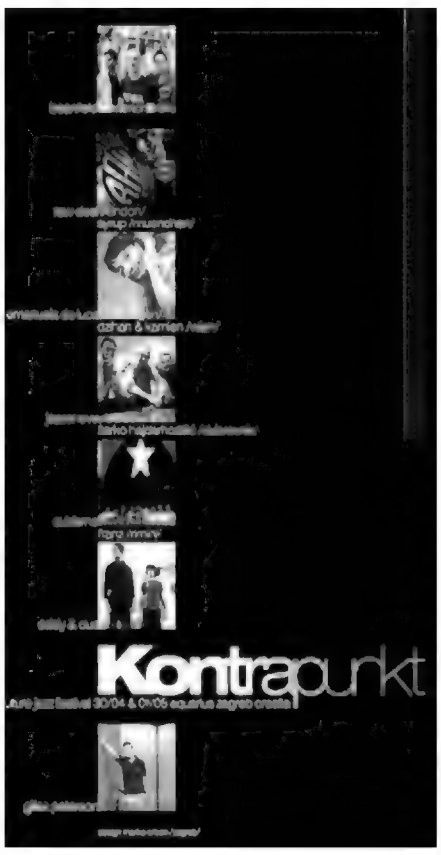

U vanjskom dijelu, odnosno na terasi kluba, mogli smo čuti još jednog DJ-a, Emanuela De Lucu, čija je kolekcija ploča future jazz orijentacije savršena, no miksanje kojih bi se moglo i bolje uklopiti u to savršenstvo zvuka. Pa ipak, uspio je stvoriti odličnu atmosferu nakon i između nastupa *live actova*. Odličnu svirku uživo pružila su dva njemačka benda, *Beanfield* i *Syrup*. Vrlo zahvalnoj publici ponudili su nesvakidašnji doživljaj izvrsno izvedene disko-glazbe uživo. Možda je njihova perfektna izvedba pomalo zasjenila sveprisutni *Cubismo* koji je u svom nastupu druge večeri festivala djelovao malo »raštimano«. Kombinacija pak s izvanrednim flautistom Žarkom Hajdarhodžićem bila je pun pogodak kojim je *Cubismo* u potpunosti uspio oduševiti okupljene, no ipak ne toliko da bi DJ-i u *Inner circleu* ostali bez publike. S više pažnje nazočnih negoli je posvećena DJ-ima prethodne večeri, DJ Franz i dZihan&Kamien »prašili« su do ranih jutarnjih sati. Nakon *Cubisma*, a prije glavnog gosta festivala, nastupili su Eddy&Dus, uobičajena postava nedjeljnih *Kontrapunkta*. Nakon njih *stage* je preuzeo Gilles Peterson iz Londona, DJ, radiovoditelj, te voditelj izdavačke kuće za koju snimaju renomirana imena poput *Incognitoa*, *Urban Species* ili *Nu Yorikan Soul / Masters @ work*. Zvijezda festivala *Future Jazz* svojim je dvoipolsatnim nastupom u potpunosti opravdao svoj naziv majstora acid jazza te sve najave i hvalospjeve organizatora.

Sam je prostor Aquariusa bio nevjerojatno dobro osmišljen. Magdalena Pederin i Ivan Marušić Klif izradili su scenografiju vrijednu pažnje. Pogled na njihova platna odvlačio je pažnju s izvođača i istodobno svojim izgledom upućivao na njih. Od projiciranja događanja na podiju do odličnih ilustracija pružili su izvrsno rješenje izgleda kluba koji je nakon njihove intervencije bio neprepoznatljiv. Publika je također bila zanimljiva: od vjernih pohoditelja *Kontrapunkta* do zalutalih znatiželjnika svi su našli nešto u čemu bi uživali. Većina u glazbi — izvanrednoj glazbi odličnih izvođača u savršenom ambijentu. Nadajmo se samo da će obećanje o nastavku festivala biti održano te da će nam i sljedeća godina pružiti isti užitak. Z

glazba

Na koncerte — četvrtkom!

Zrinka Matić

Koncerti *Piano Music*, Gradska knjižnica Zagreb, 12. svibnja i Češki simfonijski orkestar iz Brna, KD Vatroslava Lisinskog, 18. svibnja

Možda je slučajnost, no čini se da je u posljednje vrijeme zagrebačka koncertna ponuda osobito zanimljiva četvrtkom. Drugog svibanjskog četvrtka imali smo prilike slušati kompozicije za klavir istaknutoga hrvatskog kompozitora Davorina Kempfa. Izvedene su kompozicije uglavnom nastale u ovom desetljeću, u kojima uočavamo trend napuštanja atonalitetne glazbe, apartnih zvukovlja i općenito sjednutosti skladanja unutar kompozicijskih sustava. Međutim, u Kempfovoj glazbi ipak postoje pravila ili barem pravilnosti kojima se služi u postizanju forme i ugođaja kompozicije. U gradnji zvukovnih likova, polazi od intervala prime, sekunde, kvinte, nad kojima dodaje ornamentirane figuracije, i orijentalne ljestvične nizove koji se umnožavaju i nadovezuju. Intervalskim širenjima i gomilanjima intervala kvinte i kvarte gradi u našoj predodžbi vizije raznih oblika i karaktera, razrjeđuje ih i ruši, vraćajući se opet u interval kao polazište i konac, ne razvoja već slojevanja i isprepletanja glazbenog materijala.

Izvođači su bili neki od najboljih naših reproduktivnih umjetnika: pijanistkinja Pavica Gvozdić izvela je *Tri preludija — Moment musical, Recuerdo, Arabeska*, iz 1984. godine, koji već nose svojstva kompozicija iz devedesetih. Kompleksnu i efektnu skladbu *Zvukolik* interpretirao je Maksim Mrvica, svježa pijanistička osobnost, koji uspijeva iznenaditi i razbiti uobičajenu jednoličnost većine izvedbi nadahnutom i živom muzikalnošću. Nakon njega čuli smo još kompoziciju *Mariposa de luz* u izvedbi Martine Filjak te *Reminiscencije — 12 preludija* u izvedbi Vlaste Vlakančić.

Odličan Češki simfonijski orkestar iz Brna nastupio je tjedan dana kasnije. Ansambl je to bogate prošlosti, kojim su ravnali dirigenti svjetskog glasa poput Genadija Roždestvenskog, lorda Yehudija Menuhina, Charlesa Muncha, Rafaela Kubelika i mnogih drugih. Ovim je koncertom ravnao njihov sadašnji šef-dirigent, Aldo Ceccato, pod čijim će vodstvom doći do izražaja pun i ugladen zvuk orkestra, osobito gudača, koji oduševljavaju izvrsnim dinamičkim rasponima i bojom.

Izvedeni su *Koncert za dvije violine i orkestar* iz 1950. godine češkog skladatelja Bohuslava Martinůa te *Deveta simfonija* Antona Brucknera. Martinůovo djelo, u kojem su solisti bili Marie Gajošová i Leoš Zavadilík zahtijevalo je ponešto čvršće vodstvo dirigenta. Povremena neusklađenost dionica i nepodudaranje sa solistima narušilo je uglavnom vrlo urednu izvedbu. Duhovita skladba, u kojoj je izvrsno ostvaren dvostruki violinistički part, pisana je u neoklasicističkom stilu u kojem se može osjetiti i utjecaj folklornog nasljeđa. Iako bez većeg glazbenog značaja, skladba nas se dojmila raznolikim glazbenim tkivom te odličnom orkestracijom.

Uslijedila je Brucknerova *Deveta simfonija*, nedovršena i zadnja njegova simfonija. Tamna boja, mirnoća pokreta, u kojoj se ipak ne zaustavlja protočnost široke i kontemplativne glazbene misli, nakupljanje izražajne snage u dugim vremenskim intervalima ostavljaju snažan dojam na slušatelja. Premda ne u svakom segmentu dorađena, izvedba je u sva tri stavka simfonije uspjela ostvariti specifične karaktere, posebice u *Scherzu*, u njegovim fantastičnim i groteskním lutanjima i raspoloženjima.

Zanimljivost ponude ovih četvrtaka trebala bi postati konstantom, a nadamo se da će slično *proći* i ostali dani u tjednu.

glazba

Berlinčani, Indijanci i kontratenori

Ova manifestacija možda bi mogla Zagrebu otvoriti mogućnost za organizirani kulturni turizam

Jana Haluza

Festival Svetog Marka, Zagreb, 25. travnja-10. svibnja 2000.

Osim proljeća, sunca i ljetnih terasa Zagrepčane su iz zimskog sna probudili i zvuci zvona koji su se oglasili u zoru 25. travnja ove godine iz tornja Crkve svetog Marka na Gornjem gradu. Oni su se pretočili u harmonije iz ruku članova svjetskih ansambala koje su od tada svakodnevno do 10. svibnja odjekivale gornjogradskim i donjogradskim koncertnim prostorima. Upravo je na blagdan Svetog Marka svečanom koncelebriranom svetom misom u Crkvi svetog Marka, koju je održao nadbiskup Josip Bozanić, otvoren novi međunarodni glazbeni festival koji je vrhunskom kvalitetom ponude i sadržaja već osigurao ključno mjesto u hrvatskom glazbenom životu. Iako se održava već drugu godinu, ta manifestacija pod naslovom *Festival Svetog Marka* u godinu dana od trodnevnog prerasla je u dvotjedni niz iznimnih glazbenih događaja. Zahvaljujući organizatorskoj sposobnosti Nevena Valenta, ravnatelja festivala, koji je prikupio brojne sponzore i glavno financijsko uporište dobio u generalnom sponzorstvu tvrtke *Allianz*, u naše je prostore uveden duh svjetskih koncertnih kuća.

Već u sklopu misnog slavlja festival su neslužbeno otvorili Oratorijski zbor Crkve sv. Marka *Cantores Sancti Marci* i Zagrebački solisti smjestivši Mozartovu *Krunidbenu misu u c-duru KV 317* u obredni kontekst, u kojem su solistički ženski glasovi čistoćom boje u sopranu Miljenke Grđan i altu Martine Tomčić jednostavno oduševili i postavili nove kriterije za naša blagonaklona slušalačka očekivanja. Tome u prilog visoku razinu festivala još je iste večeri na istom mjestu postavio *Berlinski filharmonijski oktet*, ansambl sa sedamdesetogodišnjom tradicijom, koji je vrhunsku profesionalnost pokazao nastupivši dvije večeri za redom s posve različitim prilično zahtjevnim repertoarom. To je inače tek jedan od sveukupno 24 registrirana ansambla koje u svojem okrilju okuplja Berlinska filharmonija, što otkriva tajnu zbog čega se ona do danas zadržala u vrhu svjetskih orkestara 20. stoljeća: njegovanje komornog muziciranja. Savršenu agogičku i zvukovnu usklađenost petorica gudača i trojica puhača otkrili su jednako u oživljavanju *Bečke klasike* prve večeri (Mozartovi *Divertimento u d-duru KV 136* i *Kvintet za klarinet i gudače u a-duru KV 581*, te Beethovenov *Septet u es-duru op. 20*), kao i u dva ključna primjera romantičke komorne literature druge večeri u dvorani *Hrvatskog narodnog kazališta* (Brahmsov *Kvintet za klarinet i gudače u b-molu op. 115* i Schubertov *Oktet u f-duru, op. 166, D803* za izvedbu kojeg je ansambl i osnovan davne 1930. godine.). Ono što je iznenadilo očekivanja svakog poznavatelja komornog zvuka bila je nedovoljna izražajnost prvog violinista Hansa Mailea koju je bogatstvom kolorizma i dinamičkih raspona višestruko zasjenio klarinetist Alois Brandhofer, naročito u Mozartovu *Kvintetu*. U kompaktni zvuk gudača skladno su se uklopila i dvojica najmlađih članova, fagotist Daniele Damiano i hornist Markus Maskunitty.

Bezgraničnu zvukovnu prilagodljivost puhačkih instrumenata mogli su u punom svjetlu upoznati oni, nažalost rijetki, koji su, unatoč snažnom pljusku, prisustvovali nastupu *Kopenhagenskog kvarteta saksofona*. No, mali broj ljudi u publici zapravo se pokazao kao velika prednost u nesvakidašnjoj intimnoj atmosferi komornog ambijenta koju je iskoristio voditelj ansambla tenor-saksofonist Torben Enghoff, uspostavivši verbalni kontakt sa slušateljima. Osim što je šarmantnim komentarima vodio kroz šarolik program koji je započeo djelima Johanna Sebastiana Bacha (četiri primjera iz zbirke *Die Kunst der Fuge, BWV 1080* i vrlo popularni *Air*, drugi stavak iz *3. suite u d-duru BWV 1068*), a nastavio djelima autora 20. stoljeća (danskog skladatelja Iba Nørholma, Pierra-Maxa Dubuisa, Isaaca Albeniza i Astora Piazzole), Enghoff je u ime ansambla izrazio zadovoljstvo gostovanjem u Zagrebu koje je kulminiralo uručenjem boce čileanskog vina Nevenu Valentu. No, značaj prigode opravdan je i sadržajem: ne samo da je Bachova glazba već po svojoj prirodi podatna za sve preradbe i zvukovne interpretacije, nego je i četvero saksofonista, dubokom uživljenošću u neprekinuti tijek guste kontrapuntike, uistinu zvučalo poput orgulja koje svira jedan glazbenik. Da bi unaprijed izbjegli svaki nesklad između zvuka suvremenog instrumenta i glazbe stare tri stoljeća, odabrali su posthumno objavljenu zbirku *Umjetnost fuge* u kojoj Bach nigdje ne navodi za koji je instrumentalni medij pisana. U novom je mediju oživljen i ritam Piazzolina *tanga* u kojem je kvartet s mekoćom i gipkošću tona očitovao vrhunac svoje umjetnosti.

Indijanci i barok pojmovi su koje bi onaj tko ne poznaje glazbeni život Novog svijeta u 17. stoljeću teško mogao smisleno povezati. Ali oni koji su se dan kasnije, u nedjelju 30. travnja, popeli Opatičkom ulicom do Preporodne dvorane Narodnog doma mogli su prisustvovati jednom novom otkriću Amerike: ovoga puta ne u geografskom, već u glazbenopovijesnom smislu. *Festival Svetog Marka 2000.* te nam je večeri, kada nordijske zemlje simbolično obilježavaju dolazak proljeća, a Švedani slave rođendan svojega kralja Karla Gustava XVI, u Zagreb doveo dio te svečanosti, no uz glazbu s drugog kraja svijeta. Švedski ansambl *Villancico* i njegovih dvanaest mladih pjevača i instrumentalista odjevenih u živopisne renesansne dvorske kostime odveli su nas na dvosatno putovanje prostorom i vremenom, izvevši program okupljen oko dvaju fenomena u povijesti glazbe. Prvi od njih je zbirka portugalskih renesansnih madrigala (poznatih kao *villancicos*), *Cancionero de Upsala*, tiskana u Veneciji, a pronađena početkom 20. stoljeća u Švedskoj gdje su je vjerojatno donijeli vojnici u jeku Tridesetgodišnjeg rata. Upravo je ansambl prije pet godina i osnovan sa ciljem izvođenja i promicanja glazbe iz te zbirke. Nakon stanke izveden je drugačiji repertoar simbolično nazvan *Barokna knjiga o džungli* koji nam je otkrio da se u latinoameričkim napjevima glazbenog baroka i renesanse nesputanost glazbenog izraza američkih Indijanaca stopila s tradicijom europskih crkvenih napjeva. Program je istražio i uvježbao osnivač i umjetnički ravnatelj ansambla, inače izvrsni kontratenor, Peter Pontvik koji je odrastao i studirao u Urugvaju, a mladi su Švedani svojom uživljenom i povijesno osviještenom interpretacijom oživjeli duh renesansnog Portugala i baroknog Meksika, Gvatemale i Perua. Osobito je uvjerljivom dojmu pridonio niz autentičnih instrumenata kojima je vladalo četvero članova ansambla. Interpreti su pojedine napjeve smisleno povezali s kratkim dramskim međuprizorima većinom na engleskom, a pojedine su uvježbali čak i na hrvatskom jeziku što je izazvalo provalu emocija u publici.

Svojevrsni vrhunac Festivala bilo je gostovanje četveročlanog britanskog ansambla *The Musicke Companye* koje je kao i u slučaju *Berlinskog filharmonijskog okteta* rezultiralo dvama nastupima s različitim repertoarom. Publika u *Crkvi svete Katarine* u utorak, 2. svibnja i u *Hrvatskom narodnom kazalištu* u srijedu, 3. svibnja, sada već naviknuta na komentare između skladbi, mogla se u riječima svakog od glazbenika detaljno upoznati s njihovim djelovanjem. Repertoar ansambla obuhvaća stvaralaštvo čitave barokne epohe čije je glavno obilježje glazbe kroz 150 godina bila *monodija* uz pratnju *bassa continua* (violončelo i čembalo). Upravo je to i sastav ansambla što ga predvodi Paul Esswood, jedan od najboljih svjetskih kontratenora koji je do savršenstva doveo tehniku pjevanja u *falsetu* kako bi mogao što vjernije interpretirati baroknu vokalnost za koju su najtipičniji bili pjevači *kastrati*. Njegovoj dionici *alta* skladno parira Gilliam Keith, mlada kanadska sopranistica glasa kristalne čistoće koja je nedugo pred gostovanje u Zagrebu osvojila prvu nagradu na najvećem međunarodnom pjevačkom natjecanju *Cathleen Ferrier* u Engleskoj. Specifikum ansambla koji teži povijesno osviještenoj interpretaciji autentični je instrument violončelistice Jennifer Janse, izrađen godine 1740. u Engleskoj, koji za razliku od suvremenog violončela nema upornjak, a odlikuje ga baršunasti prigušeni ton proizveden također izvornim tipom baroknog gudala. Skladnom zvuku pridonijela je i izvrsna pratnja čembalistice Helen Rogers (na instrumentu posuđenom iz prostora *Zagrebačkih solista*) koja se ipak nije pokazala tako vještom u solističkim virtuoznim stavcima Domenica Scarlattija prve i Francoisa Couperina druge večeri.

Festivalom Svetog Marka 2000. Zagreb se upoznao s vodećim svjetskim trendovima u repertoarnoj glazbi što je bio primjer manifestacije koja bi se svojom ponudom možda mogla otvoriti prema svjetskoj publici i dati mogućnost za organizirani kulturni turizam u predstojećim godinama.

razgovor

Vlasta Delimar i Milan Božić

Seks ružan kao rat

Razgovor povodom autobiografskih performansa *Razgovor s ratnikom ili žena je nestala* (1999) i *Žena je nestala* (2000)

Suzana Marjanić

»Naš susret u pokojnikovoj kući u Koprivnici bio je još jedna spoznaja. A sve se odigralo u sekundi. Smrt, ti, ja. Odmah sam znala da će se dogoditi nešto značajno iako mi se u toj sekundi dogodila i dvostrukost osjećaja. Prvi je osjećaj bio strahovita privlačnost dviju persona, a drugi totalno nepoznat — zato i neprihvatljiv. Možda je nepoznat osjećaj proizašao iz prejake percepcije prepoznatog; jer kada prepoznamo u nekome (možda) sebe ili dobru značajnu vrijednost, tada se može reagirati blokadom. Smrt nas uvijek ponovno podsjeća na to tko smo. (...)«

Iz pisma Vlaste Delimar Milanu Božiću

***Jeste li prije performansa* Razgovor s ratnikom ili žena je nestala**

Vlasta Delimar (rođena 1956. u Zagrebu), likovna umjetnica i jedna od rijetkih *naših* umjetnica performansa počela je djelovati u krugu umjetnika Grupe šestorice autora, Radne zajednice umjetnika *Podroom* i Galerije *Proširene mediji*. Odabirući vlastito tijelo kao *otvoreno/prirodno* tijelo, postavlja ga kao jedini izbor/temu u svojim fotoambijentima kao velikim oltarnim foto-autobiografijama, kolažirajući ga ili intervenirajući na njegovoj (nagoj) površini bojom i aplikacijom; i kao izvedbeni subjekt/objekt u autobiografskim performansima, propitujući androginiju muško-ženskih energija/odnosa i vlastitu unutarnju androginiju s probojima, kako sama navodi — »muške duše«. Prve performanse izvodi sa Željkom Jermanom, članom Grupe šestorice autora — *Pokušaj poistovjećenja* (1979) i *Desimbolizacija* (1980). Nakon prvog samostalnog performansa *Transformacija ličnosti* (odjećom, šminkom, frizurom) 1980. godine, slijedi *Taktilna komunikacija* (1981), *Vjenčanje* (1982) sa Željkom Jermanom, *M I Ž* (1983), *Ženica* (1984), *Provjerite jeste li živi, izdahnite zrak iz usta na ogledalo* (1984), *Draga Vlasta* (1985), *Spanish Fly* (1985), *Vezana za drvo* (1985), *Bijeloj ljubavi* (1985), *Jebanje je tužno* (1986), *Drago žensko biće* (1986), *Marteku i Meret Oppenheim* (1987), *Moram osjećati* (1987), *Elsi von Freytag-Loringhoven* (1988), *Smijem strpljenje* (1989), *Sebi* (1989), *Bez naziva* (1991), *Tražim ženu* (1996), *Zrela žena* (1997), *Moć je izjednačena* (1998). U posljednjim performansima *Razgovor s ratnikom ili žena je nestala* (1999) i *Žena je nestala* (2000) ostvaruje suradnju s Milanom Božićem (rođen 1958. godine u Zagrebu), dragovoljcem Domovinskog rata 1990-1991, ratnim vojnim invalidom i djelatnim časnikom Hrvatske vojske. Ovom prilikom iskreno se ispričavam gospodinu Milanu Božiću što je u tekstu *Kako upokojiti vlastiti ego* objavljenom u *Zarezu* (30. ožujka 2000) POGREŠNO (mojom krivnjom) napisano da je djelatni časnik HVO-a.

I kao što navodi Marina Gržinić — Vlasta Delimar koristila je »performanse, *hepeninge*, prijatelje, ljubavnike, partnere, pa i prolaznike«. Sada ostvaruje susret s najdirektnijim iskustvima »*šoka na crno*«, *Anđelom/Ratnikom Smrti*.

i susreta s Vlastom Delimar imali sugovornika u »moći izgovaranja« iskustava »prokletstva rata«? U spomenutom performansu korišten je tonski snimak na kojemu između ostaloga govorite o »stanju bez emocija«.

— Božić: Prva emocija s kojom se u ratu susrećete je emocija straha, iščekivanje neizvjesnosti. U prvom sukobu apsolutno si izgubljen, emotivno mrtav, komad mesa. Kad se ta *priča* završi, nakon nekog vremena nastaje buđenje; iz svijeta straha i užasa vraćaš se u *normalu*. Da bi u ratu funkcionirao, moraš prijeći u stanje bez emocija, što znači — da ti rat *mora* postati normalan. Tada počinješ i o smrti drukčije razmišljati; smrt postaje kao netko s kim živiš, koji je s tobom; ne opterećuje te previše. Čovjek postaje bez emocija, sjena od čovjeka. Kada sam se vratio kući, ponovno sam morao naučiti doživljavati obitelj. Kraj svih televizijskih reportaža, emisija — ne postoji *istina* u tome, pokazuje se samo vanjska manifestacija. Kad sam se počeo *čupati* iz PTSP-a, imao sam potrebu razgovarati s ljudima o tome; ali budući da postoji dosta groznog *unutra*, nemaju želudac, nemaju živaca za *to*. Najviše što sam ostvario bilo je u *onaj mikrofon*, u snimku što je korišten za performans. *Od svih ljudi mikrofon je najviše izdržao.* Za *one* vanjske priče uvijek imaš publiku; a ako kreneš u nešto drugo, mislim na trenutke u kojima ljudi mogu sebe prepoznati, ostaješ sam; sugovornici nestaju. Zahvaljujući jednom doktoru, neuropsihijatru *iščupao* sam se iz toga mraka i od tih silnih lijekova. Sugovornika nisam imao. Postojao je samo taj doktor. Vlasta je bila prva koja je imala dozu strpljenja, živaca *to* slušati. Imala je divnu osobinu da je ona *te stvari* doživljavala. Još postoje *stvari* koje su ostale *unutra*. I danas mi je teško kada se sjetim svih onih ljudi, svih onih žrtava — i oni su imali majke, i oni su bili nečija djeca, i oni su bili očevi, muževi, i njihove obitelji sada pate. *I čovjek se pita — koliko sam boli na ovom svijetu ostavio. Bol i patnju... a nisam htio. Na to sam natjeran.* Pomoći si možete jedino sami, ali samo u slučaju ako je netko kraj vas; netko tko vas voli, tko vas razumije, i tko se za vas žrtvuje. Nadam se da će proći *to* vrijeme kada se više neću buditi s tim *grdnim* snovima, kada neću morati pedesetak puta dnevno prati ruke, kada mi u tramvaju od ljudi neće biti neugodno. Od blizine takvog crnog, tamnog, hladnog svijeta ja sad upravo bježim. *Čupam* se iz njega — s više ili manje uspjeha. Valjda nema gore stvari nego kad ste slijepi, kad ste bez emocija, kad *otopite*. I onda vam ništa ne pomaže osim kemije. Tablete... prokleta kemija... Iz takvog svijeta želim pobjeći.

Impotencija i rat

Kada ste osjetili da je dragovoljnost »postala« iluzija?

— Božić: Nakon *Oluje*, kad se rat završio. Pogledaš oko sebe i ugledaš sirotinju; vidiš kako tvoja obitelj nema za struju, kruh... Kod kuće našao sam hrpu računa koje nisu platili, a živio sam u uvjerenju kako dobivaju neki novac. Drugi su mi djecu hranili. Vidio sam jedino šutljive i zabrinute ljude. U ratu uložio sam sebe; i stradaš i budeš odbačen kao komad krpe. Opet *ćeš* služiti za neke ciljeve kako bi nekome mazali oči.

Na tonskom snimku korištenom u performansu* Razgovor s ratnikom ili žena je nestala *govorite o »nagonu za razmnožavanjem« u ratu. Koliko falički kult rata »vapi« za toplinom ženskoga tijela?

— Božić: Rat je predugo trajao. Kako je rat odmicao, pored onih osjećaja koje si izgubio, nekako si i otupio; misli postaju sporije. Nedostaje ti akcija, nedostaje ti lov na ljude, postaješ zarobljenik adrenalina. Jedino što te može uzbuditi je nagon za životom/preživljavanjem, a *onog tamo* s druge strane želiš grozno kazniti. I ako *to* ne radiš, ne pronalaziš mir. Čovjek odrveni kad izgubi osjećaj, kad mu je potrebna samo akcija. Ne

možete u ratu proći neoštećeni, da ne stradate. I to sam doživio, ali o tom trenutku ne bih govorio; jer strašna je spoznaja da ste oštećeni. Kako rat dalje odmiče, vaši osjećaji padaju, a oni instinkti i nagoni u vama rastu. Izgleda da samo instinkti i nagoni vama vladaju; razum vam se gasi. Priroda je vjerojatno čovjeku dala da u teškim, smrtnim situacijama u njemu proradi i nagon za razmnožavanjem, nagon koji vas pretvara u zvijer. I *žensko* kraj vas kad se nađe, samo *komad* ženskoga tijela kad vidite, *miris* njezin kad osjetite, zapalite se i to onda bude grubi seks. Vi se isto kao u onoj bliskoj borbi borite i nanosite bol dok se ne umorite, dok se ne strgate. U tom seksu *ljubavi nema*. Ružan je kao i rat. Na kraju — možemo uživati u čistoj mehanici. Ovdje ne postoji čak ni ta mehanika. Sve što je nenormalno u ratu postaje normalno. Postoji potreba da *to* napraviš. To je nešto čega se ne bih sjećao. Otkrivaš u sebi toliko groznih stvari. Postoji mjesto na koje se nikada neću moći vratiti.

Samo muška (falička) energija može voditi ratove kojom upravlja politička staračka impotencija...

— Božić: Bilo nas je sto trideset; imali smo jedanaest žena — isto tako dragovoljaca koje su izvanredno funkcionirale. Ne slažem se s tvrdnjom da muškarci vode ratove. *Slažem se da impotentni starci iniciraju/vode ratove.* Predodžba o ratu je pogrešna. Kad pokupiš naivce koje odjeneš u uniformu, zadojiš ih glupostima, *udeš* im u glavu i otpratiš ih s pleh glazbom. Pogledaj koga si otpratio. Otpratio si mlade ljude. A tko ih je otpratio? Obično *nekakvi stari* političari. Najtragičniji su trenuci gledanja kada mladi ljudi *puni sebe* idu u nešto nepoznato i ne znaju da su prodani, prevareni, izmanipulirani. Danas kada čovjek čita o Domovinskom ratu... prikazani smo negativno. Kada se na političkoj sceni pojavi problem, a u pitanju je novac, izlaz u opravdanju *pronalaze* u invalidima, udovicama... To govore *oni koji* su pljeskali uz pleh glazbu. U posljednje vrijeme sve što je o nama izrečeno — negativno je. Provlači se i misao da je rat bio dogovoren, da se *netko* dogovorio tko će poginuti... To je jedna stvar. Druga stvar: govori se o lažnim invalidima, a lažnih invalida nema. Postoje samo ljudi koji se *lažno* predstavljaju kao invalidi. To je potrebno razlučiti.

Oltar tijela/ega

U katalogu izložbe* Žena je nestala (1999) *bilježite tekst* Intervencija na tekstu Gertrude Stein *koja završava ironijskom rečenicom »Ona je osoba koja će i dalje širiti svoj utjecaj«. Na koji je način Gertrude Stein duhovno utjecala na vašu izložbu-ambijent* ...žena je žena je žena... *(1997) i na spomenuti tekst u katalogu izložbe* Žena je nestala*?

— Delimar: Rečenicom — *moje prvo sjedenje pored žene genija bilo je moje »druženje« sa ženom genijem.*

Izložba-ambijent *...žena je žena je žena...* inspirirana je njezinom poetikom ponavljanja *...ruža je ruža je ruža...* a odnosi se ne samo na beskrajnu poetičnost tih riječi, već na ponavljanje kao neminovnost koja nas svakodnevno prati. Do sada još nisam srela nekoga tko je ponavljanje tako dobro »iskoristio«, nekoga tko je toliko dobro prikazao grč ponavljanja, smisao/besmisao ponavljanja, ponavljanje ponavljanja, dosadu ponavljanja. Tako se ponavljanje *ponavlja* i u tekstu kataloga *Žena je nestala* (1999): »Ona za kojom neki svakako idu je osoba koja svakako iz sebe crpi nešto i to je osoba koja je cijelog svog života nešto lučila iz sebe. Nešto se lučilo iz nje, svakako se nešto lučilo iz nje, svakako da je tu bilo nečega, svakako da se lučilo iz nje i da je imalo značaja, općinjavajućeg značaja, trajnog značaja, borbenog značaja, jasnog značaja.« Ovaj tekst koristim kao prekrasnu mogućnost i ljepotu ponavljanja gdje glorificiranje vlastitoga ega treba biti prikazano upravo tako. Ne tumačim to kao ironiziranje, već kao nešto što je bilo potrebno izreći, ponoviti, pojačati, naglasiti. To je za mene bio vrhunac spoznaje samosvijesti i spoznaje da mogu umanjiti vlastiti ego. Samo je jedna takva žestoka glorifikacija ega mogla dovesti i do nestajanja tog istog ega. Kako sam proživjela četrdesetak godina života, mislim da sam izgradila visok stupanj zrelosti s obzirom na potrebnost ega; i sada si mogu dozvoliti i ovakve glorifikacije, a isto tako izabrati nekoga kome ću dozvoliti da me zasjeni ili zamijeni. Ne postoji više strah za potvrđivanjem. Dozvoljavam si da kroz uzajamnost egzistencijalnih vrijednosti mogu svoj ego prepustiti nekome drugome. Tu će egoizam kao oblik egzistencije imati želju za negiranjem.

Androgin(a)

Izložba-ambijent... *žena je žena je žena...* još je jedno ritmičko ponavljanje gdje je izloženo oko dvjesto prozirnih ženskih najlonskih čarapa. Ovaj nas naslov uvodi u svijet konstante moga »tijela« i može se vezati sa sviješću one prave vrijednosti, vlastite spoznaje o sebi koju je i Gertrude Stein nosila u sebi. Njezin izgled *muškarca* i mogućnost negiranja sebe kao žene; biti bespolna u njezino je vrijeme imalo dubok smisao. Takva transformacija je za ono vrijeme bila toliko hrabra kao danas kada želite biti spolna žena. Zato u ovom radu stavljam u najlonke fotografije na kojima tijelo žene/mene umjesto djeteta u svojoj utrobi nosi(m) glavu muškarca. Na pedesetak fotografija nosim pedesetak različitih fotografija/muškaraca u svom trbuhu. Ti muškarci nisu ovdje da bi se ponovno rodili; oni su ovdje da bi pojačali moju žensku spolnost.

Kako doživljavate trenutak zastiranja vlastita ega s ispovijedi Ratnika u performansu* Razgovor s ratnikom ili žena je nestala*?

— Delimar: Vojnik u uniformi ima svoj stav prema uniformi. Ona ga na jedan način potvrđuje. Uniforma daje moć, privid moći. A on želi punu moć, apsolutnu potvrdu, jer misli da moć može *dogoditi* pravdu. Ja ću se smjestiti u njegov privid moći, u njegovu apsolutnu potvrdu. Učinit ću to najnježnije, tiho, ali sigurno. *Ja* neću htjeti moć. Meni ona neće biti potrebna, jer nije potrebno suprotstavljanje dviju moći/želja. Pokušala sam doći s druge strane moći jer moć se može i prekoračiti. S te druge strane moći željela sam biti lijepa žena; u haljini, sa štiklama, s taškicom u ruci, koja će provocirati čežnju. Bila sam lijepa žena koja sluša ratnika s druge strane moći. Slušanje je bilo putovanje *kroz* nas, slušanje bez govora.

Kada vam muškarac oblači cipele i kada se to oblačenje/uzajamno davanje ponavlja *(Razgovor s ratnikom ili žena je nestala)*, taj čin postaje uzbudljiv do najfinije granice seksualnog. U takvoj erotskoj situaciji nema nadmetanja, nema odmjeravanja snaga, nema pobjednika, nema ponižavanja. Postoji samo elementarna ljudska uzajamnost s visokim stupnjem povjerenja. To uzajamno davanje bez straha, davanje zbog darivanja dovodi do apsolutizacije bliskosti. Pronađena je vlastita sloboda u slobodi drugoga: iz toga je nastao rad *Tražim ženu*. Kada vam ratnik oblači cipele i priča s krajnjim sentimentom o svom životu, tada se obistinilo jutro, jutarnje buđenje — početak dana s davanjem/darivanjem sebe.

Kako propitujete vlastitu androginiju, doživljaj vlastite — kako navodite — »muške duše«?

— Delimar: Ciklus radova gdje se fotografiram s muškarcima zapravo je veliko putovanje *k sebi* i kroz putove drugih. To putovanje se ne događa zbog nesigurnosti, nego naprotiv — na putovima drugih mogu se dogoditi nove spoznaje. Fotografiram se samo s muš-

karcima upravo zbog različitosti o kojoj stalno govorim te na taj način mogu vidjeti koliko je *androgina* u meni. U ovom putovanju kroz muškarce spolnost se u jednom trenutku pretvara u bespolnost, dvostrukost se izjednačuje da bi se, nakon što sam preispitala svoju mušku spolnost, ipak željela *vratiti* u svoju žensku spolnost.

Žena (ni)je ratnik (ratnica)

Smatrate li da je ratnička energija pridana muškoj energiji kao što ste »pokazali« radom gdje držite sjekiru a na vašem nagom tijelu nalazi se »lenta« s natpisom* Žena nije ratnik*?

— Delimar: Rad *Žena nije ratnik* nastao je 1982. godine i nije se odnosio doslovno na negativnost faličke energije. Tada sam imala potrebu govoriti više o različitosti, ali ne zato što mi je različitost predstavljala problem, nego, dapače, različitost je za mene uvijek imala pozitivan predznak. Tada sam zapravo tek počela otkrivati sve vrijednosti različitosti i uvažavati različite vrijednosti. Kada sam rekla da *Žena nije ratnik*, nisu me zanimale negativne konotacije, nisam imala namjeru biti sudac. Bilo je to razdoblje kada sam intenzivno radila na svom tijelu i bile su mi bitne sve pojedinosti, svaki mogući detalj koji može ukazivati na različitosti. *Koliko mislim da žena nije ratnik, toliko mislim da žena može biti ratnik.* Često način interpretacije može značiti isključivost. Naravno da se neću složiti s interpretacijom da je falička energija destruktivna energija. Mene zanima ona druga — pozitivnija falička energija. S negativnom faličkom energijom bavit će se netko drugi. Kada u radove unosim ironiju, ta je ironija uvijek pozitivno usmjerena. To je jedan vid slobode koji sam uspjela izgraditi i koji i danas još gradim i njegujem. Mislim da samo s puno slobode u sebi možemo postići kvalitetu. Biti dobar umjetnik i biti dobar čovjek, biti dobra žena. Ratnici su uvijek postojali; očito su bili potrebni — no, ja nikada neći biti *ratnik.*

Duhovnu sličnost/paralelu pronalazite u radovima Else von Freytag-Loringhoven, Meret Oppenheim, Fride Kahlo, Marine Cvetajeve, Gertrude Stein, Erike Jong... Koje feministkinje upisujete u svoje razumijevanje feminizma s obzirom na vašu bilješku »Žena dvadesetog stoljeća je skoro 'nestala' kroz mnoge zablude feminističkih ideologija«?

— Delimar: Slažem se s onim ženama koje su prihvatile feminizam *ne* kao socijalnu konstrukciju koja je vrlo opasna i postavlja mnoge zamke koje nas lako mogu odvesti na *krive* putove, već su feminizam prihvatile kao plemenitu pojavu bez agresije, odmjeravanja moći, nasilja. Feminizam kao socijalna konstrukcija ženama je bio ponuđen i one su ga kao takvog prihvatile — ideološki, borbeno, razarajuće, čak s prisustvom mržnje i gnjeva. Kada sam rekla da je žena dvadesetog stoljeća *skoro »nestala«*, onda sam mislila na one *sirotice* koje su željele postići *istovrijednost*, kopirajući muškarce i u ponašanju i u izgledu i negirajući pritom svoj ženski identitet. Ta preobrazba trebala bi biti kao neka osveta, ali jadna je to osveta, i čemu uopće osveta. Kuhanje, kućni poslovi, heklanje, štrikanje, odgoj djece počinju se prezirati. Te su vrijednosti svedene na nepostojanje. Žena se želi približiti intelektu muškarca. Ali vrijednosti intelekta i heklanja ne mogu se uspoređivati. To su dvije različite savršene vrijednosti koje treba jednako njegovati. Prekrasne su rečenice Camille Paglie kada opisuje divljenje arhitektu koji je konstruirao neki »nemogući« most. »Neka muškarci pronađu u meni cijelo (žensko) biće«, rekla bi Aleksandra Kolontaj, snažna žena Ruske revolucije.

Ženska cipela i šminka/maska

Upisuje li se simbolizacija (faličke) mrkve na fotografijama iz ciklusa* Zrela žena *(1997) i iz performansa istoimenoga ciklusa izvedenom u izlogu Studija »Josip Račić« 1998. godine u povezanost/dodire između kuhinje i erotike?

— Delimar: Žena koja sjedi »preobražena« u izlogu odnosi se na pitanje o ženi dvadesetog stoljeća koja je *skoro nestala*. To je pokušaj da se vrijednosti kuhinje vrate onim pravim ljudskim vrijednostima koje su uvijek imale, jer kao što sam već spomenula — te su vrijednosti nepravedno degradirane. Oni koji vide mrkvu kao falički simbol možda će prepoznati da je vrijeme emancipacije završeno. Moć je izjednačena. Falus kao (jedan) izvor života + žena kao (drugi) izvor života. Erotična žena okružena mrkvama, krumpirima i peršinom neće ići u smjeru pobjede pomoću nasilja, već svojom zrelošću. Snaga erotike može biti samo snaga potvrde vlastite veličine, samopouzdanja. Za mene kuhinja pripada u neku vrstu jutarnje meditacije, s jutarnjim odlaskom na plac gdje upijam sve čari egzistencijalnoga budenja, pregledavanja voća, povrća i svih drugih namirnica, slušanja rasprava ljudi, promatranja različitih lica. To je prekrasno buđenje. Ponekad se vraćam žalosna, jer osjećam da sam »domaćica amater«. Biti *prava domaćica* zahtijeva puno dublje uranjanje u svijet kulinarstva i domaćinstva.

Koju simbolizaciju pridajete ženskoj cipeli — visokim potpeticama (*Razgovor s ratnikom ili žena je nestala, Žena je nestala*), pitomoj šminki i ružičastome ženskome »građanskome kostimu«* (Zrela žena) *te potencirano tamnoj šminki u/na vašim fotografijama-autoportretima?

— Delimar: U zamisli pokušaja poistovjećivanja egzistencijalnih vrijednosti, uzajamnosti dvaju ega — muškog i ženskog — neminovno kao ravnoteža za tu egzistencijalnost pojavljuje se i erotski trenutak obuvanja cipela. Riječ je o trenutku pojačane senzualnosti. Cipela sama po sebi kao simbol govori o osobnosti i uzajamnosti. Oni koji stopalo smatraju faličkim simbolom, u obući, štikli iščitavaju vaginalni simbol. Ali poetski čin oblačenja štikli — ako to čini muškarac ženi — može biti i kao tradicionalan oblik zaštite *svoje žene*.

Osim što bih svoje tijelo otkrivala, pokrivala, oslikavala bih ga i šminkala. Tu bi počinjao proces destrukcije, gesta negiranja sebe; kada se želimo »uništiti« ili kroz transformaciju šminkom fingirati nekoga drugoga. Šminkanje nastaje kao nepristanak na dato; to je brisanje postojećega svijeta. Šminkanjem lice u skladu s vlastitom željom postaje nešto drugo; postaje novo artificijelno lice. Proces šminkanja ima dva dijela. Prvi je dio brisanje, poništavanje postojećega lica, postojećega izraza; lice postaje prazno. Kada je lice postalo poništeno i prazno, tada počinje drugi dio — stvaranje drugoga lica, novoga izraza, drukčije emotivnosti. Novo artificijelno lice može biti i vrsta izmišljanja sebe, a upitanost o sebi je konstanta koja teče paralelno s tijelom.

Ženski građanski kostim koristim višestruko, kao nametnutu građansku normu kada kostim postaje »uniforma« i provjerena vrijednost za uspjeh. S druge strane, taj će kostim podcrtati žensku spolnost i naglasiti snagu erotike. Tu govorim i o pokrivanju tijela. Kao što je razodijevanje značilo oslobađanje i davanje sebe, tako pokrivanje nagovještuje povlačenje u sebe, ali ne u smislu introvertiranosti, već kao iskazivanje mudrosti koja je doživjela određeni stupanj zrelosti. Pokrivanje će biti *kao* jedan vid preobrazbe, *kao* završetak emancipacije.

Piljenje umjetnosti

Ljiljana Kolešnik u* Životu umjetnosti *(br. 56-57) bilježi kako je veći dio vaših ambijenata kreiranih za izložbu* Moje siromaštvo *(1993) morao biti »doslovno i fizički uništen, prepiljen kako bi se osigurao materijal za nove radove«. Doživljava li većina vaših radova — fotografija/fotoambijenata sličnu sudbinu?

— Delimar: Istina je da radovi koji su napravljeni za izložbu *Moje siromaštvo* više gotovo ne postoje i da su ispiljeni i da su od tih komada napravljeni novi radovi. Cijeli jedan ambijent od sedam soba više ne postoji i, naravno, više to nikada neću moći pokazati osim na fotografijama. Tada sam na to gledala tragično i s užasom sam pilila *velike komade* kako bih dobila materijal za nove. Danas na to više ne gledam s užasom. Mi — umjetnici Istočne Europe — postali smo stručnjaci u snalažljivosti. Ne izdrže svi; neki odustaju. Svaki put kada mi se čini da sam na rubu snage i moguće borbe, javlja mi se nova energija jer znam da nikoga neće zanimati moje odustajanje. Moja izgrađena sloboda dozvoljava mi da ne ovisim o društvu koje *ne mari* za svoje umjetnike i kojemu je svejedno što je jedna izložba uništena. Moja sloboda ne ovisi o onima čiji je posao briga o napretku umjetnosti, a preziru umjetnike koji ih »gnjave«. Ništa neću dobiti time što ću žaliti, samo ću njihov prezir pojačati. Ovo društvo ne zanimaju ni trenuci kada postignete uspjeh. Ovo društvo će opstati samo na snazi i entuzijazmu pojedinaca, nezasluženo — šlepajući se. Ja ću i dalje piliti stare radove i krojiti nove. Vidjet ćemo tko će dulje izdržati; vjerojatno to jadno, nerazvijeno, primitivno društvo ako ih savjest ili konačna potreba jednoga dana ne promijeni.

Kokoš i pijetao

U performansu* Tražim ženu *(1996) izvodite klanje kokoši, prenoseći osnovnu ulogu »ženskoga posla« kuhanja u galerijski prostor. Kako je Društvo za zaštitu životinja reagiralo na žrtvovanje životinjskoga života u ime umjetnosti?

— Delimar: Performans *Tražim ženu* uključuje traženje sebstva, preispitivanje najjačih segmenata ljudskog kroz egzistencijalno, kontrolu samodestrukcije, agresije. Kuhanje, klanje kokoši kao *ready made* ponašanje, negiranje sebe (pokrivena glava), upotreba uniforme (vojna jakna) kao oličenja nasilja, kao institucije moći i primitivizma. Ovdje je put emociji potpuno otvoren, a svakodnevica kao zajednički jezik ljudi, kao oblik stvarnosti želi zadržati te čiste vrijednosti. Želim tu stvarnost još više postvariti, zaustaviti. Klanje kokoši bit će pokušaj izoliranja emocije u datom trenutku. Kokoš *neće* biti žrtvovana u ime umjetnosti. Ona će biti naša svakodnevna hrana, ona koju inače kupujemo u trgovini; samo tada ne razmišljamo kako je *ta* kokoš došla do nas. U performansu samo sam skratila put do *te* kokoši. Nakon svakog performansa kokoš se skuhala i pojela. *Taj dan imali smo ručak.* Tijelo, koje je još uvijek moćnije od tehnologije, u ovom će performansu najsnažnije pokazati sentiment, iracionalno, svakodnevno; a pokazana seksualnost zaokružit će istinu emocije. Društvo za zaštitu životinja reagiralo je prijeteći kao što uvijek reagira. Njihove prijetnje i reakcije ne shvaćam ozbiljno jer ni oni nisu *neka* ozbiljna organizacija.

Koje simboličke funkcije pridajete pijetlu u instalaciji* Bez naziva *(1993), gdje jašete na crnom pijetlu, što u simbolizaciji otvara utjecaj erotičkoga značenja i u instalaciji* Nema naziva *(1995) gdje svoju fotografiju autoportret smještate u prostor instaliranoga vrta kojim dominira pijetao, amblem djelotvornosti protiv opakih utjecaja mraka?

— Delimar: Kao i mnogi drugi radovi i ovi su radovi bili posvećeni impresiji tijela. Oni su bili sjećanje na početke razmišljanja o tijelu kao mogućem izrazu/izboru. Tijelo je uvijek bilo moja čvrsta sadašnjost i stvarnost, jako prihvaćeno postojanje. Izabrala sam svoje žensko tijelo kroz koje sam htjela pokazati svu poetiku i strast, svu istinitost koju tijelo daje; eros pretvoriti u vizualni doživljaj bez barikada, cenzura; seksualnost nositi kao radost. Svoje sam tijelo postavila kao stvarnost, kao suradnju s prirodom, ne mareći pritom na postavljene konvencije. Dati u potpunosti sebe kroz svoje tijelo bio je velik izazov, a što je značilo i sukobiti se s društveno-moralnim pritiskom, s religijom, s *nekim* ženama. Pijetao se u ovim radovima pojavljuje svakako kao seksualni simbol, ali i kao glasnik novoga dana, zore kao ploda optimizma koji je na neki način trebao zračiti iz mojega tijela, kao pokušaj nove, pozitivne energije svjetlosti dana koja će biti reflektirana prema drugima. Rad u kojem sjedim na velikom crnom pijetlu nastao je za američku izložbu *New Identities — The New Europe.* Moj ulazak u *novu* Europu s *novim* identitetom bio je zamišljen s beskrajno puno slobode, seksualne radosti. Z

kazalište

Premijera

(Zlo)upotrebe zbiljskog

Dva modela kojima je kazalište nastojalo »dosezati« zbilju, *mimoišavši* se s umjetnošću: predstave Magellija i Živkovića

Nataša Govedić

Trend koji je započela Šnajderova drama *Kod bijelog labuda*, dakle razotkrivanje sprege mafijaških društvenih »moćnika« s pop-estradom te usput i njihova dvostrukog prijezira spram Kulture i Znanosti kao glavnih internacionalnih i lokalnih »neprijateljica« Tuđmanova režima, s najnovijim premijerama *Gavelle* i *ZeKaeM-a* (igranih, za razliku od Večekove režije Šnajdera, tek *nakon* pada HDZ-a) ušao je u stadij repetitivne kulminacije: *sad odjednom sva naša kazališta ne mogu, a da se ne zgranu nad strašnom »primitivizacijom Hrvatske«, koja im je oportuno promakla dok se događala*. Krešimir Dolenčić, ravnatelj *Gavelle*, nakon dugogodišnjeg ponosnog *režiranja* inih Tuđmanovih parada i estradnih HRT-ovih veselica, požurio je ovog mjeseca na repertoar »svog« teatra uvrstiti premijeru dramskog teksta ugledna *Feralova* autora, Roberta Perišića: tek toliko da iskaže kako su njegovi intendantski kapaciteti stupanja niz dlaku promjenjivim *političkim* prilikama zbilja neograničeni. No drama *Kultura u predgrađu* zapravo predstavlja svojevrsnu satiru na samo *mjesto*, kao i na *kontekst* svog uprizorenja, s obzirom da je upravo javna djelatnost Krešimira Dolenčića kao državnog redatelja, koliko i ravnatelja te repertoarnog izbornika *Gavelle*, uvelike odgovorna i za rasulo vrijednosti o kojima progovara Perišićev komad. Ako je kultura »nestala«, gdje su bili kazališnarci koji su je trebali njegovati? Zašto nisu odabrali prionuti uz, recimo, šekspirijansku tradiciju *osporavanja* državnih laži i prizemnosti? Zar *DK Gavella*, koje je jučer na svoj repertoar uvrstilo nezapamćeno neprofesionalnu režiju *Rikarda III.* tapiseristice Jagode Bujić, zna išta o očuvanju strukovnih kriterija? Nije li indikativno što u još jednom Shakespeareovu komadu, *Zimskoj priči*, inscenirano na način standardno nekonfliktnog i kičastog suvenira novijeg *Gavellina* repertoara, poludjelog tiranina Leontesa (koji naređuje utamničenje svoje supruge i usput skrivi smrt sina) glumac izvodi na način »dobroćudnog« *progledavanja kroz prste* autokratu na vlasti? Zar Krešimir Dolenčić, koji kritičarima po novinama prijeti *dobrim pljuskama* (zbog čega će i krivično odgovarati), koji im uskraćuje pristup predstavama ukoliko se o njegovu repertoaru ne piše pohvalno, zna išta o ponašanju ravnatelja u takozvanoj građanskoj kulturi? Tako je *Kultura u predgrađu* savršen odraz teatra u kojem je postavljena, a njezina dodatna metateatralna dimenzija tiče se činjenice da je hrvatsko kazalište u cjelini (izuzmemo li revitalizaciju Sofokla u režiji Ivice Boban, dekonstrukciju Euripida pod ravnanjem Branka Brezovca, *Hamper*, rane radove EXIT-ovaca i dramaturškog tima Jelčić/Rajković te Gerićeve, Pristaševe i Matuline projekte) tijekom devedesetih prestalo biti nositelj ne samo *građanske* i ne samo *radikalne* kulture, nego i bilo kakve etičnosti.

Obrasci krčme i njezinih mrtvaca

Za devastirano stanje na drvenim platformama domaćih kazališta ne bih krivila ni Miroslava Krležu, čijeg se *Kraljeva* u revijalnom tonu svježe dotaknuo Paolo Magelli (premijera u ZKM-u), ni Roberta Perišića, čije se *Kulture u predgrađu* uz krajnje podilaženje publici latio Milan Živković (premijera u *Gavelli*). Oba su pisca pokazala da *locus* krčme s pijancima kao protagonistima bahatog pomanjkanja ukusa i viška nasilnosti likove vodi u prazninu i smrt; obojica pišu na granici mučnine i duboke ironije prema svijetu poluživih-polumrtvih ovisnika o rakiji ili heroinskim *ušlagivanjima.* Time ne mislim reći da je Perišićeva drama o povanjštenosti vrijednosti *jednako kvalitetna* koliko je to Krležina drama na istu temu. Krleža svoje likove motivira *iznutra*, pažljivo elaboriranim očajem, ujedno im time poklanjajući i važnu dimenziju ljudskosti. Perišić svoje likove podosta početnički skicira kao ljušture socijalnih klišeja. Kod mlađeg se pisca dakle radi o dramaturgiji *konstatiranja*, ne i dubljeg analiziranja. Ipak, u slučaju mlađeg i starijeg pisca dolazi i do tematskog i do dramaturgijskog korespondiranja. Ako na kraju *Kraljeva* samoubojica Janez biva još jednom ubijen, onda je to zato jer je njega *ubijalo* sve što je ikada iskusio — on ni ne može umrijeti kada je smrt *već proživio* za života, kao što u toj zoni beskonačnog ponavljanja tisuću i jedne smrti ne može doživjeti ni ništa drugo doli *novi* nalet smrtnih uvreda. Ako u zadnjem prizoru *Kulture u predgrađu* krčma odleti u zrak, onda je to zato jer Perišić kao rasplet otuđenosti likova također može zamisliti jedino smrt, *nakon* koje ili *u* kojoj likovi nastavljaju biti jednako podli i primitivni. Zbog nedostatka nutrine kod Perišića radnju i njezine protagoniste može pokrenuti isključivo prijetnja *izvanjskog* nasilja. Ali kao i kod Krleže pakao umova (koje na sceni pratimo i nakon trenutka smrti) ima *identične* nastavke u onostranosti. Osim toga, baš kao ni Krleža, ni Perišić ne vidi nikakav izlaz iz općeg determinizma zla. I tu dolazimo do tipičnog hrvatskog književnog kulta žrtve: oba pisca s mazohističkom nasladom naglašavaju tobožnju »zarobljenost« likova u *Vječnost Vraćanja Istog Zla*. Ovaj se stav može upotrijebiti dvojako: politički, kada proizvodi *rezignaciju*, pa onda i idealno tlo za totalitarne zloupotrebe pasivnosti. Može se upotrijebiti i estetski nesmiljeno, kada nastupa kao katarzična *kritičnost* prema »općeprihvaćenim« društvenim normama samonegacije i autodestrukcije. Posljednju opciju nisu odabrali ni Magelli ni Živković.

Zlatne žice tamburice

Nijedan od redatelja nije pristao na gotovo fizički bolnu *malignost* spomenute dramske tematike. Obojica u tekstualni predložak režijom nastoje učitati što veću *dopadljivost.* Pa dok Magelli pretvara *Kraljevo* u mjuzikl s nizom pjevačkih točaka i »lijepih melodija«, ne zaboravimo i obvezatne cirkuske točke s Ljepoticom (Nina Violić) na trapezu, Živković također pazi da na sceni bude bar jedna *Ljepotica* u minisuknji ili u uskoj haljini razgolićenih grudi (Barbara Nola), kao i na to da čitava predstava igra na *bezazlenost* prostačke pučke komedije, uz obilato prolijevanje piva, estradno pjevušenje, plesuckanje i psovanje — umjesto zloćudnosti makabrističke farse. U nastavku razgovora o izvedbenoj neprofesionalnosti domaćeg teatra glumci obiju predstava imaju užasnih problema s elementarnom *čistoćom dikcije*, zbog čega Krležu malo govore s agramerskom, malo s kajkavskom akcentuacijom; onda malo koriste suvremene kolokvijalizme i poštapalice, pa opet arhaične i sl. Problem vokalne izvedbe *Kraljeva* uključuje i počesto *izvikivanje replika*, koje dodatno ukida glumačke nijanse. Umjesto uvježbanog i promišljenog pristupa nesumnjivo fikcionalnoj ulozi drame, dakle umjesto osviještenog pristupa kompliciranom redu umjetničkog djela čiji je inicijator pisac, glumci obiju kazališnih kuća nastoje što je moguće pliće *skinuti* »zbiljsko ponašanje«, to jest klišeje gestike sajmišta ili nemuštih pijanaca. No kad bi *krčma* zbilja bila isto što i *teatar*, sve bi predstave međusobno strašno sličile: kao Ožujsko pivo Ožujskoj *pivi*. Teatar, međutim, nije pivovara, već vrsta svijesti koja zbilju *razbija i umnožava*, podvlači i stilizira, negira i dovodi do apsurda; u svakom je slučaju »iznevjeravajući« i bilježeći *umjetničkim* sredstvima.

Ponavljanja

Žalosno je da *različite* uloge generacije mlađih glumaca ispadaju mahom međusobno *slične*; žalosno je da gotovo nijedan izvođač mlađi od pedesete nije u stanju uvjerljivo izgovoriti tekst koji nije *kolokvijalan*. A pritom se radi o *iznimno* talentiranim ljudima, od kojih je svaki napose barem jednom ostvario tzv. *veliku ulogu*, ali kojima doista očajnički i sustavno nedostaje rad s profesionalnim redateljima. Što se pak tiče obojice ovdje motrenih režisera, na sceni se najstrašnijim manifestira njihov manjak načitanosti i uopće misaona plitkost prezentiranog režijskog posla, zbog čega obojica konceptualizaciju predstave počinju i završavaju na pragu *vlastita iskustva* ili osobnih reprezentacijskih navika. Magellijeve predstave s varijacijama teme cirkusa (pozornica kao pješčanik, glumac na nekoj vrsti ljuljačke; scenograf ponovno Miljenko Sekulić) dosadile bi već i *pod šatrom*, a gdje neće u mnogo zahtjevnijem kazališnom mediju. Živković pak misli da je šank na sceni sasvim dostatan za kreiranje ugođaja krčme (scenograf: Davor Antelić-Antas), kao što je u ranijoj režiji Carvera mislio da je bračni krevet sasvim »dostatan« za prikaz *otuđenosti* i fobija situacije braka. U tom je smislu Živković primjer jalovosti *doslovnih* transponiranja dramske situacije u prostorne slike. Spacijalizacije ili režije prostora u slučaju Živkovića i Magellija *de facto* ne proizlaze ni iz metaforičkog ni iz metonimijskog pronicanja u tekst, već su naprosto najpredvidljivija rješenja. Napomenimo da put od amaterske do *umjetničke* fotografije ili inscenacije tzv. »zbilje« ionako ne vodi kroz ponavljanje uvijek iste dosjetke, već upravo kroz izlaske iz jednom osvojenih okvira reprezentacije. Pogotovo sjetimo li se dodatno da i tematikom i mjestom izvedbe Perišićev komad sugerira kako dioba centar/margina ili »kultura centra« naspram »kulture u predgrađu« zasigurno više *ne važi*: HDZ-ova era lijepo je pokazala da najžešći primitivizam može pogoditi najuži centar stare gradske jezgre te saborskih klupa. No Živković nije čuo Perišićev sarkazam. Pjesma kojom završava *Kultura u predgrađu*, s tekstom »I mi [Hrvati] smo bolesni / I mi smo ludi / Pičke od ljudi, / Pičke od ljudi«, upravo trijumfalno proglašava *credo* pokazanog, ali ne i prokazanog ili raskrinkanog šovinizma: dapače, sugerira *samozadovoljstvo* u vršenju verbalnog nasilja (od kojega je doista samo korak do fizičkog). Ako se željelo dovesti u pitanje reprezentaciju jedne nacije kao »bespomoćne« i »glupe«, da ne govorimo o jadno mizoginom identificiranju »kukavičluka« s pogrdnim nazivom vagine, onda svakako spomenutu pjesmu nije trebalo otpjevati bez ikakvog ironijskog odmaka: kao zabavan i *veseli šlager* koji na samom kraju predstave prerasta u bezbrižni glumački naklon.

Miroslav Krleža, Kraljevo, redatelj: Paolo Magelli

Iznimke koje znače RAD

U obje predstave naći ćemo i glumačke uloge koje potvrđuju da je teatar neuništiv i da je kultura nešto što se ne može »iskorijeniti«. U *Kraljevu* Katarina Bistrović Darvaš potresno glumi Hajnal, smrću osupnutu prostitutku (s naglim prijelazima iz ledene ozbiljnosti u histeričan smijeh pa u prigušeni jecaj) u čijoj se sobi objesio lik Janeza. Edvin Liverić u sofisticiranoj tradiciji Kvrgićevih *stilskih vježbi* izvodi niz minuciozno osmišljenih uloga uličnih prodavača ili zanatlija s početka stoljeća (sladoledar, pekar, prodavač noževa itd.), dokazujući da mala uloga može postati majstorluk ukoliko joj glumac ne priđe površno. I *Kultura u predgrađu* ima dvoje izvođača koji idu dalje od zadovoljstva površnim: Enes Vejzović u ulozi dobroćudnog, ekstatičnog, naivnog i nezgrapnog *Dalmatinca* Antonija te Barbara Nola u roli prostački izravne te »prostodušne« *pevaljke* Sene X. Tome nasuprot, izvođači *glavnih* uloga, dakle Pjer Meničanin (Janez) i Filip Nola (Štijef) u ZKM-u te Goran Navojec u *Gavelli*, užasno variraju u kvaliteti: ako u jednom trenutku i postignu punu sugestivnost, već u sljedećem trenutku nastupit će kronično pomanjkanje dikcije ili infantilno glumatanje. Razlika na razini ansambla zamjetna je i na razini kohezije izvedbene grupe: dok se ZKM-ov ansambl doista trudi uspostaviti dojam homogene cjeline, *Gavellini* glumci djeluju do kraja razjedinjeno. Postoji još jedna pozitivna strana obiju predstava, a ona je sadržana u pristanku kazališnarača da se uhvate u koštac sa zastrašujućim dimenzijama *nacional-primitivizacije* kompletnog društva. Ništa slično trenutno ne nalazimo u domaćoj kinematografiji. Umjetnici teatra, dakle, doista ne zaostaju za *zbiljom*; zaostaju za *vještinom fikcionalizacije* ordinarne, banalne i kaotične stvarnosti. Kako reče T. V. F. Brogan: *Nemojte miješati cilj oponašanja i način oponašanja. Dickens zna opisati dosadne karaktere bez da nam dosađuje, kao što Flaubert zna opisati isprazne sudbine te nedostatak intelektualnih i moralnih kapaciteta Emme Bovary bez da njegov roman ispadne plitak, naivan ili simplicistički. Naprotiv, potrebna je velika umjetnička vještina da bi se prikazao plitak karakter.* Tu vještinu ne samo uobličavanja, već i razobličavanja zbiljskog, nastavljamo prizivati. Z

kazalište

Premijere

Dvaput, triput rođena

Ako na razini legitimno prihvaćenog društvenog poretka potisnemo žensku (pro)kreativnost, ona će se »osvetiti« kroz destruktivno ludilo muškaraca

Nataša Govedić

Uz predstavu *Gorke suze Petre von Kant* u *Teatru &TD*; redateljica: Dubravka Crnojević Carić; kostimi i scena: Sabina Cerić i Barbara Jugovac

Dioniz je, kako sigurno znate, božanstvo ekstatičnih svečanosti, opijata koliko i teatra, preobrazbe i ponovnog rađanja, de(kon)strukcije i oslobađanja podsvijesti, gubitka racionalne kontrole. Usput se radi i o *dvostruko rođenom* božanstvu: prvo kroz ženu (njegovu majku Semelu koja umire u prerano induciranom porodu), potom kroz muškarca (njegova oca Zeusa koji nedovoljno razvijen fetus Dioniza *zašiva* za vlastito bedro, dohranjuje ga i kasnije ga *rađa* iz svoga *muškog* tijela). Antropolozi ovaj mit tumače kao prijelaz s matrijarhata na patrijarhat. Filozofi i teatrolozi, na čelu s Nietzscheom, vole upozoravati na glumačke dvojnosti Dionizove figure, na njegovu androginost, kao i na ekstatičan aspekt Dioniza kojim je posredno i Edipu (arhetipskom dramskom junaku) poklonjeno iskustvo *samozaborava* i sljepila, samo da bi ga se kasnije tim okrutnije kaznilo za svojvrsnu »nesvijest odgovornosti«; za prepuštanje *dionizijskom*. Feminističko bi pak tumačenje glasilo ovako: ako na razini legitimno prihvaćenog društvenog poretka potisnemo žensku (pro)kreativnost, ako žensku ulogu svedemo na objekt i fetiš ili je do kraja ušutkamo/usmrtimo (primjer Semele), ona će se »osvetiti« kroz destruktivno ludilo muškaraca: Edipa, Penteja, Nietzschea, Strindberga, Artauda, Fassbindera.

Rainer Werner Fassbinder, Gorke suze Petre von Kant, redateljica: Dubravka Crnojević Carić

Dionizijsko Fassbindera

Gorke suze Petre von Kant (1972) ulaze u razdoblje redateljeve marginalne pozicije unutar njemačke i svjetske filmske industrije. Fassbinder će slavu (još jedno socijalno »drugorođenje«) postići tek 1978. godine filmom *Brak Marije Braun*, a samo četiri godine kasnije umrijet će od prevelike doze kokaina, nakon što je tijekom 37 godina života snimio ukupno 40 filmova. Uz radoholičnost i javno priznat alkoholizam (ne zaboravimo i narkomaniju) otvoreno je istupao i kao homoseksualac. Premda ljevičar, najoštrije je kritizirao komunističke partije; premda pripadnik *gay & lesbian* zajednice, neprekidno je ukazivao na mehanizme spolne eksploatacije koji pogađaju *ne samo heteroseksualne* parove. U djelu *Gorke suze Petre von Kant* tema je upravo začarani krug eksploatacije u lezbijskom odnosu: modna kreatorica Petra zapošljava kao svoju manekenku lijepu i intuitivnu, ali isto toliko i lijenu i taštu Karin, zbog čega *korištenje* tijela Karin (na modnim revijima, baš kao ni u spavaćoj sobi Petre) ne ide po planu: Karin *odbija* postati Petrin rob. U toj je gesti odbijanja ujedno i esencija Petrine žudnje — glavna junakinja, budući da je majstorica sado-mazo senzibiliteta, čezne za *nepokorenošću* i *nepripitomljenošću* drske Karin, djevojke koja odbija poziciju žrtve. Istodobno, na sceni je prisutna i jedna *dragovoljna* ropkinja: Petrina nijema te neprekidno zaposlena dizajnerica Marlene. U filmskoj verziji, iz razloga minimalnog budžeta, minimalna je i scenografija (jedna soba), ali zato bogatstvo kretanja kamere i sofisticiranost glume ulaze u antologijsku virtuoznost. Fassbinder je majstor složenih karakterizacija; pogotovo *nagovještavanja* te *ambivalencije* pojedine replike ili geste, čime, tvrde teoretičari, na naročit način aktivira i pozornost publike.

Pucanje opni

Redateljica Dubravka Crnojević Carić u Fassbinderovu je dramu ušla kroz filozofiju Julije Kristeve, dakle nije u prvi plan stavila fasbinderovski odnos gospodar/rob, čak ni sâm tekst njemačkog dramatičara i redatelja (premda ga izvodi u cjelini), nego problem predjezične ili primarne artikulacije *ženskog tijela* koje se ne može probiti do samosvijesti ni do pune jezične uobličenosti *ni u jednoj* od uloga komada. Zbog toga je od prvog prizora na sceni prisutno koreografirano izgovaranje razlomljenih replika o *bolesti* i *nemoći*, isprekidano izvještavanje o simptomima depresije, o nemogućnosti koherencije, *ucijepljeno* u originalni tekst drame, ali tako da narušava ili ometa linearnost i kauzalnost Fassbinderove naracije. Zanimljivom asinkronošću nervoznih ili katatoničkih pokreta (koreografkinja: Jasna Frankić Brkljačić) predstava se i otvara, a inovativno isticanje *rodnog iskustva* najavljeno je istovremenim boravkom u prvom planu scene svih izvođačica: Petrine mame i kćeri, ljubavnice i sluškinje, prijateljice. Iza njih, u stražnjem planu, istu koreografiju neurotskih simptoma ponavlja i Petra, kao što će predstava i završiti skutrenošću svih izvođačica u poziciji fetusa; dakle vrhuncem neostvarene čežnje za emocionalnom sigurnošću majčine utrobe. Što se tiče redateljskog postupka, kojim centralni likovi ostaju zarobljenicima svojih emocionalnih neuroza i disfunkcionalnosti, Petra je koncipirana kao lik koji nije toliko »utilitaran«, koliko je edipovski *slijep* prema jeziku ljubavnog povjerenja i ravnopravnosti. Karin pak sebi uskraćuje sve osim neposrednosti emocija (ne pristaje na intelektualni odnos), a Marlene je doslovce nijema i ispijena slikarica (ne pristaje na emocionalnu punoću). Sve tri žene zaklanjaju se iza maske šutnje (napola prekinute ili neizgovorene rečenice; izbjegnutog otvaranja), a u sve tri *šutnje*, naglašava Crnojević Carićeva, postoji i doza pobune; nepristanka na način života koji žive. Kada i pucaju, opne njihova medusobnog otuđenja stvaraju samo nove usamljenosti i nove fragmentacije. Bliskost je prije svega kratkotrajna zajednička *žudnja* za bliskošću, izvrsno potcrtavana žalostivim tonovima violončela (svira: Neva Salamon) kao kohezivnim sredstvom plesnih i dramskih dionica. Temeljnu scenografiju čini nizak krevet u dubini pozornice te mnogo praznih okvira (za zrcala ili za slike) u čiji *prazan prostor* kičicom znakove »ucrtava« vrijedna i samozatajna Marlene.

Skidanje maski

Osim vrlo promišljene, slojevite i vješto realizirane režije Dubravke Crnojević Carić (srećom neusporedive s trivijalnostima spacijalnih te dramaturških rješenja mnogih »iskusnih« domaćih redatelja kako mlade tako i srednje generacije), dionizijsko drugorođenje zahvaća i domenu glumačkog. U naslovnoj ulozi Petre von Kant Crnojević Carićeva potvrđuje da preduvjet *dobre glumice* nije čelična maska barbie-ljepotice u stilu Ene Begović, nego transparentnost što finije i što bogatije unutarnje osjećajnosti (ili umijeće smicanja *socijalnih maski*). Crnojević Carićeva nadilazi okvire domaćih inhibicija glumačkog ceha hrabrošću odbijanja konvencionalne mimike i gestike *velike glumice* u korist otkrivanja onih lica koja i performeri nerado pokazuju: uplašenih, povrijeđenih, tužno osmjehnutih nad vlastitom glupošću, zaplakanih, razlivene šminke. Ona nije »savršena« drvena *ljepotica*, nego senzualna i plodno nesavršena *žena*. Pohvalila bih i Maricu Vidušić u ulozi Sidonie, snobovske Petrine prijateljice navikle koristiti se pokretima i »logikom« lutkice iz pornočasopisa, kao i Ljiljanu Zagorac u ulozi mršave i ozbiljne Marlene, duboko usredotočene na proces slikanja. Nažalost, inače vrlo nadarena Nataša Dangubić nije bila dorasla zadatku koji je nekoć proslavio Hannu Schygullu: umjesto enigmatičnosti i snage Karin, pokazala je tek prizemnu koketnost te od samog početka stripovski jasno i podrugljivo »licemjerje«. Fassbinder je, sjetimo se, svoje glumce molio da nikada ne pokazuju kako im je do kraja *jasna* motivacija lika, inače se nejasna zona introspektivnosti uloge pretvara u pamflet. *Predstava* Gorke suze Petre von Kant *konačno u nas afirmira glumicu ne kao redateljsku* lutku, *nego kao kompletnog autora scenske umjetnine*, potvrđujući da svako rađanje kazališne svečenosti ipak mora pristati na prolazak kroz porodajni kanal *zazornog*; na malu smrt konvencije u ime rađanja inovacije. To je pouka o kojoj je u *Braku Marije Braun* te u svim svojim djelima govorio i Fassbinder: *Najvažnije od svega je naučiti kako učiti*. Možemo samo poželjeti što više predstava koje nas imaju načina suočiti s mukama i radostima unutarnjeg preporoda. Z

Abeceda kritike

Bilježenje: zašto i što kritičar zapisuje tijekom predstave?

Potaknuta apsolutnim javnim nepoznavanjem profesije pisanja kazališne kritike, koju svako malo iskažu moji kolege glumci i redatelji, pokrećem rubriku kojoj je cilj demistificirati ulogu kritičara kao »vanjskog neprijatelja« teatra; također i objasniti *metodologiju* kritičasrkog posla. Počinjem od često mi upućenog pitanja *zašto* kritičar tijekom predstave »nešto zapisuje«. Svugdje na svijetu za kritičara je predstava *radno mjesto*, kamo njezin »zaposlenik« ne stiže i odakle ne odlazi samo zanesen ili prepun emocija, već prethodno analitički pripremljen, tijekom predstave *informiran* o različitim kôdovima i načinima izvedbe, a na kraju i dužan usporediti »čitanje« određenog redatelja sa zabilježenim inscenacijama istog komada. Znajući da je svaka izvedba jednokratan događaj, a također i želeći o tom događaju argumentirano izvijestiti (ne samo po varljivu sjećanju), kritičar bilježi lokacije glumaca na sceni, njihovu gestiku, promjene rasvjete, točnu repliku, načine na koji je nešto izgovoreno, režijska, glumačka, scenografska i kostimografska rješenja. Pritom kritičar *vrlo pomno* prati događaje na sceni — slično učeniku na likovnoj akademiji koji pozorno prati i izlaganje profesora i vizualne detalje tumačenog likovnog djela, o oba događanja hvatajući i bilješke. Ljudi su naime sposobni za multiplicitet pozornosti. Nakon nekog vremena kritičkog posla oko i uho nauče raditi svoj posao bilježenja scenske situacije bez da se i spušta pogled prema ruci koji pritom bilježi informacije. Bilježenje o predstavi, nadalje, predstavlja jedinu moguću evidenciju o nizu kazališnih predstava kojima je kritičar (za razliku od običnog gledatelja koji u teatar dolazi po nahođenju i po »doživljaj«) iz tjedna u tjedan dužan prisustvovati te ih analizirati iz profesionalnih razloga. Bilježeći kritičar ostaje predan i skroman *učenik* (kasnije i po mogućnosti što potkrepljeniji tumač) predstave kojoj pristustvuje, a ne *demijurg* nad tuđim djelom. Z

N. G.

kritika

Kanonsko djelo filozofije jezika

Ako čitatelj nije ni filozof ni logičar, najbolje je da krene od eseja o metafori koji tematizira prilično bitan odnos između doslovnog značenja i onog što je sugerirano metaforom

Nenad Miščević

Donald Davidson, *Istraživanja o istini i interpretaciji*, preveo Kiril Miladinov, Demetra, Zagreb, 2000.

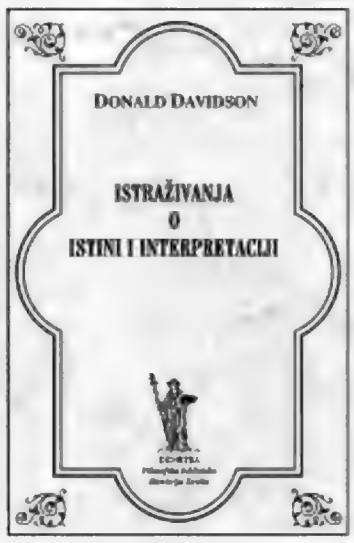

Konačno smo na hrvatskom dobili djelo o teoriji značenja i tumačenja koje je danas već pomalo klasično u suvremenoj filozofiji jezika. Djelo se sastoji od pojedinačnih eseja, a prvi put je izdano 1984. godine. Prisjećam se da je prvi glas o tim vrlo utjecajnim esejima stigao do nas u sedamdesetima. Tada se nas nekolicina zainteresiranih za filozofiju jezika bavila skupljanjem i čitanjem pojedinačnih eseja, do kojih je bilo prilično teško doći, a još ih je teže bilo razumjeti, jer pretpostavljaju poznavanje vrlo složene pozadine i niza rasprava iz šezdesetih. Uvodnih je radova bilo vrlo malo, skoro ništa. Prvi hrvatski prijevodi su se pojavili u zborniku Marija Suška izdanom u Sarajevu, a onda u riječkim Dometima. (Srećom je nedavno kod nas prevedena i Quineova knjiga za kojom Davidsonovi radovi prirodno slijede.) Davidson je konačno bio i došao u Hrvatsku krajem osamdesetih da bi, zajedno sa suprugom, filozofkinjom Marciom Cavell, proveo nekoliko dana u Lovranu i Rijeci gdje je održao predavanje (sjećam se da mi je na putu od Ljubljane do Rijeke tvrdio kako će se Jugoslavija uskoro raspasti, a ja mu baš nisam vjerovao). Nešto prije toga Nenad Sesardić bio je objavio vrlo kritičku studiju o Davidsonu u uglednom švicarskom časopisu *Dialectica*.

Zahvaljujući Kirilu Miladinovu sada imamo izvrstan prijevod djela, vrlo čitak i vrlo savjesno uraden. Nažalost, njegov Uvod u knjigu nije tako dobar kao što je prijevod i teško da doista uvodi čitatelja. Na primjer, Miladinov svrstava Davidsona u pragmatiste, ničime ne obrazlažući ovakvu čudnu odluku: Davidsonov centralni pojam istine dijametralno je suprotan pragmatističkom. On predstavlja Davidsonov program kao »spašavanje pojma istine«, prilično nejasno od koga i čega. Naprotiv, Davidson pretpostavlja pojam istine kao razmjerno neproblematičan i na njemu temelji svoju sliku značenja i tumačenja. Miladinov misli da Davidson hoće suprotstaviti istinu bitku i da on drži da se »ideja bitka kao instancije predrefleksivne, izvorne referencijalnosti ne može sistematski opravdati vlastitom izvornošću«. No, Davidson o tome jednostavno nigdje ne govori niti Miladinovljev pojmovni aparat uvodi i objašnjava Davidsonov. Osobno među njima nisam uspio pronaći nikakvu vezu. Na primjer, on Davidsonovoj »istini« romantično suprotstavlja »laž« koju vezuje uz zlo i pita je li bitak zao, potpuno promašeno u Uvodu knjige, jer Davidson govori samo o faktičnoj istini i neistini, a ne o laži ni o moralnosti iznošenja neistina. Nadalje, po Miladinovu, Davidsonov model nudi »dekonstrukciju intuicionističkog predrazumijevanja pojma značenja«. Nigdje nam se ne kaže što je to navodno »intuicionističko predrazumijevanje pojma«, ni zašto bi ga itko htio dekonstruirati, niti se navodi ikakav citat iz Davidsona koji bi dokumentirao takvu namjeru. Miladinovljeva slika povijesti filozofije također nije baš precizna: po njemu se pojmovi istine i jedinstva »sve snažnije diskreditiraju« s početkom novog vijeka, što je posve krivi opis uloge što je ti pojmovi igraju kod jednog Descartesa, Lockea, Spinoze ili Leibniza. Ti mislioci nisu smatrali istinu diskreditiranom, naprotiv, svi oni traže objektivnu istinu i hvale se da su je često i dostigli. Isto je tako naivno i pogrešno tvrditi da je već Kant »operacionalizirao« pojam istine, time što ga je smjestio u sud, jer u tome Kant samo ponavlja vrlo staru i klasičnu Aristotelovu dijagnozu. No, još jednom, prijevodu svaka čast!

Što je teorija značenja?

Nekoliko riječi o Davidsonovoj slici značenja. Njegovi su prethodnici ili htjeli običan jezik zamijeniti, odnosno popraviti logičkim (Russell, Quine) ili su pak odbacivali logički u korist običnog (Wittgenstein, Strawson). Davidson naprotiv hoće objasniti običan jezik pomoću logike i pozivajući se na logičku strukturu skrivenu u njemu. Posve uređen semantički opis danog jezika, recimo hrvatskog, on naziva »teorijom značenja« za takav jezik. Opći oblik opisa zadan je time što je kao glavna funkcija jezika uzeto ozbiljno, asertoričko govorenje o svijetu. Značenje stoga treba povezati sa svijetom, a veza je pojam istinitosti. Neke će jednostavne proste rečenice biti moguće analizirati posve trivijalno. Na primjer, »Katica je mlada« istinito je ako i samo ako je Katica (uistinu) mlada.

Rečenica u navodnicima pripada hrvatskom, a sve ostalo možemo izraziti na bilo kojem jeziku koji nam je prikladan i koji onda koristimo kao metajezik za opis hrvatskog. (U našem primjeru jezik i metajezik zvuče jednako, ali ih ipak logički razlikujemo.) Dodatnu komplikaciju unosi glagolsko vrijeme; ni Katica nije vječno mlada, već je mlada u doba kad je rečenica izgovorena, pa bi gornju formulaciju trebalo barem malo proširiti u tom pravcu. Druge proste rečenice manje su jednostavne. Na primjer »Katica trči« povlači postojanje radnje događaja trčanja, i tu skrivenu pretpostavku teorija značenja za hrvatski jezik mora iznijeti na vidjelo. Evo kako:

»Katica trči« je istinito ako i samo ako postoji radnja događaj trčanja i ta je radnja događaj Katičina. Teorija značenja ovdje iznosi na vidjelo strukturu skrivenu u običnu govoru. Rečenice teorije nazivaju se T-rečenicama (»truth« je istina, a slovom T ujedno se odaje počast Tarskome koji ih je učinio slavnima. Davidson je, po vlastitu pričanju, Tarskijevu teoriju doznao izravno od njega, kad su bili kolege u Kaliforniji). Veznik »ako i samo ako« tretiramo kao sredinu rečenice, a njegovo okruženje kao lijevu i desnu stranu. Spominjem još jedan problem s posve jednostavnim rečenicama. Značenje rečenice »Brigitte Bardot je dobra glumica« nije mehanička kombinacija toga da je ona dobra i da je ona glumica.

Davidson hoće objasniti običan jezik pomoću logike i pozivajući se na logičku strukturu skrivenu u njemu

Situacija se komplicira sa složenim rečenicama. Neke analiziramo izravno pomoću elementarne logike, ali većina stvarno zanimljivih traži dodatno razmišljanje. Na primjer, nastavnikova rečenica u neupravnom govoru »Galileo je rekao da se Zemlja kreće« stvara gomilu problema (vidi esej *Reći da...*). Što je Galileo rekao? Sigurno ne hrvatsku rečenicu »Zemlja se kreće« (čak ni Kulundžić ni Đodan ne bi tvrdili da je govorio hrvatski). Nastavnikova mu rečenica pripisuje neki sadržaj ili sud. Slavna (fregeovska) tradicija u semantici stoga tvrdi da zavisna rečenica »...da se Zemlja kreće« iznosi misaoni sadržaj i referira na njega. Ali ako cijela rečenica referira na misaoni sadržaj, tada njezin dio, riječ »Zemlja«, u zavisnoj rečenici referira na dio tog misaonog sadržaja, a ne na planet Zemlju kao što bismo naivno i prirodno mislili. Time smo izgubili značenjsku »nedužnost« običnog govora, te riječi u neupravnom govoru dobivaju posve čudnu referenciju. To bi slavnu tradiciju moglo diskreditirati. Davidson nudi ingeniozno rješenje: glavna rečenica u neupravnom govoru »pokazuje« na rečenicu što slijedi.

»Galileo je rekao da se Zemlja kreće« istinito je ako i samo ako je Galileo rekao to. Zemlja se kreće.

Riječ »to« ukazuje na sljedeću rečenicu. Sljedeća rečenica, naime »Zemlja se kreće«, ima skroz normalne uvjete istinitosti, tako da u njoj riječ »Zemlja« referira na planet Zemlju. Nedužnost je spašena.

Problemi nisu samo tehničke naravi. Neki prigovaraju da je pojam istinitosti načelno premršav da bi obavio posao koji mu je Davidson namijenio. Pogledajte rečenice »Dva i tri je pet« i »Dva puta deset je dvadeset«. One su, smatrao bi Davidson, uvijek istinite. No tada važi sljedeća T-rečenica:

»Dva i tri je pet« istinito je ako i samo ako je dva puta deset dvadeset.

Budući da je druga rečenica uvijek istinita, takva je i prva, dakle naša T-rečenica je točna. No, sigurno je da takva, pomalo čudna iako točna T-rečenica nimalo ne objašnjava značenje rečenice »Dva i tri je pet«. Davidson traži rješenje u vezama među rečenicama, u tome koja služi kao razlog ili dio dokaza druge. U našem primjeru, opis značenja mora pokazati nepostojanje veze između »Dva i tri je pet« i »Dva puta deset je dvadeset«, ne samo navesti da je prva istinita točno kad i druga (naime uvijek). Kad jednom tako specificiramo sve relevantne veze, značenje će biti točno opisano (esej »U skladu s činjenicama«). Međutim, problem će se ponovno pojaviti s nekim imenima. Rečenica »Zornjača je sjajna« istinita je točno onda kad je Večernjača sjajna, budući da se radi o istoj zvijezdi. No odgovarajuća T-izreka »Zornjača je sjajna« istinita je ako i samo ako je Večernjača sjajna ne nudi dobar opis značenja imena »Zornjača«, barem ne zdravorazumski gledano. Netko tko ne zna da se radi o istoj zvijezdi može vjerovati da je Zornjača sjajna, a da Večernjača nije. Davidsonov učenik i sljedbenik John McDowell prije dva desetljeća predložio je da zahtijevamo točniju formulaciju desne strane pogodbe: ako je Zornjača spomenuta na lijevo, onda je treba spomenuti i na desno, a ne je nazivati imenom »Večernjača«. Cijena ovog prijedloga, međutim, jest da uvodi dodatnu, neanaliziranu količinu smisla na desnu stranu koja bi trebala pružiti jasnu i, kako bi političari rekli, transparentnu sliku značenja rečenice na lijevoj strani. »Ali zaboga, pa znamo hrvatski«, odgovorio bi McDowell, »zašto bi nam riječ 'Večernjača' bila netransparentna? Opis značenja mora biti umjeren, čak skroman i ne nastojati objasniti ono što je govorniku i bez toga jasno.« No ako je tako, mogli bismo odgovoriti zašto onda uopće gradimo opis značenja za hrvatski, pa svi ga tako i tako razumijemo. Skromne teorije značenja su preoskudne, one tjeraju na teorijsko stezanje pojasa za koji nema dobrih razloga.

Gledano s tog neskromnog stajališta, pretpostavka koja čini opis značenja u hrvatskom posebno zanimljivim jest da opis na neki način prikazuje stvarno govornikovo poznavanje hrvatskog. Zašto bi netko tvrdio da govornici nekako (prešutno, skriveno) raspolažu tako kompliciranom strukturom? Odgovor je, naravno, da vladanje značenjima u hrvatskom treba nekako objasniti i da je znanje jezika barem onoliko kompliciranо koliko je i jezik sam.

Zanimljivo je da projekt izgradnje teorije značenje zapravo nije rezultirao nekim većim brojem tako formuliranih opisa za pojedine jezike (za engleski jezik posao je nedavno obavio G. Segal). Pažnja se okrenula filozofskim pretpostavkama i posljedicama ovakve, istinosno usmjerene, slike jezika. Dio polemike vodio se o ulozi referencije u teoriji značenja, pomalo polemički protiv Kripkea i Putnama. Drugi dio ticao se istinitosti, gdje su glavni sugovornici bili Dummett i njegovi sljedbenici kojima se istina čini isuviše objektivistička da bi igrala glavnu ulogu u značenju. Kako je proučavanje jezika dugo bilo središnji posao analitičke filozofije, mnogi daljnji filozofski problemi, posebno spoznajni, bili su formulirani pogledom na Davidsonov prijedlog. Naravno, od ovakvog shematskog prijedloga do punih filozofskih konzekvenci Davidsonove slike put je dug i naporan. Evo jednog koraka na tom putu.

Mišljenje i govor

Što je važnije, misao ili govor, odnosno pisanje? Stara tradicija, koja je snažno oživjela posljednjih desetak godina sa širenjem kognitivne znanosti, glasa za misao. Na kraju krajeva, pišem ovu rečenicu da bih izrazio misao, a moja misaona stanja vode me u pisanju i određuju što ću reći, odnosno napisati. Mišljenje je uzrok, govor je posljedica. Mišljenje nam je dano neposredno, govor moramo slušati i analizirati. Nasuprot tome, mnogi klasici analitičke filozofije, kao i strukturalisti i hermeneutičari, glasaju za jezik: jezik je objektivno dostupan, mišljenje nije (Quine i Wittgenstein, barem prema nekim čitanjima). Osim toga, kako bih išta mogao misliti izvan medija moga jezika? Ekstremisti su pokušali do kraja izbrisati pozivanje na unutrašnje misaone procese. Po njima su ovi samo privid, čitav posao obavlja jezik.

Davidson pokušava naći srednji put u studiji *Mišljenje i govor*. »Ovisnost govora o mišljenju je evidentna, jer govoriti znači izražavati misli«. No, kako dokazati suprotnu ovisnost, misli od jezika? On nudi vrlo domišljati argument: bitno je za naše misli da mogu biti istinite ili lažne, da se odnose na nekakvu objektivnu realnost. No, ta činjenica mora biti dostupna onom koji misli (i to je, po mom sudu, prva rupa u njegovu argumentu). Međutim, razlikovanje objektivne istine i subjektivne uvjerenosti moguće je samo kroz prihvaćanje objektivne norme istinitosti, koje važi za mene kao i za drugoga. Stoga, »samo biće koje može interpretirati jezik može imati pojam mišljenja«. Još kraće, »pojam istinitog uvjerenja ovisi o pojmu istinite izjave, a ova opet ne može postojati bez zajedničkog jezika«.

Ovo je bila kratka ilustracija načina na koji razmišljanje o opisu značenja vodi do dubljih filozofskih pojmova. Zaključimo praktičnije, napomenom o načinu čitanja djela. Čitatelj koji nije prvenstveno logičar ni lingvist možda bolje da ne počinje od početka koji je pisan za logičare. Ako je filozof, možda mu pomogne isto što je nekad pomoglo i meni, naime da se prvo koncentrira na odjeljak *Jezik i realnost*, pa da onda čita eseje o radikalnoj interpretaciji, mišljenju i govoru i o metodi istine u metafizici. Ako nije ni filozof ni logičar, najbolje je da krene od kraja, od eseja o metafori, koji je zanimljiv za svakog tko razmišlja o književnosti, a tematizira prilično bitan odnos između doslovnog značenja i onog što je sugerirano metaforom. Z

kritika

Integracija ili izolacija?

Sve balkanske zemlje, osim Grčke, nalaze razloga vjerovati kako pripadaju nekoj drugoj, a ne balkanskoj Europi

Grozdana Cvitan

Radovan Vukadinović, *Sigurnost na jugoistoku Europe*, HUMS i Interland d.o.o., Varaždin, 1999.

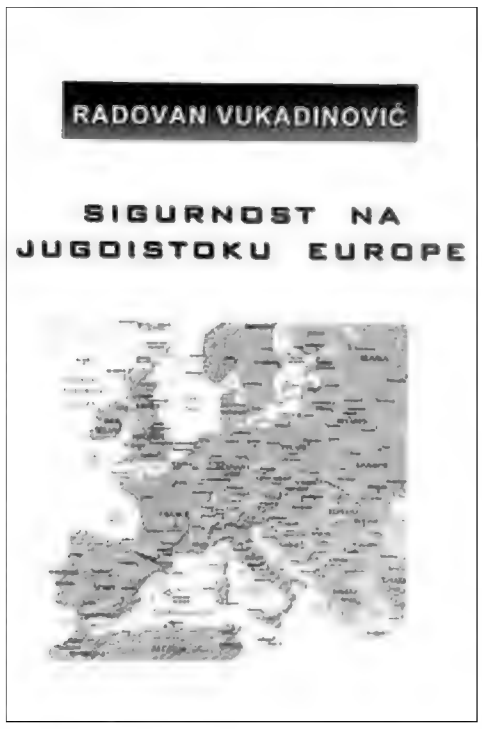

Knjiga Radovana Vukadinovića *Sigurnost na jugoistoku Europe* pojavljuje se u pravom trenutku za sva ona razmišljanja koja trenutno (u novije vrijeme rjeđe glasno i češće intimno) muče mnoge na ovim prostorima, a vezana su uz razne integracije od uglavnom poželjnih europskih do dvojbenih regionalnih. Naravno, atribut dvojbenosti svim je integracijama, a posebice regionalnim, u Hrvatskoj prvenstveno nametnula bivša vlast u nastojanju da sliku o hrvatskoj vanjskoj politici što više zamagli. U toj magli i doziranoj istini u javnosti, približavanje s Jugoslavijom protumačeno je na jedan način, a regionalna suradnja sa svim zemljama u okruženju na drugi. Dvostruke i višestruke slike i mjerila javnost je često identificirala strahom od svega pa fobija granice postaje dominantnim osjećanjem koji se pretvara u strah od gubljenja suvereniteta. Ipak, ma koliko to vrijeme prolazilo, još će mnogi postavljati pitanja o tome što stoji iza raznih integracija, koji su interesi Europe, što je Pakt o stabilnosti, zašto su uvjeti za ulazak u EU vezani uz regionalno ponašanje koje znači otvaranje i mnoga slična.

Ekonomska korist

Za europsku zajednicu uvijek je na prvom mjestu ekonomska korist, a poslije lutanja u određivanju prema načinu političkog rješenja (uglavnom tijekom, a manje nakon ovdašnjih najnovijih ratova) Europa je uvidjela da će sad trebati uložiti poneki napor i još nešto novaca u najnovijem opredjeljenju za stabilnost ovih prostora. Istodobno, sve zemlje jugoistoka Europe karakteriziraju neke zajedničke činjenice pa tako i razmišljanja, želje i nastojanja bijega s Balkana. Što to znači najbolje govori činjenica da sve balkanske zemlje, osim Grčke, nalaze razloga vjerovati u teško dokazive činjenice, kako pripadaju nekoj drugoj (uglavnom srednjoj Europi, što smatraju čak i Albanija i Rumunjska), a ne balkanskoj Europi. Taj kompleks nema samo Grčka svjesna svog posebnog položaja u kulturološkoj povijesti Europe. Ta želja bijega iz vlastite regionalnosti (i kao položaja i kao osjećaja) pomaže Europi u diktiranju uvjeta koji će zemlje ovih prostora ispuniti ne bi li postale priznati dio civiliziranog svijeta. Naravno, u tome je puno i pogodbe, posebice s aktualnim vlastima u svakoj od pojedinih zemalja, a korist na putu prema integracijama ide i kroz neke ustupke (makar i privremene) u kojima se kriminal ili nedemokratičnost mogu i previdjeti u korist govora o integracijama. U svijetu, koji je danas ispresijecan integracijama raznih vrsta, postoje prihvatljivija i manje prihvatljiva rješenja. Naravno, prihvatljivost je u njihovim uvjetima i značenju za svaku pojedinu zemlju. Posebno je transparentan primjer ponašanja Jugoslavije koja je pozdravila prve prijedloge integracija jugoistočne Europe (videći u tome svoj izlazak iz izolacije bez većih unutrašnjopolitičkih promjena), ali kad su daljnji prijedlozi konkretizirani u obliku Pakta o stabilnosti, odmah je izjavljeno kako su ga osmislili neprijatelji Srbije. Nastojanje Zapada da što prije smijeni Miloševića (možda je i toj tvrdnji trebalo dati malo analitičkog prostora) govori o važnosti ne samo trgovinskih razloga, putnih pravaca ili potrebe stabilnosti ovih prostora, nego i o uvažavanju činjenice da zemlja koja ima središnji zemljopisni položaj mora imati i odgovarajući politički dignitet. Naravno, ostale zemlje prostora istog trenutka promišljaju protupitanje: što zaista znači jugoslavensko ili srpsko (zavisno od daljnjeg razvoja pitanja Kosova i Crne Gore) središnje mjesto u regiji? Više od zemljopisne činjenice središnjeg položaja Srbije na Balkanu ili neku stvarnu novu sredinu cjelokupnog prostora? Hoće li na taj način agresor nedavnih ratova biti amnestiran i privilegiran? I koliko napokon razni paktovi i asocijacije stvaraju osjećaj protektorata kod malih i mladih država od kojih se očekuju brza rješenja to jest odluke o članstvu?

Nesnalažljiva Europa

Uvjeti otvaranja što ih zasada Europa nameće kroz regionalni koncept kao test preko kojeg se ulazi u EU, uvjerenje su Bruxellesa *da je to pristup koji može pomoći ostvarenje najviših ciljeva: mira, razvoja međusobne suradnje, unapređenja međusobnih odnosa i približavanja država jugoistočne Europe Europskoj uniji*. Međusobna suradnja preferira područja kao što su: energetika, telekomunikacije, prijevoz, poljoprivreda i zaštita okoliša.

Uvidjevši prvobitno europsko nesnalaženje na sastanku u Bugarskoj 1996. godine Clinton najavljuje Inicijativu za suradnju u jugoistočnoj Europi (SECI). Naravno, Europa se pita treba li joj baš SAD uredovati u vlastitoj kući. Ipak, zbog vlastitih interesa, ni jedni ni drugi neće zasad ostaviti Balkan da se sam brine o sebi (a SAD će Europi naplatiti realizirane usluge). SAD je intervencijom NATO-a u Srbiji spriječio daljnje širenje krize, stavio Rusiju na još niže mjesto u kategoriji svjetskih sila, pokazao svoj vodeći položaj u NATO-u i redefinirao ulogu te organizacije kao arbitra u svjetskim odnosima, umanjujući istodobno ulogu i smisao Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda.

U takvim i sličnim razmišljanjima jugoistok Europe u najnovijoj je prošlosti imao suviše značajnu ulogu, a da danas ne bi bio predmet promatranja i utjecaja onih koji su te uloge pratile, kreirale, dopuštale ili kažnjavale — zavisno o vremenu i interesu. Uostalom, rješenje pitanja što ih nameće jugoistok Europe djelotvornije je promisliti i riješiti na samom jugoistoku nego u susretu s valovima izbjeglica iz tih područja (Njemačka) ili u susretu s mafijama koje cvjetaju u bivšim socijalističkim zemljama, ali s velikim ambicijama da iz vlastitih iskorače i u svjetske prostore.

Vizija budućnosti

Uvažavajući ogromnu literaturu o različitim aspektima problema na jugoistoku Europe, analizirajući sve zemlje tog područja u njihovim vanjskim i unutrašnjim sukobima i interesima, kao i najvažnije čimbenike svjetske politike i njihove interese (uz SAD, Britaniju, Francusku, Njemačku, Rusiju...) te susjede (Italija, Turska...) na spomenutom području, Vukadinović daje cjelovitu sliku prostora, problema i interesa u svjetlu mnogih pitanja s većom i manjom težinom u odnosu na moguće postupke i procjene, a svakako upućuje na uvjerenost moćnih da i mimo procjena diktiraju zamišljenu budućnost. Sazrijevanje vizije te budućnosti nije bilo ni lako ni jedinstveno, nije to ni danas, ali se zna na čijoj strani su argumenti — moćni o tome ne dvoje i zasad imaju vremena, čekajući kad će manji i slabiji popustiti. Manevarski prostor teško je i pronaći.

Inauguracija Pakta o stabilnosti u Sarajevu 1999. godine, osim razrađenog plana, sadržavala je i vremenske okvire (do 1. 1. 2003) kao i mehanizme nadziranja u provođenju ciljeva Pakta, što je nov način djelovanja na ovim prostorima. Koliko takav pristup može biti koristan i što je s onima koji se ne odluče na vrijeme? Je li riječ o sijanju panike ili stvaranju sivih zona? U civilizaciji koja se kod sijanja više ne oslanja na vjetar, nego na stroga poljoprivredna pravila sigurno je da i mjere za odstupanja nisu nepredviđene. Oni koji odstupaju imaju jasne poruke o tome koje su slabosti njihovih oslonaca. Zato se profitabilnijim, a time i pametnijim, čini traženje prednosti asocijacija u koje se ulazi i njihovo što brže integriranje s vlastitim mogućnostima. Primjerice, u pitanju Jugoslavije analize predviđaju kako bi demokratizacija te zemlje mogla dovesti do bitnog razvoja na svim planovima. U protivnom: upitnost ostanka Kosova i Crne Gore u njezinu sastavu postaje sve manja.

Politika globalnog osiguranja budućnosti (rekao bi Joschka Fischer) mogla bi, čini se, imati i humanije dimenzije od svih dosadašnjih jer na ovim prostorima, čini se, shvaća konačno i antropološke probleme ne brkajući ih s političkim. Autor knjige *Sigurnost na jugoistoku Europe* Radovan Vukadinović pak sugerira još jedno uvažavanje pri primjeni Pakta o stabilnosti. Naime, s obzirom na strah većine zemalja jugoistočne Europe kako ih bilo kakav regionalizam samo može odvući dalje od Europe umjesto prema njoj (i usprkos proklamiranim obvezama svih strana u sporazumu), sugerira da *Pakt mora jasno staviti do znanja svakim svojim potezom da je njegova aktivnost usmjerena krajnjem cilju — ulasku u Europu*.

Oni koji se s autorom ne slože ili pak odbacuju svaki razgovor o integracijama, u knjizi mogu naći analizu elemenata politike svih zemalja jugoistočne Europe prema zajedničkoj regionalnoj asocijaciji. I napokon, šteta što je uvijek lakše postavljati pitanja pa i u strahu nego ponešto pojasniti knjigom (barem i novog izdavača koji još pati od brojnih pogrešaka u realizaciji svoje tiskovine). Ali to su neki drugi problemi.

PROMETEJ

Nabavite Prometejeve knjige po najpovoljnijoj cijeni!

* 20% jeftinije knjige u pretplati
* plaćanje čekovima građana u dvije rate za iznos veći od 500 kn
* za pravne osobe plaćanje preko računa

Dostavljamo knjige pouzećem, poštarina nije uključena.

Knjige možete kupiti na Kaptolu 25 u Zagrebu i u svim većim knjižarama u Hrvatskoj.

Dragutin Kiš: *Hrvatski perivoji i vrtovi*

* Format 24 x 28 cm, 362 str., 290 kolor reprodukcija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 390 kn.
* Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja prirodnih znanosti.

Gjuro Baglivi: *De fibra motrice et morbosa (O zdravom životu...)*

* Format 17 x 24 cm, 434 str., 35 ilustracija. Dubrovački liječnik svjetske slave piše o zdravom životu, liječenju biljem, glazbom, meditacijom...
* Cijena: 200 kn.

Dušan Kalogjera: *Korčulanska brodogradnja (Shipbuilding in Korčula)*

* Format 24 x 31 cm, 680 str., 500 fotografija, tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak. Knjiga sadrži povijest brodogradnje u Hrvata.
* Cijena: 398 kn.
* Nagrada *Josip Juraj Strossmayer* za najuspješniji izdavački pothvat s područja tehničkih znanosti.

Stjepan Kožul: *Martirologij Crkve zagrebačke (I. svezak), Terra combusta — Spaljena zemlja (II. svezak)*

* Povijest stradanja KC i ostalih vjerskih zajednica od svih totalitarnih režima XX st.
* Format 17 x 24 cm; tvrdi uvez, šivano; kolor ovitak. *Martirologij:* 830 str., 55 fotografija i faksimila. *Terra combusta:* 424 str., 3 arka fotografija i reprodukcija.
* Cijena: Komplet (oba sveska u zaštitnoj kutiji) — 395 kn.

Stjepan Kožul: *Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja*

* Format 21,5 x 27,5 cm, 868 str., tvrdi uvez, šivano, kolor ovitak.
* Cijena: 498 kn.

Toma Kempenac: *Nasljeđuj Krista*

* poslije Biblije najčitanija i najprevođenija knjiga svih vremena.
* Format 12,5 x 19 cm; opseg 254 str., dvobojni tisak; tvrdi uvez sa zlatotiskom; šivano.

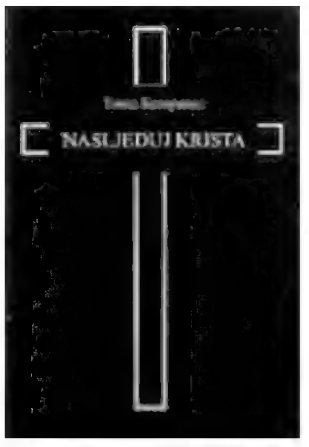

* Cijena: 100 kn.
* Proslov: mons. Josip Bozanić, zagrebački nadbiskup

U pripremi:

Ivo Dragičević: *Kina*

* Povijest kineske kulture i civilizacije od prvih dinastija do naših dana.
* Format 21,5 x 27,5 cm; opseg: oko 800 str., 300 ilustracija, tablica i karata; šivano, tvrdi uvez, kolor ovitak.
* U pretplati: 400 kn.

Hotimir Burger: *Sfere ljudskoga (Kant, Hegel i suvremene diskusije)*

* Format 17 x 24 cm.

Mijo Mirković — *Hommage uz stotu godišnjicu rođenja*

* Format 17 x 24 cm

Papa Ivan Pavao II: *Testament za treće tisućljeće*

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.
* U pretplati: 165 kn.

Jasper Ridley: *Tito*

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 450 str.
* U pretplati: 300 kn.

Dara Janeković: *Susreti s poviješću*

Razgovori s najvećim državnicima XX. stoljeća

* Format 12,5 x 19 cm; opseg oko 200 str.

Način plaćanja:

Virmanom — pouzećem

Narudžbe slati na adresu:

Zarez
Hebrangova 21
10000 Zagreb

tel: 4855449, 4855451
fax: 4856459

kritika

Dosta bezopasne književnosti!

Zoran Ferić po mnogo je čemu hrvatski pisac kakvog je naša kritika i književna javnost odavno željela imati

Jurica Pavičić

Zoran Ferić, *Anđeo u ofsajdu*, Naklada MD, Zagreb, 2000.

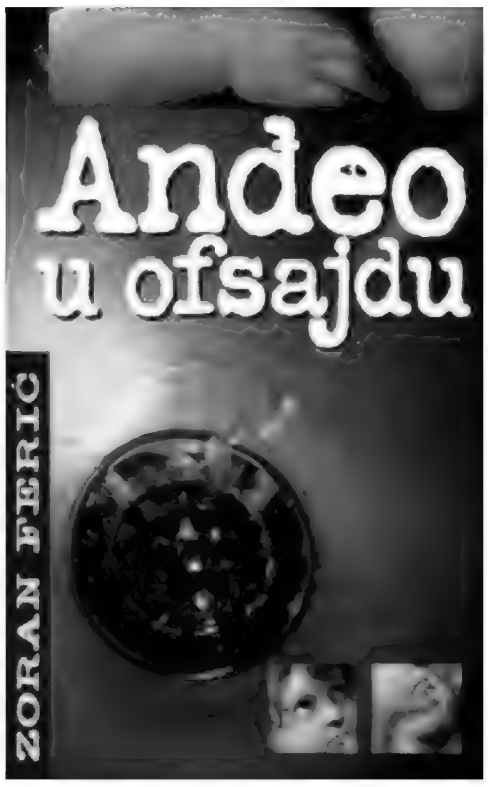

Četrdesetogodišnji nastavnik hrvatskog jezika iz Zagreba svojim je dvjema novelističkim zbirkama (*Mišolovka Walta Disneya* 1996. i *Anđeo u ofsajdu* 2000) kroatistiku riješio frustrirajućeg problema *missing linka*. Hrvatska kritika već puno desetljeća zdvaja zbog generacijskog *zijeva* koji postoji u hrvatskoj prozi između fantastičara i postfantastičara rođenih oko 1950. godine (Tribuson, Ugrešić) i tzv. ratne generacije rođene sredinom i koncem šezdesetih (Jergović, Tomić, Perišić...). Pojednostavljeno, ovaj se problem očitavao kao *»quorumovci nisu dali prozaika«*. On je, međutim, i širi i dublji: i hrvatska proza, baš kao i film i donekle kazalište, pati od naraštajne rupe. Današnji 40-45-godišnjaci očito su se u oblikovnim godinama usmjeravali kreativnom prema sasvim drugim stvarima i u »čistoj«, »visokoj« kulturi ih je malo. Ferić rođen 1961. godine liječi donekle tu frustraciju i u hrvatskoj prozi stvara dojam homogenog kontinuiteta koji naša kritika voli.

S druge strane, Ferić je »čist« pisac. Nije slučajno da je najveći dio hvalospjeva novoj autorovoj zbirci *Anđeo u ofsajdu* motiviran činjenicom što je Ferić zanimljiv baš kao literatura, a ne zbog nečeg izvanjskog, *onečišćujućeg*: političke ili tematske provokativnosti, društvene žestine.

Ferić je k tomu osviješten pisac. Njegove meandrične, kompleksno strukturirane novele-kineske kutije lijep su primjer zrelog postmodernističkog razmišljanja o proznoj formi i kao takve laskaju akademskom ukusu domaće kritike koja ne voli osobito *mainstream*, dijelom i zato što je *mainstream* u hrvatskoj književnosti uvijek bio krhak.

Životan pisac

Ali, na koncu konca, Ferić nije profesorski pisac, akademski metaliterarni kabinetski prozaik. U njegovim prozama ima dovoljno ludila, bolesti, oralnog seksa, smrti, incesta i vulgarnosti da ga nitko ni u bunilu ne bi svrstao u ladicu književnih eskapista teoretičara. Ukoliko nam je dopušteno upotrijebiti taj ideologem, Ferić je »životan« pisac.

Mnogi od motiva, zbog kojih je hrvatska kritika i književna javnost željela nekog poput Ferića i zbog kojih Ferića tako voli, pripadaju sferi književne ideologije. Potreba da se popunjavaju rupe generacijskog kontinuiteta, uzdiže književna »čistoća« i formalna osviještenost, ali i »uličarski« tematski štih nisu same po sebi razumljive, a mogu katkad biti i antipatične. No, u slučaju Zorana Ferića sretno se poklopilo da je hrvatska književna javnost iz ne uvijek dobrih motiva dobro prepoznala dobrog pisca. Jer, Zoran Ferić napisao je zaista izvrsnu novelističku zbirku i oni koji su je posljednjih tjedana hvalili nisu pogriješili. *Anđeo u ofsajdu* previše je dobra knjiga da doživi sudbinu koju doživljava: da bude popuna fotorobotu poželjne hrvatske proze.

Nova zbirka 39-godišnjeg negdašnjeg quorumovca ima devet proza. Ferić ne piše mnogo i ne mijenja se u bitnom: njegova nova zbirka uvelike sliči na *Mišolovku Walta Disneya* po sveopćoj atmosferi groteske, zloće i podmuklosti. Ono što ponajprije primjećuje čitatelj kazala knjige jest neujednačenost duljina priča. U njoj ima dužih novela zamršenijeg sižea i više fabularnih linija poput *Forme amorfe, Simetrije čuda* i *Bluesa za gospođu s crvenim mrljama* i proza koje su bliže obrascu tipičnog *short storyja* poput *Otoka na Kupi* ili *Tužne bajke o Clari Schumann i braći Grimm*.

Koncept jake dosjetke

Ono što drugo pada u oči jest da se priče razlikuju po kvaliteti sukladno duljini. Kraće, jednostavnije strukturirane novelističke kompozicije kod Ferića su obično slabije. One dulje, nepredvidljivije i sižejno zapetljanije, u pravilu su bolje. Nije se teško dosjetiti razlogu. Ferić nije tipični majstor *slice of lifea* poput Carvera, Čehova, Jergovića ili Tomića. On nije majstor novelističke poente, efektnih obrata i tipične dramaturgije *short storyja*. Njegove priče počivaju na onome što se u holivudskom žargonu zove *high concept*: jakoj dosjetki oko koje se gradi sve ostalo. Ta dosjetka može biti da se riječna riba na bojištu lovi na ješku od ljudskog mesa (*Otok na Kupi*), da tajanstveni neznanac kriomice stavlja WC-papir u školski WC (*Dodir anđela*) ili oklada koju jedan od junaka ponudi prijateljima po kojoj će pokazati spolovilo premijerovoj supruzi (*Tužna bajka o Clari Schumann i braći Grimm*).

Struktura »kineske kutije«

Ferić je očito bio svjestan teškoća s konvencionalnim strukturiranjem u vlastitim pričama i pronašao je način da teškoću pretvori u udarnu vrlinu. Umjesto klasične novelističke kompozicije dijelu je svojih priča pridao sasvim drukčiji organizacijski princip. Strukturirane poput kineskih kutija, te novele imaju vrlo labav vanjski okvir, u pravilu bizaran (skupina ljudi u čekaonici imunološke klinike čeka nalaz jesu li seropozitivni, skupina lokalnih oriđinala prisustvuje pogrebu četverogodišnje curice na zabačenom jadranskom otoku...). Taj okvir razvija se u više smjerova: poput Herodotove *Historije*, on se širi nalik mrlji ulja na vodi. Junaci (ili pripovjedač) upliću se vlastitim sjećanjima, retrospekcijama na prošlost likova, anegdotama iz prošlosti, referencama na bivša zbivanja ili skriveni ironijski potencijal onog što se upravo događa. Gradivne ciglice Ferićevih priča pri tome su minianegdote, duge od tri-četiri rečenice do dvije-tri kartice, koje se slažu u cjelinu asocijativno ili po analogiji. Što je Ferićeva priča dulja, te »ciglice« imaju veću autonomiju i zanimljivije su. Utoliko je daleko najbolja proza u zbirci *Simetrija čuda*, niska gotovo ničim vezanih pričica o bizarnim »čudesima« iz svakodnevice. Najdosadnije su, pak, priče koje je Ferić najviše »disciplinirao«, poput *Forme amorfe* ili *Dodira anđela*.

Ferićeve bi male parabole — da nisu uglavljene u novelističku cjelinu — uvelike podsjećale na užasne i veličanstvene minijature crne kronike iz *Imitatora glasova* Thomasa Bernhardta. Bernhardt i njegova zbirka crtica nisu ovdje spomenuti slučajno. Baš kao što nije slučajno što je prva Ferićeva zbirka strelovito prevedena na njemački, i to upravo u Austriji (*Folio Verlag*). Nije slučajno ni to što je u Austriji doživjela živ prijem. Ima nešto duboko austrijsko i srednjoeuropsko u Ferićevim mizantropskim crnohumornim novelama.

Ferićeva Mitropa

To nije srednjoeuropsko u onom licitarskom, lipicanerskom smislu, smislu *mozart-kugle* koji je zahvaljujući učinku ideologije zagadio hrvatsku percepciju Srednje Europe u devedesetima. Ferićeva Mitropa nije španjolska jahačka škola i nema veze sa Straussima i čardašem. To je Srednja Europa kao *»šupak Europe, mjesto odakle svi pametni bježe«* (Paolo Magelli), mjesto incesta, palikuća, suicida, morbidnih susjeda i provincijske zlobe koju su razorno opisali upravo Austrijanci: Thomas Bernhardt, dramatičar Schwab u svojim *Predsjednicama*, Michael Hanneke u filmovima. Asocijacije bi mogle ići i dalje: Ferićev čovjekomrzački, groteskni smisao za degenerirajuće, pakosno, dvolično i bijedno rodbinski je blizak filmovima Bele Tarra ili Petera Gothara ili knjigama Svetislava Basare. Pritom Ferić dijeli duh, ali ne ambijent: njegovi prostori nisu panonske magle ni vlažni bečki sutereni. Njegove zbirke zbivaju se na sunčanim otocima i šoljanovskoj lažnoj pastorali, ali studen u njima izbija iz kostiju, kao išijas.

Ferić je pisac kojeg svrdla njegov ludi crv u glavi i koji ima sasvim zaseban miris i okus, a u *upeglano* urednoj hrvatskoj književnosti takvi su uvijek deficitarni. To što je taj miris prije žestok smrad, opasan vonj podunavske memle i gnusne provincije, veseli tim više. Malo nam je dosta bezopasne književnosti.

Knjižara *Meandar*

Opatovina 11,
HR-10000 Zagreb
tel/fax: 01 4813323
e-mail: *meandar@zg.tel.hr*
http://*www.meandar.hr*

najprodavanije knjige od 7. svibnja do 20. svibnja 2000.

fiction

1. Milan Kundera: *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, Meandar, Zagreb 160,00 kn
2. Zoran Ferić: *Anđeo u ofsajdu*, Naklada MD, Zagreb 90 kn (s popustom 80,00 kn)
3. Tatjana Gromača: *Nešto nije u redu?*, Meandar, Zagreb 50,00 kn
4. Julijana Matanović: *Bilješka o piscu*, Mozaik, Zagreb 149,00 kn
5. William S. Burroughs: *Goli ručak*, Šareni dućan, Koprivnica 80,10 kn

non fiction

1. Miljenko Jergović: *Historijska čitanka*, Naklada Zoro, Zagreb-Sarajevo 120,00 kn
2. Bora Ćosić: *Carinska deklaracija*, Feral Tribune, Split 80,00 kn (s popustom 70,00)
3. Jukka Gronow: *Sociologija ukusa*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 150,00 kn (sniženo 135,00 kn)
4. Robert A. Dahl: *O demokraciji*, Politička kultura, Zagreb, 150,00 kn (sniženo 135,00 kn)
5. Robert Jakovljević: *Grad kao proizvod*, Dvije tisuće, Zagreb 89,00 kn (sniženo 75,00 kn)

Knjižara *Meandar* osim na vlastita izdanja čitateljima *Zareza* omogućuje popust 10-30% na knjige, umjetničke kataloge i časopise hrvatskih i bosanskih nakladnika: BOSANSKA KNJIGA, DEMETRA, DURIEUX, DRUŠTVO POVJESNIČARA UMJETNOSTI, FERAL TRIBUNE, FIDAS, FILOLOŠKO DRUŠTVO Filozofskog fakulteta Zagreb, GALERIJE GRADA Zagreba, HRVATSKA SVEUČILIŠNA NAKLADA, IRIDA, IZDANJA ANTIBARBARUS, IZDAVAČKI CENTAR RIJEKA, KLOVIĆEVI DVORI, KONZOR, KRUZAK, LUNAPARK, MARJAN EXPRESS, Međunarodni centar ITI, MH Dubrovnik, MH Osijek, MOZAIK KNJIGA, NAKLADA CID, NAKLADA MD, NAPRIJED, NOVA STVARNOST, POLITIČKA KULTURA, SARA 93, STARI GRAD, ŠKOLSKA KNJIGA, V. B. Z., ZAVOD ZA ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI Filozofskog fakulteta u Zagrebu, ZID — Sarajevo, ZNANJE

KNJIŽARA MEANDAR — MJESTO VAŠE INTELEKTUALNE UTJEHE

kritika

Kvintesencije engleštva

Energični i moćni tajkun, Sir Jack Pitman, želi otok Wight na jugu Engleske pretvoriti u mjesto na kojem će za posjetitelje biti skupljeni svi elementi koji su u svijetu popularizirali Englesku

Ivo Vidan

Julian Barnes, *Engleska, Engleska*, preveo Borivoj Radaković, Celeber, Zagreb, 2000.

Julian Barnes autor je desetak romana vrlo originalne konstrukcije, pa ga već zbog ideja koje su pretpostavka svake od tih inovativnih struktura smatraju najindividualnijim poststrukturalističkim pripovjedačem u Engleskoj. Svjetsku je slavu stekao duhovitim i inventivnim romanom *Flaubertova papiga* koji je i u nas zapažen kad je preveden na hrvatski. Autentični podaci o francuskom književniku, njegovi likovi i teme, citati i dnevnički zapisi, sve se to povezuje sa životnim problemima fikcionalnog pripovjedača. Spoj života i literarnih motiva nalazimo i u drugim Barnesovim djelima — osobito uspješno u *Povijesti čovječanstva u 10 i pol poglavlja*. Najnoviji mu roman, *Engleska, Engleska*, koji nije dugo čekao da se pojavi kod nas, građen je na jednoj

teorijskoj postavci o našoj suvremenitosti, koju je popularizirao francuski filozof Jean Baudrillard, a bit će da se i on, a da nije imenovan, nakratko pojavljuje i u romanu, kako bi, prilično ironično, objasnio tu dominantnu ideju. Živimo u doba kad simulakrum, imitacija, nadvladava izvornost, kako kaže jedan njegov interpretator, a slika ili označitelj nekog događaja zamijenili su izravni doživljaj i poznavanje njegova referenta ili označenoga. Realnost se dakle simulira. Javnost se tako zadovoljava replikama, a turisti, na primjer, ili posjetitelji umjetničkih lokacija smatraju patvorine udobnijim predmetom komunikacije i posrednikom u odnosu sa životnom stvarnošću nego što su to dragocjeni i jedinstveni kulturni proizvodi. U jugozapadnoj Francuskoj, dodajmo usput taj stvarnosni primjer zbivanjima u romanu, nije dopušteno posjećivanje znamenite špilje Lascaux s golemim brojem prethistorijskih slikarija na zidovima, nego je sagrađena točna replika, u koju je svima omogućen pristup.

U romanu pred nama, energični i moćni tajkun, Sir Jack Pitman, želi otok Wight na jugu Engleske pretvoriti u mjesto na kojem će za posjetitelje biti skupljeni svi elementi koji su u svijetu popularizirali Englesku, i to kako njezine tradicije i kulturno nasljeđe tako i suvremene institucije i navike, pa čak i duševne osobine. Postupno, uz pomoć stožera u kojem se nalaze projektni menadžer, hvatač ideja, idejni menadžer i drugi, pa među njima i historičar, koji relativizira popularna vjerovanja i predrasude, Sir Jack ostvaruje svoju zamisao. Na malom prostoru podignuta je »Engleska, Engleska«, a temelji se na svjetskoj anketi koja definira Pedeset kvintesencija engleštva. Među njima su i sportovi, kao kriket i nogometni klub kao što je Manchester United, pa BBC i njegove TV serije po klasicima, i crveni autobusi na kat, i Robin Hood i njegova vesela družina pobunjenih seljaka, i svima poznate robne kuće, i slikovite počasne straže pred londonskim Towerom, i Buckinghamska palača, i reprodukcija zrakoplovne bitke za Britaniju u Drugom svjetskom ratu, pa engleski džem i engleski čaj, pubovi, a i osobine kao što su snobovština, hipokrizija i ljubav za vrtlarstvo. Čak su kralj i kraljica (roman se zbiva u nedalekoj budućnosti), uključeni u taj turistički *eldorado*, vezani čvrstim ugovorom, a ugovore kontrolira specijalni savjetnik, opora i mudra Martha Cochrane. Uz svu kompleksnu karakterizaciju i nekih drugih osoba vezanih uz Sir Jackov izvanredno uspješno ostvaren projekt, Martha je najprodubljeniji, višedimenzionalan lik — nesmiljen administrator, ali i stvorenje puno potencijalne osjećajnosti koje reagira na psihičke potrebe i drugih pojedinaca, kad se one očituju u njihovim susretima. Njezin vlastiti erotički život, suzdržljiv i kad mu se predaje, čini i nju ranjivom, makar ta osobina i nije dominantna u njezinu racionalnom ironičnom i superinteligentnom nastojanju da zavlada i samim Sir Jackom. Roman završava njezinim porazom, ali u široj perspektivi na tendencije u budućnosti čitava se Engleska vraća tradicionalnim navikama u obrtima, poljoprivredi, zaštiti ptica, seoskim zabavama prošlosti.

Engleska u puzzleu

Zanimljivo je kako se zbivanja postupno gomilaju i šire, planovi i razgovori Sir Jackove ekipe upotpunjuju, a da se sam temeljni projekt tek vrlo kasno u radnji otkriva i objašnjava. Kao u Marthinu djetinjstvu ona stolna igra slagalica (»jigsaw puzzle«), koja se sastoji od komadića — modela pojedinih regija ili županija — koji su svi zajedno potrebni da bi se upotpunila slika Engleske. Već ta analogija i sam razvoj i usavršavanje zamisli vrlo su sofisticirani i zahtijevaju čitateljsku suradnju, jer izazivaju inteligentan napor da bi se zaključilo što razgovori, koji se u tekstu vode, podrazumijevaju i kad mnogo toga ne iskazuju izrijekom. Prevodilac je već zato imao tešku zadaću, a pogotovo zbog mnoštva kolokvijalnih izraza, često vrlo metaforičkih, kao i diskretnog aludiranja na kulturne, političke, jezične i pravne realitete u neposrednoj britanskoj sadašnjosti, a i prošlosti. Tu su se prijevodu omakle mnoge pogreške. Takav tekst zaista zahtijeva znalačko kolacioniranje s izvornikom, jer inače su brojne činjenice i duhovite igre riječima izgubljene, a tekst, ionako težak, ostaje nerazumljiv. Bitan je osim toga i društveno uvjetovani ton, odnos govornika prema sugovorniku ili publici, koji u hrvatskoj verziji često nije pogoden i ne odgovara odnosima i hijerarhiji u suvremenoj Engleskoj. Neformalnost pa i kad je nezamisliva u srazmjerno bliskoj prošlosti, uključuje i vulgarne izraze i često duhovite opscenosti, ipak je drukčija nego prostakluci koje prijevod preslikava s našeg terena. Z

---

kritika

Pogled na *nepoznate susjede*

Kriterij po kojem je Machiedo složio svoj popis autora vrlo je osoban, a u njemu su oni koji su mu na ovaj ili onaj način pružili, kako sam kaže, *bogatstvo susreta*

Dušanka Profeta

Mladen Machiedo, *Slatkogorka Italija (Tri desetljeća s piscima)*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

»Kategorija *mnogostrukog* za mene je odrednica i pokazatelj *vrijednosti!* Machiedo je *mnogostruk*. Tako me je zadivila kao najnoviji ogled *L'art de l'oubli*, bogata *mnogostrukim* prizivima, citatima, uspoređivanjima u okviru jednog izvornog i funkcionalnog historiografskog angažmana.« — napisao je Claudio Varese u jednoj epistolarnoj recenziji, osvrćući se na knjigu *Umješnost previda* Mladena Machieda. Kategorija mnogostrukosti, međutim, primjenjiva je na Machiedov opus u cjelini, opus koji sadrži pjesničke zbirke, eseje, prijevode, znanstvene studije, antologije te radove čija poliperspektivnost priječi jedinstvenu žanrovsku odrednicu. Nakon već spomenute studije *Umješnost previda*, slijedili su eseji o mahnitim stoljećima (sedamnaestom i dvadesetom) u kojima je jedan od

je ključna riječ, no ovoga je puta riječ o prepiskama samoga autora koje su poslužile kao glavni izvor za predstavljanje, upotrijebimo još jedan Machiedov naslov, *napoznatih susjeda*. Riječ je o devedesetak zapisa koji su posvećeni talijanskim piscima s kojima je autor dolazio u dodir posljednjih tridesetak godina. Ljepše bi bilo reći da je riječ o piscima s kojima je autor prijateljevao posljednjih tridesetak godina — što ne bi odgovaralo istini. Prijatelji, poznanici, suradnici, pa čak i ljudi s kojima se nije uspio složiti, slijede u ovoj knjizi abecednim redom, a podijeljeni su u četiri grupe: oni koji su pohodili Hrvatsku, oni s važnijih pojmova bio *epistolar* — epistolar kao znanstveni izvor i autobiografsko uporište. U knjizi *Slatkogorka Italija* epistolar postaje potpunu novost. U žanrovskom pogledu novost je autobiografski tekst strukturiran u obliku zapisa koji objedinjuje slobodnije shvaćenu leksikografsku natuknicu, osobne impresije o sugovorniku te, vrlo često, miniinterpretacije dijelova opusa autora o kojem je riječ. Metoda izlaganja povlači sa sobom nužnost poznavanja djela pojedinih autora, upućenost u mijene škola i pravaca, različite poetike te umješnost u analiziranju pjesničkih, proznih, dramskih, esejističkih, prevoditeljskih i znanstvenih radova autora o kojima piše. Dodajmo tome važan preduvjet izvrsnog poznavanja stranoga, u ovome slučaju, talijanskog jezika i shvatit ćemo zašto je Machiedova knjiga, gledana u akademskim okvirima, ravna čudu.

kojima se susretao u Italiji ili isključivo dopisivao, oni s kojima se nije, usprkos trudu, uspio susresti, te posljednja, nazvana *tragovi u mjestima*.

Slatkoća i gorčina

Naslov *Slatkogorka Italija* već na koricama postavlja zamku: o slatkoj strani Italije znamo puno, počevši od *slatkog novog stila* do najboljih sladoleda na svijetu. No, na stranicama Machiedove knjige *gorčina* se može naći već unutar prvoga, uvodnoga zapisa:

Suočavajući se često s većima od sebe, nije myself u naznačenom razdoblju ni mogao doći u opasnost da promovira sebe kao autističko prvo lice, ali je sigurno da je nosio sa sobom u svijet i tiho dostojanstvo male, drage domovine. Hoću reći prve, ovdašnje.

Gorka strana Italije iščitava se u koncentričnim krugovima koji počinju od preskakanja obroka da bi se kupila knjiga, preko pripadnosti maloj kulturi koju uvijek, implicitno ili eksplicitno, treba braniti u srazu s većom. Posljednji krug gorčine na neki je način internacionalan: opstati unutar akademskih krugova koji, kako se vidi iz niza Machiedovih zapisa, nigdje nisu lišeni taštih, zajedljivih i spletkama sklonih uvaženih članova. O njima najviše mogu posvjedočiti praznine Machiedovih epistolara: šutnja nakon poslanih knjiga, propali izdavački ugovori, posvajanje tudih ideja i zaključaka umjesto zahvale za poslani naslov. Nije stoga čudno da je za jedan od triju uvodnih citata Machiedo izabrao onaj Angela Marie Ripellina koji počinje riječima: *Uzalud očekujem pisma.*

Machiedovi zapisi o talijanskim sugovornicima, epistolarnima i onima *in vivo*, unutar našega književnoga korpusa predstavljaju potpunu novost. U žanrovskom pogledu novost je autobiografski tekst strukturiran u obliku zapisa koji objedinjuje slobodnije shvaćenu leksikografsku natuknicu, osobne impresije o sugovorniku te, vrlo često, miniinterpretacije dijelova opusa autora o kojem je riječ. Metoda izlaganja povlači sa sobom nužnost poznavanja djela pojedinih autora, upućenost u mijene škola i pravaca, različite poetike te umješnost u analiziranju pjesničkih, proznih, dramskih, esejističkih, prevoditeljskih i znanstvenih radova autora o kojima piše. Dodajmo tome važan preduvjet izvrsnog poznavanja stranoga, u ovome slučaju, talijanskog jezika i shvatit ćemo zašto je Machiedova knjiga, gledana u akademskim okvirima, ravna čudu.

Sve Machiedove etike

Iako će najveću neposrednu korist od faktografskog materijala u ovoj knjizi imati talijanisti, Machiedo nije pisao isključivo za akademske krugove. Govoreći o pojedinu piscu, autor ga smješta u kulturološki kontekst. Tako će čitatelj paralelno upoznavati Montalea i ligursku obalu, Bigongiarija i firentinske *književno-akademske* kavane, Veneciju i Paola Barbara...

Machiedova mnogostrukost nije ovime nipošto iscrpljena. Iako u potpunosti posvećen književnosti i književnim temama, autor neće propustiti filmske aluzije i intermedijalne veze, opservacije koje zahvaćaju u područje povijesti umjetnosti, posebice ovostoljetnog slikarstva. No, posljednji sloj ove knjige, na koji bih se željela osvrnuti, izlazi iz okvira književnosti, a tiče se ponajprije etike. Machiedovi zapisi govore o piscima koji su ušli u dvadesetostoljetni kanon, o piscima poput Itala Calvina, Umberta Eca, Eugenia Montalea, ali i o onima za koje je sasvim sigurno da u razmjerima svjetske književnosti neće mnogo značiti. (Postoji i kategorija *nesbvaćenih* u domovini, kao i onih čiji opusi tek čekaju valorizaciju.) Kriterij po kojem je Machiedo složio svoj popis autora vrlo je osoban, a u njemu su oni koji su mu na ovaj ili onaj način pružili, kako sam kaže, *bogatstvo susreta*. Stoga se, paralelno s poviješću većeg dijela ovostoljetne talijanske književnosti, upoznaje i bogata galerija *likova*. Ni jednoga trenutka Machiedo ne idealizira odnose o kojima piše, oni variraju od čvrstih i trajnih prijateljstava, do onih, iz raznih razloga, prekinutih. Akademska i prijateljska etika ne brkaju se, međutim, jedna s drugom, kritičari i prijatelji nisu jedno te isto. Epistolarne recenzije, termin toliko čest u ovoj knjizi, često su razlog prekida odnosa ili zahlađenja. Za prijateljima koji nisu u stanju podnijeti kritiku, Machiedo ne žali. Još jedna *etika*, između akademske i prijateljske, promalja se na samim rubovima njegove knjige: općeljudska etika. Na nekoliko mjesta Machiedo piše o svojim propustima, krivim procjenama, vlastitim studijama o kojima nema najbolje mišljenje. I tako se vraćamo na početak ovoga teksta, do Vareseove ocjene da je Machiedova najveća vrijednost mnogostrukost: govoreći o autoru ove knjige govorimo o izvrsnom kritičaru i znanstveniku, znatiželjnom putniku i sugovorniku, i, ne najmanje važno, piscu koji sretno spaja visoke etičke i estetske principe u oblikovanju svojih tekstova. Z

kritika

Himna znatiželji i djetinjstvu

Sva ta medijska buka ipak nije sasvim bez povoda: romani o Harryju Potteru zaista su odlična književnost

Dubravka Zima

J. K. Rowling, *Harry Potter kamen mudraca*, preveo Zlatko Crnković, Algoritam, 2000; *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, Arthur A. Lewine Books, 1999.

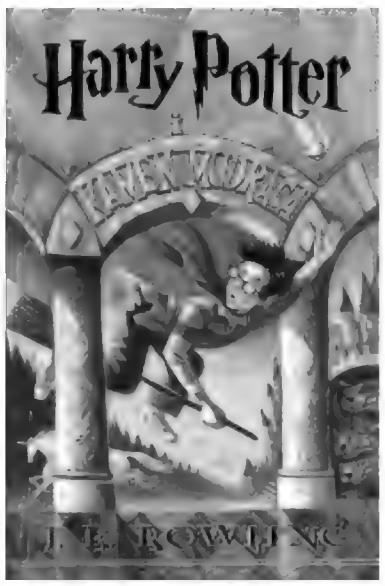

O doživljajima jedanaestogodišnjeg čarobnjaka Harryja Pottera škotska autorica Joanne Rowling dosad je napisala i objavila tri (dječja) romana; sva tri bila su tjednima na prvom mjestu najprodavanijih i najčitanijih knjiga (svih knjiga, ne samo dječjih!) na top-listi *New York Timesa*; noć uoči izlaska iz tiska trećeg nastavka (*Harry Potter and the prisoner of Azkaban*) američka su djeca i roditelji doslovce zaposjeli knjižare kako bi bili sigurni da im roman tog prvog dana neće izmaći, prva dva iz niza prevedena su već na sve važnije svjetske jezike, a jednako će tako biti i s trećim, objavljenim krajem 1999; sva tri nastavka već su nagrađena s nekoliko britanskih ali i drugih nagrada za (dječju) književnost, Rowling je upravo proglašena književnicom 1999. godine u Engleskoj, djeca čitatelji je opsjedaju pismima s molbama da nastavi pripovijedanje o Harryju, dok je kritičari redom uspoređuju s Ronaldom Dahlom, jednim od najznačajnijih pisaca za djecu u 20. stoljeću ili s Pamelom L. Travers, neprikosnovenim klasikom dječje književnosti. Usto, Rowling je samohrana majka, koja taj svoj status ne propušta spomenuti ni u jednom predgovoru ili bilješci o piscu, i da bi sve bilo kao u priči, Harry je nastajao na poledini iskorištenih papira u nekom engleskom pubu, u kojem se Rowlingova grijala uz čaj zajedno s potomkom jer je u pretpotterovska vremena živjela prilično bijedno. Nakon što je napisala prvi roman o Harryju (*Harry Potter and the Philosopher's Stone*, 1997), njezin se život iz temelja promijenio. Prvi roman u kratkom je roku postao bestseler, slijedila su dva jednako tako uspješna nastavka i danas je Joanne Rowling dobrostojeća spisateljica koja najavljuje i (već piše) četvrti nastavak serijala. Kada se sve te činjenice uzmu u obzir, postaje jasnije da je priča o Harryju Potteru potencijalno zanimljivija kao književno-društveno-ekonomski fenomen nego kao dobra književnost, što potvrđuje, primjerice, i to da je u hrvatskim novinama i časopisima o Joanne Rowling i Harryju Potteru objavljeno već nekoliko članaka. Srećom, sva ta medijska buka ipak nije sasvim bez povoda: romani o Harryju Potteru zaista su odlična književnost, i to bi bili i bez popratne euforije. Nema sumnje da je Joanne Rowling talentirana za medijsku promociju vlastite osobe i djela, ali je isto tako nesumnjivo odlična (dječja) spisateljica. Nije slučajno da je oznaka *dječja* stavljena u zagrade; naime, jedan dio književnih znanstvenika i teoretičara i dandanas zastupa mišljenje da zapravo u književnoj praksi nema dječjih i nedječjih pisaca, odnosno književnosti, nego samo dobre i loše književnosti i da je ta podjela na tom planu dovoljna. Romani o Harryju Potteru vrlo rječito opovrgavaju te u biti neodržive tvrdnje. Osim stilizacije u predočavanju kako fantastičnog tako i stvarnog prostora, i apstrahiranja redundantnih prostornovremenskih odrednica čime se dječja književnost redovito služi kako bi simulirala dječje viđenje svijeta, romani o Harryju i svim svojim drugim književnim osobinama — opisima prostora ili osoba, razmišljanjima, razgovorima i međusobnim odnosima dječjih likova, dinamičnošću naracije i gradacijom napetosti, autoironijom, autonomnošću likova te odličnim omjerom zabave, poučavanja i smisla — vrlo uvjerljivo demantiraju navedena teorijska mišljenja.

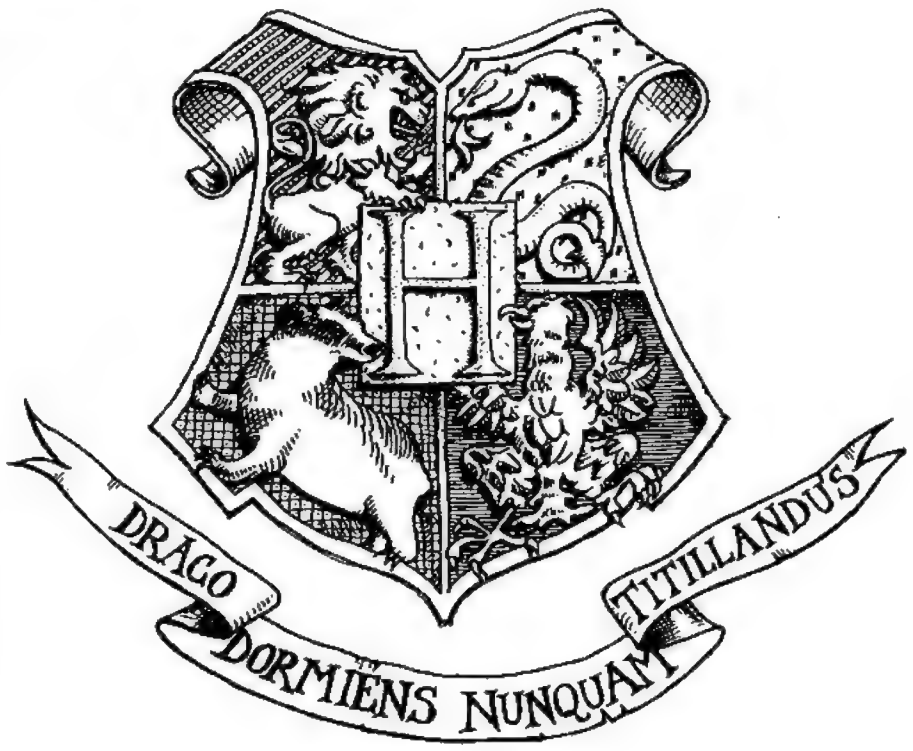

Ne škakljaj zmaja dok spava

Čarobnjaci u Londonu

Temelj je sva tri romana međusoban odnos dvaju svjetova: fantastičnog svijeta čarobnjaka i vještica koji se smjestio usred današnjeg Londona (i ostatka Engleske), a koji je ujedno parodijski zrcalni odraz onog drugog, svijeta Mugglesa, kako se u romanima nazivaju nečarobnjačke spodobe, dakle, stvarnog svijeta u kojem žive čitatelji. Sličnosti i razlike među ovim svjetovima čine gotovo neograničen poligon na kojem Rowling ispisuje himnu znatiželji, djetinjstvu i svijetu onakvome kakav bi trebao biti. Čarobnjački je svijet uređen mrežom zakona koje donose čarobnjačka ministarstva (posao im je donekle olakšan činjenicom da se koriste čarolijama kako bi nadgledali red i poštovanje tih zakona), ali je svejedno prijateljski, uzbudljiv i nepredvidljiv, i u njemu na kraju svih nevjerojatno napetih pustolovina Dobro pobjeđuje. Pobjeda biva ostvarena zahvaljujući hrabrosti, odlučnosti, toleranciji, samopouzdanju glavnih likova, a kako je riječ o dječjoj književnosti, i povremenim kršenjem već spomenutih neumoljivih zakona. Svijet je to sličan našem i po socijalnim razlikama i rasizmu koji ga obilježava — s tom razlikom da u čarobnjačkom svijetu nije riječ o boji kože, religiji ili nacionalnosti, nego o čarobnjacima miješane krvi, polumugglesima, rođenim u vezi s običnim ljudima.

Škola Hoggwarts

Glavni junak u romanima, Harry, jedanaestogodišnji je dječak koji živi u sasvim običnoj mugglesovskoj (ljudskoj) obitelji sa svojom tetom, njenim suprugom i sinom, i nema pojma da je čarobnjak i to jedan od najpoznatijih i najpopularnijih u čarobnjačkom svijetu. Životni uvjeti su mu, dakako, užasni, odnosi u obitelji još užasniji, i tako sve do njegova jedanaesta rođendana kada iznenada saznaje da je čarobnjak i da je upućen na školovanje u čarobnjačku školu Hoggwarts. To je početak uzbudljivog i prekrasnog razdoblja u kojem Harry upoznaje prijatelje i neprijatelje, zakone i načine njihova kršenja, u kojem osim čarobnjačkih vještina i znanja stječe samopouzdanje i prepoznavanje vlastite moralne intuicije, i prije svega prvi put u životu upoznaje ljubav i prihvaćanje. I naravno, kako to u dječjim romanima biva, sve je to samo pozadina na kojoj se zbivaju čudesne i užasne pustolovine iz kojih se Harry uvijek sretno izvlači, uz pomoć svojih prijatelja i profesora, ali najviše zahvaljujući vlastitim vrlinama. Pustolovine u kojima sudjeluje vrlo su opasne, ali ujedno zagonetne, napete i fantastične, i sve to zajedno čini ih upravo neodoljivim djeci čitateljima, bilo da je riječ o zlim čarobnjacima koji žele postati vladari čarobnjačkog svijeta, oteti kamen mudrosti koji daje besmrtnost ili uništiti sve koji nisu čiste čarobnjačke krvi. Usto, prostori Hoggwartsa i odnosi i zakoni koji vladaju u svijetu čarobnjaka i vještica domišljena su i zabavna parodija stvarnog svijeta, primjerice, maloljetnim je čarobnjacima izvan prostora škole strogo zabranjeno čaranje; zatim metle na kojima lete čarobnjaci i vještice proizvode se u nebrojenim vrstama i tipovima, i stoga posjednici nekih od najnovijih tipova metli izazivaju zavist među ostalim čarobnjačkim učenicima i sl. Tu je i niz fantastičnih likova, predmeta i pojava čija je glavna funkcija humoristična: u školi Hoggwarts neka od vrata petkom vode nekamo drugamo nego ostalih dana; omiljeni slatkiši su bomboni svih okusa (*Bertie Bott's Every Flavor Beans*) tako da je moguće naletjeti i na okus povraćanja, što vam, dakako, *Bertie Bott's* zgadi do kraja čarobnjačkog života; jedan od sporednih likova zove se Nick-gotovo-bez-glave (*Nearly Headless Nick*) i ta ga njegova nesavršena smrt čini neprikladnim za otmjeno društvo bezglavih itd. Usto, tajanstvenost, suzdržana duhovitost, nenametljiv pripovjedač, odlično zamišljeni likovi i majstorski razvijen i razriješen zaplet — sve to zajedno čini ovu spisateljicu i njene romane uistinu dogadajem u dječjoj književnosti.

Proturječja dječje književnosti

Činjenica je da je dječja književnost u svojoj biti proturječna, jer se njena osnovna svrha ogleda u njenom konceptu po kojem bi trebala stvarati i nuditi djeci čitateljima raznovrsne prihvatljive modele za suočavanje sa stvarnošću ili čak za rješavanje mogućih problema. Jedan velik dio suvremene književne produkcije za djecu koristi takav koncept, i stoga je u posljednje vrijeme tzv. omladinska književnost doživjela značajan procvat. S druge pak strane, fantastična dječja književnost, ako već ne zanemaruje ovaj koncept, ipak ga gura u pozadinu. Dječja se fantastika na neki način opire takvoj funkcionalizaciji književnosti. Dakako, i u fantastici je riječ o funkcionalizaciji, ali drukčije vrste — već je zaključeno kako upravo fantastika omogućuje književnosti da prenese najrazličitije sadržaje i impulse koji čitatelju posreduje osjećaj smisla. Romani o Harryju Potteru zapravo sjedinjuju oba koncepta; riječ je o književnosti koja je nedvojbeno *korisna* i *poučna* i koja je također nedvojbeno *smislena* i *metaforična* svim svojim nefantastičnim konotacijama. A osim svega, riječ je o književnosti koja je ujedno i beskrajno zabavna, a što se tiče djece čitatelja, upravo joj je ta vrlina najkorisnija. Z

»MRAMOR-PLAST« d.o.o.
za proizvodnju, usluge i trgovinu
Mob.: 091–660 49 47

POLY STOL

namijenjen je za unutarnje i vanjske prostore, terase, pizzerije, bistroe, caffe barove, restorane, uz bazene, balkone...

Materijal izrade — umjetni mramor
Boja postolja — crna...
Boja ploče — po Vašem izboru

Bistro stolić — disk postolje
Ø 50 cm 360 Kn
Ø 60 cm 390 Kn

Bistro stolić Poly postolje, visina 72 cm
Ø 60 cm 390 Kn
Ø 70 cm 450 Kn
60x60 cm 450 Kn
70x70 cm 540 Kn
60x80 cm 540 Kn

Barski stolovi — visina 115 cm
Ø 60 cm 500 Kn

Između ostalog možemo Vam ponuditi i više modela stolica, te ostali sitni inventar, čaše, pepeljare itd.
Brza montaža i demontaža ploča od postolja, jednostavno održavanje.
PDV nije uračunat u cijenu

kritika

S glinenih pločica

Tekst ruši predodžbe prema kojima znanstveno nazivlje i metodologija struke predstavljaju smetnju nepretencioznoj žeđi za zanimljivim štivom

Vedrana Martinović

Ranko Matasović: *Kultura i književnost Hetita*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

Do nalaza više od 25.000 glinenih pločica, starih preko tri tisuće godina, znanja o Hetitima svodila su se na puki spomen u Bibliji te u međunarodnoj korespondenciji faraona Amenofisa IV. Ehnatona. Tek je otkriće u Boghaz Köyu, planinskom naselju u sjevernoj Turskoj, na mjestu nekadašnje hetitske prijestolnice Hattuše, otvorilo fascinantnu mogućnost »virenja« u ovu drevnu maloazijsku civilizaciju i omogućilo konkretna saznanja o njoj. Ključnim iskapanjima, započetim 1906. godine, prethode teorije oca hetitologije Archibalda Saycea s kraja 19. st. Hetitologija je dakle razmjerno mlada disciplina, ali ne opet toliko nova da bi to opravdalo potpunu neupućenost. Ako je suditi po popisu literature na kraju knjige, u našim znanstvenim (a onda i ostalim) krugovima do sada nije nailazila na plodno tlo. Od samo triju naslova na hrvatskom jeziku dva pripadaju istom autoru, a treći je davni prijevod knjige (starije od samog Matasovića) Vojtěcha Zamarovskog *Tajne carstva Hetita*.

I za znalce, međutim, nepoznanice ostaju velike, »jedino slabašno svjetlo na ta područja naše kulturne povijesti pružaju tekstovi, slučajno sačuvani na razlomljenim i prašnjavim glinenim pločicama starim preko tri tisuće godina« (Matasović). Ne znamo gdje su Hetiti živjeli ranije, jesu li u Anatoliju stigli preko Bospora s Balkana ili preko Kavkaza iz Rusije, a jedinim se tragom njihove pradomovine smatra molitva Suncu. Iskaz »Podižeš se iz mora, ti Sunce nebesko« vjerojatno je formula ustaljena u predanatolskom razdoblju jer, gledajući na istok, stanovnik Anatolije neće vidjeti more.

Sačuvane su pločice s obiju strana ispisane klinopisom, s lijeva na desno. Unatoč urednosti zapisa i označenim razmacima, čitanje, zbog sustava zapisivanja, nije jednostavno. Korištena su tri tipa znakova: silabogrami, koji označavaju slog, logogrami koji označavaju pojam i determinativi koji označavaju kojoj grupi pripada riječ koja slijedi ili prethodi. Riječima koje se u hetitskom pišu logogramima ne zna se izgovor. Neke su pak zapisane akadski, a izgovarale su se hetitski. Uz akadske se posudenice (od Akadana je preuzet i sam klinopis) porijeklo dâ ustanoviti još nekima (onima iz hatskoga, hurijskoga, sumerskog), a neki izvori ostaju nepoznati. Hetitski jezik poznaje dva roda, živi i neživi, postpozicije (»umjesto« prepozicija), a struktura je rečenice subjekt-objekt-glagol. Saznanje da taj drevni anatolski jezik pripada indoeuropskoj skupini srušilo je uvriježeno vjerovanje da su se u drugom tisućljeću prije Krista na Bliskom istoku govorili samo neindoeuropski jezici. Zanimljiv je (i uvijek poučan) prikaz puta koji je nova ideja morala proći da bi srušila čvrst sustav »općepoznatih znanja«. Norveški su lingvisti Knudtzon, Bugge i Torp, pod težinom sumnje u točnost rješenja, odustali od vlastite spoznaje. Hrozny je imao snage ustrajati, sve dok ideja, nakon Prvoga svjetskog rata, nije šire prihvaćena među lingvistima.

Hetitska božanstva

Hetitska religija pretapa se s religijama mnogih susjednih naroda tvoreći složen i promjenjiv sustav. Božanstva su, Matasovićevim riječima, »dolazila u prvi plan, ulazila i izlazila iz mode«, no bez obzira na to koji su bogovi bili aktualni, vladari su ulagali prilično vremena i truda u obilazak svetišta i popratne radnje. Zato ne čudi činjenica da velik dio sačuvanih tekstova opisuje zahtjevne religiozne obrede. Zanimljiva je molitva Muršilija II. koji, prestrašen i očajan zbog kuge koja već dvadeset godina hara zemljom, uvjerava bogove i prijeti im: »Evo, gledajte, ja, Muršili, vaš svećenik i vaš sluga, molio sam vas, saslušajte me, bogovi, moji gospodari. Istjerajte strah iz moga srca, uzmite patnju iz moje duše. Neka prestane pošast u zemlji Hatti. Odnesite je u neprijateljske zemlje, a zemlja Hatti neka ozdravi! Ako pak bogovi ne istjeraju pošast iz zemlje Hatti, umrijet će i oni koji prinose kruh i vino kao žrtvu, ako i oni umru, prestat će i žrtve u vinu i kruhu za bogove, moje gospodare.« Razmišljanje o uzajamnoj ovisnosti bogova i ljudi iznosi se još jednom, ovaj put iz perspektive boga vode: »Zašto da uništite sve ljude? Zar ljudi ne prinose žrtve bogovima?... Kad biste uništili čovječanstvo, nitko se više ne bi brinuo za bogove, nitko im ne bi prinosio kruh i vino kao žrtve. Ta veliki kralj Kummiye, Tešub morat će sam staviti ruku na plug, Ištar i Hebat morat će mljeti žito.«

Zapisi o vladarima otkrivaju da su kraljevi, nakon smrti, »postajali bogovima« (za razliku od egipatskih koji su »bili bogovi« i za života). Nije mi poznato jesu li se mlade generacije i takvim pokojnicima/kraljevima/bogovima dodvoravale obredima.

Ratovi i politika

Od zemaljskih je briga Hetite, čini se, najupornije uznemirivalo ratovanje s Gašgama, planinskim narodom nastanjenim sjeveroistočno od prijestolnice Hattuše. Taj dugoročno neriješen problem vladari su nasljedivali jedni od drugih, pa »ne znamo za hetitskoga kralja koji nije ratovao s tim divljim narodom«. Među vještim je vojnim pohodima slavno osvajanje Babilona sredinom 16. st. pr. Kr. za vrijeme Muršilija I. Kasnije u 14. st. pr. Kr. hetitski je kralj Šuppiluliuma oženio babilonsku princezu što mu je bilo od pomoći u daljnjim osvajanjima, a njegovom je nasljedniku Babilonka kasnije stvarala probleme uvođenjem crne magije i obredne prostitucije na dvor. Hetitsko-egipatski interesi su se sukobljavali oko Sirije i Palestine koje je početkom 13. st. pr. Kr. Ramzes II. nastojao pokoriti. Unatoč kozmetičkim intervencijama egipatskih pripovjedača, poznato je da se bitka vodila na Ramzesovu sramotu i da je kod Kadeša (Sirija) neuspješno ratovao s Hetitima. Nakon toga su dvije moćne strane sastavile ugovor o miru i prijateljstvu — čemu je pogodovao i zajednički strah od Asirije — koji je sačuvan i u hetitskoj i u egipatskoj verziji. Ističe se mudrost i iskrenost ugovora koji, koliko je poznato, nikad nije narušen. Kraljevske su obitelji pribjegavale i drugim sredstvima povezivanja. Ugovoren je brak Tutankamonove udovice i sina hetitskog kralja Šuppiluliume, no bračni je kandidat ubijen prije ostvarenja plana. Kasnije je kraljica Puduhepa, Hattušilijeva žena, nastojala udati kći za Ramzesa ili nekog od njegovih sinova za što ne bi bile imale šanse, s obzirom na nemali broj i Ramzesovih žena i njegovih sinova. Slijedom njene želje i nastojanja djevojka je udana za faraona Ramzesa II, u statusu njegove prve žene.

Silovanje na planini

I njegov je nasljednik, Merneptah, nastavio njegovati dobre odnose, pa je, za jedne sušne godine, slao hetitskom vladaru humanitarnu pomoć — brodove natovarene pšenicom. O svakodnevnom životu, koji nije izgledao dovoljno vrijedan i zanimljiv da bi se zapisivao, podataka je razmjerno malo.

Iz hetitskih zakona doznajemo ponešto o prekršajima koji podliježu zakonskim mjerama. Sudeći po formulaciji i sljedeća je rečenica izvadak iz zakona »Ako muškarac siluje ženu na planini, to je muškarčev grijeh i on mora umrijeti«. Ne znam je li (jednako težak i kažnjiv) grijeh silovati ženu, recimo, u dolini. Istini za volju ne govori se o značenju rečenice, već se na njenom primjeru pokazuju sintaktička obilježja jezika. Iz opisa obreda znamo da se pripravljalo više vrsta kruha: od grubo mljevenog brašna sa smokvama ili sirom, da se pravilo vino i pivo. O običnom se dnevnom obroku ne govori, ali imamo svjedočanstvo o zanimljivu Hattušilijevu nutricionističkom konceptu koji savjetuje svom nasljedniku Muršiliju: »...jest ćeš (samo) kruh i piti (samo) vodu. Kada u tvoje srce uđe muževna dob, nakon dvije ili tri godine, tada se počni dobro hraniti. Kada pak u tvoje srce uđe starost, tada se stani opijati...« U hetitskim izvorima nema ničeg što bi pomoglo rasvijetliti nepoznanicu o tome kako je, početkom 12. st. pr. Kr. nakon više od 500 godina postojanja, propala hetitska država.

Pravo prvenstva

Zbog šarolikosti uvida, ali i kao zanimljiv kuriozitet, navodim brojna područja u kojima, kako se u knjizi navodi, Hetitima pripada pravo prvenstva.

Najstarija pjesma na nekom indoeuropskom jeziku jest ona koju su, kako nas pisar obavještava, pjevali hetitski vojnici.

»Prva bitka u svjetskoj povijesti čiji tijek možemo razabrati, prva pouka iz strategije i taktike koju su nam ostavile kulture drevnog Bliskog istoka« bitka je Egipćana i Hetita koja se oko 1290. pr. Kr. vodila u Siriji.

Preseljenjem porobljenog stanovništva i preseljenjem velikog broja ljudi kojim se nastojalo riješiti dugotrajno neprijateljstvo s Gašgama Hetiti su stekli neslavnu mogućnost da ih se smatra »izumiteljima« etničkog čišćenja.

Da bi se čitatelj lakše snalazio u vremenu i prostoru, Matasović na kraju knjige prenosi zemljopisnu kartu Male Azije u hetitsko doba te kronologiju hetitskih kraljeva. Uvid u vladarske živote omogućava da se neki začetnici individualiziraju.

Tako je kralj Anitta zaslužan za najstariji (18. st. pr. Kr.) sigurno datirani jezični spomenik nekog indoeuropskog jezika.

Kralj Muršili koji je u mladosti onijemio, a kasnije vraćeni dar govora sjajno koristio, ostavlja prvi prikaz afazije u povijesti.

Hattušili je prvi kralj u svjetskoj povijesti koji je svoje pothvate opisao u obliku anala, izvještaja o onom značajnom što je činio iz godine u godinu, a taj su običaj od njega preuzeli potomci te od njih asirski kraljevi.

Hattušili III, čovjek »istančane savjesti«, napisao je, s nakanom da objasni i opravda svoje postupke, prvu autobiografiju u povijesti svjetske književnosti.

Kralj Tudhaliya postavio je prvi trgovinski embargo u svjetskoj povijesti, zabranivši, nakon što je asirski vladar oteo neke vazalske pogranične zemlje, trgovinu s Asirijom.

Telipinu, posljednji hetitski kralj stare države, svojom je oporukom pokušao propisati i urediti odnose u državnoj upravi te je ostavio prvi ustav svjetske povijesti. Navodi se i da je prvi vladar u povijesti koji kaže »oni su meni učinili zlo, a ja njima neću naškoditi«.

Put za hetitologe

Knjiga *Kultura i književnost Hetita* kratak je pregled znanja suvremene hetitologije i njena afirmacija u našim zainteresiranim krugovima. Možemo se nadati da će, u bliskoj budućnosti, potaknuti produkciju sustručnjaka. Usput, njome se utemeljuje novi, filološki niz (uz tri postojeća: niz književnosti, filozofije i teorije književnosti) biblioteke *Parnas*. Temom i načinom izlaganja knjiga je iznimno privlačan, uzbudljiv i poticajan tekst. Podijeljena je, uz uvod, na dvije cjeline. Prvi je dio posvećen jezicima drevne Male Azije, posebno fonološkim, morfološkim i sintaktičkim obilježjima hetitskog jezika, te povijesti i religiji Hetita. On ujedno priprema i motivira čitatelja za upoznavanje s drugim dijelom — izborom iz hetitske književnosti. Tekst ruši predodžbe prema kojima znanstveno nazivlje i metodologija struke predstavljaju smetnju nepretencioznoj (recimo amaterskoj) žeđi za zanimljivim štivom. Istina, takav se spoj češće postiže tamo gdje su teme vezane za povijest civilizacije, područje privlačno relativno širokoj publici, a spoj privlačnosti izlaganja i znanstvene ozbiljnosti proslavio je svojevremeno i već spomenutog Zamarovskog. Ne treba čuditi da je ista kvaliteta prisutna, primjerice, u Matasovićevoj knjizi o irskoj književnosti i staroirskom jeziku (*Harfa sa sjevera*, 1995), ali je ipak začudujuće u kojoj je mjeri pristupačna i njegova *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskog jezika* (1997). Uz neizmjeran dar koji su poznavanju povijesti kulture pružili hetitski tekstovi, darom se, kako je to (govoreći, možda, o zapisima na šumerskom jeziku) paradoksalno konstatirao britanski arheolog Leonard Woolley, može smatrati i sam požar. Naime, prema egipatskim su izvorima Hattušu spalili »narodi s mora«. Prijestolnica je nestala, a zapisi urezivani na vlažnu glinu su je nadživjeli, ostavši čitljivi tisućljećima. Baš kao što je to u 18. st. pr. Kr. dirljivo poželio i naložio kralj Anitta: »u budućnosti neka ovu ploču nitko ne razbije! / Tko je razbije, neka bude neprijatelj zemlje Neša!«

kritika

Rasizam protumačen djeci

Objašnjenja pitanja na koja odrasli imaju spreman odgovor, a koja drukčije promišljamo u susretu s nekim kome valja objasniti baš sve: od toga što je to pigment koji koži daje drugu boju do toga što su to genetika i genocid

Mirko Petrić

Uz knjige Tahara Ben Jellouna, Rasizam objašnjen mojoj kćeri (Racisme expliqué à ma fille) i Annette Wieviorka, Auschwitz objašnjen mojoj kćeri (Auschwitz expliqué à ma fille)

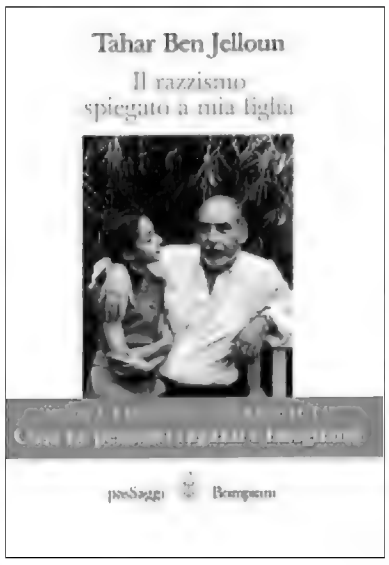

Piscima i spisateljicama s prostora na kojima je etnički i ideološki motivirana mržnja u nedavnoj prošlosti dovela do sustavnog psihičkog i fizičkog uništavanja ljudi zacijelo se barem ponekad učini istinitim stari paradoks o sudbini angažiranog pisanja. Čemu angažirano pisati o potrebi za tolerancijom i poštovanjem identiteta i integriteta druge osobe, kad nam užasi rata uvijek iznova pokazuju da ima ljudi koji se i u neljudskim okolnostima ponašaju humano i požrtvovno, a isto tako i onih drugih koji se uopće ne osvrću na sudbinu nemoćnih i progonjenih? Prvima angažirane knjige nisu potrebne jer ionako razumiju ono što im se njima želi reći. Drugima bi takve knjige bile vrlo potrebne, ali ih ionako neće pročitati ni pokušati razumjeti.

Kako objasniti rasizam desetogodišnjakinji?

No, čini se da je priroda spisateljske vokacije takva da se, srećom, na koncu uvijek pojave osobe koje pišu usprkos takvim okolnostima i vjeruju da prenošenje vlastitih iskustava drugima ipak ima smisla. Pariškog pisca i novinara Tahara Ben Jellouna, rođena 1944. godine u marokanskom gradu Fesu, na pisanje eseja *Rasizam objašnjen mojoj kćeri* nagnala je vrlo konkretna i osobna potreba. Na demonstracijama održanim 22. studenog 1997. g. protiv takozvanog Debréova zakona o imigraciji i boravku stranaca u Francuskoj sudjelovao je zajedno sa svojom desetogodišnjom kćeri Meriem, koja mu je cijelo vrijeme postavljala naizgled jednostavna pitanja na koja nije bilo lako odgovoriti. Djevojčica je željela znati zašto se protestira, što znače pojedini slogani koje je čula ili vidjela na transparentima, može li se demonstriranjem nešto promijeniti. Na koncu je s ocem počela razgovarati o tome što znači riječ rasizam.

Tahar Ben Jelloun po sjećanju je zabilježio pitanja i odgovore koji su se u tom razgovoru često bili prekomplicirani, a objašnjavani termini nejasni. Drugo čitanje uslijedilo je u društvu još dviju Merieminih prijateljica, čije je zanimljive reakcije Jelloun kasnije također uključio u tekst eseja. Tekst dug svega četrdesetak novinskih kartica, zbog što veće jasnoće i objektivnosti, redigiran je još petnaest puta. Krajnji rezultat toga rada je knjižica koja je, primjerice, u Italiji u svega godinu dana od prvog objavljivanja doživjela dvadeset pet izdanja. Priznanje joj je odao i generalni tajnik Ujedinjenih naroda Kofi Annan, dodjeljući njezinu autoru *Global Tolerance Award*.

Jellounov esej, međutim, nipošto ne bi valjalo promatrati tek kao dobar povod za birokratske rituale što ih razvijaju velike organizacije nečiste savjesti: njegova spontano pronađena literarna forma autoru omogućuje dojmljivo jednostavno iznošenje vlastitih refleksija, iz kojih očigledno progovara i dugogodišnje iskustvo bliskoga osobnog dodira s temom knjige. U prvom planu su, ipak, objašnjenja pitanja na koja odrasli naizgled imaju spreman odgovor, a koja drukčije i zacijelo potpunije promišljamo u susretu s nekim kome valja objasniti baš sve: od toga što je to pigment koji koži daje drugu boju do toga što su to genetika i genocid.

Dječja pitanja — pitanja povijesti

Pišući *Rasizam objašnjen mojoj kćeri* Jelloun je zacijelo i sam bolje shvatio prirodu fenomena kojim se knjiga bavi, motivacije i profil prosječnog rasista. S druge strane, povjesničarka Nacionalnog centra za znanstvena istraživanja pri pariškoj Sorboni Annette Wieviorka, koja je približno godinu dana nakon Jellouna objavila knjigu naslova *Auschwitz objašnjen mojoj kćeri*, nakon pisanja nije o motivima nacista znala više negoli prije no što je s pisanjem započela. Fasciniralo ju je što su pitanja, koja je o nacističkom genocidu nad Židovima postavljala njezina trinaestogodišnja kći Mathilde, u osnovi bila ista ona pitanja kojima se već više od pedeset godina bave suvremena povijest i filozofija. Kao profesionalnoj povjesničarki iz toga područja bilo joj je razmjerno lako opisati Auschwitz i odgovoriti na konkretne upite o tome kako se odvijao genocid. Pri svakom opisivanju *Shoah*, kaže autorica, stiže se međutim do apsolutno nerazumljive i stoga neobjašnjive točke: pitanja o tome zašto su nacisti odlučili da Židovi moraju nestati s lica Zemlje. Zašto su uložili toliko energije tražeći svakog židovskog starca i dijete širom okupirane Europe, samo da bi ih mogli ubiti?

Usprkos sličnosti temeljnog pristupa temi, pa čak i gotovo potpune istovjetnosti naslova, Wieviorkina knjiga znatno je drukčija od Jellounove. Osim samog naslova i strukturiranosti u obliku pitanja i odgovora, u dvama esejima nema zapravo ničega što bi cinicima omogućilo ustvrditi da oni polako formiraju svojevrsni povijesno-literarni i uz to vrlo komercijalni žanr. Različitosti dviju knjiga dijelom su utemeljene na različitim spisateljskim vokacijama, a dijelom na različitoj povijesnoj situiranosti tematike kojom se bave. Jelloun piše s talentom, vještinom i odmakom profesionalnog pisca, Wieviorka s puno podataka i pouzdanošću profesionalne povjesničarke svjedoči o nečemu što je za nju i osobno bolno iskustvo.

Održavanje memorije

No, kako kaže u jednom odgovoru svojoj kćeri, riječ Auschwitz nikako se ne tiče samo onih kojima su ondje nestali preci i onih koji su židovskog porijekla. Wieviorkina kći Mathilda još se u osnovnoj školi susrela sa, za nju nerješivim, zadatkom upisivanja mjesta i vremena smrti pojedinih predaka u obiteljsko stablo. U ljetu u kojem je njezina majka odlučila napisati knjigu na plaži je ostala šokirana kad je vidjela tetovirani logoraški broj na podlaktici Wieviorkine prijateljice Berthe. No, Auschwitz je ujedno i dio europske povijesti, koja je još živa između ostaloga i zato što su preživjele osobe poput Berthe još među nama. Upravo u današnjem vremenu ta se povijest počinje udaljavati od nas, postaje povijest u pravom smislu te riječi. Bez obzira na to mogu li proučavanje genocida nad Židovima i govor o njemu spriječiti ponavljanje sličnih događaja u budućnosti, Wieviorka smatra da ljudi moraju znati što više o svijetu iz kojega potječu. Prijevodom dviju knjižica čija vrijednost višestruko nadilazi njihov opseg hrvatski izdavači pomogli bi boljem razumijevanju rasizma i održavanju memorije i u ovoj sredini. A možda bi nekoga potakli i na pisanje o sličnim sudbinama i sličnim događajima, što su se nažalost i u vrlo bliskoj povijesti odvijali u zemlji u kojoj živimo. Z

kritika

Kad se važni ljudi rasrde

Veliki ljudi AMCA-e sad su se ozbiljno razljutili, smijenili su glavnu urednicu upravo kao da su je oni plaćali i kao da su oni osnovali časopis, te odlučili da svezak proglase 'nelegalnim'

Anton Zakarija

Časopis *Cahiers Croates*, Pariz

Časopis *Cahiers Croates*, hrvatske bilježnice, predstavlja neočekivani hrvatski kulturni uspjeh u Parizu. Četiri dvobroja koji su do sada izašli broje 760 stranica, više nego sva dosadašnja hrvatska izdanja na francuskom. Nakon Drugoga svjetskog rata mogu se nabrojiti dvije male knjige iz lingvistike i književnosti, jedno djelo iz etnologije, te jedan priručnik iz povijesti. Spomenimo i to da je 1960. godine bio pokrenut mjesečnik *Croatia* u obliku novina, no izašao je samo prvi broj.

Osnutak *Cahiers Croates* povezan je s proslavom 700. godišnjice osnutka Splita. Tom prigodom, 1996. godine, zaslugom Maje Dolibić, mlade intelektualke iz Sarajeva, objavljena je u Parizu studija Mirka Tomasovića *Marko Marulić* koju je s talijanskog na francuski preveo Charles Béné, poznati francuski marulolog. Kao produžetak tog rada Maja Dolibić zamislila je i utemeljila *Cahiers*. Grafički izgled časopisa oblikovao je Boris Ljubičić; na naslovnici čita se tema, a nakon uvodne riječi slijedi *dossier* teme i na kraju nekoliko dodataka. Formalni nakladnik je AMCA, udruga hrvatskih intelektualaca u Parizu.

Teme za pohvalu

Prvi svezak, br. 1-2, proljeće-ljeto 1997, posvećen je Marku Maruliću. Glavne priloge potpisuju Vladimir Vratović, Charles Béné, Leo Košuta, Mirko Tomasović. U dodatku Annie Le Brun i Nella Arambašin pišu o slikarstvu Slavka Kopača. Drugi svezak, br. 3-4, jesen-zima 1997, nosi naslov *Frankofonski pisci hrvatskog porijekla*. Predstavljeni su: Slavko Kopač kao pjesnik, Radoslav Ivšić, Mato Vučetić, Alain Horić (iz Motreala) pjesnik, Ante Ciliga, Marija Bango (iz Montreala) novelist, Vera Simonin (iz Pariza) novelist, Flora Došen, Danijel Brajković (iz Pariza) romanopisci. U dodatku Žarko Dadić, Rita Tolomeo i Nella Arambašin prikazuju djelo Rudera Boškovića.

Treći svezak, br. 5-6, proljeće-ljeto 1998, ima za temu *Hrvati u očima Francuza*. Anna Krauth prati francuske putnike kroz Hrvatsku u XIX. stoljeću; Gabrijela Vidan istražuje mišljenje francuskih intelektualaca XVIII. stoljeća o Hrvatima; Luc Orešković ocrtava sliku hrvatskog vojnika u Francuskoj u XVII. stoljeću, a Marija Kandido-Rožman podastire dokumente o pljački i rušenju Zadra koje su izvršili križari IV. križarske vojne god. 1202. U dodatku se raščlanjuje djelo skladatelja Ive Maleca.

Četvrti svezak, br. 7-10, 1998-1999, donosi rasprave o hrvatskom jeziku. Veljko Gortan i Vladimir Vratović iznose obilne informacije o hrvatskom latinitetu; Elisabeth Erdmann-Pandžić daje cjelo-

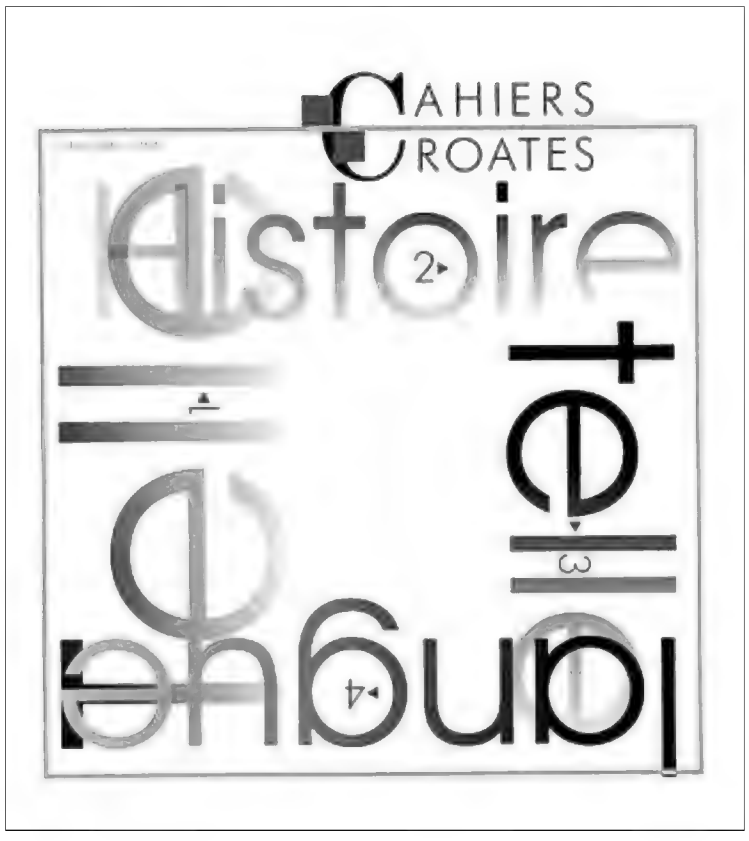

viti pogled na hrvatske srednjovjekovne crkvene knjige; Radoslav Katičić raspravlja o odnosu hrvatskog i srpskog jezika. O odnosu jezika i politike pišu Dalibor Brozović, Sineva Béné-Katunarić i Zorislav Šojat. U dodatku Vera Horvat-Pintarić otkriva skriveni životni roman Dore Maar, Picassove intimne prijateljice hrvatskog porijekla. Objavljena je i njezina izvanredna dosad nepoznata fotografija. Jasna Adler, profesorica povijesti na ženevskom sveučilištu, autorica vrlo zapažene knjige na francuskom *Prisilno ujedinjenje — Hrvatska i stvaranje jugoslavenske države*, Genève, 1997, obrađuje, na temelju arhivskog materijala, i danas aktualnu temu *Hrvatska i pitanje granica po svršetku Prvog svjetskog rata*.

Pripremiti časopis od 200 stranica u pola godine možda i nije neki velik posao; kod kuće, u svom gradu, uz nagradu i suradnike, u ugodnoj i toploj redakciji i bez brige o troškovima. Ali u stranom svijetu, kada to radi jedna osoba, dobrovoljno, u svom malom stanu, poslije radnog vremena, a suradnici su na četiri strane svijeta, sredstva nikada potpuno osigurana, pa često valja posegnuti u vlastiti džep. Kad se uz to *Cahiers* ipak pojavi redovito i u profinjenoj opremi, onda ta osoba zaslužuje barem pohvalu sa cvijećem.

Ali toga nema.

Hijerarhija i navodno 'nelegalni' svezak

Najprije čelni ljudi AMCA-e, formalnog nakladnika časopisa, figuriraju kao »poslodavci« i »savjetnici« glavne urednice. U tim ulogama oni su samo statisti jer je ne plaćaju i jer nitko od njih nije stručno upućen ni u jednu granu humanističkih znanosti. Ali pripadaju francuskom etabliranom sloju i jako drže do tog svog »ranga«. AMCA je njihov klub, a njihova iskombinirana hijerarhija u tom klubu fingira kao simbol njihova društvenog statusa.

Druga točka odnosi se na financije. Pri samom utemeljenju AMCA-e, m 1991. godine, čelnici su zatražili subvencije od gradske administracije. Nikad ih nisu dobili. Jer se nisu mogli pohvaliti nikakvim ostvarenjem. Maja Dolibić, već nakon drugog sveska, dobila je pomoć za treći svezak od *Centre national du livre* — državnog fonda za knjigu, kako je to otisnuto u impresumu. I nastao je lom, iz zlobe.

Maja Dolibić probila je led, osvojila je svoje priznanje, vidi se to najbolje iz pohvalnih pisama koje dobiva od francuskih književnika i koja, u konačnici, idu hrvatskoj kulturi. Uspjela je štoviše plasirati časopis u tri glavne pariške knjižare koje se bave periodikom. Pošlo joj je za rukom i to da joj se na prošlogodišnjem Salonu knjige dodijeli mjesto za »štand« na kojem je izložila *Cahiers*. Nikada prije nije se na tom Salonu pojavio nijedan hrvatski naslov!

I što se zbilo? Hijerarhija AMCA-e primila je to kao pljusku! Uvjereni u svoju važnost ti ljudi nisu mogli podnijeti da se jedna »činovnica«, »ekološka dokumentaristica«, toliko uzdiže i s njima izravnava da ih čak i pretječe! I, kao prave gazde, zabranili su joj da pripremi četvrti svezak za jesen-zimu 1998. Pod izgovorom da ona nije lingvist i da nije izabrala prave suradnike. Originalno — Katičić, Brozović, Erdmann-Pandžić, Gortan, Vratović, Šojat za čelnike AMCA-e nisu pravi hrvatski lingvisti! Maja Dolibić nastavila je na svoj način: mirno je pripremala maketu za svezak i pred Božić 1998. godine odnijela je u grafički atelje, gdje se, usput rečeno, tiskaju i razni hrvatski društveni bilteni. Bila je neoprezna. Nije računala dokle može ići glupost zlobnih ljudi: učinjeno je to da je sav njezin materijal netragom nestao! I što sad? Zamolila je Borisa Ljubičića da joj pošalje drugi crtež naslovnice, sjela za pisaći stroj i tijekom božićnih praznika pa sve do veljače pripremala novu maketu da bi svezak izašao u ožujku 1999. godine. Ali ne kao dvobroj 7-8 1998, kao što je trebalo biti, već kao četverobroj 7-10 1998/1999. »Savjetnici«, osim jednog, napustili su je, njihovih imena nema u impresumu, ali je tu navod da svezak izlazi uz novčanu pomoć fonda za knjige!

Veliki ljudi AMCA-e sad su se ozbiljno razljutili, smijenili su glavnu urednicu upravo kao da su je oni plaćali i kao da su oni osnovali časopis, te odlučili da svezak proglase »nelegalnim«! Kako će to oni učiniti, kada i s kojom motivacijom ostaje tajna. Nije prvi put da tako postupaju. Već 1991. g. spriječili su predstavljanje jedne hrvatske znanstvene knjige pred hrvatskom publikom, budući da je izašla bez njihova znanja i odobrenja! Svoju ulogu shvatili su ti ljudi kao filtar koji propušta samo ono što učvršćuje njihov autoritet i hijerarhijski red. Zato ih nimalo ne brine što peti i šesti svezak *Cahiers*, za 1999. godinu nisu izašli i što je novac fonda, koji je za njih bio određen, otišao u druge ruke. Stvarni rad na afirmaciji hrvatske kulture njih ne zanima, nije im to važno. Važan im je njihov klub i oni u tom klubu.

Od 1960. godine izlazi u New Yorku godišnjak *Journal of Croatian Studies*; od te iste godine u Buenos Airesu izlazi na španjolskom godišnjak *Studia Croatica*; u Bristolu izlazio je od 1975. do 1980. godine tromjesečnik *B-C Review* (*British-Croatian R*). *Cahiers Croates* jedini je časopis za hrvatsku kulturu na jednom svjetskom jeziku u Europi. I gle, tko mu zakreće vratom!

u kratko

Proza

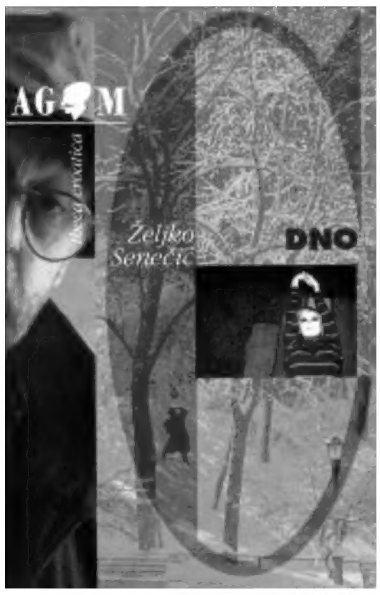

Željko Senečić, *Dno*, AGM, Zagreb, 2000.

Divna Čorić

Priče koje pričaju likovi romana *Dno*, ukupno njih 19, *plitke* su kao što su *plitki* i njihovi odnosi, osjećaji i životna filozofija koja se svodi na dvije riječi seks i novac. Knjiga sadrži 36 priča koje su dramski isprepletene tako što svaki lik u *ja*-formi priča svoj život, objašnjavajući u kakvom je odnosu s drugim likovima. Počinje s glavnim pripovjedačem Dukom. Arhitekt, kockar, u sedamdesetim godinama života nakon avanture od Amerike do Evrope, ponovno se našao u Zagrebu početkom rata i ženi se po tko zna koji put. U životu je dobivao na kocki i na poklon milijune dolara, a kad mu ponude da u privatizaciji kupi hotel na kredit koji će podijeliti s ortakom u Austriji, njemu se to čini samo po sebi razumljivim. Moralnih dvojbi junaka u ovoj knjizi čitatelj je pošteđen. Mogli bismo reći da je to knjiga o privatizaciji na hrvatski način, jer tu se vrte novci, propadaju banke, rasprodaju poduzeća uz nekoliko nesuvislih ubojstava. Novinske senzacije iz gospodarskog života Hrvatske zadnjeg desetljeća idealno su mogle poslužiti Senečiću za okosnicu njegove knjige. Duk je tu samo usputno spomenut. On je druga tema, njegov je život promašen, njega ne muče pitanja smisla. On ih čak ni ne osvještava, nego se na prvi znak starosti (slab vid) odlučuje za samoubojstvo u autu između Venecije i Trsta. Odlučio je zadnji odlazak u Veneciju s trideset godina mlađom manekenkom završiti baš na takav način jer ne želi, odjednom plemenit osjećaj, naviknuti Anu na sebe. Klišejizirana smrt koju je literatura već opisala. Tako je svršetak priče o Duku u sredini knjige, a koji iza sebe ostavlja samo rukopis romana koji je napisao u trenucima egzistencijalnog očaja.

Dalje se pred čitateljem pojavljuju špijuni, naivni tajkuni i njihove ljubavnice (balerine), te po koji ubačeni lik iz svakodnevice, kao što je obitelj branitelja koja živi u materijalnoj bijedi dok se milijuni maraka ili šilinga iz Hrvatske prebacuju na tajne račune pojedinaca. Serija ubojstava među njima ne objašnjava ništa, čitatelja ne vodi katarzi, nego naprotiv jednom mučnom osjećaju općeg nadzora cijele situacije na ovim prostorima koja je izmakla kontroli, kako to sugerira David, engleski stručnjak za Balkan. Jer, kakva je to špijunska priča bez jednog ciničnog Engleza.

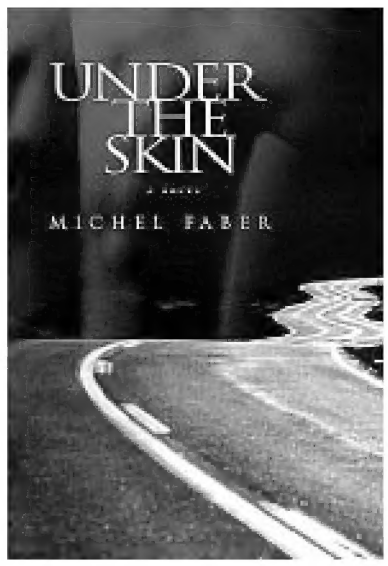

Michel Faber, *Under the Skin*, Harcourt Brace, London, 2000.

Filip Krenus

Iako sam svjestan razlike između *trailera* ili *teasera* (filmske najave koja o filmu otkriva samo onoliko koliko je potrebno da publiku namami u kina) i *spoilera* (najave koja pak otkriva previše i tako kvari dojam), ipak ću prepričati okvir radnje prvog romana Michela Fabera. Djevojka Isserley, koja izgleda kao čuvarica plaže iz *Baywatcha* s dječjom paralizom svakodnevno se vozi Škotskim gorjem u potrazi za mišićavim autostopistima, odnosno, kako se na prvi pogled čini, poželjnim seksualnim partnerima. No njezina je groteskna ljepota rezultat opsežnih i okrutnih operacija. Isserley je, naime, vanzemaljka, čije je nekoć četveronožno tijelo prekriveno krznom nepovratno prilagođeno ljudskim standardima. Njezin je posao opskrbljivanje goleme klaonice kvalitetnim ljudskim mesom koje je u nekom drugom Sunčevu sustavu skupa poslastica.

Michel Faber prije ove knjige objavio je samo jednu zbirku priča *Some Rain Must Fall* koju su kritičari ocijenili kao *bračni ugovor između Somerseta Maughama i Iana McEwana uz posredovanje Martina Amisa i Roalda Dahla*. Dok je u njegovim pričama glavni element groteska, *Under the Skin* je, kako izjavljuje sam Faber, početak *osobne sinteze čudesnog i iskrivljenog duhovnog svijeta i svijesti o tome što stvarni život znači običnim ljudima*. Čini se kako je taj proces *spuštanja na Zemlju*, (tvrdi da do svoje osamnaeste godine nije poznavao nikog osim vlastite majke) počeo tek nedavno. No iako njegova *vanzemaljska* priča nalikuje na predložak scenarija za niskobudžetni hororac iz sedamdesetih dok se seksualni motorizirani *inuendo* naizgled kreće na usporednom kolosijeku s Ballardovim *Sudarom*, Faber kao i Amis na bizarnost gleda kao na nužan izazov dok ga specijalni efekti ili strana tehnologija nimalo ne zanimaju. Isserleyjini su autostopisti šarolika svita silovatelja, pijanaca, studenata, vucibatina, beskućnika i filozofa — slučajni usputni uzorci koji joj daju zbunjujući uvid u stvarnost pripadnika *niže vrste:* za Fabera jedino ljudsko stvorenje dolazi s drugog planeta.

Ovakav se stav poklapa s holivudskim poimanjem svijeta samo na pojavnoj razini. Dehumanizirana kafkijanska alegorija romana *Under the Skin* mračna je vožnja autostopom kroz ničiju zemlju ljudskih moralnih instinkata preko granica empatije; jezik Faberovih vanzemaljaca ne poznaje riječ *milost*.

Poezija

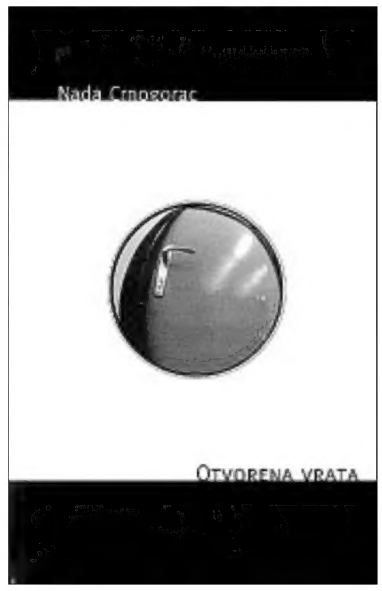

Nada Crnogorac, *Otvorena vrata*, Prosvjeta d. d. Bjelovar, 2000.

Rade Jarak

Nada Crnogorac piše poeziju egzistencije, više mističkog nego materijalističkog tipa, pa su neke od njezinih osnovnih tema svojevrsne metafizičke meditacije. Na primjer, opsjednuta je ništavilom koje je stalna prijetnja i sjena života, temelj egzistencijalne mučnine. Poezija Nade Crnogorac vrti se i izgara oko niza pojmova koji su tek platonovske sjene sjena, odrazi odraza. Zbog toga je njezin rječnik izuzetno reduciran, a krug tema sužen, ili zamrznut na preslike nekih osnovnih osjećaja ili stanja. Posljedica apstrakcije svakodnevnog, samo naizgled banalnog, određena je ukočenost. Ta je kruta pustinjačka odora cijena koju autorica plaća vlastitoj »misaonosti«, odgađajući makar simbolički ulazak u realno. Ili drugim riječima, zanemarujući problem jezika. Pojmovi: *tišina, dodir, let, pad, hrana, svjetlost, lakoća, gubitak, sunce, slika...* — sve naslovi pjesama — kao da postavljaju i predstavljaju metafizički nedogled i nedokučivi cilj za autoricu. Ona stoga mora pribjeći jedino pseudomističkom iskazu da bi uopće mogla ostati unutar istog konceptualnog kruga.

Stoga bi je tek nastavak »priče«, daljnja fabulacija unutarnjeg toka svijesti, ili najobičnija ispovijed priveli dublje u jezik. S većom svijesti o *materijalnoj dimenziji riječi* autorica bi oslobodila vlastiti vokabular, razvila asocijativnost, takozvano klizanje označitelja, a tako bi se otvorila metafori i drugim stilskim figurama. Ovako ona ostaje tek »običan« mistik.

U njezinim pjesmama postoji određeni napor, slutnja napora, za izlazak u otvoreni, realni svijet. Ali taj će prijelaz biti prilično težak, jer je prostor u kojemu se autorica kreće prilično »svet« i ritualan, te će svaki daljnji proboj biti izrazito bolan, ali i vrijedan truda — upravo zbog tako velikog egzistencijalnog tereta.

reagiranja

Katunarić je radio što je htio

Uz tekst Davorke Vukov Colić *Od šanka do šanka: Rat za kulturni prostor*, Zarez, broj 29

Duško Srijemac, direktor tvrtke *Croatiaton*

Poštovani,

Javljam se povodom teksta u *Zarezu* broj 29 od 13. travnja, naslovljenog *Od šanka do šanka: Rat za kulturni prostor*, u kojemu se govori o najmu prostora institucija kulture u vlasništvu Grada Zagreba. Budući da se u dijelu koji spominje iznajmljivanje tzv. CD-shopa u prostoru Zagrebačkog kazališta mladih u Teslinoj ulici navodi i tvrtka *Croatiaton*, kojoj sam direktor, želio bih ovim putem malo podrobnije pojasniti naš slučaj, kao znakovit primjer načina poslovanja bivšeg ravnatelja ZKM-a Lea Katunarića.

CD-shop otvoren je u Teslinoj ulici davne 1987. godine, kada i ZKM (nekadašnji OKC) u tim prostorima. U rujnu 1997. godine tvrtka *Croatiaton* ulazi u poslovno-tehničku suradnju s dotadašnjim vlasnicima shopa da bi nedugo potom oni izašli iz toga posla. *Croatiaton* uredno plaća najam za prostor sve do početka 1999. godine, kada saznajemo da ostali lokali iz oblasti ugostiteljstva veličine 70-100 m^2 plaćaju mjesečni najam 600-800 DEM, dok se *Croatiatonu* za 15 m^2 naplaćuje oko 1.000 DEM! Kako je po gradskoj odluci u prvoj gradskoj zoni najam četvornog metra takvog poslovnog prostora namijenjenog za djelovanje iz oblasti kulture 40,50 kuna, jasno je da je netko u ZKM-u izigravao propise.

Sredinom travnja 1999. godine privremeno smo zatvorili trgovinu, budući da smo mijenjali zaposlene i obavljali inventuru, a planirali smo i uređenje prostora. Međutim, tijekom svibnja ili početkom lipnja za vrijeme kolektivnog godišnjeg odmora u *Croatiatonu* u CD-shopu je izvršena provala, prilikom koje je nestao inventar (vrijedan otprilike 100.000 kuna) i roba (knjigovodstvena vrijednost 125.000 kuna).

Naknadnim privatnim istraživanjem i u neformalnom razgovoru s ravnateljem ZKM-a Leom Katunarićem doznali smo da je on naredio provalu i otuđenje imovine naše tvrtke.

Koji su razlozi?

Leo Katunarić u razgovorima je opetovano isticao kako treba pronaći modus po kojemu bi i on imao koristi od CD-shopa, te da će u tom slučaju smanjiti inače previsoku najamninu. Krajem studenoga prošle godine poslali smo mu na adresu ZKM-a dopis u kojemu tražimo da se očituje oko provale i otuđenja imovine naše tvrtke, na koji se oglušio.

Nakon što je u veljači ove godine prisiljen na ostavku ravnatelja ZKM-a, poslali smo MUP-u, odnosno Odjelu gospodarstvenog kriminaliteta PU zagrebačke, prijavu o provali, a faksimil iste odaslali smo na adresu Ministarstva kulture — Ured ministra i Gradskog ureda za kulturu, pročelnika Mladena Čuture.

Zašto to nismo učinili ranije? Kao kadar gradskog HDZ-a, Katunarić je djelovao samovoljno i radio što je htio, a može se pretpostaviti da su u HDZ-u to znali i prešutno odobravali. Ako je vjerovati nekim informacijama, do sada je navodno pronađeno više od stotinu razloga za pokretanje krivičnih prijava protiv njega, pa *Croatiaton* u tomu očito neće biti usamljen.

U međuvremenu, *Croatiaton* čeka izvještaj MUP-a, te će uz Državno tužilaštvo pokrenuti i privatne tužbe. A što se tiče prostora CD-shopa, nakon više od desetljeća rada i postojanja, imovinsko-pravni problem morat ćemo rješavati na sudu, ukoliko s odgovornima u ZKM-u ne nađemo odgovarajuće rješenje. Prema gore navedenom, naime, tvrtka je provalom onemogućena u radu, pa kako je Hrvatska pravna država, morat će dokazati da se poslovni problemi i nesporazumi rješavaju na sudu, a ne provalama, krađom, ucjenom i reketarenjem.

A kada je riječ o ZKM-u i temi koju je *Zarez* dotaknuo, želio bih još primijetiti kako je čudno da se svih ovih godina ni glumci, ni zaposleni u kazalištu, kao ni odgovorni u Gradu, nisu mogli suprotstaviti samovolji ravnatelja, koji su kumovali tome da se u hodnike njihova teatra useljavaju veseli *birtijaši*. Pritom je Leu Katunariću zadnja poslovna *investicija* ostao CD-shop, ali je zaboravio na mogućnost promjene vlasti.

NAGRADNA KRIŽALJKA

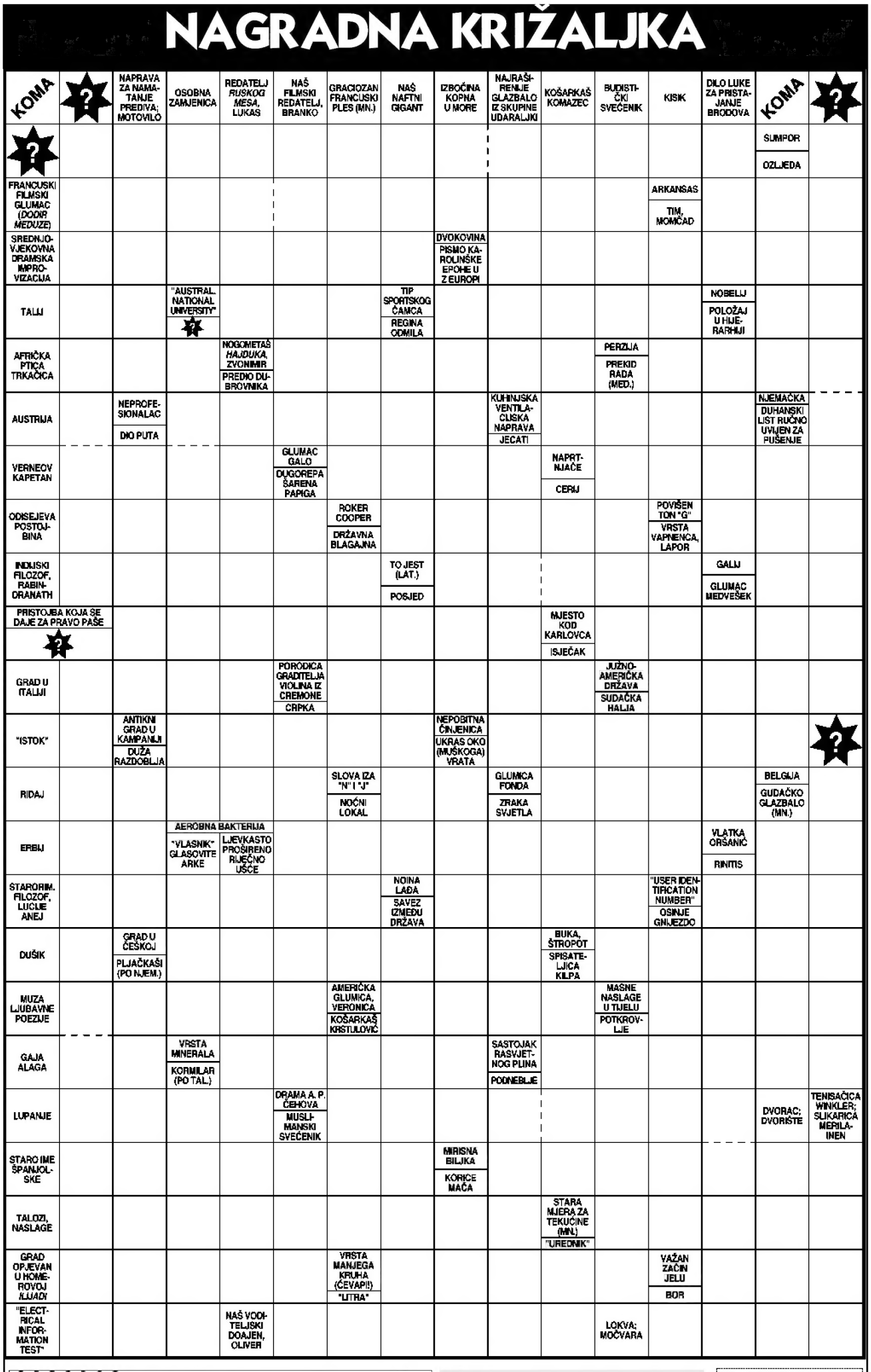

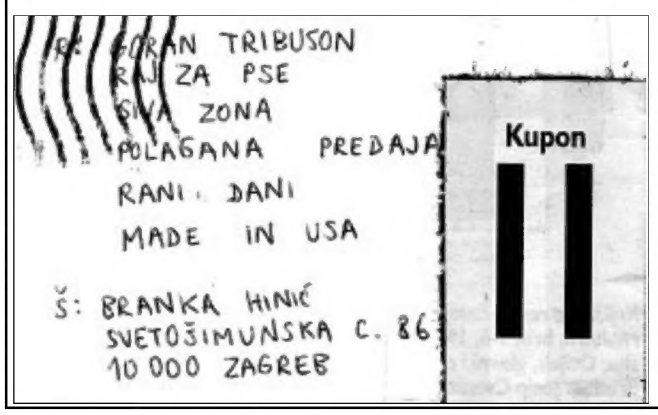

Rješenja s nagradnim kuponom poslati u redakciju do 3. lipnja 2000, a ime dobitnika bit će objavljeno u sljedećem broju 8. lipnja 2000.
Nagrada je večera za dvoje u restoranu *Starina*.

Kupon
12

tipotisak
Poduzeće za grafičku proizvodnju i trgovinu d.o.o.
Zagreb, Medarska 69
tel/fax: 01 378 2395, 098 233 907
TISAK I UVEZ KNJIGA, PROSPEKATA, BROŠURA, KALENDARA I DR.

euro zarez

Jan Jacoby, Srđan Rahelić, Gioia-Ana Ulrich

Češka

Povrat oduzete imovine

Židovima, žrtvama nacionalsocijalizma ili članovima njihovih obitelji u naredne bi tri godine trebalo vratiti 2.500 umjetničkih djela koja su im oduzeli nacisti. Osim toga, Židovskom muzeju u Pragu bit će vraćeno 66 slika koje se trenutno nalaze u praškoj Nacionalnoj galeriji, objavile su češke *Lidové noviny*. Među umjetničkim djelima nalazi se jedan akt francuskoga impresionista Augustea Renoira (1841-1919) te sedam slika češkoga slikara Vaclava Spale (1885-1946). Češka vlada bivšim židovskim vlasnicima također planira vratiti oko dvjesto zgrada. (G.-A. U.)

Danska

Chopin u intimnom okruženju, koncert Lovre Pogorelića

Dom kulture Viften u Roedovreu, predgrađu Kopenhagena, nije inače poznat kao meka klasične glazbe. No tu se 8. svibnja moglo doživjeti nešto sasvim ekskluzivno — Chopin u dnevnom boravku. Ovaj boležljivi Poljak bio je jedan od najvećih pijanista svog vremena, ali se nikad nije dobro osjećao u koncertnim dvoranama, pa je potpuno prestao javno nastupati, a svoja je djela izvodio u privatnim salonima visokog društva gdje su njegova intimna glazba i nježan stil puno bolje dolazili do izražaja. Upravo tako nam je Lovro Pogorelić omogućio da doživimo pomno odabran izbor iz njegovih djela: četiri balade, nokturno u c-molu i sonatu u b-molu. S glasovirom smještenim među teškim zavjesama i reflektorima postavljenim u krug imali smo prilike vidjeti Lovru Pogorelića gotovo na dohvat ruke u blago prigušenoj salonskoj akustici koja je izvrsno odgovarala njegovoj introvertnoj izvedbi. (J. J; prevela Željka C. Rasmussen)

Italija

Da Vinci pod mikroskopom

Talijanski su znanstvenici na umjetničkim djelima slavnoga Leonarda da Vincija započeli tragati za njegovim DNK u nadi da će na taj način doznati više o njegovoj ličnosti. Znanstvenik Alessandro Vezzosi izjavio je kako se traga za elementima koji će omogućiti analizu Da Vincijeva karaktera i ponašanja. Vezzosi je voditelj projekta za istraživanje otisaka prstiju koje je umjetnik ostavio na svojim slikama. A i sam Leonardo u svojim je spisima više puta spominjao kako je u boje i tintu običavao umiješati svoju slinu i urin. (G.-A. U.)

Oštećena djela Tiziana i Bellinija

U Umjetničkoj galeriji u Padovi nepoznati su počinitelji oštetili četiri slike. *Adonisovo rođenje* i *Smrt Polidora*, obje slike rad autora Tiziana Vecella (1490-1576), najvjerojatnije su izgrebane ključem. Oštećenja su također primijećena na slikama *Djevica s djetetom* te *Sveti Catalina i Juan Bautista* umjetnika Giovannija Bellinija (1429-1516) i njegovih učenika. Prema podacima talijanske policije oštećenja su primijećena nakon posjeta jedne skupine studenata Muzeju. Umjetnička bi djela trebala biti restaurirana u roku od sljedeća dva tjedna. (G.-A. U.)

Njemačka

Otvoreno Francusko-njemačko sveučilište

Prije dva tjedna u njemačkom je gradu Saarbrückenu otvoreno prvo Francusko-njemačko sveučilište koje već broji sedam tisuća studenata, a otvorili su ga francuski i njemački ministri obrazovanja, Jack Lang i Edelgard Bulmahn.

Tate Modern

Ovo, gotovo virtualno Sveučilište u jednakim iznosima financiraju obje zemlje, a budžet mu je deset milijuna eura. Već dvanaest godina postoji pod nazivom Francusko-njemački koledž za visoku naobrazbu, a cilj mu je poboljšati međudržavne sveučilišne i znanstvene veze u koje je već uključeno više od 80 francuskih i njemačkih znanstvenih ustanova. Sveučilište će izdavati diplome koje će biti priznate u obje zemlje i to u 40 različitih disciplina, od prava i ekonomije do informatike i prirodnih znanosti. Francuski i njemački studenti polovicu svojih predavanja slušaju u Francuskoj, a polovicu u Njemačkoj. Inače, Sveučilište je stvoreno ugovorom u Weimaru 1997. godine, a želja mu je povećati »pokretljivost« studenata i stvoriti europski sveučilišni prostor priključivanjem ostalih zainteresiranih zemalja ovom projektu. (S. R.)

Velika Britanija

Najveća fotografija na svijetu

Britanska fotografkinja Sam Taylor Wood, kako je sama izjavila, trenutno izlaže najveću fotografiju na svijetu. Snimka je visoka 18 te duga 247 metara i do listopada će krasiti kompletnu fasadu londonske robne kuće *Selfridge's* koja se preuređuje. Fotografija prikazuje zvijezde iz glazbenog, filmskog i kazališnog svijeta poput Eltona Johna, Leonarda di Caprija i Adriana Dunbara. Autorica Taylor Wood na predstavljanju je naglasila kako je imala namjeru napraviti moderni friz koji prikazuje slavne ličnosti današnjice po uzoru na *Elgin marbles* (skupinu grčkih skulptura s Partenona iz 5. stoljeća prije Krista) na kojima se nalaze prikazi grčkih bogova. Elton John, koji je na svečanom predstavljanju »otkrio« sliku, nazvao je autoričinu namjeru primjerenom, budući da sebe smatra bogom *shoppinga*. (G.-A. U.)

Otvorena galerija Tate Modern

Britanska kraljica Elizabeta u Londonu je 11. svibnja službeno otvorila britansku Umjetničku galeriju, odnosno novi Muzej za suvremenu umjetnost, kraćim imenom Tate Modern. Galerija je nastala pregradnjom nekadašnje elektrane na južnoj obali Temze, nasuprot Katedrale St. Paul's. Cjelokupan projekt relativno nepoznatih švicarskih arhitekata Jacquesa Herzoga i Pierrea de Meurona iznosio je 201 milijun funti. Zgrada ima sedam katova, izložbeni se prostor smjestio na tri razine, a prostorije su poredane po temama: *Pejzaž/materija/okoliš*, *Mrtva priroda/objekt/realan život*, *Povijest/sjećanje/društvo* te *Aktovi/akcija/tijela*. Zbirka broji oko 600 slika među kojima se nalaze Monet, Matisse, Mondrian, Picasso, Warhol, Rothko i Beuys. Dosad su umjetnička djela bila u vlasništvu Galerije Tate, a sada su premještena u Tate Modern ili pak Tate Britain kad se radi o britanskoj umjetnosti. Novi Muzej, u kojem se nalazi jedna od najvećih zbirki suvremene umjetnosti, konkurirat će Muzeju Guggenheim u Bilbau, pariškome Centru Pompidou te njujorškom Muzeju za suvremenu umjetnost. Dan nakon svečanoga službenog otvorenja Muzej je otvoren za javnost i već je tada primio tri tisuće znatiželjnih posjetitelja. Godišnje se očekuje oko dva milijuna posjetitelja, no taj bi broj, sudeći prema posjećenosti prvoga dana, uskoro mogao biti dvostruko veći. (G.-A. U.)

Tate Modern

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**
telefon: **4855 449, 4855 451**
fax: **4856 459**
e-mail: **zarez@zg.tel.hr**
web: **www.zarez.com**
uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**
nakladnik: **Druga strana d.o.o.**
za nakladnika: **Boris Maruna**
poslovna direktorica: **Marcela Ivančić**
glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**
zamjenik glavne urednice: **Dean Duda**
pomoćnice glavne urednice: **Katarina Luketić, Iva Pleše**
redaktori: **Boris Beck, Dragutin Lučić – Luce**
redakcijski kolegij:
Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Pavle Kalinić, Višeslav Kirinić, Gioia-Ana Ulrich, Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauer, David Šporer, Igor Štiks, Davorka Vukov Colić
grafički urednik: **Željko Zorica**
lektura: **Marko Plavić**
tajnik redakcije: **Srđan Rahelić**
priprema: **Kolumna d.o.o.**, Zagreb
tisak: **Novi list**, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su
Institut Otvoreno društvo Hrvatska
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarez

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarez*:
- 6 mjeseci 120,00 kn **s popustom 100,00 kn**
- 12 mjeseci 240,00 kn **s popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:
- 6 mjeseci **85,00 kn**
- 12 mjeseci **170,00 kn**

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

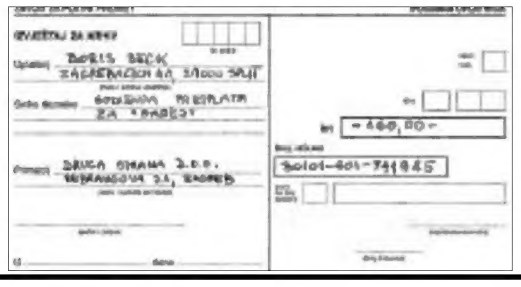

Feral Tribune
LA PAZZIA REGINA DAL MONDO
SLOBODA NARODU!